

**“Aurel Vlaicu” University of Arad
L’Association Française de Psychologie Politique
Romanian Association of Political Ecology**

State, community, individual
THE DYNAMICS OF THE SOCIAL RELATION

Societal and Political Psychology International Review
Revue internationale de psychologie politique sociétale
Revista internațională de psihologie politică societală
Revista internatională de psicologia politica societală

sppir

*societal and political psychology international review
revue internationale de psychologie politique sociétale
revista internațională de psihologie politică societală
revista international de psicologia politica societal*

VOLUME 2 • NUMBER 2 • 2011 • STATE, COMMUNITY, INDIVIDUAL

EDITORS-IN-CHIEF

Lavinia Betea

Alexandre Dorna

DIRECTOR OF HONOUR

Serge Moscovici

“Aurel Vlaicu”
University of Arad

L’Association Française
de Psychologie Politique

Romanian Association
of Political Ecology

EDITORS

“Aurel Vlaicu”
University of Arad

L’Association Française
de Psychologie Politique

Romanian Association
of Political Ecology

EDITORS-IN-CHIEF

Lavinia Betea

Alexandre Dorna

SCIENTIFIC BOARD

Jacqueline Barus-Michel, *France*
Simona Bealcovschi, *Canada*
Dorra Ben Alaya, *Tunisia*
Natalia Cojocaru, *Republic of Moldova*
Cristina Diac, *Romania*
Hélène Feertchak, *France*
Edgar Galindo, *Panama*
Adela Garzon, *Spain*
Patrice Georget, *France*
Georgeta Ghebrea, *Romania*
Li-Li Huang, *Taiwan*
Jorge Correia Jesuino, *Portugal*
James Liu, *New Zealand*
Mireya Lozada, *Venezuela*

Benjamin Matalon, *France*
Florin-Răzvan Mihai, *Romania*
Graciela Mota, *Mexico*
Akop Nazaretyan, *Russian Federation*
Adrian Neculau, *Romania*
Risa Permanadeli, *Indonesia*
Andrei Rezaev, *Russian Federation*
Eulogio Romero Rodriguez, *Mexico*
Annamaria Silvana de Rosa, *Italy*
Nicolas Roussiau, *France*
Constantin Salavastru, *Romania*
Cho Jung Shin, *South Korea*
Ilarion Țiu, *Romania*
Ricardo Yocelevzky, *Mexico*

EDITORIAL BOARD

Simona Bealcovschi, *Canada*
Cristina Diac, *Romania*
Eliza Dumitrescu, *Romania*
Florin-Răzvan Mihai, *Romania*

Alina Pop, *Romania*
Paula Tomi, *Romania*
Ilarion Țiu, *Romania*

MANAGERIAL BOARD

Lizica Mihuț, *Rector of “Aurel Vlaicu” University of Arad*
Florentina Munteanu, *Vice-Rector of “Aurel Vlaicu” University of Arad*
Alina Zamfir, *Vice-Rector of “Aurel Vlaicu” University of Arad*

Anton Illica, *Dean of Faculty of Education Sciences, Psychology and Social Assistance, “Aurel Vlaicu” University of Arad*

ISSN: 2068-6315
CNCSIS Classification: “C”

CONTACT

<http://www.sppir.uav.ro>
sppir.romania@gmail.com

Articles

The psycho-political sense of the present social dynamics	5
Le sens psycho-politique de la dynamique sociale actuelle	6
Sensul psiho-politic al dinamicii sociale actuale	7
El sentido psicopolítico de la dinámica social actual	8
SOCIAL PSYCHOLOGY APPROACHES	
1961-2011, După 20 de ani: <i>La Psychanalyse, son image et son public</i> în era Facebook. Partea a II-a	11
<i>Annamaria Silvana de Rosa</i>	
STATE, COMMUNITY, INDIVIDUAL:	
THE DYNAMICS OF THE SOCIAL RELATION	
Revisiter les constructions conceptuelles et les visions du pouvoir dans l'état-nation	41
<i>Simona Bealcovschi</i>	
La violencia como recurso y su impacto en el Sistema de Creencias Sociales Postmodernas	49
<i>Adela Garzón</i>	
L'etat fort et la societe pervertie. Une perspective psychosociologique sur la crise economique en Roumanie	65
<i>Radu Clit</i>	
Russian Science in Global Research Networks	79
<i>Andrey Yurevich</i>	
<i>Irina Tsapenko</i>	
Canadian First Nations and the State: the irony of hegemony	89
<i>Guy Lanoue</i>	
Unité et diversité de l'État moderne au Japon	95
<i>Bernard Bernier</i>	
Les conspirationnistes et les contre-cultures. Entre style «paranoïde» et mode social de pensée	107
<i>Stéphane François</i>	
The brigands and the nuclear waste deposit: when a new environmental conflict becomes intractable	115
<i>Mauro Sarrica</i>	
La théorie des jeux et le processus de la négociation internationale	129
<i>Svetlana Radtchenko-Draillard</i>	

Imaginarios de la integración: la dimensión performativa y representacional 143

Luis H. Gómez Ordóñez

CORRELATIVE PERSPECTIVES

Migrația ilegală a românilor în anul 1989. Aspecte socio-demografice

privind transfugii predați de Ungaria și Iugoslavia

153

Ilarion Țiu

DEBUT

Having a blue passport means not having a red one yet.

Ethnographic approach of the acquisition of Romanian citizenship

161

Olga Cojocaru

Politică de stat și deprinderi ale cotidianului:

sportul românesc și ideologia sovietică a “omului nou”

169

Andrei Stoicu

The psycho-political sense of the present social dynamics

The individual-society dynamics has been for a long time the axis of the psychosocial and political approach. Especially as the socio-affective connections are scrambled by both the process of economic globalization and by the global political crisis that cross the nations worldwide. A feeling of anxiety enters the heart and disrupts thought.

We are in the middle of a transition period between an agonizing modernity and a new era in search of itself through a variety of disturbing facts and contradictory signs.

The crisis of public debt in Western countries (predictable but sudden) hit Europe like a plague. This stunning repeat of the infamous crash of 1929 shows that the free market without regulation of the sovereign states can only lead to the excesses of financial capital and to the “electoral” ruin of democracy. It means deliberately introducing the law of the jungle and the stampede (every man for himself).

The lesson of the thirties was not enough for us. The political psychology of crises is repeating itself. We are once again victims of the voracity of economic oligarchies and the cowardice of the political elites. In short, the irrationality of the system can only lead to the destruction of regimes, starting with the weak-

est links. It is not surprising that the Arab revolts, which took place in 2011, have occurred without an alternative political project, or a democratic elite alternative. No wonder the crowds of “outraged” people from New York to Madrid are brandishing their anger without being able to create the conditions for genuine political change.

The key to understanding the present moment is the analysis of the expectation of the people: there is no doubt that a transformation of economic conditions has become necessary, but also a new life and work project. Certainly, the crisis of moral conscience always precedes the storming of the “Bastilles” by the masses who must serve their political apprenticeship.

Needless to appeal to somebody’s finer feelings for want of undertaking courageous actions. Hence the importance of a burst of the common good in the republican sense of the word. Reconsidering our political views is a task not only intellectual, but essentially meaningful. For it is the whole system of beliefs and social representations that decomposes under our feet and before our eyes. Lucid ardor is needed.

Lavinia Betea and Alexandre Dorna

Le sens psycho-politique de la dynamique sociale actuelle

La dynamique individu-société est de longue date le pivot de l'approche psychosociale et politique. D'autant que les liens socio-affectifs se trouvent brouillés à la fois par le processus de mondialisation économique et la crise politique globale qui traversent les nations du monde entier. Un sentiment d'anxiété pénètre le cœur et bouleverse la pensée.

Nous sommes au milieu d'une époque charnière entre une modernité qui agonise et une nouvelle ère qui se cherche à travers une pluralité de faits inquiétants et de pistes contradictoires.

La crise de la dette publique des pays occidentaux (prévisible mais subite) s'est abattue sur l'Europe comme un fléau. Cette étonnante répétition de la tristement célèbre crise de 1929 démontre que la liberté des marchés sans régulation des États souverains ne peut que conduire aux excès du capital financier et à la ruine « électorale » de la démocratie. C'est introduire délibérément la loi de la jungle et le sauve qui peut.

La leçon des années trente ne nous a pas suffit. La psychologie politique des crises se répète. Nous sommes victimes encore une fois de la voracité des oligarchies économiques et de la lâcheté des élites politiques. Bref, l'irrationalité du système ne peut que mener

à la destruction des régimes en place, à commencer par les maillons les plus faibles. Rien d'étonnant que les révoltes arabes, survenues en 2011, se soient produites sans un projet politique alternatif, ni une élite démocratique de rechange. Rien d'étonnant que les foules d'« indignés » de New York à Madrid brandissent leur colère sans arriver à créer les conditions d'une véritable mutation politique.

La clef pour comprendre le moment présent est l'analyse de l'attente des peuples : nul doute qu'une transformation des conditions économiques est devenue nécessaire, mais aussi un nouveau projet de vie et de travail. Certes, la crise de la conscience morale précède toujours la prise des « bastilles » par des masses qui doivent faire leur apprentissage politique.

Inutile de faire appel aux bons sentiments faute d'entreprendre des actions courageuses. D'où l'importance d'un sursaut du bien commun au sens républicain du terme. Revisiter nos conceptions politiques est une tâche non seulement intellectuelle, mais essentiellement de sens. Car c'est tout le système de croyances et de représentations sociales qui se décompose sous nos pieds et devant nos yeux. Une ardeur lucide s'impose.

Lavinia Betea et Alexandre Dorna

Sensul psiho-politic al dinamicii sociale actuale

Dinamica individ-societate finitează de vreme îndelungată ca pivot al abordării psihosociale și politice. Mai ales că legăturile socioemoționale sunt atât de tulburate de globalizarea economică și criza politică prin care trec națiunile lumii. Un sentiment de neliniște străpunge inima și perturbă gândirea.

Ne situăm la mijlocul unei epoci de trecere între o modernitate care agonizează și o nouă eră, aflată în căutare de sine printr-o pluralitate de fapte neliniștoare și piste contradictorii.

Criza datoriei publice a țărilor occidentale (previzibilă dar prea bruscă) s-a abătut asupra Europei ca un flagel. Această uimitoare repetiție a celebrei crize negre din 1929 demonstrează că libertatea neîngrădită a pieței statelor suverane conduce la excesele capitalului financiar și la ruina "electorală" a democrației. Se introduce astfel deliberat legea junglei și panica lui se salvează cine poate.

Dar lecția anilor treizeci nu ne-a fost suficientă. Psihologia politică a crizelor se repetă. Suntem, încă o dată, victimele voracității oligarhiilor economice și lașității elitelor politice. Pe scurt, iraționalitatea sistemului nu poate duce decât la distrugerea

regimurilor, începând cu cele mai puțin stabile. Nu-i de mirare că revoltele arabe din 2011 s-au produs fără un proiect politic alternativ, fără o elită de schimb. Nu-i de mirare că mulțimile de "furioși" își revarsă mânia, de la New York la Madrid, fără a reuși însă să creeze condițiile unei veritabile schimbări politice.

Cheia înțelegerii prezentului este analiza așteptării poporului: fără îndoială că o transformare a condițiilor economice a devenit necesară, ca și un nou proiect de viață și de muncă. În mod sigur, criza conștiinței morale precede totdeauna asaltul "bastiliilor" de către masele ce trebuie să-și facă ucenicia politică.

Apelul la bunele sentimente în favoarea unor acțiuni curajoase este inutil. De aici, importanța unui început bun în sensul republican al termenului. Să ne revizuim concepțiile politice este o sarcină nu doar intelectuală, ci una fundamentală de semnificație. Aceasta deoarece întreg sistemul de credințe și reprezentări sociale se descompune sub picioarele și ochii noștri. O feroare rațională ne e necesară.

Lavinia Betea și Alexandre Dorna

El sentido psicopolítico de la dinámica social actual

La dinámica individuo-sociedad hace mucho que constituye el meollo del enfoque psicosocial y político. Tanto más que los lazos socioafectivos mezclados a la vez por el proceso económico y la crisis política global que atraviesan las naciones del mundo entero. Un sentimiento agudo de ansiedad penetra el corazón y sacude el pensamiento.

Estamos en medio de una época de articulación entre una modernidad que agoniza y una nueva era que se busca a través de una pluralidad de hechos inquietantes y de pistas contradictorias

La crisis de la deuda pública de los países occidentales (previsible pero inesperada) se ha precipitado sobre Europa como una peste. La repetición de la tristemente célebre crisis de 1929 demuestra que la libertad de los mercados sin regulación de los Estados soberanos solo puede conducir a los excesos del capital financiero y a la ruina “electoral” de la democracia. Se trata de introducir la ley de la selva y que se salve quien pueda.

La lección de los años treinta no ha sido suficiente. La Psicología política de crisis se repite. Somos víctimas una vez mas de la voracidad de las oligarquías económicas y de la cobardía de las élites políticas. En resumen, la irracionalidad del sistema conduce a la destruc-

ción de los regímenes existentes comenzando por los eslabones mas débiles.

Sin ningún asombro las revueltas árabes de comienzos del 2011 se han producido sin un proyecto político alternativo ni una élite democrática de cambio. Sin ningún asombro las multitudes de “indignados” de New York hasta Madrid esgrimen sus cóleras sin llegar a crear las condiciones de una mutación política verdadera.

La clave para entender el momento presente es analizar lo que los pueblos esperan. Nadie puede dudar que una transformación de las condiciones de económicas se ha vuelto necesaria, tanto como un nuevo proyecto de vida y de trabajo. Por cierto, la crisis de conciencia moral siempre precede la toma de las “bastillas” por las masas que deben así hacer su aprendizaje político.

Resulta inútil de lanzar un llamado a los buenos sentimientos sin conducir acciones de coraje. De allí la importancia de un sobresalto del bien común en el sentido republicano del término. Puesto que todo el sistema de creencias y de representaciones sociales se desmorona bajo nuestros pies y ante nuestra vista. Una ardorosa lucidez se impone.

Lavinia Betea y Alexandre Dorna

Social Psychology approaches

1961-2011, După 20 de ani: *La Psychanalyse, son image et son public* în era Facebook Partea a II-a

Annamaria Silvana de Rosa¹

Abstract: The first part of this article – published in the previous issue of this journal – presented a brief overview of the extraordinary development over the past 50 years of the scientific field unified through shared inspiration by Social Representations Theory, not only in terms of the various paradigmatic, methodological and thematic approaches, but also in terms of the several paths (institutional, scientific and networking activities) developed by the scientific community that has drawn its identity and developed from this theory.

The main purposes of this second part of the article are:

- a) from the editorial perspective, to outline the main scientific events and editorial activities celebrating the “birth” of the theory in 2011;
- b) from the research perspective, to present, as a “re-baptism” the follow-up on, and extension of, Moscovici’s seminal work “*La psychanalyse, son image et son public*”. Follow-up on the historical study 50 years later will be presented as a special opportunity to study the stability and possible transformations of social representations amid the changes that have occurred not only in the three epistemic apexes of the Subject-Other-Object epistemic triangle but also in their sociohistorical, ideological and communicative contexts.

Keywords: social representation theory, social representation community, scientific and institutional developments

2011 : o aniversare și totodată un botez!

Ediția italiană a volumului *La Psychanalyse, son image et son public* a fost publicată în 2011, an când în lume au loc numeroase evenimente științifice (simpozioane și workshopuri internaționale², cărți ad hoc³, numere ale unor reviste monotematice⁴), cu scopul atât al

celebrării cea de-a cincizecea aniversare a acestei cărți care reprezintă actul de naștere oficial al teoriei, cât și a-l omagierii autorul acesteia. Căci în peste șaizeci de ani de efort științific și intelectual susținut, acesta a dat naștere la cel puțin trei teorii care au marcat istoria și destinul științelor sociale: teoria reprezentărilor sociale, teoria inovației – numită în general

teoria minorităților active –, teoria deciziilor colective și a consensului social, toate interconectate subtil print-o deosebită pasiune pentru procesele de inovare din istoria științelor.⁵ De fapt, reunirea într-o *opera omnia* a întregii producții științifice a lui Serge Moscovici rămâne un subiect încă deschis pentru comunitatea științifică (și pentru un editor curajos), care va dori să îngrijească o ediție sistematică și organizată cronologic, destin binemeritat de marile personalități ale gândirii, precum Freud sau Piaget, ca să ne limităm doar la două nume semnificative, nu numai pentru psihologie, ci și pentru istoria ideilor în general.

Sărbătorim și noi în 2011 aniversarea teoriei reprezentărilor sociale, nu numai printr-o reflecție îndreptată spre trecut, cu scopul de a reparurge dinamica generativă a acelei extraordinaire aventuri intelectuale, ci și cu privirea îndreptată spre viitor și spre potențialitatea generării de noi cercetări – pe care opera care a văzut lumina acum 50 de ani are încă puterea de a le inspira – și a unor noi inițiativer editoriale de valorizare a diseminării sale. Nu există o metodă mai bună pentru a dovedi vitalitatea unei idei, devenită o teorie și totodată un câmp științific de mari dimensiuni, decât să celebrezi aniversarea prin noi nașteri!

Tocmai în virtutea acestei puteri generatoare de noi idei și direcții de cercetare, Denise Jodelet califică teoria reprezentărilor sociale drept “*o invenție frumoasă*”, parafrazându-l pe Tarde:

“Ar trebui să rezervăm termenul «frumos» unei idei care ne dă posibilitatea de a descoperi idei noi și unei idei pe care o socotim fecundă pentru viitoare invenții (Tarde, 1893: 537). *Psihanaliza, imaginea și publicul său* este ilustrarea paradigmatică a acestei afirmații. «Opera» lui Moscovici nu a fost niciodată proiectul unor simple repetiții imitative sau replici, aşa cum se întâmplă adesea în psihologie.

Lucrarea sa se propune ca un impuls de deschidere a noi direcții de cercetare. În sensul acesta, *Psihanaliza, imaginea și publicul său* trebuie considerată o operă seminală: a creat noi invenții”. (Jodelet, D. 2008: 411) Genezele sărbătorite în 2011 – împreună cu aniversarea a 50 de ani de teorie, care confirmă fertilitatea și vitalitatea acesteia – se produc pe două planuri: unul *editorial*, iar celălalt, de *cercetare*.

Noi apariții editoriale:

Pe plan editorial avem onoarea să inaugurăm colecția multilingvistică dedicată domeniului de cercetare teoretico-empiric “*Reprezentări sociale: media și societate*” cu ediția italiană a operei capitale a lui Serge Moscovici, cea care fondează acest câmp științific, un “*clasic modern*”, care, asemenea celui din engleză care l-a precedat în 2008, precum și asemenea celui portughez publicat în 1978 (exclusiv prima parte) și anunțat în versiune integrală pentru 2011, se bazează pe traducerea ediției din 1976 (retipărită în 2004).

Destinul comun al multor opere “monumentale” este acelea de a fi citate de mulți și nu întotdeauna citite de toți. Sperăm că publicarea în limba italiană a acestui *opus magnum* (la fel cum va fi traducerea în limba engleză pentru lumea anglosaxonă) va contribui la atragerea cititorilor (printre aceștia numărându-se și studenții noștri) la lectura integrală a operei originale, care nu vor mai trebui să se mulțumească cu citate la mâna a doua. Acest fapt va putea să crute teoria reprezentărilor sociale de același destin pe care Moscovici l-a observat în cazul psihanalizei, anume acela de a fi transformată (și nu numai în rândul oamenilor obișnuiți) din teorie în vulgarizare, împreună cu jargonul său specific. Atras de puterea creațoare și de eleganța narrativă a operei originale, cititorul/cercetătorul va putea astfel să încerce să înțeleagă această teorie cu mai mare profunzime și s-o dezvolte cu un angajament care să-i respecte misiunea intelectuală și vizionarea asupra psihologiei sociale. După Colucci (2010), “lectura sa care poate părea pe alocuri dificilă, dar niciodată plăcinoasă, este necesară pentru a cunoaște și a putea critica acest concept, adesea citat. Pe scurt, este necesară pentru a discuta și a scrie despre reprezentările sociale în mod conștient și potrivit”. În orice caz, aşa cum observă Charles Smith (2008: 325-326) – în introducerea la numărul special dedicat de revista *Journal for the Theory of Social Behaviour* publicării ediției engleze *Psychoanalysis: Its Image and Its Public* – cititorul, atât novicele, cât și expertul (“filozofi, sociologi, lingviști, antropologi, sau orice altă disciplină academică, realiști, constructiviști, cognitiviști, fenomenologi, interacțiioniști simbolici sau orice combinație ori negație a acestor „școli“) va întreprinde “o călătorie intelectuală extrem de bogată în informații și de plăcută”.

Cartea *Psihanaliza, imaginea și publicul său* este un text indispensabil pentru studenți și pentru specialiști în științe sociale interesați să înțeleagă – cu ajutorul teoriei reprezentărilor sociale – procesele și *modus operandi* care conduc la elaborarea cunoașterii “în” și “a” socialului și a raportului dintre cunoașterea expertă, simțul comun și sistemele de comunicare, înțeleasă ca aparate ale medierii semnificațiilor în raport cu poziționarea ideologică a indivizilor, grupurilor și instituțiilor și cu construcțiile identitare și simbolice ale acestora.

De aceea, cartea se adresează unui public mult mai larg decât acela al cititorilor (mai mult sau mai puțin experti) interesați de psihanaliză, aleasă ca obiect exemplificativ al analizei în această primă cercetare exemplară, fondatoarea unei arii de studiu aflată în continuă expansiune.

Deoarece istoria care conduce la o teorie și la emergența acesteia (atât cele științifice, cât și cele instituționale), este ea însăși înglobată în teoria respectivă, va urma publicarea unei cărți care narează și documentează istoria altrei idei de pionierat, transformată în realitate instituțională, cu rădăcini în interesul științific pentru teoria reprezentărilor sociale: *European Ph.D. on Social Representations and Communication*, primul doctorat internațional în cotutelă recunoscut formal, un motor pentru dezvoltarea cercetării și formării în vederea cercetării în acest sector și, totodată, un model care a inspirat alte doctorate internaționale în diferite sectoare disciplinare (de Rosa, 2009b, 2009c).

Pe lângă aceasta, colecția prevede publicarea unor lucrări inedite, bazate pe programe recente de cercetare sau rezultate în urma unor evenimente științifice internaționale, inspirate de amintita teorie într-un dialog critic și constructiv cu alte paradigme ale științelor sociale.

Colecția multilingvistică (italiană, engleză, franceză) este destinată difuzării în context academic și nu numai:

- în *mediul academic*, textele pot fi integrate în mod oportun în programele diferitelor cursuri universitare ale Facultății de Psihologie (dintre care enumerăm: psihologia socială, atitudini și reprezentări sociale, psihologia comunicării), precum și ale cursurilor de științe sociale, în diferite domenii disciplinare unde interesul pentru cercetările inspirate din teoria reprezentărilor sociale a crescut foarte mult: de

la psihologie socială până la sociologie, de la științele comunicării până la antropologie, de la istoria științei până la lingvistică etc.). Desigur că textele sunt adresate în egală măsură și doctoranzilor, cercetătorilor și studioșilor interesați de sectoare specifice de anchetă în diferite arii tematice care au obiecte de studiu dintre cele mai diferite, în domeniul științelor sănătății și al medicinei, al educației și al comunicării, al studiilor de mediu și turistice, al economiei sau al marketingului etc.

- în *mediul profesional*, unele texte, în funcție de tematica specifică a acestora, pot fi adresate și unui public-țintă alcătuit din cititori experți în anumite domenii aplicative, în care înțelegerea proceselor simbolice de construire a cunoașterii sociale poate fi relevant pentru exercitarea profesiei (de la comunicare politică până la asistență sanitată, de la arhitectură până la urbanistică, de la turism până la economie etc.)

Desigur, textele în limba italiană vor avea ca scop difuzarea într-un context cu precădere național, în vreme ce textele în limba engleză și/sau franceză vor avea o răspândire pe scară internațională.

Noi începuturi în planul cercetării:

Suntem onorați să anunțăm demararea unui nou program de cercetare – unul dintre numeroasele care se derulează în diferite domenii – care are o semnificație specială în contextul ritual și simbolic al acestei aniversări-botez: follow-up-ul cercetării cu privire la reprezentările sociale ale psihanalizei, după 50 de ani, înțeleasă ca o ocazie specială de studiu al stabilității și al evenualelor transformări ale reprezentărilor sociale, în fața schimbărilor intervenite nu doar în cele trei vârfuri ale triunghiului epistemic Subiect-Celălalt-Obiect, ci și în contextul lor socio-istoric și de comunicare diferit.

In ceea ce privește cele trei vârfuri ale triunghiului epistemic, este suficient să ne gândim la schimbările intervenite:

- în evoluția “obiectului” cunoașterii și al experienței (psihanaliza), atât ca efect a evoluției interne a domeniului său specific (istoria gândirii psihanalitice actualizată, în pas cu timpurile noastre) și a aceluia, mai larg, al psihoterapiilor de orientări diferite, cât și în raport cu schimbările care au afectat psihiatria, pe de-o parte prin nevoia revizuirii radicale a paradigmelor nosografice și custodialiste provenite din mișcarea

psihiatriei comunitare și din impactul anti-psihiatriei asupra domeniului social și asupra instituțiilor, iar pe de altă parte prin dezvoltarea fără precedent a neuroștiințelor. În plus, sfera de intersecție a reprezentărilor psihanalizei și psihiatriei este reprezentată de un obiect comun – maladie/sănătate mentală –, ale cărui reprezentări sociale au fost studiate pe larg de literatura de specialitate, în studii devenite deja clasice și paradigmatic (Herzlich, 1969; Jodelet, 1985, 1986, 1989b; de Rosa, 1987b, 1991, 1995, 1997, 2009; de Rosa, Schurmans, 1990a, 1990b, 1994);

- în legătură cu actorii sociali (Subiecți-Ceilalți), care – în calitate de indivizi, grupuri sau instituții sociale –, în mod firesc, nu mai pot fi aceiași cu subiecții din Franța anilor '50 ai secolului XX, date fiind schimbările intervenite în mediul lor socio-cultural, în stilurile lor de viață, precum și în practicile privind sănătatea, boala și terapia, în expunerea lor la cunoștințe științifice, precum și în cultura organizațională a instituțiilor de învățământ și de lucru în care aceștia operează în prezent etc. Psihanaliză, psihiatrii, terapeuții în formare, pacienți, dar și persoane aparent îndepărtate prin expertiza și experiența de obiectul de psihanaliză ca obiect de reprezentare nu mai sunt aceiași ca în anii următori celui de-al Doilea Război Mondial, universurile de reprezentări, precum și relațiile sociale ale acestora nemaifiind impregnate (cel puțin nu în aceeași măsură) de același Weltanschauung care însuflarea și contrapunea grupuri, instituții, partide politice și aparate religioase în epoca respectivă.

Referitor la schimbările contextului socio-istoric și de comunicare, este suficient să ne gândim la următorii factori:

- pe de o parte, schimbările profunde ale viziunilor ideologice față de perioada în care și-a întreprins cercetarea Moscovici, anii imediat următori celui de-al Doilea Război Mondial (corespunzând celui de-al doilea val de răspândire al psihanalizei în Franța) și chiar față de momentul de după 15 ani, când adaugă un capitol nou la ce-a de-a doua ediție a lucrării, pentru a explica în ce fel propaganda comunistă se transformă în propagare;

- pe de altă parte, evoluției radicale a sistemelor de comunicare și de împlinire-construcție a reprezentărilor sociale, dintr-o eră în care presa, cinematograful și radioul erau principalele mijloace de comunicare în masă complementare cu socializarea școlară, a cunoștințelor, într-o eră în

care, invenției mediatice a televiziunii i s-a adăugat cea cu impact revoluționar - era digitală: un univers în continuă expansiune care a redefinit radical raportul unidirecțional dintre emițătorul mesajului și destinatari (unul-mulți), prin deschiderea canalelor de comunicare interactive: mulți-mulți, aflate la rândul lor într-un permanent proces de redefinire a granițelor, datorită înfloririi epocii rețelelor de socializare (în care comunicarea interpersonală, unu la unu, a lăsat loc unor schimburi interactive în rețea, cu efecte de multiplicare: unul-mulți sau mulți-mulți, totul cu aportul tehnologiei care permite existența conexiunilor ubice).

“Dezvoltarea vertiginoasă a mediului Internet și creșterea exponențială a capacitatii de răspândire a calculatoarelor schițează un scenariu de construcție și schimb de informații cu potențialități neexplorate încă în mare parte. Însă, din ce în ce mai limpede, ne dăm seama acum că impactul noilor tehnologii nu poate fi conceput ca limitându-se la rolul Internetului (fără îndoială extrem de important), nici la computer ca singur instrument de acces în Rețea; familiile întregi de noi media electronice structurează medii de comunicare originale, aflate într-o tensiune constantă între tendințele de convergență și de integrare și tendințe de specializarea conținuturilor și funcțiilor, realizând pe de altă parte efecte de profundă remodelare a întregului sistem mediatic (Marinelli, 2004). Astfel, discursul mediilor de comunicare este caracterizat tot mai mult de aspectele specifice ale noilor modalități/mijloace de comunicare.” (Mazzara, 2008: 37-38)

Dinamica acestor schimbări și evenimentele lor reflectare asupra transformării reprezentărilor sociale nu trebuie înțeleasă în sens determinist, dintr-o perspectivă binară depășită de tip mediu-individ, ci mai degrabă ca o eventuală co-evoluție a unor sisteme simbolice și de relații sociale.

Tocmai pentru atenția euristică dedicată presupusei co-evoluții a reprezentărilor sociale și a celor două axe fundamentale de schimbare a contextului socio-istoric și de comunicare amintesc mai sus, follow-up-ul cercetării ilustrate de Moscovici în a sa *opera prima* nu se putea rezuma la o simplă clonare a cercetării-mamă, ci trebuia neapărat să contemple compatibilitatea dintre “replicabilitatea” cercetării originare, cu extensi și introducerea unor elemente inovatoare, care să permită identificarea altor dimensiuni considerate interesante.

Drept urmare, ne-am străduit să proiectăm noul plan de cercetare pornind de la interog-

area unei probleme teoretico-metodologice: cum se poate surprinde în mod empiric natura dinamică și transformativă a reprezentărilor sociale (Purkhardt, C. 1993), împreună cu toate consecințele operaționale care derivă din acest-numitul "model Toblerone" (Bauer, M. Gaskell, G., 1999), care proiectează într-o dimensiune temporală diacronică faimosul triunghi Subiect-Obiect-Celălalt (S-O-C), identificând cea mai mică unitate de analiză într-un Subiect 1 și Subiect 2 în raport atât cu un obiect determinat O, cât și cu un proiect P, de-a lungul unei dimensiuni temporale determinante: S-O-P-S, cu o mișcare de anticipare a viitorului. Printre cele șapte implicații identificate pentru cercetarea asupra reprezentărilor sociale, structurile temporale și datele longitudinale (5) par a fi nu mai puțin importante decât studiul (1) conținuturilor și proceselor; (2) decât segmentarea pe medii sociale mai degrabă decât după criteriul taxonomicie; (3) decât dezvoltarea studiilor în jurul unor *medii sociale*; (4) decât abordarea multimetodologică (teoretizată deja în Italia cf. de Rosa, 1987a, 1990); (5) decât emergența proiectelor culturale și al traiectoriilor; (7) decât atitudinea față de cercetarea dezinteresată.

De altfel, interesul pentru o cercetare longitudinală este sugerat chiar de Moscovici (cfr. p. 379-380, ed. it.), care își pune problema validării ipotezei asupra naturii situației care putea fundamenta propaganda în presa comunistă, scoțând în evidență existența unui conflict intra-grup, în care obiectul conflictului putea amenința identitatea grupului și unitatea reprezentării sale (descriș în detaliu din punct de vedere istoric prin evenimente datează temporal).

Pe lângă elementele de continuitate ale follow-up-ului cercetării-mamă, reprezentate de structura generatoare a proiectului de cercetare, dedusă printr-o reconstruire exegetică a tuturor întrebărilor formulate în interviu-chestionar prezent în studiu original, principalele elemente de inovație din studiu nostru sunt următoarele:

a) extinderea *focusului cercetării*, care include ca obiecte ale reprezentării nu doar *psihanaliza* și *psihanalistul*, ci și *psihatria* și *psihiatrul* și terenul comun celor două, acela al *maladiei/sănătății mentale*, îmbrățișând o viziune centrală în jurul *sistemelor de reprezentare interrelaționate*, mai degrabă decât în jurul unor obiecte singulare și având în vedere factorii amintiți mai sus, cei ai schimbărilor pe care le-au suferit aceste obiecte ale reprezentării. Lărgirea acestor sisteme de reprezentări

interrelaționate se prefigurează ca fiind una deosebit de interesantă și pentru a oferi posibilități de lectură concordante elementelor de stabilitate și schimbare a reprezentărilor sociale ale maladiei mentale față de rezultatele cercetărilor conduse de noi în anii '80 (de Rosa, A.S. 1987a, 1987b, 1988, 1991, 1995, 1997, 2009a; de Rosa, Schurmans, 1990a, 1990b, 1994) și într-un follow-up condus la 30 de ani după legea 180, acest-numita lege Basaglia, privind dezinstiționalizarea spitalelor de boli psihice (de Rosa, A.S. Bocci, E. 2012);

b) extinderea *instrumentelor metodologice*, în conformitate cu abordarea *modelizantă* ce caracterizează în mod sistematic proiectele noastre de cercetare multi-metodologică. Așadar, pentru a putea efectua follow-up-ul în mod corect și având un nucleu consistent de elemente de similaritate, am extras în primul rând (depunând de asemenea o muncă punctuală de confruntare între edițiile din 1961 și din 1976) întregul ansamblu metodologic al cercetării originare, cu alte cuvinte întrebările pe care Moscovici le-a folosit în ghidul pentru interviu-chestionar: caracteristicile populației, criteriile de selecție ale presei, modalitățile de analiză ale acesteia, strategiile folosite pentru a analiza datelor etc. Toate criteriile adoptate de Moscovici au fost reluate, dar, atât ca urmare a măririi focusului cercetării noastre, explicitat în celealte puncte enumerate în această secțiune, cât și în virtutea abordării noastre specifice, multimetodologice, am prevăzut introducerea altor elemente sau modalități specifice de răspuns, diferite celor prevăzute în cercetarea originară și a altor tehnici pe lângă cea clasică a interviului-chestionar, ca de pildă:

- "trama asociativă" (de Rosa, A.S. 2002b, 2003, 2005), în scopul relevării conținuturilor, structurii și indicelui de stereotipie, precum și al indicelui de polaritate a câmpului reprezentațional în raport cu cuvintele-stimul: "psihanaliză", dar și "psihatrie", "maladie", "maladie mentală", "normalitate" și "devianță";

- "reteaua de identificare conceptuală EU-Obiecte simbolice" (*self-identification conceptual network*, concepută de de Rosa și folosită deja în alte programe de cercetare ale acesteia: de Rosa, A.S. 2004, 2006b; de Rosa, A.S. Bocci, E. Saurini, S. 2006; de Rosa, A.S. Holman, A. 2011; Bigazzi, S. de Rosa, A.S., 2012), inserând ca obiecte de identificare⁶ cu subiectul: *psihanaliză*, *maladie mentală*, *normalitate*, *medicamente psihotropice*, *nevroză*, *calmare*, (com-

plex, boala/maladie, psihatrie, devianță, sănătate mentală, psihoterapie, psihoză, cură/tratament, autoanaliză, suferință;

- "rețea conceptuală Psihanaliză-obiecte simbolice" și "rețea conceptuală Psihatrerie-obiecte simbolice", adaptând tehnica tradițională a rețelei conceptuale introdusă de Vergès⁷, prin inserarea unui cuvânt-cheie central: în studiul nostru, atât "psihanaliza" cât și "psiatria" (desigur făcând parte din rețele conceptuale diferite), utilizează ca obiecte simbolice cu o legătură potențial semnificativă⁸ toți termenii împrumutați din cercetarea-mamă (*psihoterapie, sugestie, hipnotism, narco-analiză, confesiu-nere, conversație, ocultism*), adăugând termeni noi, precum: *teoria inconștientului, neuroștiințe, psihofarmacologie, psihiatrie* (în cazul stimulului central "psihanaliză") și psihanaliză (în cazul stimulului central "psi-hatrie") și chiar lăsând patru căsuțe libere pentru eventualitatea în care subiecții însăși ar dori să adauge noi termeni semnificativi;
- "rețea conceptuală Psihanalist-obie-cte simbolice" și "rețea conceptuală Psihatrul-obiecte simbolice", folosind ca obiecte simbolice de legătură potențial semnificativă⁹ toți termenii împrumutați din cercetarea-mamă (*om de știință, părinte, preot, medic, psiholog, prieten, tămăduitor, observator*), adăugând și termeni noi, ca de pildă: *neurobiolog și psihiatru* (în cazul stimulului central "psihanalist") și *neurobiolog și psi-hanalist* (în cazul stimulului central "psi-hatriu") și lăsând de asemenea patru căsuțe libere pentru eventualitatea în care subiecții însăși ar dori să adauge noi termeni semnificativi;
- identificarea vocabularului pertinent atât ai limbajului *psihanalitic*, în cazul nostru, cât și celui *psihiatric* prin asocierea liberă a zece termeni, cerându-se și precizarea conotației lor pozitive sau negative pentru subiecți;
- recunoașterea termenilor pertinenti atât ai limbajului *psihanalitic* cât și, în cazul nostru, ai celui *psihiatric*, printr-un tabel care cuprinde toți termenii relevați din studiul lui Moscovici (*complex, refugare, inconștient, libido*), cu adăugarea unei serii întregi de termeni care nu erau relevante în cercetarea-mamă și pe care am considerat oportun să îi introducem: *pulsune, eros, lapsus, preconștient, Es (Id), acte ratate, transfer, instinct, psihoză, nevroză, fobie, tulburări antisociale, conștient, thanatos, simbol, borderline, sublimare, asociere libere, Ego (Eu), vis, conflict psihic, identificare, schizofrenie, proiecție, tulburări sexuale,*

medicamente psihotropice, Super-Ego (super-egu), deplasare, contratransfer, condensare, paranoia, oedipian, negație, investire, demență, castrare;

- în legătură cu *repräsentarea psihanalizei* (și, în studiul nostru, și a *psihiatriei*), pe lângă posibilitățile alternative relevante de cercetarea-mamă (*o doctrină filozofică, un domeniu teoretic consolidat, o tehnică terapeutică, o știință în curs de elaborare*), interviul-chestionar pe care îl propunem prevede încă două alternative (*o mistificare fără nici o valabilitate, o disciplină depășită de progresele neuroștiințelor*) și posibilitatea unor răspunsuri libere din partea subiecților;

- *cunoașterea psihanalizei și a psihiatriei*, printr-o serie de întrebări deschise privitoare la *scopurile celor două discipline*, eventuale diferențe între cele două (o întrebare care, evident, nu era inclusă în cercetarea-mamă, focalizată exclusiv asupra psihanalizei), *datarea istorică a nașterii celor două discipline*, numele fondatorilor acestora (cu o întrebare suplimentară în legătură cu *nume unor psihanaliști și psihiatri faimoși*);

- *evaluarea răspândirii celor două discipline în diferite medii (familie, cerc de prieteni și cunoștințe, societate) contextualizată din punct de vedere temporal*, nu doar în comparație cu acum 10 ani (așa cum se întâmplă în cercetarea-mamă, ci și în comparație cu acum 50 de ani și, de asemenea, cu *proiecția în viitor*: peste zece ani și peste 50 de ani), disponibilitatea de a face recurs la acest lucru (personal și/sau prin propriii copii), *câmpuri de aplicare* (în plan judiciar, pentru comportamente delincvente, de reeducație, în domeniul orientării profesionale, în alte domenii care urmează să fie precizate), transformând în scale de la 0 la 5 răspunsurile relevante din cercetarea-mamă și lăsând deschisă posibilitatea de a adăuga răspunsuri noi în câmpuri libere; identificarea *cauzelor răspândirii psihanalizei* (și *psihiatriei*), reluând în acest caz răspunsurile clasice care au rezultat în urma studiului originar (*nevoi individuale, nevoi sociale, influența culturii americane, moda și publicitatea, valoarea științifică și eficacitatea*), dar lăsând, ca de obicei, și spațiu pentru răspunsuri libere ulterioare;

- *attitudinea față de cele două discipline*, relevată printr-o declarație prin care subiecțul se pronunță favorabil/contrar, însotită de o justificare;

- *repräsentarea psihanalistului* și, în cazul nostru, și a *psihiatru-lui*, în raport cu influența exercitată eventuală de vârsta acestuia;

tuia, de sex sau de profilul său imaginar;

- *reprezentări în legătură cu tratamentul psihanalitic* (și, în cazul nostru, și cu acela *psihiatric*), în raport cu *factorii care l-ar putea determina pe subiect să îl întreprindă personal*; cu reprezentarea *duratei* acestuia, introducând, pe lângă alternativele deja indicate în cercetarea-mamă (*puține luni, 1-2 ani, până la câteva luni*) și opțiuni noi (*puține săptămâni, de la 2 la 5 ani și chiar toată viața*); cu *frecvența* ședințelor (întrrebare care nu fusese prevăzută în studiu original); posibili *destinatari*;
- *eventualele relații ale psihanalizei* (și *chiar ale psihiatriciei*) cu *sexualitatea*; cu religia, cu orientarea politică/ideologică;
- *situatiile care sugerează oportunitatea de a urma un tratament psihanalitic* (și *psihiatric*), adăugând, pe lângă factorii reieșiti din cercetarea-mamă (*traume infantile, eșecuri sociale, eșecuri familiale, neadaptare*) și factori de tip fizico-organic (*deficite cognitive sau retarduri mintale, boli sau disfuncții cerebrale, maladii sau tulburări fizice*), mai ales luând în considerație, pe de o parte, necesitatea de a identifica eventuale diferențieri față de psihiatrie și, pe de alta, eventuala reorientare spre latura biologică, datorată impulsului reprezentat de evoluția neuroștiințelor din ultimele decenii; *vârsta recomandată* pentru tratamentul psihanalitic (și pentru cel *psihiatric*), introducând *clase de vârstă* pentru întregul ciclu de viață, începând cu prima copilărie până la bătrânețe (în timp ce variantele de răspuns relevante de cercetarea-mamă se limitau la categoriile următoare: copilărie, adolescență, între 20 și 30 de ani și maturitate); *tipul de personalitate* (puternică, slabă, nu are importanță) potrivit pentru a recurge la un tratament psihanalitic (și *psihiatric*); *tipul de influență* pe care l-ar putea exercita psihanaliza (și *psihiatrica*) asupra pacienților (un ajutor, un risc, altul) cu solicitarea unor justificări ale răspunsurilor;
- *reprezentarea tipului de comunicare între pacient și psihanalist* (și *psihiatru*), introducând, pe lângă categoriile de răspunsuri identificate în cercetarea-mamă (*povestirea propriilor visă, răspunsul la întrebările psihanalistului/psihiatrului, povestirea propriilor gânduri*) și opțiuni precum: *povestirea unor amintiri din copilărie, descrierea propriilor simptome fizice, expunerea propriilor deliruri, comunicarea unor tulburări ale memoriei, altele*); și a felului în care psihanalistul (și *psihiatrul*) ar trebui să comunice cu pacientul; *reprezentarea tipului de relație între ei*, adăugând categoriile de răspunsuri

relevante de cercetarea-mamă (*afectivă, intelectuală, neutră*) și opțiunile următoare: *spirituală, sexuală; evaluarea implicării* în tratament din partea psihanalistului (și a *psihiatrului*) și a pacientului (atât în legătură cu cei doi subiecți ai diadei terapeutice, cât și în legătură cu măsura acestei implicări, evaluată pe o scală de 10 puncte); *evaluarea procentului estimat* (mai degrabă decât un simplu răspuns alternativ, ca în cercetarea-mamă) *al persoanelor care recurg la tratamentul psihanalitic și la cel psihiatric, în raport cu genul lor sexual, cu categoria de vârstă, cu categoriile sociale* (reproducând opțiunile clasice ale cercetării-mamă: oameni bogăți, artiști, intelectuali, oameni din clasa de mijloc);
- informații despre sursele de cunoaștere, atât ale *psihanalizei*, cât și ale *psihiatriciei*, lărgind considerabil gama prevăzută de Moscovici în cercetarea-mamă, care se limita la: *literatură, spectacole, radio, presă scrisă, rude, prieteni, cunoștințe* și introducând, pe lângă acestea, și categorii: *romane, reviste de specialitate, televiziune, cinema*, precum și noile medii digitale: *Facebook, Wikipedia, YouTube, Twitter, Yahoo Answer, site-uri web, forumuri* (sollicitând, în plus, și linkurile exacte, sau titlurile, în cazul tipăriturilor), precum și alte categorii sociale: *medici, psihologi, psihoterapeuți, psihanalisti, psihiatri*:

c) *extinderea populației* la “experți în formare” (în *psihanaliză, psihiatrie, psihologie, psihoterapie*) și la “experți” (*psihanalisti, dar și psihologi, psihoterapeuți* cu diferite orientări și *psihiatri*), acoperind o lacună căreia, atât Lagache în Prefață¹⁰ la *opera prima*, cât și Moscovici, în nota la ale sale *Observații Preliminare*, îi deplâng carentele din studiu original. Sperăm să nu suferim aceeași deziluzie care l-a încercat pe tânărul Moscovici în fața minusului de disponibilități a *psihanaliștilor* de participare la cercetare. Extinderea nu se limitează doar la adăugarea unor noi segmente de populație (pe lângă aceea selecționată în funcție de categoriile prevăzute în studiu original), ci și la o serie de întrebări în scopul relevării – pe lângă reprezentările sociale ale *psihanaliștilor, psihoterapeuților și psihiatrilor* în legătură cu *psihanaliza și psihitaria* – *meta-reprezentărilor* asupra acelorași obiecte evocate, empatizând cu pacienții lor;

d) *extinderea de la unul, la două contexte culturale*¹¹: Italia¹² și Franța¹³, străbătute recent de valuri de dezbatere aprinse asupra validității științifice a *psihanalizei*, care, în proporții și cu forme diferite, au depășit

cercul strâns al specialiștilor, interesând publicul larg. Este suficient să ne gădim la ecoul pe care l-au avut în Italia cărți precum *Il caso Marilyn M. e altri disastri della psicoanalisi*, scrisă de profesorul universitar Mecacci (2000) și, în Franța, la cazul anti-universitarului Onfray (2010, publicat și în Italia în aprilie 2011) a cărui carte *Le crépuscule d'une idole. L'affabulation freudienne* a reapărut polemicile declanșate deja la apariția lucrării *Le livre noir de la psychanalyse*, îngrijită de Catherine Meyer (2005, reeditată în 2010 în variantă adăugită, cu subtitlul *Vivre, penser et aller mieux sans Freud*). Aceste cărți au dat naștere unui contraatac din partea psihanaliştilor, prin lucrări precum *Un livre blanc pour la psychanalyse*, de Pascal Hachet (2006), care reunește o serie de lucrări psihanalitice publicate între 1990 și 2005, organizate după un criteriu alfabetic, după temă și după autor sau precum *Mais pourquoi tant de haine?*, prezentat cu caractere de-o șchioapă pe manșeta cărții ca un răspuns la “*l'affabulation d'Onfray*” oferit de profesoara universitară Elisabeth Roudinesco (2010) – autoare printre altele a impresionantei ediții revăzute a *Istoriei psihanalizei în Franța – Jacques Lacan* (2009); e) extinderea sistemului de media, de la analiza exclusiv a presei scrise (ca mediu de comunicare tradițional, inclus încă în planul nostru de cercetare) la cea a diferitelor *new media*, considerați de un real interes psihosocial în scenariul actual al unei societăți ce se bazează pe “networks” (rețele de socializare) (Castells, M. 1996, 2001, et Al. 2007; Lévy, 1996, 1997, 2000, 2002; Garton, L., Haythornthwaite, C., Wellman, B. 1999; Jankowski, N. W. 2002; Lievrouw, L. Livingstone, S. eds 2002; Van Dijk, J. 1999; Tapscott, D. Williams, A.D. 2006; Knox, H., Savage, M. & Harvey, P. 2006; Keen, A. 2007; Boyd, D. M., Ellison N.B. 2007). În mod special, cercetarea ia în considerație mediile unora dintre cele mai populare rețele de socializare¹⁴: Facebook¹⁵, Twitter¹⁶ și Yahoo Answers¹⁷, care au caracteristici de agregare și de comunicare diferite, în funcție de modalitatea de afiliere și de segmentare a membrilor, de constrângerile impuse de lungimea mesajului, de contextul semantic și de expresivitate emotivă, fiind orientate de tipul de afiliere și de natura socială a fiecărei rețele¹⁸. De aceea, scopul este și acela de a investiga eventualele diferențe existente între reprezentările sociale co-construite și/sau vehiculate în aceste rețele sociale, în funcție de diferențele dintre platforme. Cuvintele-cheie întrebuiințate pentru

cercetarea cu ajutorul motorului de căutare care operează selecția sunt aceleași folosite în instrumentul multimетодologic predispus pentru culegerea datelor diferitelor grupuri de populație: psihanaliză, psihatrie, psihanalist, psihiatru, maladie mentală și sănătate mentală. O altă direcție, ulterioară, a cercetării, deja prevăzută, este aceea de a lua în considerare și videoclipurile multi-media poste pe YouTube (al doilea motor de căutare în lume după Google), fapt care ar constitui o actualizare importantă, dată fiind importanța pe care noile tehnologii digitale au dobândit-o în contextul actual, a unui filon de studii care – deși nereferindu-se strict la teoria reprezentărilor sociale – a investigat imaginea psihanalizei și/sau a psihatriei în cinematografie. (Metz, C. 1977; Gabbard G. O., Gabbard K. 1999; Schneider, I. 1999; Orchowski L. M., Spickard B. A., McNamara, J. R. , 2006; Schneider, I. 1999).

Pentru mai multe detalii în legătură cu acest nou program de cercetare – care, deși finalizat în aspectele sale de proiectare și de modelare metodologică este actualmente în plină desfășurare executivă – trimitem la alte lucrări în curs de publicare (de Rosa, A.S. 2011a, 2011b, 2011d) și la viitoarele publicări pentru ilustrarea rezultatelor obținute. În cazul de față, ne limităm să subliniem câteva elemente de deosebit interes pentru demararea unor direcții noi de cercetare, ca efort prospectiv pentru cercetătorii care intenționează să dezvolte teoria reprezentărilor sociale, ținând seama aşa cum se cuvine de transformările profunde suferite de sistemul mijloacelor mass-media și de comunicare și, în consecință, de relațiile sociale.

Așa cum am mai afirmat (de Rosa, A. S. 2010, 2011b, 2012b), cercetările în legătură cu reprezentările sociale, bazate pe conversații între membrii social networks-urilor, ne oferă multe informații despre perspectiva ecologică și neinvazivă a cercetării în contexte naturale (cu toate că în acest caz este vorba despre medii virtuale on-line). O abordare psihosocială, care ține seama și de aspectele semantice (și nu doar de structura formală a relațiilor) prezente în social network, surprinzând și analizând tablouri semnificative ale unor conversații co-produse în timpul interacțiunilor on-line de către membrii acestora, ne permite să depășim stadiul actual al cunoașterii în domeniul, la care s-a ajuns sub influența sociologiei, a matematicii

și a computer sciences în domeniul SNA (*social network analysis*), în încercarea de a studia structura socială (Furth, 2010; Carrington P., Scott J., Wasserman S. 2005; Corbisiero, F. 2007). Cercetarea menită să identifice reprezentările sociale în schimburile interpersonale desfășurate în social networks este și mai interesantă dacă ținem seama de faptul că, din multe studii din domeniul *communication research*, a reieșit că și acum comunicarea interpersonală, în special prin *influențarea din gură în gură* (*word of mouth*) este sursa cea mai influentă dintre diferitele resurse cognitive pe care subiecții le au la dispoziție (manuale, literatură, filme, cântece, Internet, presă scrisă, documentare etc.)¹⁹.

În legătură cu relevanța socială a social network-urilor selecționate de noi, este suficient să analizăm următoarele date (de altfel susceptibile de actualizări ulterioare, chiar zilnice) pentru a justifica interesul demarării cercetării în legătură cu reprezentările sociale în aceste medii, care se adaugă și în mare parte au luat locul spațiilor de întâlnire tradiționale, cum ar fi cafenelele, considerate de Moscovici adevărate laboratoare sociale de elaborare și schimbare a *thinking society* ("societății care gândește").

Transformarea structurală observată în ultimii ani în cadrul social network-urilor constă în trecerea de la modelul tradițional de comunicare la distanță, folosit pentru a conecta persoane fizic separate unele de celelalte, la noul pattern al "prezenței conectate" ("connected presence") și deci, al posibilității de a intra în contact cu celălalt, aproape permanent și instant (Castells, M., Fernandez-Ardevol, M., Qiu, J. L., & Sey, A. , 2007). "Aceasta este noua modalitate de a intra în contact cu ceilalți, de a le trimite SMS-uri, de a-i vedea sau de a-i contacta pe e-mail, alternativ, iar micile gesturi și semne de atenție sunt cel puțin la fel de importante ca și conținutul mesajului" (Licoppe, C. Smoreda, Z. (2005: 317)

Unele date esențiale – culese din diferite surse²⁰ – atestă rapiditatea cu care s-a răspândit creșterea exponențială a rețelelor de socializare²¹, care au depășit deja pornografia ca primă activitate pe web, 96% din baby boomers aderând la o rețea de socializare în 2010:

- a) *Facebook*²² (care și-a început activitatea în februarie 2004) a înregistrat 100 de milioane de utilizatori în 9 luni, cu un procent

de creștere de 8% înregistrat în primele luni ale anului 2011, fapt a căruia importanță este și mai mare dacă o comparam cu timpul necesar pentru rata de difuzare a celorlalte media la 50 de milioane de utilizatori (38 de ani pentru radio, 13 ani pentru televiziune, 3 ani pentru Ipod). În prezent (martie 2011), Facebook numără mai mult de 500 de milioane de utilizatori activi în toată lumea, cu o creștere de 40% în 6 luni în anul 2010; există aproximativ 100 de variante lingvistice; 200 de milioane de utilizatori îl accesează de pe dispozitive mobile; 83% dintre companii utilizează Facebook. Dacă Facebook ar fi o țară, ar fi a patra ca populație din lume. Numai în primele 3 luni ale anului 2011 membrii Facebook au petrecut 32.055.000 minute conectați la acest social network. Conform estimărilor realizate de Box Hill Institute din Melbourne în 2010, un utilizator de Facebook petrece zilnic 55 de minute pe acest site, adică 6.5 ore pe săptămână și 1,20 de zile pe lună. Estimările disponibile în prezent cu privire la numărul utilizatorilor din Italia și din Franța atestă prezența a aproximativ 18 milioane pentru fiecare dintre cele două țări (7,2% din totalul traficului site-ului), ocupând în amândouă cazurile poziția a doua în Ranking *Facebook.com's Regional Traffic* realizat de Alexa Internet;

- b) *Twitter*²³ (care și-a început activitatea pe 15 iulie 2006) a înregistrat o creștere a numărului de utilizatori de la 50.000 în 2007 la 175 de milioane în 2010. Potrivit celor mai recente analize, până la sfârșitul anului 2011 numărul ar putea crește până la 200 de milioane. Aproximativ 2-3 conturi de Twitter sunt activate în fiecare secundă; 65 de milioane de tweets pe zi; 41% dintre întreprinzători consideră că Twitter are o mare valoare pentru companiile lor. Un american din cinci folosește Twitter sau programe asemănătoare, vorbind despre locurile în care îl place să mănânce, despre produsele pe care le-a cumpărat, despre știri etc. 80% dintre utilizatori se conectează de pe un telefon mobil. Estimările disponibile la ora actuală cu privire la procentul de utilizatori din Italia și din Franța atestă o creștere cu aproximativ 1 milion și jumătate pentru fiecare dintre cele două țări (4% din traficul total al site-ului), plasându-se pe cea de-a cinciseprezecea, respectiv cea de-a saisprezecea poziție în Ranking *Twitter.com's Regional Traffic* realizat de Alexa Internet;

- c) *Yahoo Answers*²⁴ este un serviciu lansat de Yahoo! în iulie 2005, care numără în prezent aproximativ 250 de milioane de utilizatori în toată lumea și un număr de thread-uri care

se estimează că depășește 500 de milioane. Estimările cu privire la procentul de utilizatori din Italia și din Franța atestă că numărul acestora s-ar ridica la 17, respectiv 7,5 milioane (9,8% din traficul total al site-ului).

Dar relevanța acestor *social networks* nu este dată în mod exclusiv de *efectul de bulgăre de zăpadă* (*snowball effect*) al difuzării acestora în continuă creștere printre utilizatori, ci mai ales de tipul de relații sociale care se structurează în interiorul acestora, îndeosebi de efectul de “familiaritate” care se creează între membrii lor și de “încredere” de un tip aparte pe care aceasta tinde să o genereze, în aura acestui “*small world phenomenon*” (și a lumii care se micșorează cu ajutorul lanțului social al cunoștințelor: prietenii prietenilor prietenilor...). După Ivana Markova (2009: 239), în comunicarea cotidiană, dimensiunea încrederei/neîncrederei – pe lângă faptul că este ea însăși un obiect de reprezentare socială și deci un concept multilateral și care se schimbă istoric – “poate fi considerată o *thema*, adică o categorie relațională și opozantă fundamentală”, un fel de cerință preliminară pentru schimbul și producerea reprezentărilor sociale. În acest sens, încrederea privește toate relațiile sociale (nu numai pe acelea afective primare între mamă și copil), fie ele asimetrice și definite de roluri profesionale (de exemplu: medic-pacient) sau comerciale (vânzător-cumpărător) sau simetrice (de exemplu, relațiile de prietenie), printre care se numără și relațiile care au ca scop schimbul de cunoștințe.

Chestiunea fundamentală ce se pune acum, în raport cu temele abordate de Moscovici în cercetarea care fundamentează teoria reprezentărilor sociale și pe care noi ne propunem să o actualizăm în lumina profundelor schimbări intervenite în cele trei vârfuri ale triunghiului epistemic și în sistemele de comunicare care *in-formează* (adică “dau formă”) relațiile reciproce, este să înțelegem în ce măsură succesul acestei *network society* redefinește raporturile tradiționale, atât în cît și *între* comunitățile științifice, atât în cît și *între* comunitățile epistemicе mai largi, al căror loc de întâlnire este, pe lângă tradiționala cafenea, rețeaua de socializare.

Sociologii științei au pus în lumină deja evoluția în modul de a comunica știința, precum și apariția unei *științe 2.0* într-o *societate 2.0* (împrumutând analogia cu care, în general,

se definește evoluția Internetului de la Web 1.0 la Web 2.0). Configurația științei contemporane pare să se fi îndepărtat de *big science*, de știință academică, al cărei model prin excelență este acela al fizicii și al marilor laboratoare în care se conduc experimente pe particule elementare, care necesitau acceleratoare uriașe și, prin urmare, investiții financiare uriașe, acorduri de colaborare internațională și o relație de încredere puternică între puterea politică și un cerc restrâns de experți.

“Dacă știința 1.0 s-a instituționalizat și s-a dezvoltat tocmai datorită specializării sectoriale crescânde, un element care califică la diferite nivele știința 2.0 sau postacademică este tendința acesteia de a pune în discuție granițele: în primul rând, granițele tradiționale dintre cercetare de bază, cercetare aplicată și implementarea tehnologică a acestora (...).

(...) știința postacademică interpretează într-o manieră și mai singulară această vocație. Pe de o parte, într-adevăr, dezvoltarea tehnologiilor comunicăiei a schimbat din temelii practica cercetării, slăbind și mai tare legăturile spațiale specifice colaborării între grupuri de cercetare, favorizând, dimpotrivă, subdiviziunea unor activități altminteri complexe sau monitorizarea continuă a unor experimente de lungă durată. Laboratorul, care fonda și informa știința academică și din punct de vedere arhitectonic – până în punctul în care construcția istorică a unui laborator semnală instituționalizarea unui teritoriu intelectual și independența disciplinară a acestuia (Home, 1993) –, în multe sectoare s-a dematerializat parțial în favoarea rețelelor și conexiunilor care nu necesită prezența fizică a tuturor cercetătorilor în același loc. Această slăbire a dictaturii legăturilor spațiale se reflectă în dinamici care reproduc, pe o scară mai mică, procesele socio-economice mai ample ale globalizării.” (Bucchi, M. 2010: 177-8; 180).

Dar, dacă analiza proceselor de transformare a modalităților de elaborare, producere și schimb științific îl face pe Bucchi să se întrebe dacă “se mai poate vorbi de o comunitate științifică?”, cu aproape zece ani mai devreme Nowotny, Scott, Gibbons constatau deja că “știința și societatea au devenit arene care se confundă una cu cealaltă” (Nowotny, H. Scott, P. Gibbons, M. 2001, p.4), producând un soi de “distribuție socială a expertizei” și de “sistem integrat

știință-societate”,

“în care aspecte precum autoritatea cogniției nu mai pot fi luate drept certitudini, ci trebuie demonstrează în continuu și în care formularea problemelor și negocierea soluțiilor se deplasează de la contextele instituționale ale trecutului – guvernul, industria și universitățile - “într-un spațiu public” pe care autorii l-au denumit *agora*, în care știința se întâlnește cu publicul și publicul îi vorbește științei” (Nowotny, H. Scott, P. Gibbons, M. 2001: 247 cit. in Bucchi, M. 2010: 186).

Există, desigur, mai multe puncte de vedere controversate în rândurile savanților cu privire la procesul de democratizare a științei, și sub influența noilor tehnologii. Manuel Castells (1996, 2000 2nd ed) a evidențiat clar felul în care, de exemplu, *fluxul puterii* este redefinit de *puterea fluxurilor* și în care controlul și accesul ușor la fluxurile de informații este distribuit și concentrat într-o manieră complet neomogenă în diferitele zone ale lumii, configurând noi echilibre geopolitice pe baza unor noi hărți geoinformatice ale *galaxiei Internet*. Cu toate acestea, este sigur că raportul între știință și societate și între acestea două și media s-a modificat fundamental.

“Știința academică de tip 1.0 disprețuia mass-media, pe care le considera un ambasador foarte neprincipat al ideilor sale în rândul marelui public, o “oglinză murdară”, vinovată de a reflecta o imagine opacă și distorsionată a cercetării. Lichida totodată comunicare cu nespecialiștii cu epitetul depreciativ de “vulgarizare” (...) Știința de tip 2.0 identifică în media un interlocutor a cărui poziție devine tot mai centrală. Fie din cauza unei lipse de încredere în eficacitatea comunicării de a compensa lipsurile înțelegerii publice a științei (*public understanding of science*), fie printr-o osmoză între modelele de organizare născute în urma unor interacțiuni în permanentă creștere – despre care s-a vorbit – cu lumea întreprinderilor, fie prin constatarea că a se bucura de o bună vizibilitate mediatică reprezentă un element la care factorii de decizie politici și chiar investitorii financiari sunt tot mai sensibili, cert este că nu există universitate sau institut de cercetare care să nu dispună în prezent de birouri și de personal responsabil cu relațiile publice și care să nu organizeze conferințe de presă periodice pentru a-și prezenta activitățile cele mai impor-

tante” (Bucchi, M. 2010: 173-4)

De asemenea: “Secvența tradițională liniară «cercetare --- discuție informală între colegi --- publicație oficială de specialitate --- comunicare către *policy makers* --- absorbirea și stabilizarea în corpusul disciplinar prin intermediul manualelor --- divulgare către publicul larg», care a caracterizat comunicarea în știință în toată perioada așa-numitei *big science*, este în permanență descompusă și recompusă”.

Transformări similare sunt accentuate de răspândirea noilor mijloace de comunicare electronice. Caracteristic pentru rețea web, aceasta încalcă ordinea secvențială și ignoră acea serie de «filtre» care în trecut marcau parcursul rezultatelor științifice de la cercetător către publicul larg, printr-o serie de forumuri de specialitate. O căutare cu Google a sintagmei «aplicații ale nanotehnologiilor» dă simultan, încă de la prima pagină, articole de specialitate, anunțuri publicitare comerciale, documente de *policy*, păreri entuziaste despre viitorul nanotehnologiilor și altele îngrijorante în privința unora dintre implicațiile acestora (Trench, 2008). Înscriindu-se la grupuri de discuții sau la *mailing list*-uri, oricine poate să se afle în mijlocul unor controverse între experti, odinioară ascunse cu grija de ochii nespecialiștilor sau să aibă acces pe o temă anume (să zicem organismele modificate genetic), atât la pozițiile oamenilor de știință «ortodoxi», cât și la ale celor mai sceptici. Trecerea descrisă mai sus către un *open access* la publicațiile de specialitate facilitează accesul nespecialiștilor – pacienți, companii – la materiale care mai demult erau disponibile numai prin bibliotecile anumitor instituții. Însăși capacitatea *peer review*-urilor e a crea un filtru de comunicare intră în discuție în momentul în care contextul foarte competitiv al științei postacademice intră în contact cu acele media care permit o proliferare și o difuzare rapidă a conținuturilor comunicaționale multidirecționale și transversale în comparație cu forumurile tradiționale.” (Bucchi, M., 2010: 175-176)

Wikipedia nu este enciclopedia *Treccani* și nu va fi niciodată, cel puțin până când nu se va stabili clar că și controlul social al credibilității și autenticității informațiilor, din perspectiva numărului mic de contribuitori activi față de marea majoritate a lectorilor, a echilibrat raportul între calitatea și cantitatea informațiilor

postate în rețea. Într-adevăr, această enormă enciclopedie universală on-line, accesibilă gratuit tuturor, răspunde logicii de “a înlătura corectarea greșelilor, mai degrabă decât de a împiedica comiterea acestora”. Adică o filozofie opusă celei care inspiră alcătuirea marilor Encyclopédii (printre care se numără și Treccani în Italia), scrise de puține persoane (un număr foarte restrâns de experți), dar și citite de un număr relativ restrâns de cititori. În 2010, Wikipedia număra mai mult de 14 milioane de articole, scrise de 75000 de contribuitori, în 260 de limbi, vizionate de 684 de milioane de utilizatori. Se poate argumenta că și encyclopédia Treccani și felul în care este consultată aceasta nu mai sunt aceleiași în era Wikipedia²⁵.

În orice caz, pentru cercetarea noastră, în vederea actualizării cercetării lui Moscovici în legătură cu reprezentările sociale ale psihanalizei, ne putem întreba: câte persoane dintre cele care vorbesc despre psihanaliză au citit *opera omnia*, sau măcar câteva dintre screrile originale ale lui Freud și câte nu au dat cumva căutare pe pagina din Wikipedia, din curiozitate, din întâmplare, intenționat sau mulțumită input-ului vreunui membru din propria rețea de socializare? și oare ce impact are acest lucru asupra reprezentărilor sociale ale acestei științe-non-știință, terapie-vrăjitorie, în legătură cu care au avut loc atâtea dezbateri, în atâtea forme, în atâtea epoci și contexte și între atâtea categorii de persoane diferite? Cum vorbesc aceste persoane diferite despre psihanaliză în conversațiile lor cu ceilalți membri ai rețelelor de socializare? Va fi oare posibil vreodată să reconstruim o hartă cognitivă a raporturilor simbolice dintre grupurile sociale, sistemele de comunicare și reprezentările sociale, pornind de la aceste noi modalități de schimb între persoane?

Conștiinții de îndrăzneala acestei noi aventuri intelectuale (așa cum poate fi definită orice nouă cercetare care este întreprinsă, implicând persoane, mijloace, segmente semnificative din propria viață etc.), cu speranța de a face lumină asupra unei cercetări-mamă atât de fascinante și de faimoase, încât devine aproape de neatins, sperăm că, în această tentativă îndrăzneață pe care am întreprins-o, am reușit măcar să surprindem dorința de continuitate cu care Moscovici își comentează lucrarea în postfață: “Misiunea științei nu este niciodată îndeplinită, iar virtutea sa este tocmai aceea de a o lua de la capăt”. Cercetarea noastră intenționează să on-

oreze fecunditatea inspiratoare a *operei omnia*, pe care Gerard Duveen (2008) o caracterizează cu următorii termeni:

“Este un text clasic, dar nu unul care poate fi așezat la loc pe rafturile unei librării, pentru a fi consultat de aceia care sunt interesati de istoria disciplinei, chiar dacă acești oameni de știință vor găsi cu siguranță în carte o sursă de informații foarte bogată pentru cercetarea lor. Este vorba mai degrabă de un text care ar trebui să trezească interesul psihologilor sociali contemporani și să le atragă atenția”. și tot Jesuino (2011): “Putem afirma fără ezitare că este vorba despre o lucrare clasică, deoarece citirea și recitirea sa ne oferă mereu surpize, descoperim mereu idei noi, a căror pertinență ne scăpase la citirile anterioare. Iată de ce trebuie să o traducem și să o retraducem, deoarece o traducere este totodată și o reprezentare, o formă de receptare, de ancoraj al unui gând în alt gând.”

Din dorința de a respecta cele afirmate mai sus, ne-am propus să conducem această nouă cercetare cu umilință executantului unei simfonii celebre, care nu pretinde să o recreeze, ci să trezească plăcerea de a o reasculță, reactualizând-o și îmbogățind-o cu câteva variații pe aceeași temă.

Note

¹ Coordonator științific al European PhD on Social Representations and Communication și al So.Re.Com. THEMATIC NETwork of excellence; Profesor de Atitudine și reprezentare socială și de Psihologia comunicării și noile media, la Facultatea de Medicină și Psihologie a Universității La Sapienza, Roma, Italia. <http://www.europhd.eu>.

Email: annamaria.derosa@uniroma1.it

² Dintre numeroasele simpozioane și workshop-uri internaționale, organizate pentru a sărbători 50 de ani de la nașterea teoriilor reprezentărilor sociale, semnalăm: Congresul internațional “Celebrazioni in onore di Serge Moscovici per il cinquantenario della sua Teoria delle Rappresentazioni Sociali” (Napoli, 15-16 aprilie 2011), sesiunea specială organizată în cadrul VII JIRS și V CBRS, “Teoria

das Representações Sociais 50 anos: Memórias, desafios contemporâneos e perspectivas" (Vitória, Brasile 24 -27 luglio 2011), Conferința de la London School of Economics anunțată pentru perioada 22-23 martie 2012, care are ca temă prezentarea numărului special al revistei *Papers on Social Representations*, dedicat împlinirii a 50 de ani de la publicarea teoriei și celebrarării a 20 de ani de existență a revistei.

³ A. Almeida, Z. Trindade, F. Santos (Eds.) (2011); Galli, I. Ed. (2011).

⁴ Un număr special al revistei *Papers on Social Representations* a fost anunțat pentru anul 2011 "A half century of social representations: discussion on some recommended papers", sub îngrijirea lui C. Howarth, N. Kalampalikis & P. Castro.

Și revista braziliană *Temas em Psicologia* dedică o ediție specială aniversării a 50 de ani de teorie a reprezentărilor sociale (vol. 19, n. 1, 2011).

Încă din anul 2008, publicarea în limba engleză a volumului *Psychanalysis, its image and its public* (Polity Press, 2008) a fost o ocazie pentru a dedica reflectiilor actuale asupra operai un număr special din *Journal for the Theory of Social Behaviour* (vol. 38).

⁵ Pentru o reflecție multivocală asupra operai lui Serge Moscovici și pentru o reconstituire a publicațiilor acestuia din 1953 până în 2001, a se consulta opera editată de Buschini, F. e Kalampalikis; N. (2001) *Penser la vie, le social, la nature. Mélanges en l'honneur de Serge Moscovici*, Paris, Éditions de la Maison des sciences de l'homme.

⁶ Tehnica permite să fie identificate: a) legătura între Eu, plasat în mijlocul foii, și obiectele de identificat, care sunt semnalate în cercuri dispuse în jurul Eului și selecționate de subiect, căruia i se cere să traseze tot atâta linii câte sunt legăturile de identificare, atât pozitivă cât și negativă, care îl unesc pe eu de obiectele semnificative pentru el/ea, menționând că absența liniilor indică absența unor legături semnificative ; b) polaritatea pozitivă, negativă sau neutră a fiecărei dintre aceste legături; c) intensitatea legăturii pe o scară de la 1 la 5, prin indicarea de către subiect a unui număr de la 1 (intensitate minimă) la 5 (intensitate maximă) pe fiecare dintre liniile trasate.

⁷ Vergès, P. Bastounis, M., (2001) "Towards the investigation of social representations of the economy: research, methods and techniques" in C. Roland-levy, E. Kirchler, E. Penz,

C. Gray (Eds), *Everyday representations of the economy*, (pp 19-48), WUV, Wien.

⁸ Și în cazul acesta se constată atât polaritatea legăturii, care poate fi pozitivă sau negativă (neutră = absența legăturii), cât și intensitatea pe o scară de la 1 la 5 (cfr. nota 12).

⁹ Cfr. notelor 12 și 13.

¹⁰ "Printre grupurile eșantion, din nefericire, nu este unul alcătuit din psihanalisti, care ar trebui să fie în măsură să aducă lămuriri în legătură cu felul în care pacienții lor, în timpul tratamentului, își reprezintă psihanaliza și în legătură cu aşteptările acestora. Unii psihanalisti au fost invitați, dar prea puțini au răspuns pentru ca din răspunsurile lor să poată fi trase concluzii coerente" (Lagache, D. cfr. p.89-90 25-26, ed. it.)

"Aș fi vrut ca cercetarea mea să conțină o anchetă efectuată asupra unui grup de psihanalisti. Lipsa de colaborare de care m-am lovit a zădărnicit toate eforturile mele în acest sens. Chiar dacă nu se consideră singurii în măsură să explice răspândirea științei și a practicii lor, psihanalistii nu își recunosc datorii sau responsabilități față de dezvoltarea științei lor în sănul colectivității." (Moscovici, S.. cfr. p. 108 44, ed. it.)

¹¹ Este oportun să precizăm că cercetarea în legătură cu reprezentările sociale, atunci când introduce în proiectarea sa variabile precum aceea a unor subiecți aparținând unor națiuni sau contexte socio-geografice diferite, face acest lucru ținând cont de sensibilitatea diferită exprimată de orientările *psihologiei culturale* față de abordările clasice ale *psihologiei cross-culturale/transculturale*, fapt bine evidențiat de Mazzara (2007:45): "abordarea cross-culturală pare caracterizată de o serie de dificultăți de caracter epistemologic, nu numai metodologic, care au făcut ca raportul său cu tendințele mai recente ale psihologiei culturale să fie unul problematic (Jahoda, Krewer, 1997; Lonner, Adamopoulos, 1997). Într-adevăr, la o analiză mai atentă, abordarea pare a fi caracterizată de o contradicție de fond: pe de o parte aceasta exprimă o profundă sensibilitate la rolul culturii, și tocmai din acest motiv a fost dintotdeauna deosebit de critică față de încercările de a absolutiza rezultatele cercetării psihologice conduse în țările occidentale avansate; pe de altă parte însă, confruntarea cross-culturală este condusă cu scopul de a "depura" procesele psihologice de influențele culturale, recunoscând ca fiind cu-adevărat psihologic tot ce rămâne

după eliminarea diferențelor culturale. Este că și cum am afirma că nu este considerat cu-adesea psihologic decât ceea ce se dovedește a nu fi cultural; iar acesta este, într-adesea, nucleul conflictului dintre aceste două abordări: pentru psihologia cross-culturală, cultura și procesele psihologice reprezintă două entități distințe, într-o asemenea măsură încât prima începe de-abia atunci când cele din urmă încearcă, în vreme ce, pentru psihologia culturală, acestea sunt entități strâns interconectate și reciproc constitutive". Pentru mai multe informații privind diferențele orientării ale psihologiei culturale, a se vedea J. Valsiner, A. Rosa (eds.) (2007) și, în particular despre raportul dintre reprezentări sociale și cultură, a se vedea, printre alții Jodelet (2002, 2012) și Duveen (2007).

¹² Cercetarea (îndeosebi cu referire la contextul italian) a beneficiat de sprijinul dr. Emanuele Fino, *European PhD on Social Representations and Communication*, doctorand, cu colaborarea a numeroși studenți care își pregătesc lucrarea de licență în cadrul Catedrelor de *Abordări și Reprezentări Sociale* și de *Psihologie a Comunicării și Noi Media* din facultatea de Medicină și Psihologie a Universității Sapienza din Roma.

¹³ În ceea ce privește contextul francez, programul de cercetare beneficiază de sprijinul dr. Charline Leblanc-Barriac, care și-a obținut doctoratul în Information and Communication Science la Universitatea din Nisa Sophia-Antipolis, înscrisă din anul universitar 2010-2011 la all'European PhD on Social Representations and Communication, coordonat de Universitatea Sapienza din Roma, cu colaborarea a numeroși studenți care își pregătesc lucrarea de licență în cadrul Catedrelor de *Abordări și Reprezentări Sociale* și de *Psihologie a Comunicării și Noi Media* din facultatea de Medicină și Psihologie a Universității Sapienza din Roma, selecționați ca bursieri Erasmus în anul universitar 2011-2012, beneficiind de stagii de mobilitate în cadrul unor universități din Franța.

¹⁴ Însăși definiția rețelelor sociale (social networks) face obiectul unor clarificări progressive în literatură. După Boyd & Ellison (2007: 2): "Definim site-uri de *social network* acele servicii bazate pe web care le permit indivizilor să (1) își creeze un profil public sau semi-public în interiorul unui sistem definit, (2) să întocmească o listă formată din alți utilizatori cu care fac schimb de conexiuni, și (3) să vadă

și să parcurgă listele lor de conexiuni, precum și pe acele create de ceilalți în interiorul sistemului (...) Natura și nomenclatura acestor conexiuni pot差别 de la un site la altul (...) Noi propunem să nu se folosească termenul de "networking" din două motive: emfaza și scopul. "Networking" exageră crearea unei relații, adesea între necunoscuți. Cu toate că activitatea de networking este posibilă pe aceste site-uri, nu este principalul obiect al multora dintre ele și nici nu le deosebește de alte forme de *computer-mediated-communication* (CMC)."

După Beer (2008), în încercarea de a clarifica definiția rețelelor sociale, Boyd și Ellison fac o distincție atentă între "social networking sites" și "social network sites", considerând că termenul *networking* este falacios dacă nu este aplicat acelor site-uri care au ca rațiune primară și fondatoare formarea unui *social network*. Ca alternativă, Beer (2008: 519) propune "în locul unei vizionări foarte generice despre aceste site-uri, de ce să nu folosim un termen precum Web 2.0 pentru a descrie schimbarea generală și apoi să fixăm în interiorul acestuia categorii specifice, cum ar fi wikis, folksonomies, mashups și social networking sites".

¹⁵ Facebook este un serviciu de Social Networking care are ca scop distribuirea de conținuturi (*sharing*). Utilizatorii își pot crea profiluri adăugând fotografii, liste de interes personale, informații de contact sau personale. Este posibil să comunice cu contactele lor sau cu alți utilizatori prin mesaje de tip public sau privat, având un perete personal pe care pot publica conținuturi textuale sau multimediale și un serviciu de Instant Messaging. Este posibil și crearea de grupuri de interes sau "pagini", unele dintre care sunt administrate de organizații, instituții sau companii comerciale sau nu. Funcțiile Facebook-ului sunt multiple:

- înscrierea pe site este complet gratuită (Facebook are încasări din publicitate, inclusiv din bannere);

- persoanele înscrise pe Facebook pot alege să se alăture uneia sau mai multor rețele, organizate în funcție de oraș, loc de muncă, școală sau religie;

- utilizatorii își pot crea profiluri care conțin adesea fotografii și liste de interes personale, pot schimba mesaje private sau publice și fac parte din grupuri de prieteni (vizualizarea detaliilor din profil este permisă numai utilizatorilor aceleiași rețele sau prietenilor confirmați);

- utilizatorilor le este permis să insereze anunțuri, care pot fi văzute numai de utilizatorii rețelelor din care fac parte;

- include unele servicii care sunt disponibile pe telefonul mobil, cum ar fi posibilitatea de a încărca conținuturi, de a primi mesaje și de a răspunde la acestea, de a trimite și de a primi *poke* și de a scrie pe peretele utilizatorilor prin SMS-uri, precum și posibilitatea de a naviga în network;

- “mini-feed”-ul afișează acțiunile proprii și ale prietenilor într-un *timeline* public;

- disponibilitatea (începând cu toamna anului 2008) unui sistem de API ce pot fi folosite pentru a integra site-urile externe cu rețeaua socială. Folosind funcția Connect este posibil să-ți conectezi propriul cont de Facebook cu acela folosit pentru a lăsa comentarii sau pentru a scrie articole pe un site extern, de exemplu un blog. În practică, este posibil să-ți poți exporta profilul de Facebook, folosindu-l în site-uri care suportă Facebook Connect.

¹⁶ Twitter este un serviciu gratuit de Social Networking și Microblogging care le pune la dispoziție utilizatorilor o pagină personală care poate fi actualizată prin mesaje de text cu o lungime maximă de 140 de caractere. Mesajele scurte posteate pe Twitter pot fi etichetate – sau nu – cu ajutorul unuia sau mai multor hashtags: cuvinte sau fraze precedate de simbolul diez (#) cu mai multe cuvinte legate (de exemplu: #heineken este #berea mea preferată). În felul acesta, utilizatorii pot căuta tag-urile #heineken sau #bere pentru a obține rezultate pertinente pentru căutarea lor. Hashtag-urile pot fi folosite pentru a urmări o discuție între mai mulți utilizatori, încurajând astfel mai multe conversație și schimbul de replici.

Twitter (corespondentul sonor al cuvântului *tweeter*, provenit de la verbul englezesc *to tweet*, care înseamnă a ciripi) alt exemplu al unui social network dintre cele mai folosite, mulțumită caracteristicii sale principale: simplitatea și imediatul utilizării. A fost creat în martie 2006 de Obvious Corporation din San Francisco. La fel ca majoritatea social network-urilor destinate divertismentului, Twitter le oferă utilizatorilor o pagină personală, care poate fi actualizată prin mesaje de text, ce pot fi încărcate de pe site, prin SMS-uri, prin programe de instant messaging, e-mail, sau prin diverse aplicații ce au la bază interfețe API speciale pentru Twitter. Actualizările sunt instantanee, la fel și comunicările privind persoanele care

s-au înregistrat pentru a le primi. Site-ul le oferă celor care postează posibilitatea de a-și împărtăși mesajele cu oricine, ori de a le destina numai anumitor persoane.

¹⁷ Yahoo! Answers, un site de Q&A – community-driven question-and-answer – este un serviciu lansat de Yahoo! în iulie 2005. Cu toate că este prezentat și promovat ca un site de aprofundare, natura sa este adesea dezbatătură, chiar și de către persoanele care lucrează în domeniu: lipsa unui sistem eficient de *content filtering* și caracteristicile inerente ale schimbului conversațional și ale interacțiunilor dintre utilizatori îl înscriu mai degrabă în sfera serviciilor de social networking, fapt care ar explica dezvoltarea uimitoare a site-ului în ultimii ani, la nivel global. Scopul său este acela de a răspândi și de a împărtăși cunoștințe. Permite utilizatorilor să trimită întrebări și să primească răspunsuri în legătură cu aproape orice subiect. Autorul întrebărilor poate alege cel mai bun răspuns sau poate lăsa alegerea în seama comunității de utilizatori, prin vot. Cu ajutorul unor “steluțe” special create este posibil, de asemenea, ca utilizatorii să-și manifeste interesul cu privire la subiect și să contribuie la facilitarea accesului celorlalți utilizatori la acesta. Răspunsurile pot fi evaluate prin “degete mari” orientate în sus sau în jos.

¹⁸ Explorarea acestor medii într-o cercetare de psihologie socială a turismului, având ca scop comparația între reprezentărilor unor past visitors și cele ale unor potențiali first visitors ale unor capitale istorice europene, între membrii a două social networks, ne-a sugerat o serie de observații preliminare privitoare la diferențele dintre cele două platforme (Facebook și Yahoo Answer), dovedind predominanța aspectelor emoționale cu privire la călătorii și la locuri în cazul majorității past visitors utilizatorii de Facebook. Aceștia își împărtășesc experiențele emoționale asupra unor locuri cu potențialii first visitors. La polul opus, în conversațiilor membrilor conectați la Yahoo Answers predomină caracterul informativ și tendința de a furniza informații detaliate și practice în legătură cu destinația turistică, ca și cum aceștia ar dori să le împărtășească propriile hărți cu reprezentări ale orașelor vizitate potențialilor vizitatori viitori (de Rosa, 2012b, în curs de apariție).

¹⁹ De exemplu, în cercetările care analizau, printre altele, influența diferitelor surse asupra alegерii orașului-destinație de călătorie a turiș-

tilor first-visitors (cfr: de Rosa, 2012b).

²⁰ Printre numeroasele videoclipuri disponibile pe YouTube în legătură cu acest subiect, semnalăm: a) “*Welcome to the social media revolution*” <http://www.youtube.com/watch?v=98iZlrlXfOk&feature=related> (creat pe 19 februarie 2010, descărcat pe 28 martie 2011); b) “*Social Media Statistic & Facts 2010*”, creat pe 3 mai 2010 de Box Hill Institute din Melbourne, Australia, disponibile urmând link-ul: <http://www.youtube.com/watch?v=gQ0wFqNfu7A&feature=related>; c) “*Social media revolution 2010*” creat pe 4 mai 2010, disponibil accesând link-ul: http://www.youtube.com/watch?v=NB_P_NUDLw&NR=1

²¹ Există multe social networks (*Academia.edu*; *MySpace*; *Badoo*; *Bebo*; *Facebook*; *Orkut*; *Netlog*; *aNobii*; *Friendster*; *LinkedIn*; *Mixi*; *Viadeo*; *Skyrock*; *Twitte*, etc.) create inițial în jurul a trei direcții: sfera profesională, cea a prietenilor și cea a relațiilor sentimentale. În acest context ne limităm la expunerea câtorva date referitoare la acele social networks pe care le-am selectat pentru cercetarea noastră.

²² Surse oficiale Facebook®, disponibile accesând link-ul: <https://www.facebook.com/press/info.php?statistics>. Cfr. și infograficele serviciului de Web Analytics Alexa Internet, disponibile accesând link-ul: <http://www.alexa.com/siteinfo/facebook.com>

²³ Surse oficiale Twitter®, disponibile accesând link-ul <https://twitter.com/about>. Vezi și Costolo, D. (2010). A Conversation with Dick Costolo, CEO, Twitter. Prezentat la *Conversational Media Summit*, New York, 8 iunie 2010, disponibil accesând link-ul <http://cmsummit.com/Gallery> și infograficele serviciului de Web Analytics Alexa Internet, disponibile accesând link-ul: <http://www.alexa.com/siteinfo/twitter.com>

²⁴ Surse oficiale Yahoo®, disponibile accesând link-ul: <http://yanswersblog.com/index.php/archives/tag/yahoo-answers/>. Vezi Adamic, A., Zhang, J., Bakshy, E. and Ackerman, M. S. *Knowledge Sharing and Yahoo Answers: Everyone Knows Something*. Proceeding of the 17th international conference on World Wide Web, 2008, pp. 665-674, material disponibil accesând link-ul: <http://delivery.acm.org/10.1145/1370000/1367587/p665-damic.pdf?key1=1367587&key2=6202941031&coll=D&dl=ACM&ip=151.100.126.9&CFID=14273330&CFTOKEN=64976466>. Cfr. și *Site profile for Yahoo! Answers*, Doubleclick AD Plan-

ner by Google, disponibil accesând link-ul: https://www.google.com/adplanner/site_profile#siteDetails?identifier=answers.yahoo.com

²⁵ Din data de 14 martie 2011, Encyclopedie Treccani a anunțat lansarea noului portal Treccani, <http://www.treccani.it/>, cu o secțiune Community. În plus, la adresa http://www.tutogratis.it/studenti/encyclopedia_treccani_online se poate consulta o encyclopedie on-line complet gratuită, organizată în jurul a șapte arii tematice. Fiecare cuvânt din textele respectivelor articole este conectat cu *dicționarul* și cu *encyclopædile* prezente on-line: este suficient un dublu clic pe unul dintre termeni pentru a găsi descrierea aferentă acestuia și a-i înțelege semnificația. Pentru utilizatori este disponibil un *toolbar*, cu ajutorul căruia pot efectua căutări după cuvinte-cheie direct din browserul computerului și pot intra într-un social network cultural, care permite difuzare mai bună a informațiilor culese. În plus, există un post de *web tv*, care permite vizualizarea unor conținuturi foarte interesante.

Pentru a confirma dinamica schimburilor dintre diferențele universuri ale cunoașterii și purtătorii de cuvânt ai acestora, este semnificativ faptul că revista americană *Observer*, organul oficial al *Association for Psychological Science* a dedicat un articol de fond (*Presidential column*, sub semnătura președintelui A.P.S.) profesorului Mahazarin Banaji de la Harvard University, al cărui titlul a apărut pe copertă: *Harnessing Wikipedia for scientific psychology: a call to action*” (*Observer*, vol. 24, nr. 2, februarie 2011, pp. 5-26). El a deidcat și un site inițiativrei APS pentru utilizarea puterii de comunicare a Wikipedia pentru a promova o predate de calitate a psihologiei științifice: <http://www.psychologicalscience.org/APSWI>.

Bibliografie

Almeida, L.M. Santos, F. Eds. (2005) *Dialogos com a Teoria das Representações sociais*, Pernambuco, Ed. Universitária UFPE

Almeida, A. Trindade, Z. Santos, F. Eds. (2011) *Teoria das Representações sociais - 50 anos. Memórias, desafios contemporâneos e perspectivas*, (in stampa)

- Arruda, A. De Alba, M. (2007) *Espacios imaginarios y representaciones sociales*. México: Anthropos.
- Abric, J.C. (1976) Jeux, conflits et représentations sociales, doctoral thesis, Université de Provence, Aix-en-Provence, France.
- Abric, J.C. (1993) Central system, peripheral system: their functions and roles in the dynamics of Social Representations, *Papers on Social Representations*, 2, 2: 75–8.
- Abric, J.C. (ed.) (1994) *Pratiques Sociales et Représentations*, Paris: Presse Universitaires de France.
- Abric, J.C. (2003a) La recherche du noyau central et de la zone muette des représentations sociales, in J.C. Abric (ed.) *Méthodes d'Études des Représentations Sociales* (pp. 119–43), Saint Agne, France: Eres.
- Abric, J.C. (2003b) L'analyse structurale des représentations sociales, in S. Moscovici F. Buschini (eds) *Les Méthodes des Sciences Humaines* (pp. 375–92), Paris: Presses Universitaires de France.
- Abric, J.C. Tafani, E. (2009) Gli sviluppi strutturali della teoria, in A. Palmonari F. Emiliani (eds) *Paradigmi delle Rappresentazioni Sociali* (pp. 147–76), Bologna, Italy: Il Mulino.
- Banaji, M. (2011) "Harnessing Wikipedia for scientific psychology: a call to action", *Observer*, vol. 24, n° 2, febbraio 2011, pp. 5-26.
- Bauer, M. Gaskell, G. (2000) *Qualitative researching with text, image and sound*. A practical handbook, London: Sage.
- Bauer, M. Gaskell, G. (1999) Towards a paradigm for research on social representations, *Journal for the Theory of Social Behaviour*, vol. 29, 2: 163-186.
- Bauer, M. Gaskell, G. (2008) 'Social representation theory: A progressive research programme for social psychology', *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 38, 4: 335–53.
- Baym N. K. (1998) The emergence of community in *Computer-Mediated Communication*, in Jones, S. *Cybersociety. Computer-Mediated Communication and Community*. (pp. 138-163), Sage, Thousand Oaks, CA.
- Beer D. (2008) *Social network(ing) sites...revisiting the story so far: A response to Danah Boyd & Nicole Ellison. Journal of Computer-Mediated Communication*, 13, 2, 516-529.
- Berger, P.L. Luckmann, T. (1966) *The Social Construction of Reality*, New York: Doubleday; tr. it. (1969), La costruzione sociale della realtà, Il Mulino, Bologna.
- Bigazzi, S. de Rosa, A.S.(2012) *Self image – Gypsy image. The social representations of Gypsies in Italy and in Hungary*, (invito per la pubblicazione)
- Billig, M. (2008) Social Representations and Repression: examining the first formulation of Freud and Moscovici, *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 38, 4: 355-368.
- Boyd, D. M., Ellison N.B. (2007) Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of Computer- Mediated Communication*, 13 (1), 11. <http://jcmc.indiana.edu/vol13/issue1/boyd.ellison.html> (scaricato il 31-3-2011)
- Bucchi M. (1998). *Science and the media. Alternative Routes in Scientific Communication*. London e New York: Routledge.
- Bucchi M., Neresini F. (2007). Science and public participation. In E. J. Hackett, O. Amsterdamska, M. Lynch Eds. *New Handbook of Science and Technology Studies*, (pp. 449-473), Cambridge, MA: MIT Press.
- Bucci, M. (2010) *Scienza e società. Introduzione alla sociologia della scienza*, Milano: Cortina
- Buschini, F. Kalmpalikis; N. (2001) *Penser la vie, le social, la nature. Mélanges en l'honneur de Serge Moscovici*, Paris, Editions de la Maison des sciences de l'homme.
- Cannavò L. (1995). Babele e la scatola magica. In L. Cannavò Ed. *La scienza in TV. Dalla divulgazione alla comunicazione scientifica pubblica*, (pp. 23-52), Torino: Nuova ERI
- Castells, M. (1996 , 2000 2nd ed.). *The Rise of Network Society*. Blackwell, Oxford.
- Castells, M. (2001). *Galassia Internet*. Milano: Feltrinelli.
- Castells, M., Fernandez-Ardevol, M., Qiu, J. L., & Sey, A. (2007). Mobile communication and society: A global perspective. Cambridge, MA: The MIT Press.

- Carrada G. (2005). *Comunicare la scienza*. Milano: Sironi Editore.
- Carrington P., Scott J., Wasserman S. (2005) *Models and Methods in Social Network Analysis*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Carugati, F. Selleri, P. (2004) Intelligence, educational practices and school reform: Organisations change, representations persist, in A. Antonietti (a cura di) What Students and Teachers Think about Learning: Contextual Aspects, "European Journal of School Psychology" Special Issue, pp. 149-167.
- Colucci, F.P. (2004). Atteggiamenti e rappresentazioni nell'evoluzione della psicologia sociale. In F.P. Colucci, L. Montali (a cura di), Scritti sulle rappresentazioni sociali (pp. 5-16). Milano : CUEM.
- Colucci, F.P. (2007). Common Sense and Everyday Life as Corresponding and Potentially Critical Concepts. *International journal of critical psychology*, 20, 41-76.
- Colucci, F.P., Montali, L. (2004). Il caso Di Bella come emblematico del conflitto tra consensuale e reificato: la sua rappresentazione nella stampa. *Giornale italiano di psicologia*, 31(1), 141-174.
- Contarello, A. Volpato, C. (2002) Social representations, narrative and literary texts, in J. Laszlo W. Stainton Rogers (eds) *Narrative Approaches in Social Psychology* (pp. 74-87), Budapest, Hungary: New Mandate.
- Corbisiero F. (2007) *Social Network Analysis. Tendenze, metodi e tecniche dell'analisi relazionale*. Milano, Franco Angeli Edizioni.
- de Rosa, A.S. (1987a) Différents niveaux d'analyse du concept de représentation sociale en relation aux méthodes utilisées, in G. Belletti (ed.) *La Représentation Sociale de la Maladie Mentale* (pp. 47-63), Napoli, Italy: Liguori.
- de Rosa, A.S. (1987b) The social representations of mental illness in children and adults, in W. Doise and S. Moscovici (eds) *Current Issues in European Social Psychology*, vol. 2 (pp. 47-138), Cambridge: Cambridge University Press.
- de Rosa, A.S. (1988) Sur l'usage des associations libres dans l'étude des représentations sociales de la maladie mentale, *Connexions*, 51: 27-50.
- de Rosa, A.S. (1990a) 'Comparison critique entre les représentations sociales et la cognition sociale : sur la signification d'une approche développementale dans l'étude des représentations sociales, *Cahiers Internationaux de Psychologie sociale*, 5: 69-109.
- de Rosa, A.S. (1990b) Per un approccio multi-metodo allo studio delle rappresentazioni sociali, *Rassegna di Psicologia*, 7, 3: 101-52.
- de Rosa, A.S. (1991) Idéologie médicale et non-médicale et son rapport avec les représentations sociales de la maladie mentale, in V. Aebischer, J.P. Dechonchy R. Lipiansky (eds) *Idéologies et Représentations Sociales* (pp. 235-72), Fribourg, Switzerland: DelVal.
- de Rosa, A. S. (1992). Thematic perspectives and epistemic principles in developmental Social Cognition and Social Representation. The meaning of a developmental approach to the investigation of. S.R. In M. von Cranach, W. Doise G. Mugny (Eds.), *Social representations and the social bases of knowledge* (pp. 120-143). Lewiston, N.Y.: Hogrefe & Huber Publishers
- de Rosa, A. S. (1993) Social representations and attitudes: problems of coherence between the theoretical definition and procedure of research, *Papers on Social Representations*, 2, 3: 178-92.
- de Rosa, A. S. (1994a) From theory to meta-theory in social representations: the lines of argument of a theroretical-methodological debate, *Social Science Information*, 33, 2: 273-304.
- de Rosa, A.S. (1994b) The end justifies the means, but the means might modify the end, invited paper presented at the round table 'Methodological perspectives on social representations', *2nd International Conference on Social Representations* (Rio de Janeiro, 29 August-1 September 1994).
- de Rosa, A. S. (ed.) (1995). *Se per la strada incontri un matto ... Sviluppo dei sistemi di credenze e risposta sociale alla devianza in bambini e adolescenti*, Roma: Melusina Editrice.
- de Rosa (1996) Reality changes faster than research. National and supranational identity in social representations of European Community

- in the context of changes in International relations, in G. Breakwell E. Lyons (eds) *Changing European Identities. Advances in social psychology* (pp. 381–402), Oxford: Butterworth Heinemann.
- de Rosa, A.S. (1997) Soziales Gedächtnis und die symbolischen Dimensionen der sozialen Repräsentationen von Wahnsinn und Geisteskrankheit, in M.C. Angermeyer M. Zaumseil (eds) *Verrückte Entwürfe: Kulturelle und individuelle Verarbeitung psychischen Krankseins* (pp. 299–336), Bonn, Germany: Edition Das Narrenschiff im Psychiatrie-Verlag.
- de Rosa, A. S. (2000a). North-South-East-West: The four points of the compass in the European Skies. A comparison of views from different latitudes in the Social Representations of young people in ten European Countries. In M. Chaib & B. Orfali (Eds.), *Social Representations and Communicative Processes* (pp. 51–91). Jönköping: Jönköping University Press.
- de Rosa, A. S. (2000b). Distance Training of European doctoral training students in meta-theoretical analysis of fullyresearched bibliographic corpus. Proceedings of The Wanderstudent 2000. *The Wanderstudent of 1425 revived in virtual reality in 2000? Towards a European Virtual University* (pp. 95–98). (Leuven, 20-21 October 2000), Leuven: Leuven University Press.
- de Rosa, A.S. (2001a) Sistema di co-operazione e formazione a distanza implementato sul sito web dell'European doctoral programme on Social Representations and Communication: verso l'attivazione di una "intelligent virtual library, in M. Olivetti Belardinelli (ed.) *Orientamenti della Ricerca in Italia sullo Sviluppo e l'Adattamento Psicosociale. Valentini day 12 Gennaio 2001* (pp. 99–109), Roma, Italy: Edizioni Kappa.
- de Rosa, A.S. (2001b) The king is naked. Critical advertisement and fashion: the Benetton phenomenon, in K. Deaux G. Philogène (eds) *Representations of the Social* (pp. 48–82), Oxford: Blackwell.
- de Rosa, A.S. (2002a) 'Le besoin d'une "théorie de la méthode"', in C. Garnier (ed.) *Les Formes de la Pensée Sociale* (pp.151–87), Paris: Presses Universitaires de France.
- de Rosa, A. S. (2002b). The “associative network”: a technique for detecting structure, contents, polarity and stereotyping indexes of the semantic fields. *European Review of Applied Psychology*, 52 (3/4), 181-200.
- de Rosa, A. S. (2003). Le “réseau d’associations”: une technique pour détecter la structure, les contenus, les indices de polarité, de neutralité et de stéréotypie du champ sémantique liés aux Représentações Sociales. In J. C. Abric (Ed.), *Méthodes d’étude des représentations sociales* (pp. 81-117). Paris: Editions Erès.
- de Rosa, A. S. (2004). The role of emotions in the dynamics of remembering/forgetting the collective traumatic event 9/11 2001 from September 11 to the Iraq war. *Revista de Psicología Sociala*, 13, 19-43. Romania: Editura Polirom, Iasi.
- de Rosa, A. S. (2005). A “Rede Associativa”: uma técnica para captar a estrutura, os conteúdos, e os índices de polaridade, neutralidade e estereotipia dos campos semânticos relacionados com a Representações Sociais. In A. S. Paredes Moreira, (Ed.), *Perspectivas Teórico-metodológicas em Representações Sociais*, (pp. 61-127). Editora Universitária – UFPB, João Pessoa.
- de Rosa, A.S. (2006a) “¿Por qué es importante?” Notas inspiradas en una mirada reflexiva a la teoría de las representaciones sociales, in S. Valencia Abundiz (ed.) *Representaciones Sociales. Alteridad, epistemología y movimientos sociales*, (pp. 79–173), México: Universidad de Guadalajara, Centro Universitario de Ciencias de la Salud.
- de Rosa, A.S. (2006b) From September 11 to the Iraqi war. Shocking images and the polarization of individual and socially negotiated emotions in the construction of mass flashbulb memory, in S. Gertz, J.-P. Breaux J. Valsiner (eds) *Semiotic Rotations: Modes of meaning in cultural worlds* (pp.137–68), Greenwich, Ct.: Information Age Press.
- de Rosa, A.S. (2006c) The boomerang effect of radicalism in discursive psychology: A critical overview of the controversy with the social representations theory, *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 36, 2: 161–201.
- de Rosa, A.S. (ed.) (2008) Looking at the history of social psychology and social representations: Snapshot views from two sides of the

Annmaria Silvana de Rosa
1961-2011, 50 anni dopo

Atlantic, *Rassegna di Psicologia* [Special Issue], 2.

de Rosa, A.S. (2009a) Mito, ciência e representações sociais, in E.C. Paredes D. Jodelet (eds) *Pensamento Mítico e Representações Sociais* (pp. 123–75), Cuiabá, Brazil: EdUFMT/FAPE-MAT/ediUNI; French trans. (2010) ‘Mythe, science et représentations sociales’, in E.C. Paredes D. Jodelet (eds) *Pensée Mythique et Représentions Sociales* (pp. 85–124), Paris: L’Harmattan.

de Rosa, A.S. (2009b) ‘Promoting joint European/International doctorates in a global scenario: Opening the European PhD on social representations and communication to the world’, in M. Gaebel, L. Purser, B. Wächter L. Wilson (eds) *Internationalisation of European Higher Education. An EUA/ACA Handbook* (pp. 1–35), Stuttgart, Germany: RAABE.

de Rosa, A.S. (2009c) The So.Re.Com. Euro-PhD World: Combining Partnerships with Innovation. In A. Klucznik-Tòrò, A. Csépe, D. Kwiatkowska-Ciotucha (Eds.) *Higher Education Partnership , Innovation*, IHEPI, Publikon Publisher/IDResearch Ltd, Budapest.: pp. 203-212.

de Rosa, A.S., (2010). Um, nenhum, cem mil... jogos com nomes de batismo: Um estudo sobre os nicknames em duas salas de bate-papo. In C.M. Nascimento Schulze, & J. Correia Jesuino (Eds.), *Representações Sociais Ciencia e Tecnologia*, (pp.125-150), Instituto Piage: Lisboa

de Rosa, A.S. (2011a). 1961, 1976, 2011: *un compleanno e un battesimo!* Introduzione all’ Edizione Italiana di S. Moscovici (1976 2nd ed.) *La psicoanalisi: la sua immagine, il suo pubblico*, Edizioni Unicopli: Milano.

de Rosa, A. S. (2011b). *La psicoanalisi, la sua immagine, il suo pubblico:* 1961-2011. Compiere 50 anni nell’era dei social networks. In I. Galli Ed. *Cinquant’anni di Rappresentazioni sociali. Bilanci e prospettive di una Teoria in continuo divenire*, Milano: Edizioni Unicopli, (in stampa).

de Rosa, A.S. (2011c) 1961- 1976: a meta-theoretical analysis of the two editions of the “*Psychanalyse, son image et son public*”, *Papers on Social Representations, Special Issue: A Half-Century of Social Representations*:

Discussion on some recommended paper,(in stampa).

de Rosa, A.S., (2011d) *50 years later: the Psychoanalysis, its image and its public in the era of Facebook*. In A. Almeida, Z. Trindade, F. Santos (Eds.) *Teoria das Representações sociais - 50 anos. Memórias, desafios contemporâneos e perspectivas* (in stampa).

de Rosa, A.S. (2012a) Research fields in Social Representations: Snapshot views from a meta-theoretical analysis, in A.S. de Rosa (ed.) *Social Representations in the ‘Social Arena’: The theory in contexts faced with ‘social demand’* New York – London: Routledge, (in stampa).

de Rosa, A.S. (2012b) Place-identity and Social Representations of historical capital cities: Rome through the eyes of first-visitors from six nationalities. In A. S. de Rosa (Ed.), *Social Representations in the “social arena”: the theory in contexts faced with “social demand”* Routledge, New York – London, (in stampa).

de Rosa, A.S. Ed. (2012c) *Social Representations in the ‘Social Arena’: The theory in contexts faced with ‘social demand’*, New York – London: Routledge, (in stampa).

de Rosa, A.S. Bocci, E. (2012) If on the street you meet a “mad person” 30 years after the deinstitutionalization of the asylums: Resisting polyphasia in the social representations of madness, in A.S. de Rosa (ed.) *Social Representations in the ‘Social Arena’: The theory in contexts faced with ‘social demand’*, New York – London: Routledge, (in stampa).

de Rosa, A.S. d’Ambrosio, M. (2003) An empirical example of the comparison between multiple correspondence analysis and space analysis: The diffusion of the social representations theory through the institutional context of scientific communication, in S. Levy D. Elizur (eds) *Facet Theory. Towards cumulative social science* (pp. 73–86), Ljubljana, Slovenia: Faculty of Arts, Center for Educational Development.

de Rosa, A.S. d’Ambrosio, M. (2008) International conferences as interactive scientific media channels: The history of the social representations theory through the eight editions of ICSR from Ravello (1992) to Rome (2006), in A.S. de Rosa (ed.) ‘Looking at the history of social psychology and social representations:

- Snapshot views from two sides of the Atlantic', *Rassegna di Psicologia* [Special Issue], 2: 161–207.
- de Rosa, A. S. Farr, R. (2001). Icon and symbol: Two sides of the coin in the Investigation of Social Representations. In F. Buschini N. Kalampalikis (Eds.), *Penser la vie, le social, la nature. Mélanges en hommage à Serge Moscovici*, (pp. 237-256), Paris: Les Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.
- de Rosa, A.S., Holman, A. (2011). Beauty and Aesthetic Surgery: a cross-cultural analysis of social representations. *Journal Temas em Psicologia, Special Issue on Social Representations Theory*, (in stampa).
- de Rosa, A.S. Mormino, C. (2000) Memoria social, identidad nacional y representaciones sociales: son constructos convergentes? Un estudio sobre la Union Europea y sus Estados miembros con una mirada hacia el pasado, in A. Rosa Rivero, G. Bellelli and D. Bakhurst (eds) *Memoria Colectiva e Identidad Nacional* (pp. 451–75), Madrid, Spain: Biblioteca Nueva.
- de Rosa, A.S. Mormino, C. (2002) Au confluent de la mémoire sociale: étude sur l'identité nationale et européenne, in S. Laurens and N. Roussiau (eds) *La Mémoire Sociale. Identités et représentations sociales* (pp. 119–37), Rennes, France: Presses Universitaires de Rennes.
- de Rosa, A. S. & Schurmans, M. N. (1990a). Madness imagery across two countries. *Rassegna di Psicologia*, 3, 177-193.
- de Rosa, A. S. & Schurmans, M. N. (1990b). Immaginario e follia nelle rappresentazioni sociali di bambini e adolescenti di due Paesi europei. *Rivista di Psicologia clinica*, 3, 297-341.
- de Rosa, A. S. & Schurmans, M. N. (1994). Dessiner la folie: apports de l'analyse d'un matériel figuratif à l'étude des représentations sociales de la maladie mentale. *Education et recherche*, Vol. 94, no. 2, p. 225 -246.
- de Rosa, A. S. & Schurmans, M. N. (1994). Dessiner la folie: apports de l'analyse d'un matériel figuratif à l'étude des représentations sociales de la maladie mentale. *Education et recherche*, Vol. 94, no. 2, p. 225 -246
- de Rosa, A. S., Bocci E. & Saurini, S. (2006). Risk Perception as a Motivational Barrier for On-line Purchasing. In S. Zappalà & C. Gray (Ed.), *Impact of e-Commerce on Consumers and Small Firms*, (Chapter 16, pp. 235-248). Ashgate: London.
- de Rosa, A.S., d'Ambrosio, M. Cohen, E. (2005) Modeling social representations of European nations and European Union: A facet theory approach, in W. Bilsky D. Elizur (eds) *Facet Theory: Design, Analysis and Applications* (pp. 49–56), Prague, Czech Republic: Agentura Action M.
- Deschamps, J.C. Guimelli, C. (2004) L'organisation interne des représentations sociales de la sécurité/insécurité et hypothèse de la "zone muette", in J.L. Beauvois, R.V. Joule J.M. Montreil (eds) *Perspectives Cognitives et Conduites Sociales* (pp. 300–23), Rennes, France: Presses Universitaires de Rennes.
- Doise, W. (1986) Les représentations sociales. Définition d'un concept, in W. Doise A. Palmonari (eds) *L'Étude des Représéntations Sociales* (pp. 81–94), Paris: Delachaux et Niestlé.
- Doise, W. (1988) Les représentations sociales: un label de qualité, *Connexions*, 51:99–113.
- Doise, W. (1989a) Cognitions et représentations sociales: l'approche génétique, in D. Jodelet (ed.) *Les Représéntations Sociales* (pp. 341–62), Paris: Presses Universitaires de France.
- Doise, W. (1989b) Attitudes et représentations sociales, in D. Jodelet (ed.) (ed.) *Les Représéntations Sociales* (pp. 240-258), Paris: Presses Universitaires de France.
- Doise, W. (1992) L'ancre dans l'étude sur les representations sociales, *Bulletin de Psychologie*, 45, 405: 189–95.
- Doise, W. (1993) Debating social representations, in G.M. Breakwell D.V. Canter (eds) *Empirical Approaches to Social Representations* (pp. 157–70), Oxford: Oxford University Press.
- Doise, W. (2002) *Human Rights as Social Representations*, London: Routledge.
- Doise, W. (2005) Les représentations sociales, in N. Dubois (ed.) *Psychologie Sociale de la Cognition* (pp. 153–207), Paris: Dunod.
- Doise, W., Clémence, A. Lorenzi-Cioldi, F. (1992) *Représéntations Sociales et Analyses*

- de Données, Grenoble, France: Presse Universitaires de Grenoble; trans. (1993) *The Quantitative Analysis of Social Representations*, London: Harvester Wheatsheaf; tr. it. (1995) *Rappresentazioni Sociali e Analisi dei Dati*, Bologna, Il Mulino.
- Duveen, G. (2007) Culture and Social Representations, in J. Valsiner A. Rosa (eds) *The Cambridge Handbook of Sociocultural Psychology* (pp.543–59), Cambridge: Cambridge University Press.
- Duveen, G. Lloyd, B. (1990) *Social Representations of Knowledge*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Emiliani, F., Molinari, L. (1995) *Rappresentazioni e affetti*, Milano, Cortina.
- Emiliani, F. Palmonari, A. (2009) *La Psychanalyse, son image et son public*: il volume che fonda la teoria delle rappresentazioni sociali, In A. Palmonari F. Emiliani (eds) *Paradigmi delle Rappresentazioni Sociali* (pp. 37-82), Bologna, Italy: Il Mulino.
- Farr, R.M. (1994) Attitudes, social representations and social attitudes, *Papers on Social Representations*, 3, 1: 30–3.
- Farr, R.M. Moscovici, S. (eds) (1984) *Social Representations*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Festinger, L. Lettera datata 2 Giugno 1981 in F.Buschini N. Kalampalikis Eds. (2001) *Penser la vie, le social, la nature. Mélanges en l'honneur de Serge Moscovici*, Paris, Editions de la Maison des sciences de l'homme, p. 505.
- Flament, C. (1981) L'analyse de similitude: une technique pour les recherches sur les représentations sociales, *Cahiers de Psychologie Cognitive*, 1: 375–85.
- Flament, C. (1986) L'analyse de similitude: une technique pour les recherches sur les Représentations Sociales, in W. Doise A. Palmonari (eds) *L'étude des Représentations Sociales*, Paris: Delachaux and Niestlé.
- Flament, C. (1987) Pratiques et représentations sociales, in: J.L. Beauvois, R.V. Joulé J.M. Monteil (eds) *Perspectives cognitives et conduites sociales*, Cousset, Switzerland: Del-Val.
- Flament, C. (1989) Structure et dynamique des représentations sociales, in: D.Jodelet (ed.) *Les Représentations Sociales*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Flament, C. (1994a) Structure, dynamique et transformation des représentations sociales, in J.C. Abric (ed.) *Pratiques sociales et représentations* (pp. 37–58), Saint-Agne, France: Erès.
- Flament, C. (1994b) La représentation sociale comme système normatif, *Psychologie et Société*, 1: 29–54.
- Fraser, C. (1994) Attitudes, social representations and widespread beliefs, *Papers on Social Representations*, 3, 1: 13–25.
- Furht, B. Ed. (2010) *Handbook of social network technologies and applications*, New York: Springer
- Gabbard G. O., Gabbard K. (1999). *Psychiatry and the Cinema*. Washington and London: American Psychiatric Press; tr. it. (2000), *Cinema e Psichatria*, Cortina, Milano.
- Galli, I. (2006) *La teoria delle rappresentazioni Sociali*, Bologna: Il Mulino.
- Galli, I. Ed. (2011) *Cinquant'anni di Rappresentazioni sociali. Bilanci e prospettive di una teoria in continuo divenire*, Milano: Edizioni Unicopli.
- Garton, L., Haythornthwaite, C., Wellman, B. (1999) *Studying On-Line Social Networks*, in Jones, S. *Doing Internet Research. Critical Issues and Methods for Examining the Net*, (pp. 75-105), Sage, Thousand Oaks.
- Gergen, K.J. (1982) *Toward a Transformation in Social Knowledge*, New York: Springer-Verlag.
- Guimelli, C. (1988) Aggression idéologique, pratiques nouvelles et transformation progressive d'une représentation sociale, unpublished doctoral thesis, Université de Provence, Aix-Marseille I, Aix-en-Provence, France.
- Guimelli, C. (1993) Locating the central core of social representations: towards a method, *European Journal of Social Psychology*, 23, 5: 555–9.
- Guimelli, C. (ed.) (1994) *Structures et Transformations des Représentations Sociales*, Lausanne, Switzerland: Delachaux et Niestlé.
- Guimelli, C. Deschamps, J.C. (2000) Effet des

- contextes sur la production d'associations verbales. Le cas des représentations sociales des Gitanes, *Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale*, 47: 44–54.
- Guimelli, C. Roquette, M.L. (1992) Contribution du modèle associatif des schèmes cognitifs de base à l'analyse structurale des représentations sociales, *Bulletin de Psychologie*, XLV, 405: 196–201.
- Haas, V. (2002) La face cachée d'une ville, in T. Ferenczi (ed.) *Devoir de mémoire, droit à l'oubli ?* (pp. 59–71), Paris: Éditions Complexe.
- Haas, V. (ed.) (2006) *Les savoirs du quotidien. Transmissions, appropriations, représentations*, Rennes, France: Presses universitaires de Rennes.
- Haas, V. and Jodelet, D. (2007) Pensée et mémoire sociales, in J.-P. Pétard (ed.) *Manuel de Psychologie Sociale* (pp. 111–60), Paris: Bréal.
- Hachet, P. (2006) *Un livre blanc pour la psychanalyse, Chroniques 1990-2005*, Paris: L'Harmattan.
- Herzlich, C. (1969) *Santé et maladie. Analyse d'une représentation sociale*, Paris: Mouton.
- Howarth, C. (2006a) How social representations of attitudes have informed attitude theories: the consensual and the reified, *Theory and Psychology*, 16, 5: 691–714.
- Howarth, C. (2006b) A social representation is not a quiet thing. Exploring the critical potential of social representations theory. *British Journal of Social Psychology*, 45, 65–86.
- Howarth, C. (2007) Racialisation, Re-presentation and Resistance. Within applied representation: Identity as content, process and power. G. Moloney I. Walker. (eds.) *Social representations and social identity*. London, Palgrave Macmillan.
- Jankowski, N. W. (2002) Creating Community with media: history, theories and scientific investigations, In L. Lievrouw S. Livingstone eds. *The Handbook of New Media*, Sage, London: 34-49.
- Jaspars, J.M.F. Fraser, C. (1984) Attitudes and social representations, in R.M. Farr S. Moscovici (Eds) *Social Representations* (pp.101–23), Cambridge: Cambridge University Press.
- Jesuino, J. (2009) L'evolversi della teoria, In A. Palmonari F. Emiliani (eds) *Paradigmi delle Rappresentazioni Sociali* (pp. 113–146), Bologna, Italy: Il Mulino.
- Jesuino, J. (2011) *Lettre à Serge. Célébrations en l'honneur de Serge Moscovici pour le cinquantième anniversaire de sa Théorie des Représentations Sociales*, (Naples, Istituto Italiano per gli studi filosofici, 15-16 avril 2011).
- Jodelet, D. (1984) Représentation sociale: phénomènes, concept et théorie, in S. Moscovici (ed.) *Psychologie sociale* (pp. 357–78), Paris: Presses Universitaires de France.
- Jodelet, D. (1985) *Civils et bredins. Rapport à la folie et représentations sociales de la maladie mentale*, Paris: Presses Universitaires de France
- Jodelet, D. (1986) Fou et folie dans un milieu rural français. In W.Doise, A.Palmonari Eds. *L'étude des représentations sociales* (pp.171–192), Paris: Delachaux et Niestlé.
- Jodelet, D. (1989a) (ed.) *Les Représentations Sociales*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Jodelet, D. (1989b) *Folie et Représentation Sociales*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Jodelet, D. (1992) Mémoire de masse: le côté moral et affectif de l'histoires, *Bulletin de Psychologie*, XLV, 405: 239–56.
- Jodelet, D. (2002) Les représentations sociales dans le champ de la culture. *Information sur les Sciences Sociales*, 41, 1, 111-133.
- Jodelet, D. (2003) Aperçu sur les méthodes qualitatives, In S. Moscovici and F. Buschini (eds) *Les méthodes des sciences humaines* (pp. 139–62), Paris: Presses Universitaires de France.
- Jodelet, D. (2008) Social representation theory: the beautiful invention, *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 38, 4: 411–30.
- Jodelet, D. (2009) Rappresentazioni e scienze sociali: incontri e rapporti reciproci, In A. Palmonari F. Emiliani (eds) *Paradigmi delle Rappresentazioni Sociali* (pp. 253–80), Bologna, Italy: Il Mulino.
- Jodelet, D. (2012) Interconnections between social representations and intervention. In de Rosa, A.S. Ed. (2012) *Social Representations*

- in the 'Social Arena': *The theory in contexts faced with 'social demand'*, New York – London: Routledge, (in stampa).
- Joffe, H. (1995) Social Representations of AIDS: towards encompassing issues of power, *Papers on Social representations*, 4: 29-40.
- Jovchelovitch, S. (2002) Social representations and narrative: stories of public life in Brazil, in J. Laszlo W. Stainton Rogers (eds) *Narrative Approaches in Social Psychology*, New Mandate, Budapest.
- Jovchelovich, S. (2006) *Knowledge in Context: Representations, Community and Culture*, London: Routledge.
- Kalampalikis, N. and Haas, V. (2008) More than a theory: a new map of social thought, *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 38, 4: 449–59.
- Keen, A. (2007). *The Cult of the Amateur: How Today's Internet Is Killing Our Culture and Assaulding Our Economy*. London: Nicholas Brealey Publishing.
- Knox, H., Savage, M. & Harvey, P. (2006). Social networks and the study of relations: networks as method, metaphor and form. *Economy and Society*, 35(1), 113–140.
- Lagache, D. (1961) *Préface*, in Moscovici, S. (1961) *La psychanalyse, son image et son public*, Paris: Presses Universitaires de France, pp. VII-XI.
- Laszlo, J. (2002) Narrative organisation of social representations, in J. Laszlo W. Stainton Rogers (eds) *Narrative Approaches in Social Psychology*, Budapest, Hungary: New Mandate.
- Lenoble, R. (1943) *Essai sur la notion d'expérience*, Vrin: Paris.
- Lévy P. (1996). *L'intelligenza collettiva. Per una antropologia del cyberspazio*. Milano: Feltrinelli.
- Lévy P. (1997). *Il Virtuale*. Milano: Raffaello Cortina Editore.
- Lévy P. (2000). *WorldPhilosophie*. Paris: Éditions Odile Jacob.
- Lévy P. (2002). *Cyberdémocratie*. Paris: Éditions Odile Jacob.
- Licoppe, C. Smoreda, Z. (2005) Are social networks technologically embedded?: How networks are changing today with changes in communication technology, *Social Networks*, 27, 4, pp. 317-335
- Markova, I. (2003) *Dialogicity and Social Representations: The Dynamics of Mind*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Markova, I. (2009) Dialogicità e conoscenza, in A. Palmonari and F. Emiliani (eds) *Paradigmi delle Rappresentazioni Sociali* (pp. 211–52), Bologna, Italy: Il Mulino.
- Mazzara, B. M. (2007). La natura socio-culturale della mente. Alle radici della psicologia sociale. In B. M. Mazzara Ed. *Prospettive di psicologia culturale* (pp. 19-45), Roma: Carocci
- Mazzara, B. M. (2008). Il discorso dei media come oggetto di indagine della psicologia sociale. In B. M. Mazzara Ed. *I discorsi dei media e la psicologia sociale*, (pp. 21-56), Roma: Carocci
- Mecacci L. (2000). *Il caso Marilyn M. e altri disastri della psicoanalisi*. Roma-Bari: Laterza.
- Metz, C. (1977). Le signifiant imaginaire. Psychanalyse et cinéma. Paris: Union Générale d'Éditions. trad. it. *Cinema e psicoanalisi. Il significante immaginario*, Venezia: Marsilio, 1989.
- Meyer, C. ed. (2005) *Le Livre noir de la psychanalyse, Vivre, penser et aller mieux sans Freud*, Paris: Les Arènes (seconda edizione ampliata, 2010).
- Moreira Parades, A.S. Camargo Vizeu, B. Eds. (2007) *Contribuições para a teoria e o método de estudo da representações sociais*, Joao Pessoa: Editora Universitaria da UFPB.
- Moliner, P. (1989) Validation expérimentale de l'hypothèse du noyau central des représentations sociales, *Bulletin de Psychologie*, 41, 387: 759–62.
- Moliner, P. (1994a) Les deux dimensions des représentations sociales, *Revue Internationale de Psychologie Sociale*, 7, 2: 73–86.
- Moliner, P. (1994b) Les méthodes de repérage et d'identification du noyau des représentations sociales, in C. Guimelli (ed.) *Structures et transformations des Représentations Sociales*,

- Lausanne, Switzerland: Delachaux et Niestlé.
- Moliner, P. (1995a) *Images et Représentions Sociales*, Grenoble, France: Presses Universitaires de Grenoble.
- Moliner, P. (1995b) Noyau central, principes organisateurs et modèle bi-dimensionnel des représentations sociales, *Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale*, 40: 62-70.
- Moliner, P. (2001) *La dynamique des Représentions Sociales*, Grenoble, France: Presse Universitaires de Grenoble.
- Montali, L., Colucci, F.P., Pieri M (2005). Il conflitto tra consensuale e reificato: il caso Di Bella a 'Porta a Porta'. *Ricerche di Psicologia*, 4, 109-138.
- Moscovici, S. (1952) Premiers résultats d'une enquête concernant la psychanalyse, *Revue Française de Psychanalyse*, 3: 386-415.
- Moscovici, S. (1953) Remarques sur les problèmes structuraux dans l'étude des opinions, *Bulletin de Psychologie*, VI, 190: 420-428.
- Moscovici, S. (1954a) L'analyse hiérarchique. Sur une contribution importante à la construction des échelles, *Année Psychologique*, 54, 1: 83-110.
- Moscovici, S. (1954b) Notes sur une application de la théorie des communications à la psychiatrie, *Revue Philosophique*, 94: 242-254.
- Moscovici, S. (1955) "Logique et langage dans la propagande: quelques résultats", *Bulletin de Psychologie*, VIII, 7-8: 434-451.
- Moscovici, S. (1955b) Notes sur les fondements théoriques et pratiques de la méthode d'enquête en psychologie appliquée, *Bulletin du Centre d'Etudes et Recherches Psychotechniques* (CERP), 4: 125-141.
- Moscovici, S. (1956) Sur l'analyse hiérarchique. Applications et contribution à une technique de construction d'échelles d'attitude, *Psychologie Française*, 1. 15-16.
- Moscovici, S. (1961). La psychanalyse, son image et son public. Paris: , Presses Universitaires de France (seconda edizione completamente rivista, 1976 ; tr. portoghese di A. Cabral, A Representação Social da Psicanálise, Rio de Janeiro, Zahar, 1978 (traduzione della sola prima parte) e ediz. portoghese a cura di P. Guareschi, *A Psicanálise: sua imagem e seu público*, Editora Vozes: Petrópolis, Rio de Janeiro, 2011 (traduzione integrale di Sonia Maria da Silva Fuhrmann). ; ediz. inglese ed introduzione di G. Duveen, *Psychoanalysis. Its image and its public*, Cambridge : Polity Press, 2008 ; ediz. italiana ed introduzione di A.S. de Rosa, *La Psicoanalisi, la sua immagine e il suo pubblico*, Milano : Edizioni Unicopli, 2011.
- Moscovici, S. (1968). *Essai sur l'histoire humaine de la nature*. Paris : Flammarion.
- Moscovici, S. (1972). *La société contre nature*. Paris : Union Générale d'Edition.
- Moscovici, S. (1973). *Introduction à la psychologie sociale*. Paris : Larousse.
- Moscovici, S. (1981) On social representations, in J.P. Forgas (ed.) *Social Cognition. Perspectives on Everyday Understanding* (pp. 181–209), London: Academic Press.
- Moscovici, S. (1984a). *Psychologie sociale*. Paris : Presses Universitaires de France.
- Moscovici, S. (1984b). *Le domaine de la psychologie sociale*. In *Psychologie Sociale*. Paris : Presses Universitaires de France.
- Moscovici, S. (1984b) The myth of the lonely paradigm: a rejoinder, *Social Research*, 51, 4: 439-67.
- Moscovici, S. (1984c). *Des représentations collectives aux représentations sociales: éléments pour une histoire*. In D., Jodelet (Ed.), *Les représentations sociales*. Paris : Presses Universitaires de France.
- Moscovici, S. (1984d) The phenomenon of social representations, in R.M. Farr S. Moscovici (eds) *Social Representations* (pp. 3-69), Cambridge: Cambridge University Press.
- Moscovici, S. (1986) L'ère des représentations sociales, in W. Doise A. Palmonari (eds) *L'étude des Représentions Sociales* (pp. 34-80), Paris: Delachaux et Niestlé.
- Moscovici, S. (1988) Notes towards a description of social representations, *European Journal of Social Psychology*, 18: 211-50.
- Moscovici, S. (1989) Des représentations collectives aux représentations sociales, in D. Jodelet (ed.) *Les Représentions Sociales* (pp. 62-86), Paris: Presses Universitaires de France.

- Moscovici, S (1991) La fin des représentations sociales?, in V. Aebischer, J.P. Deconchy and R. Lipiansky (eds) *Idéologies et Représenta-tions Sociales* (pp. 65–84), Fribourg, Switzerland: DelVal.
- Moscovici, S. (1994) Social representations and pragmatic communication, *Social Science Informations*, 33, 2: 163–77.
- Moscovici, S. (2000) *Social Representations. Explorations in social psychology*, edited by G. Duveen, Cambridge, United Kingdom: Polity Press.
- Moscovici, S. (2001) Why a Theory of Social Representations?, in K. Deaux G. Philogène (eds) *Representations of the Social* (pp. 8–35), Oxford: Blackwell.
- Moscovici, S. (2003) Le premier article, *Le Journal des Psychologues*, Numéro hors série, pp. 10-13.
- Moscovici, S. (2010) Closing conference (8th July 2010), *10th International Conference on Social Representations* “Representations, Knowledge Transmission and Social Transformation” (5ht-8th July, 2010, Tunis, Gammarth)
- Moscovici, S. Durain, G. (1956) Quelques applications de la théorie de l'information à la construction des échelles d'attitudes, *Année Psychologique*, 56, 1: 47-57.
- Moscovici, S. Farr, R.M. (1984). *Social Representations*. London : Cambridge University Press.
- Moscovici, S. Galam, S. (1991) Toward a theory of collective phenomena. I . Consensus and attitude change in groups, *European Journal of Social Psychology*, 21: 49-74.
- Moscovici, S. Markova, I. (2006) *The Making of Modern Social Psychology*, Cambridge: Polity Press.
- Moscovici, S. Vignaux, G. (1994) Le concept de Thémata, in C. Guimelli (ed.) *Structures et transformations des Représenta-tions Sociales*, Neuchâtel: Delachaux et Niestlé; trans. and reprinted in S. Moscovici (2000) *Social Representations. Explorations in Social Psychology*, edited by G. Duveen (pp. 156–83), Cambridge: Polity Press.
- Mugny, G., Carugati, F. (1985) L'intelligence au pluriel, Cousset, (Fribourg, Suisse) DelVal (trad. It. L'intelligenza al plurale. Bologna, Cooperativa Libraria Universitaria Editrice Bolognese, 1988).
- Nowotny, H. Scott, P. Gibbons, M. (2001) *Re-thinking science. Knowledge and the public in an age of uncertainty*, Cambridge: Polity Press.
- Orchowski L. M., Spickard B. A., McNamara, J. R. (2006). Cinema and the Valuing of Psychotherapy: Implications for Clinical Practice. In *Professional Psychology: Research and Practice*, Vol. 37, No. 5, PP. 506 –514.
- Onfray M. (2010). *Le crépuscule d'une idole. L'affabulation freudienne*. Paris: Grasset; tr. it. 2011 *Crepuscolo di un idolo. Smantellare le favole*, Milano: Ponte alle Grazie.
- Palmonari, A. (1989) *Processi simbolici e dinamiche Sociali*, Bologna, Italy: Il Mulino.
- Parker, I. and Burman, E. (1993) Against discursive imperialism, empiricism and constructivism: thirty-two problems with discourse analysis, in E. Burman and I. Parker (eds) *Discourse Analytic Research* (pp.155–72), London: Routledge
- Parsons, A. (1969) *Belief, Magic and Anomie*, Toronto: The Free Press.
- Potter, J. Litton, J. (1985) Some problems underlying the theory of social representations, *British Journal of Social Psychology*, 24: 81–90.
- Purkhardt, S.C. (1993) *Transforming Social Representations: A Social Psychology of Common Sense and Science*, London/New York: Routledge.
- Purkhardt, S.C. (2002) Stories that change the world: the role of narrative in transforming social representations, in J. Laszlo W. Stainton Rogers (eds) *Narrative Approaches in Social Psychology* (pp. 59–73), Budapest, Hungary: New Mandate.
- Rateau, P. (1995) Le noyau central des représentations sociales comme système hiérarchisé. Une étude sur la représentation du group, *Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale*, 26: 29–52.
- Rateau, P. (2002) Procédure de substitution et nature des éléments des représentations sociales, *Cahiers Internationaux de Psychologie*

- Sociale*, 54, 2: 62–70.
- Roudinesco, E. (2009) *Histoire de la psychanalyse en France-Jacques Lacan*, Paris: La Pochothèque (1ed. 1994 per i due vol. originali su l’Histoire e 1993 per Lacan)
- Roudinesco, E. ed. (2010) *Mais pourquoi tant de haine?*, Paris: Seuil
- Rouquette, M.L. (1988) *La psychologie politique*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Rouquette, M.L. (1994) *Sur la connaissance des masses. Essai de psychologie politique*, Grenoble, France: Presses Universitaires de Grenoble.
- Rouquette, M.L. (ed.) (2009) *La pensée sociale. Perspectives fondamentales et recherches appliquées*, Paris: Erès.
- Schneider, I. (1999). Foreword, In G. O. Gabbard e K. Gabbard, *Psychiatry and the Cinema*. Washington and London: American Psychiatric Press; tr. it. (2000), Premessa. In G. O. Gabbard e K. Gabbard, *Cinema e Psichiatria*, Cortina, Milano.
- Seca, J.-M., (2001) *Les représentations sociales*, Paris: Armand Colin.
- Smith, C. (2008) Editor’s Note Special Issue on “Psychoanalysis: its image and its public”, *Journal for the Theory of Social Behaviour*; 38, 4: 325-6.
- Spini, D. (2005) Universal rights and duties as normative social representations, in N.J. Finkel F.M. Moghaddam (eds) *The Psychology of Rights and Duties* (pp. 21–48), Washington, D.C.: American Psychological Association.
- Staerklé, C. Clémence, A. (2004) Why people are committed to human rights and still tolerate their violation: A contextual analysis of the principle-application gap, *Social Justice Research*, 17: 389–406.
- Sugiman, T. Gergen, K. Wagner, W. Yamada, Y. (2008), *Meaning in Action: Constructions, Narratives, and Representations*, Springer Publishers, New York.
- Tafani, E., Audin, S. Apostolidis, T. (2002) Asymétries positionnelles, identité sociale et dynamique représentationnelle : une étude expérimentale sur la représentation sociale des droits de l’Homme, *Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale*, 54: 47–61.
- Tafani, E., Bellon, S. and Apostolidis, T. (2002) Théorie des champs sociaux et dynamique représentationnelle, *Revue Internationale de Psychologie Sociale*, 14: 7–29.
- Tapscott, D. Williams, A.D. (2006) *Wikinomics. How mass collaboration change everything*, London: Portfolio Penguin Group.
- Valsiner, J. Rosa, A. (eds) (2007) *The Cambridge Handbook of Sociocultural Psychology*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Dijk J. (1999) *The network society. Social aspect of new media*. Sage, London.
- Vergès, P. Bastounis, M., (2001) “Towards the investigation of social representations of the economy: research, methods and techniques” in C. Roland- levy, E. Kirchler, E. Penz, C. Gray (Eds), *Everyday representations of the economy*, (pp 19-48), WUV, Wien.
- Wagner, W. Hayes, N. (2005) *Everyday discourse and common sense. The theory of social representations*, Hounds Mills: Palgrave MacMillan
- Wiener, N. (1948) *Cybernetics or Control and communication in the animal and the machine*, Paris: Hermann & C. Ed. , Cambridge, Mass. ; The Technology Press, and New York: J. Wiley & Sons

State, community, individual: the dynamics of the social relation

Revisiter les constructions conceptuelles et les visions du pouvoir dans l'état-nation

Simona Bealcovschi¹

Abstract: This article examines several underlying concepts of Western modernity, especially the nation, the social and the Nation-State. It adopts an anthropological perspective to analyse the ambiguities and dynamics surrounding their consolidation and emplacement as modernist technologies of governance, especially in the latter half of the 19th century and their subsequent evolution. In particular, it looks at the convergence of these categories.

Keywords: Nation-State, Power, Nation, Romanticism, Ideology

En décortiquant le caractère d'artefact de l'État-nation, cet article explore certains aspects caducs de plusieurs concepts et les dynamiques qui entourent leur évolution.

Les États ne sont pas une invention de la modernité. L'Égypte antique avait certainement une forme d'État, mais on peut douter qu'elle ait connu l'État-nation et tout l'appareil romantique qui caractérise ce dernier. La France contemporaine est certainement un État-nation, mais l'était-elle à l'époque de Louis XIV? Et aujourd'hui, est-elle plus « État » que « nation », considérant l'idéologie du contrat social qui anime plusieurs aspects des représentations du pouvoir de l'État? Il est certain que la figure rhétorique d'un contrat social donne une certaine légitimité à l'individu, qui peut donc se voir assez facilement comme citoyen, autant qu'il se voit membre de la communauté de valeurs ethniques qu'est la nation.

Aujourd'hui, nous sommes gouvernés par des États-nations. Du point de vue de l'individu, le pouvoir est inséparable de ses manifestations. Il faut donc analyser ses

représentations et surtout ses techniques et non le pouvoir en tant que tel. La transformation de l'État en État-nation a eu des conséquences importantes pour la façon dont l'individu et l'individualité sont définis par le pouvoir. Il est donc assez évident, sans approfondir ici, que le pouvoir étatique doit être analysé en fonction du degré qu'il occupe dans l'échelle temporelle des États-nations.

En fait, plusieurs analyses de l'État-nation contemporain tiennent pour acquis que cette formation est homogène, avec à sa base le pouvoir et surtout les techniques du pouvoir. Les formes diverses de l'État-nation et ses mises en scène seraient donc uniquement des expressions du pouvoir qui s'adaptent à une prétendue tradition locale. Par exemple, les États socialistes européens sont nés des théories occidentales du XIXe siècle et partagent une origine unique, celle des philosophies politico-sociales censées s'inspirer d'une vision universaliste et hermétique. Pourtant, ces États ont aussi été fortement influencés par l'idée romantique de la particularité de l'histoire locale, et ce sont

ces caractéristiques qui ont contribué à la constitution d'une idéologie hybride, différente de celle des États qui prétendent se baser sur le contrat social.

L'idéologie de l'État-nation contemporaine, élaboration minutieuse de plusieurs idéologues (surtout Herder, Fichte, Michelet, Renan), est devenue la référence la plus présente dans toute analyse qui traite du pouvoir, du corps social et de ses dynamiques.

Le pouvoir de l'État-nation et la construction du social

L'État-nation est un artefact² de la bourgeoisie. Il incarne mieux que toute autre forme politique le pouvoir contemporain. À l'heure actuelle, il constitue la seule forme légitime où peut s'exercer un pouvoir total et coercitif, et son unique but est le pouvoir (le but de l'État, c'est l'État, pour reprendre Weber et Foucault). L'apparition de l'État-nation contemporain est indissolublement liée à l'apparition de la bourgeoisie qui, à partir de sa constitution comme catégorie sociale importante au XIVe siècle, se préoccupe essentiellement de l'idée de changement et de transformation afin de se définir un rôle dans le cadre politique (Furet 1995). Les canons bourgeois de la transformation de la société et du perfectionnement de l'être humain, qui sont devenus la base de l'État bourgeois, n'auraient pas été possibles sans la construction d'un espace spécifique qui fut l'invention du social comme champ privilégié des nouveaux États-nations occidentaux :

The Social, born more than a century ago, has come to designate a modern political rationality, a particular kind of scientific object, and a field of action and technical intervention. The social has at times been made to stand in opposition to "the individual" and at others to "the natural". It has disturbed the comfortable pairings of the public and the private, rights and duties, the city and the country, and the female and the male. Seen from different perspectives, the emergence of the social can be said to mark simultaneously a modern way of conceptualizing problems of society, a new partition of space, and a partial erosion or defamiliarization of established domains and the authority of other categories. (Horn 1994:11)

Pour perfectionner et centraliser leur emprise sur l'État et, inspirés par l'utopie de la transformation totale du social à leur image (ce

qui est cohérent avec les dynamiques capitalistes dont ils furent les inventeurs), les bourgeois ont tenté d'évacuer les autres catégories sociales et surtout les manifestations culturelles qui auraient pu contredire l'hégémonie de la bourgeoisie victorieuse après les émeutes populaires de 1844-1848. Il n'était pas nécessaire de banir explicitement la religion, l'amitié, la parenté ou toute autre forme d'espace individuel et sentimental qui aurait pu détourner la loyauté de l'individu. Il suffisait de redéfinir ces éléments comme étant « traditionnels », comme des manifestations non de l'esprit universel de l'Homme, non de la psychologie individuelle, mais comme des manifestations d'une dynamique sociale dont la nécessité de tracer leurs contours mène à la création de la sociologie, de la démographie, et de l'histoire, des disciplines et des pratiques étatiques qui fusionnent l'idée de la causalité cartésienne appliquée exclusivement au local. L'État-nation, autrement dit, se reproduit et surtout définit « son » social en s'engageant dans une politique temporelle, le projet politique futuriste et utopique (ce qui est à peu près la même chose) dont l'évolution est censée suivre un parcours linéaire. La modernité n'est que l'expression de cette tendance de l'État bourgeois, et les sciences sociales contemporaines ne sont que son metteur en scène.

C'est à l'intérieur de ce cadre que l'État développe ses représentations sous la forme d'artefacts idéologiques et perfectionne ses structures normalisatrices ou ses projets sociaux liés au domaine biologique à la suite d'un processus politique de naturalisation (voir Yanigisako and Delaney 1995). Il les inscrit dans une rationalité moderniste devenue « normale ». « Perfectionner » l'être humain, le réduire à ses composants élémentaires (toujours selon ce nouveau modèle de la vie sociale) pour qu'il soit transformé en commodité assujettie à la manifestation politique des dynamiques du marché capitaliste devient un acte normalisé et incorporé dans la définition du Soi intime de l'individu. L'État et ses représentations interviennent comme agents de cette autocensure individuelle, théorisée par Foucault comme « normalisation » (Martin *et al.* 1988).

Le social que l'État-nation bourgeois crée consiste dans des valeurs abstraites, mises en œuvre et normalisées par ses institutions qui ritualisent les pratiques politiques afin de les naturaliser au niveau du microvécu. Ce social

définit une culture qui est celle de l'État, la « haute culture » (toujours selon la définition de Gellner 1983) qu'il standardise et dissémine à l'intérieur de ses frontières par des pratiques spécifiques (par exemple, par des manuels d'histoires standardisés utilisés dans les écoles, dont la fréquentation est devenue obligatoire ; par des législations définissant le rapport au travail; et même les expressions de l'intimité sexuelle), afin d'homogénéiser le social, le champ d'action de l'individu dont l'individualité devient assujettie aux exigences de l'État. Ce n'est pas uniquement la communauté politique qui devient imaginée, pour reprendre les mots bien connus de Anderson (1991): « It is imagined because members will never know most of their fellow-members, yet in the minds of each lives the image of their communion ». Le « peuple » est aussi perçu comme une communauté imaginée, imaginaire et officiellement apolitique ; il devient « naturellement » la nation afin d'actualiser la fiction que l'État tout-puissant « représente » et « incarne » la volonté du peuple.

Mais l'homogénéité tellement voulue par l'État contemporain comporte des lacunes qui dérivent de la configuration même d'une société romantique qui se retrouve jumelée à une structure de classe du type capitaliste. Bien que la culture soit standardisée et normalisée (par exemple, le phénomène de l'exosocialisation décrit par Gellner 1983:38),³ c'est dans la dynamique de la culture même que surgissent les marqueurs de la différence sociale et de l'individu en quête d'individualité, marqueurs qui néanmoins ne contredisent aucunement ceux de l'identité nationale. Autrement dit, ces États deviennent largement pluralistes, dans le sens utilisé par les politologues contemporains. Ce pluralisme, miroir parfait (mais idéologiquement ritualisé) d'une lutte de classe dont l'équilibre est fondamental pour la reproduction de l'État capitaliste, permet l'illusion d'une position critique (et donc d'une indépendance intellectuelle) au sein des sciences sociales devenues agents de l'État. En effet, dans ce contexte, toute représentation est idéologie ou agit comme si elle l'était (voir Barthes 1957, qui nomme ces manifestations « mythologies »). Autrement dit, les gouvernements autant que les individus peuvent manifester le pouvoir dans des domaines qui ne sont pas explicitement liés à la politique comme telle.

À l'intérieur d'une prétendue culture natio-

nale, des millions d'individus distincts interagissent autant dans le cadre officiel de la culture étatique que dans un deuxième cadre parallèle, le cadre non officiel, constitué comme alternative « authentique » à l'idéologie officielle « artificielle ». Ce deuxième aspect du social d'une nation est le microvécu individuel, toujours constitué en opposition à l'État qui, néanmoins, le tolère et même l'incorpore par l'entremise de son contrôle des représentations « traditionnelles » apparemment surgies de la culture du peuple (par exemple, l'image du pays comme famille patriarcale; voir Herzfeld 1987, Bealcovschi 2003). En fait, l'État qui selon sa propre définition prétend être « démocratique » et « pluraliste », va tenter de créer des cadres officiels et institutionnalisés afin de favoriser sa reproduction (par exemple, les chartes censées « protéger » des droits de l'individu). L'individu peut librement (et donc « démocratiquement ») accepter ou rejeter les canons du discours étatique, car dans la construction du Soi, les deux dimensions du social, l'un étatique et l'autre individuel, se complètent par les métonymies liant ces deux authenticités.

Ironiquement, l'individu « imparfaitement » moulé en citoyen par les lacunes et les contradictions de l'État pluraliste devient le sujet parfait des sciences sociales, qui, déjà au XIXe siècle, voyaient des traces de la culture « traditionnelle » continuant à contaminer l'individu-citoyen⁴. La préoccupation postmoderne pour l'idée d'une résistance individuelle face à un pouvoir transformé en hégémonie étatique n'est qu'une vanité égocentrique et aveuglante qui était déjà incorporée dans le rapport des sciences sociales avec leur sujet réifié.

Pour mettre en oeuvre le pouvoir, l'État emploie des idéologies dont le but est de créer un pont entre ses idéaux abstraits et les valeurs émotionnelles (ou « traditionnelles ») qui sont incorporées et même naturalisées par l'individu, car, si on prend le postulat de Castoriadis (1975: « L'être humain est un être politique »), la politisation de l'être est naturelle. La force de la politisation de l'individu réside dans les pratiques étatiques et surtout dans les représentations officielles, car celles-ci sont appropriées par le « peuple » transformé en « nation » et puis en « État » par l'homogénéité et par la force sémiotique du social étatique totalisant.

La construction des représentations de la nation est un autre impératif que ces États-nations accomplissent dès leur avènement. La religion civile de la nation se construit à travers ses symboles: tous les États-nations ont une capitale, un drapeau national avec un emblème symbolisant la quintessence de la nation.⁵ Ils ont une fête nationale qui marque la supposée « naissance » de la nation (État-nation), ils ont un hymne censé représenter « l'esprit du peuple », et un uniforme militaire standardisé. Ils ont même un oiseau « national », une plante « nationale », un sport « national », une pierre « nationale », et ainsi de suite.

La transformation du peuple en nation⁶ se poursuit à travers l'invention des traditions (politiques et dès lors « établiques »), identifiées par Hobsbawm (1983) comme étant les trois éléments principaux qui conduisent à la normalisation du social (l'institutionnalisation qui vise l'homogénéité et la standardisation, l'invention des cérémonies publiques et la production des monuments publics; voir Verdery 1999).

Ces représentations véhiculent des symboles qui opèrent des glissements métonymiques dérivant du rapport restreint entre le signifié et le signifiant que l'idéologie avait établi par son caractère textuel et apparemment purgé d'éléments hétérogènes.

Par exemple, si l'État choisit une métaphore « naturelle » pour connoter son pouvoir (par exemple, la Patrie conçue comme une instance de la famille traditionnelle), celle-ci est incorporée métonymiquement par l'individu comme symbole de la famille patriarcale. Cette image vient renforcer l'apparence de l'authenticité et de l'autorité « naturelles » de la condition masculine dans un microvécu où, en fait, l'individualité et le pouvoir de l'homme sont continuellement écrasés par le social homogène et envahissant. Si, par contre, l'État choisit comme marqueur d'homogénéité l'idée d'une ethnie issue d'une origine géographique spécifique (un choix qui n'est pas incohérent avec le modèle de la famille patriarcale) ou vue comme descendante d'un peuple ancestral (comme les Daces, dans le cas de la Roumaine), le tout sera représenté par un mythe fondateur. Au plan individuel, la correspondance de cette métaphore serait le lignage et la consanguinité de la parenté, deux éléments qui stimulent le niveau profond et irrationnel des émotions et transforment ainsi les communautés nation-

ales imaginées en vraies microcommunautés fonctionnelles (voir Herzfeld 1997). Les métaphores « naturelles » de l'État deviennent ainsi les sentiments « normaux » de l'individu par l'entremise des versions officielles partiellement légitimées par les sciences sociales qui depuis le XIXe siècle tiennent pour acquis la soumission de l'individu au social étatique.

En fait, la convergence du politique, du culturel et de l'émotionnel fut le système unificateur qui a mené à la mise en œuvre non seulement de l'idéologie de l'État-nation en tant que telle, mais surtout au postulat que l'idéologie était primordiale dans l'évolution historique d'un soi-disant peuple. Ni « le peuple » (admettons pour l'instant l'existence d'une conscience collective), ni l'État (dans ses textes normatifs, agissant comme une synecdoque du « peuple »), ni le nationalisme « spontané » du peuple, ni la politique coercitive d'un gouvernement, n'auraient jamais pu se substituer à la force persuasive d'un corpus d'idées et des valeurs qui s'adressent autant à la raison cartésienne qu'à l'émotionnel de l'individu.

L'autre discours du pouvoir : les sciences sociales

La dialectique et la dynamique de ces déplacements sémiotiques au plan du discours social (abstrait idéologique, d'une part, et émotionnel-individuel, de l'autre) constituent un terrain d'une richesse infinie d'où émergent les champs discursifs des sciences sociales et humaines, vues comme productrices de la « haute culture » dans le sens de Gellner⁷. En fait, il s'agit d'un terrain marqué par des définitions contradictoires et complémentaires du Soi et de la collectivité ce qui permet ainsi une grande souplesse dans les rapports qui relèvent du microvécu. Ces rapports ne sont pas nécessairement en contradiction sémiotique avec une volonté politique collective, bien qu'ils puissent l'être pour ces individus qui se voient détachés et indépendants de l'État. C'est ici que s'élabore l'activité des scientifiques et des idéologues comme producteurs de la « haute culture » et, comme l'avait noté Habermas (1988), comme producteurs d'un cadre dont les traits hermétiques et universels le définissent comme un véhicule idéal pour la transmission et la reproduction du pouvoir bourgeois.

Le concept de science est indissolublement lié à quelques concepts clé: découverte,

invention, analyse, mais surtout à celui de « construction » (mène jusqu'à l'extrême explicite du terme en tant que le concept de « biopolitiques » discuté par Foucault et par Donna Haraway (1991).⁸ Dans l'espace de ses interventions dans la construction de l'identité nationale, les sciences modernes ont joué effectivement leur rôle de « constructrices » sous la forme de définir la version canonique de la nation, mais aussi, un rôle moins exploré, celui de légitimatrices de la production idéologique étatique, dans des contextes historiques spécifiques, où elles pouvaient invoquer le poids normalement accordé aux « sciences » dans la rationalité cartésienne de l'Occident. Par exemple, des sciences comme la démographie, les statistiques, l'hygiène et la médecine sociale ont reproduit en fait les politiques du pouvoir à travers des technologies sociales qu'elles ont inventées et normalisées (voir le programme du World Population Conference tenue à Genève en 1927 qui avait réuni des démographes, des eugénistes, des médecins, des anthropologues de l'Europe, USA et Japon; cité en Horn, 1995:14). Cette normalisation du phénomène de l'étude quantitative et rationnelle du peuple, poussée jusqu'à l'idée d'un *management* du peuple, permet à chaque état de créer sa version du « peuple » en fonction de ses politiques sociales dites « illuminées », un fait qu'avait mené dans un deuxième temps pour les régimes totalitaires (les fascistes, les nazis, les communistes) à une nouvelle définition du rôle de la science, qui était envisagée plutôt comme organisatrice et inventrice des technologies du social. Le politique, le technique et le scientifique ou plus explicitement, le nationalisme, les sciences biologiques et les sciences sociales sont devenues une structure monolithique, à tel point que dans plusieurs régimes totalitaires, ils étaient inséparables: « ...some Italian writers defined as identical the aims of Fascism and a true science of the social » (Horn, 1995:8). Cette nouvelle perspective dualiste sur la société, avait comme premier but envisager le social comme objet d'étude de la science « objective », mais aussi de l'envisager comme un Corps social, légitimant l'apparition des technologies prophylactiques tel que la planification démographique, l'étude de la criminalité, ou l'étude de la pauvreté dans le cadre d'une sociologie de la criminalité. Les statistiques traçant les contours de ce nouvel objet d'étude, le social, étaient en fait des pratiques

par lesquelles l'État-nation contrôlait la pollution politique et culturelle à l'intérieur de son territoire sous le prétexte de diagnostiquer ses « *internal pathologies* », comme dit Horn.

Conclusions

Dans son étude *Nations and Nationalism*, Gellner note (1983:6) que les « nations, like states, are a contingency and not a universal necessity. » Il postule que la nation est le produit d'un sentiment, le nationalisme, et non pas le contraire comme le suggérait Anderson. L'idée de Gellner est que l'unité nationale est basée sur une formation ethnique qui, pour lui, est la seule « formation homogène naturelle ». Même si la construction de l'État-nation n'est pas une nécessité historique, et même si du point de vue l'évolution sociale elle devient *a posteriori* une contingence, à l'époque de sa conception elle se présentait comme l'expression d'une volonté objective et rationnelle.

Comme A.D. Smith le note dans *Theories of Nationalism* (1983), l'émergence de la nation est un processus dichotomique qui inclut d'une part le nationalisme (un sentiment idéalisant et subjectif) et d'autre part un aspect pratique du social, l'économie capitaliste, tous les deux unis dans une dynamique devant légitimer leur pouvoir, celui de l'État, où comme Hobsbawm le notait (1983:265), « state, nation and society converged. » Au moment où l'État-nation englobe le nationalisme prétendu du peuple et le reproduit par ses pratiques, il devient le nationalisme d'État, et c'est exactement sur cette dualité mythique que les États-nations contemporains ont joué pour élaborer leurs stratégies du pouvoir.

Cependant, il ne faut pas ignorer que si l'État-nation est une élaboration idéologique, la nation est elle aussi un artefact des idéologues et de la culture. Le rapport culture-nation est, selon Gellner (1983), le rapport décisif qui définit la transformation d'un peuple en nation. Selon lui, les cultures sont des variétés primaires ou primitives (il utilise la métaphore *Wild Cultures, Garden Culture*) qui font partie d'un processus qui peut se reproduire d'une génération à l'autre sans aucune supervision ou surveillance consciente. Le *designer* de la culture devient l'État, qui peut ainsi s'introduire dans le social et le définir à ses propres fins. C'est la culture, postule Gellner, qui produit les nations, c'est la culture qui produit le na-

tionalisme et l'État-nation : « Having a nation is not an inherent attribute of humanity; but it has now come to appear as such » (Gellner 1983:6).

Bref, cette approche, mieux incarnée par Gellner, constitue la ligne classique qui trace l'évolution de l'État-nation. Cette vision voit, justement, l'État-nation comme artefact, mais d'une façon ou d'une autre, elle tente de tracer les origines de cette construction comme émergeant d'une source « naturelle » qui serait soit la culture, soit l'ethnicité (à peu près la même chose dans cette approche), soit la volonté du peuple. En d'autres mots, elle ignore le rôle du microvécu (mais pas « le vécu », qui devient l'Histoire) dans la production de l'État-nation.

Cependant, quand on parle des idéologies, on ne se réfère pas uniquement à des idées dont la cohérence apparente dérive d'une normalisation *a posteriori*, mais plutôt à des systèmes sémiotiques qui normalisent le politique, le juridique, l'économique et l'éthique sociale dans la conscience de millions d'individus. Par exemple, le nationalisme romantique fut surtout la politisation de l'émotionnel. Ironicurement, le pouvoir du discours romantique étatisé, mis en scène par les États occidentaux deviendra la base de l'hégémonie contemporaine théorisée déjà par Gramsci et analysée par Foucault. L'État moderne, note Foucault, est la plus importante forme de pouvoir (bien qu'il soit plus qu'une simple forme d'exercice du pouvoir). Ce qui nous intéresse, dit Foucault, est l'effet ou le fait que presque tous les autres rapports de pouvoir se réfèrent à l'État sans cependant découler de l'État. Tout ceci se passe parce que l'État moderne avait sous son contrôle tous les rapports de pouvoir : juridiques, pédagogiques, culturels, administratifs, (mais aussi) familiaux, démographiques, intimes.

Dans ce sens, l'anti historicité de la post-modernité contemporaine semble avoir récupéré, ironiquement, la position romantique de la nation, qui avançait l'idée que derrière la façade des interactions quotidiennes criblées par des luttes chaotiques de pouvoir, existaient des matrices « platoniciennes » qui ne seraient pas conditionnées par les contingences de l'histoire.

Notes

¹ Faculté des arts et des sciences-Anthropologie, Université de Montréal, Canada.
Email: simona.elena.bealcovschi@umontreal.ca

² L'État-nation est un artefact auquel ses artisans ont rattaché trois symboles, dès lors, canoniques: le territoire, la langue et le sang (l'ethnie) imbriqués parfaitement dans une entité homogène. Étant fondé sur un pacte politique ou civique (comme dans le cas de la France ou de l'Angleterre) un de ses premiers objectifs a été de modifier et même d'homogénéiser la conscience identitaire de son peuple. Cette entreprise a été réalisée d'une part par le projet d'activer le nationalisme, et de l'autre part, par l'entremise de plusieurs moyens, dont les plus significatifs ont été la normalisation étatique et l'institutionnalisation. « L'ancre spatial » des individus, en tant que marqueur identitaire fondamental a été envisagé dans un double sens, autant comme conscience de la territorialité que comme conscience d'une spatialité verticale, virtuelle et imaginée, composante définitoire de l'identité ethnique, politique et d'un passé partagé. Voir Anderson (1991), Gellner (1983), Hobsbawm(1983), Hutchinson et Smith eds.(1994)

³ Se référant à l'exogamie, Gellner introduit ce terme qui concerne la mobilité requise par les nouvelles normes d'éducation qui visent la haute spécialisation des individus à l'extérieur de leur milieu, phénomène lié à la normalisation étatique et au développement accéléré de la société dans l'État providence.

⁴ Par exemple, voir Durkheim, *Le Suicide*, où il s'agirait de structures religieuses différentes – trait culturel « traditionnel » par excellence – qui expliqueraient des taux différents de suicide dans la population censée être normalisée par le concept de la citoyenneté moderne.

⁵ On se réfère souvent au drapeau tricolore français comme modèle « moderne » aux dépens des drapeaux plus « traditionnels », comme celui de l'Angleterre, qui date de 1740.

⁶ Dans ce sens, la déclaration d'Azeglio, dont l'emphase théogonique ne manque pas de candeur, nous place au cœur du projet de transformation du peuple en nation: « We have made Italy; now we must make the Italians » (Hobsbawm, 1983:227)

⁷ Par exemple, chaque État contemporain a un ministère de la culture qui gère des prix et des subventions pour produire une littérature nationale, un ballet national, un orchestre philharmonique national, etc.

⁸ Dont la notion de “la femme-Cyborg” fait le pont entre la science “ideologisée” du XXe siècle et les craintes romantiques de la science “pure” du 19e siècle représentée par Frankenstein.

Bibliographie

- Anderson, Benedict
1991 *Imagined Communities*, Verso, Londres
- Barthes, Roland
1957 «Le mythe aujourd’hui», pp. 193-247, *Mythologies*, Éditions du Seuil, Paris
- Bealcovschi, Simona
2003 « *Dynamiques et représentations de la nation contemporaine* »; communication, l’Institut pour Études européennes de Montréal, Université McGill
- Brown, H. R.
1989 *Social Science as Civic Discourse*, The University of Chicago Press, Chicago
- Castoriadis, Cornelius
1975 *L’institution imaginaire de la société*, Éditions du Seuil, Paris
- Foucault, Michel
1997 *Il faut défendre la société*, Seuil/Gallimard, Paris
- Fritz, Gerard
1988 *L'idée du peuple en France du XVIIe au XIXe siècle*, Presses Universitaires de Strasbourg, Strasbourg
- Furet, François
1995 *Le passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*, Editions Robert Laffont, Paris
- Gellner, Ernest
1983 *Nations and Nationalism*, Cornell University Press, Ithaca
- Habermas, Jürgen
1988 *Le discours philosophique de la modernité: douze conférences*, Gallimard, Paris
- Haraway, Donna
1991 *Simians, cyborgs, and women: the reinvention of nature*, Routledge, New York
- Hermet, Guy
1996 *Histoire des nations et du nationalisme en Europe*, Ed. du Seuil, Paris
- Herzfeld, Michael
1987 *Anthropology Through the Looking Glass: Critical Ethnography in the Margins of Europe*, Cambridge University Press, Cambridge
- Hobsbawm, E.J.
1983 *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge University Press, Cambridge
- Horn, David G.
1994 *Social Bodies: Science, Reproduction, and Italian Modernity*, Princeton University Press, Princeton
- Hutchison, John & A.D. Smith (eds.)
1994 *Nationalism*, Oxford University Press, Oxford
- Martin, L., H. Gutman et P. Hutton (eds.)
1988 *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*, Amherst, Univ. of Mass. Press
- Verdery, Katherine
1999 “Fuzzy Property: Rights, Power and Identity in Transylvania’s Decollectivisation”, pp.53-83, in M. Burawoy & K. Verdery (eds.), *Uncertain Transitions: Ethnographies of Change in the Postsocialist World*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham (Maryland)
- Yanagisako, Sylvia & Carol Delaney (eds.)
1995 *Naturalizing Power: Essays in Feminist Cultural Analysis*, NY, Routledge

La violencia como recurso y su impacto en el Sistema de Creencias Sociales Postmodernas

Adela Garzón¹

Abstract: This work aims to see what extent the firm belief in the need to renounce violence affects all political, cultural and interpersonal beliefs that defines Social Systems takes every society at any given time. It utilizes some illustrative data. We describe briefly two theoretical backgrounds for empirical data presented: the three phases in the social evolution of violence, and the development of a postmodern system of beliefs with three dimensions. The results suggest that the postmodern belief system contains elements that can strengthen the firm belief that violence is no longer seen as acceptable in societies where they live in very different ways of thinking and acting, however, sets of beliefs as postmodern a-historicism, emotional self-centeredness and the automation of knowledge can feed back the old confidence in the use of violence to solve institutional and interpersonal problems.

Keywords: Postmodern belief system, violence, peace and conflict, social relations, emotional self-centeredness, emotional egocentrism.

Title: Violence as a resource and its impact on postmodern social belief system

Introducción

El tema de la violencia y el conflicto que parecen, hoy por hoy concomitantes a los hombres y las sociedades, lógicamente ha estado presente en el desarrollo no sólo de la psicología en general (estudios sobre el conflicto y la agresividad), sino también en las tipologías de las teorías de personalidad (Ibañez, 2006), la psicología evolutiva y educativa (el papel de la violencia televisiva es uno de los ejemplos más destacados) y, como era de esperar, en la psicología social y política, ya fuese desde los estudios de las relaciones internacionales, ya

desde los conflictos de clases, conflictos étnicos o religiosos, o desde las sociedades democráticas frente a las totalitarias (Garzón, 1991, 2008; Seoane, 2010).

Sin embargo, existen múltiples perspectivas y planos muy diferentes en el análisis de los procesos implícitos en los fenómenos de violencia y pacificación, así como en la propia violencia interpersonal (Garzón, 1983; Seoane-Garzón y otros, 1988). Lógicamente en función de la perspectiva que se adopte y la finalidad que se busque, el conflicto humano adquiere matices diferenciales. En este trabajo empírico no pretendemos analizar, ni tratar

estos procesos; ya existe una amplia literatura general sobre el tema (Buss, 1961; Bushman y Huesmann, 2010; Goldstein y Krasner, 1983; Skogan, 1995). La pretensión es más específica: queremos ver el impacto que tiene la creencia en la violencia (o en la no violencia) como recurso válido para solucionar los conflictos y desavenencias de las personas y los colectivos, en la configuración de otros conjuntos de creencias relativos a las formas de pensar en las esferas política, social y cultural.

Antes de presentar los datos empíricos es necesario que mencionemos, aunque sea brevemente, el trasfondo teórico del trabajo. Dos perspectivas teóricas distintas están detrás; por un lado, una valoración de cómo hemos desarrollado y, por tanto, como se ha llegado a una psicología de la paz y, por otro, el sistema de creencias sociales que definen las sociedades de servicios. Aquí no analizamos las conductas de violencia, ni siquiera los fenómenos y manifestaciones diferentes de violencia, tampoco buscamos sus orígenes o sus consecuencias. Simplemente analizamos la violencia como *un recurso cognitivo*; es decir, queremos saber, o nos preguntamos, si el mero hecho de pensar que “la violencia es una forma eficaz (o no) de resolver los conflictos” afecta al conjunto de creencias que resumen la visión completa del mundo y si es así, en qué sentido o dirección lo hace.

Tanto el desarrollo de unas actitudes positivas hacia entender que la violencia “no” es la mejor forma de resolver los conflictos como el desarrollo de una manera específica que tienen las sociedades de servicios de vivir la política (u organización social), la cultura (el tiempo, la historia, las sociedades) y las relaciones interpersonales han ido evolucionando a través de décadas (Seoane-Garzón, 1996). Así, mientras que las generaciones previas a la II Guerra Mundial fueron educados y preparados para la guerra (en definitiva para la violencia como recurso aceptable), al tiempo que fueron educados y formados en una concepción social jerarquizada, simple y formal (de la política, la cultura y las relaciones sociales respectivamente), las generaciones de postguerra y, sobre todo, los jóvenes que hoy se sitúan alrededor de los 20-30 años son las generaciones entrenadas para la paz y formadas para desarrollar sus habilidades en sociedades abiertas, descentralizadas, dialogantes e interdependientes en las que lo espontáneo, informal e intuitivo

orienta las formas de relación social (interpersonal o social) (Inglehart, 1990; Garzón, 2006).

Nuestra hipótesis es que la creencia de que es necesario que el hombre renuncie definitivamente a la violencia como un camino aceptable para resolver los conflictos, se ha convertido actualmente en una creencia que Rokeach (1973, 1976) definiría dentro de su tipología como una creencia básica, primitiva, y compartida ampliamente por el conjunto de individuos que forman las sociedades actuales. Como una creencia básica, entendemos que la actitud pacífica y dialogante, es decir, la renuncia a la violencia, debe marcar diferencias claras en los tres planos de los sistemas de creencias –político, cultural y social. Además, queremos detectar con datos, aunque siempre serán discutibles y simplemente ilustrativos, que las sociedades desde el final de la Segunda Guerra Mundial se han movido hacia unas sociedades más sosegadas y, al tiempo, han ido incorporando una visión más abierta de lo institucional y personal (Garzón, 2006). Un movimiento y dirección que está ayudando a consolidar lo que aquí denominaremos visión templada de las sociedades, otra cosa distinta es el plano de las acciones y de las estrategias de resolver un conflicto concreto en un momento dado. Antes de examinar con datos estas suposiciones vamos a presentar a describir los elementos que nos parecen más relevantes de los enfoques teóricos que subyacen en esta investigación. La llegada a una psicología de la paz y la evolución del sistema de creencias sociales hacia un modelo de Creencias Postmodernas.

De la psicología de la guerra a la psicología de la paz

Dentro del contexto de Psicología Política se puede establecer una especie de agenda sobre las aportaciones y sensibilidad de los psicólogos y psicólogos políticos al tema de los conflictos y la paz (Tolman, 1942). Agenda que lógicamente viene determinada al mismo tiempo por las formas concretas de violencia social y conflicto bélico que han predominado en distintas etapas de las sociedades. La evolución de las sociedades hacia formas pacíficas se puede resumir en tres grandes fases muy en coherencia con tres momentos de la evolución de las sociedades (tradicional, moderna y posindustrial) (Inglehart 1997, Seoane-Garzón, 1996)

Educación militarista

Una etapa que históricamente podríamos situarla en las sociedades industriales donde los procesos de industrialización y el desarrollo tecnológico propició la aparición de lo que hoy denominamos *guerra convencional* que, a su vez, sustituía a un tipo de conflicto mucho más directo, rudimentario, de menor alcance aunque más personal.

Uno de los autores que hizo aportaciones interesantes a este tipo de conflicto y que inspiró muchas de las estrategias de grandes conflictos bélicos fue Clausewitz (1830), quien ya puso en relación la trilogía de guerra, política y psicología. Trilogía que en el fondo hacia referencia a que la violencia, se manifieste en una época o en otra, tiene componentes estructurales, antropológicos y psicológicos (Garzón y otros, 1988; Schmookler, 1984).

A nivel de las aportaciones de la Psicología, se podría denominar como la etapa de *educación militarista*. En esta etapa los estudios se centraron en los protagonistas directos del conflicto bélico: es la época donde proliferan, por el lado el análisis de los líderes del combate, los estudios sobre estrategias de combate, análisis de objetivos o los estudios de líderes políticos dirigiendo el combate militar y, por el otro lado, los estudios sobre el valor, el coraje y la defensa patriótica de los actores directos: los soldados. Por medio, se desarrolló la línea de investigación centrada en el papel de la comunicación y su impacto en los contendientes de todo enfrentamiento bélico (los estudios sobre la moral del soldado, es un ejemplo). No mencionamos así trabajos más específicos de grandes autores que tocaron la percepción social del soldado (un ejemplo representativo es Kurt Lewin).

Educación para la guerra

Un segundo momento que marca un cambio en los estudios psicológicos del conflicto sería la época posterior a los sucesos de la II Guerra Mundial. A partir de los años 50 y con el comienzo de la denominada *guerra fría*, se planteó que la cuestión clave de la paz pasaba por el tema de la encapsulación del conflicto de bloques. La carrera sin freno de las distintas naciones por equiparse de armas de alta tecnología con las que defenderse introdujo la problemática del rearme y el desarme nuclear. Proliferaron los estudios defendiendo ambas

posturas; unos abogando por el rearme puesto que en igualdad de condiciones (armamentistas) las posibilidades de estallido bélico disminuían y otros, señalando que el desarme, aunque fuese unilateral, llevaría a situar en una posición de deslegitimación ética a cualquier invasor. Es necesario mencionar aquí propuestas de psicólogos, como la que realizó Osgood (entre otros) para reducir la escalada del conflicto (Osgood, 1962; Alzate Sáez de Heredia, y otros, 2007). Dentro de la *amenaza de la guerra nuclear* se sitúan las víctimas (los ciudadanos) y es a estos a los que también los psicólogos prestan atención en esta etapa. Proliferan los estudios sobre las opiniones, actitudes y reacciones emocionales de la sociedad civil ante la posibilidad de un conflicto mundial nuclear. Al mismo tiempo, se estudian sistemas para romper la escalada armamentista y se desarrollan los acuerdos entre bloques, acuerdos que sirvieron más que nada para controlar y mantener en conflicto sin que llegara a estallar. Aparecen investigaciones sobre las imágenes en espejo de los grandes contendientes.

Educación para la paz

Una tercera etapa dentro de las aportaciones de la Psicología al tema de la paz se corresponde con el final de siglo, y concretamente con una nueva forma de expresión de la violencia institucional.

Los procesos de pacificación son ahora más complejos y ya no se relacionan con la política de bloques. Nuevas características estructurales y culturales de las sociedades de final de siglo hacen que la cuestión clave de la paz tenga que ver más con el tema de las altas tecnologías (la guerra de Golfo fue la primera guerra televisada, ver Baudrillard, 1991), con el problema del deterioro ambiental, con la aparición de guerras localizadas sean religiosas, étnicas o sociales (las nuevas migraciones y el rechazo social).

Podríamos decir que el conflicto internacional ha sufrido un cambio profundo debido a la combinación de varios factores: a) estructurales, fundamentalmente nos referimos a la consolidación de sociedades postindustriales y altamente equipadas de tecnología bélica (militarizadas), al final de la guerra fría y a la desaparición de un Orden Mundial derivado de los acuerdos de final de la II Guerra Mundial (Falk, 1975, 1983); b) sociales, en este caso

es necesario mencionar la aparición de nuevas conciencias nacionalistas que ante el reordenamiento mundial recobran su cultura básica anterior a la II Guerra Mundial y, por último, c) culturales, es decir, la aparición de una nueva cultura, la postmoderna, que pone en "crisis" los valores tradicionales de la defensa nacional, del desarrollo tecnológico armamentista, y la utilización de la fuerza (violencia) por parte de los estados-nación para mantener la seguridad nacional. Las propuestas ecopacifistas de los teóricos posindustriales tienen mucho que ver con el rechazo a las sociedades del crecimiento sin límites (por ejemplo, el paradigma social dominante formulado por Dunlap), a la explotación por parte del hombre de la naturaleza (formulado por los ecologistas y el nuevo paradigma ambiental de Milbrath), a los pacifistas que rechazan la explotación de unos pueblos sobre otros y la política bélica de los dirigentes mundiales y a las democracias centralizadas y relaciones internacionales de bloques (Milbrath, 1990; Galtung, 1996).

Es precisamente esta línea de educación para la paz la que ha permitido entrelazar los estudios de la violencia institucional con un intento por parte de políticos, gobiernos y profesionales de sensibilizar a la población hacia formas dialogantes de resolver los conflictos, sean de género, edad o de tinte étnico. Quizá sin pretenderlo o quizás porque en las últimas décadas parece que la violencia interpersonal ha tomado una mayor virulencia y una amplia difusión a través de los Medios de Comunicación, los psicólogos profesionales ahondan en la necesidad de educar e inculcar formas dialogantes de resolver los conflictos.

La violencia en las sociedades de final de siglo

Siguiendo lo planteado antes, las nuevas formas de conflicto parecen situarse dentro del contexto por un lado, del reordenamiento político mundial (a raíz del final de la guerra fría y la amenaza aplazada de un tercera guerra mundial (de alta tecnológica) y por el reajuste por los cambios producidos desde la caída del muro de Berlín en el 89 y, otro, del reordenamiento social producido por los cambios culturales de la sociedades desarrolladas y la aparición de nuevas formas o unidades básicas de organización social, más allá de la familia y estructuras tradicionales. En clara correspondencia vemos

que mientras existieron dos grandes potencias a las que unos y otros estados-nación se alinearon, salvo las pocas naciones neutrales, los conflictos locales (étnicos, religiosos, sociales) quedaron aparcados. Con el inicio del Nuevo Orden Mundial y con la problemática Norte/Sur más polarizada que nunca, los conflictos de comienzo de siglo XXI vuelven a poner como protagonistas de los conflictos a las sociedades civiles (sean etnias, grupos que masivamente emigran a países europeos, nacionalismos despertados nuevamente o fundamentalismos religiosos). Al mismo tiempo, también mientras que se mantuvieron las estructuras tradicionales y cerradas, los conflictos interpersonales se resolvían de puertas adentro, pero con el nuevo ordenamiento social, la violencia interpersonal se agudiza en dos extremos, desde la violencia genérica y gratuita a una violencia orientada por conflictos personales (la violencia de género, de mayores, étnica (p.e. los llamados crímenes por odio). Violencia política, violencia social, violencia interpersonal se encuentran más que nunca entrelazadas (Ibáñez, 1991).

Se hacen pues urgente y apremiante que las investigaciones para la paz integren y atiendan por un lado *la política a gran nivel*: el nuevo Orden Mundial, concretado a finales del XX en la llamada globalización y propuestas existentes de autosuficiencia local en los recursos (en la línea de Galtung, 1996), y en estrategias defensivas (en la seguridad y defensa nacional) que no parecen incompatibles con un proceso de globalización política y, por otro lado *la política de la vida cotidiana*: la sociedad civil debe aprender a descartar de la mente la idea de la violencia como una forma legítima de resolver los conflictos (a gran y a pequeña escala). El slogan de «lápices para la paz» en relación con el conflicto yugoslavo no es más que la idea de «contra la violencia, educación», o lo que es lo mismo: las escuelas y, mucho más, los psicólogos comprometidos con las investigaciones para la paz son los que deben enseñar a las nuevas generaciones a descartar la violencia como recurso del conflicto (Garzón, 2001).

El nuevo sistema de creencias de las sociedades de servicios

Como dijimos, el segundo marco teórico en el que se sitúa este trabajo es el del Sistema de Creencias que las sociedades mantienen y, en

mayor o menor medida, orientan sus prácticas e intervenciones sociales; Sistema de Creenencias que de una u otra manera los miembros de dichas sociedades hacen suyas.

Desde los años 80 los distintos diagnósticos que proliferaron sobre el futuro de las sociedades hicieron especial hincapié en las transformaciones que en el pensamiento social dominante se estaban produciendo. Mientras que unos autores se centraron en los cambios tecnológicos y su impacto en la dinámica social, otros prestaron más atención a los cambios en la organización política y, otros, como Inglehart (1990) y Lipovetsky (1983), analizaron y describieron el cambio más básico que lentamente se estaba produciendo en los sistemas de creencias y valores que compartían mayoritariamente las personas socializadas en las denominadas sociedades postindustriales (Seoane, 1993).

Toda sociedad desarrolla un sistema concreto de creencias que resume su visión de la organización social, la cultura y también su manera de vivir lo interpersonal. Cada una de estas tres dimensiones básicas del sistema de creencias adoptan formas muy diferentes en función del contexto espacial y temporal.

En diversos estudios utilizando la escala de *Creencias Sociales Contemporáneas* en distintos contextos como el español, latinoamericano y norteamericano (Seoane y Garzón, 1996; Stone y Yelland, 1994; D'Adamo y Beaudoux, 1996) vemos que los tres planos mencionados adoptan una tendencia muy parecida a pesar de las diferencias y peculiaridades de las tres sociedades. En los comienzos del siglo XXI, se puede decir que, dentro de las sociedades de servicios o más desarrolladas, la visión de la organización social se concreta en lo que hemos definido como *Formas democráticas de vida* (que integran conjuntos de creencias más elementales: máximas elecciones y mínima autoridad, estilos espontáneos de vida, formalismo democrático), *El Dominio Técnico del Presente es la segunda dimensión básica del sistema de creencias*. También integra otros tres conjuntos de creencias más básicas: la visión de la cultura se especifica en una forma ahistorical de ver a sociedades e individuos (es el individualismo radical de estos tiempos) y tecnificada (un exceso de confianza en el conocimiento trasferido a artílujos técnicos (Ross, Lepper y Ward, 2010) junto con una especie de derrotismo o fatalismo vital.

La última dimensión, que hemos denominado *Relaciones Sociales Egocéntricas* recoge creencias relacionadas con la forma actual de entender las relaciones interpersonales, la visión de uno mismo, y la consolidación de un nuevo consumismo que incluye tanto personas como productos culturales y servicios). Para una descripción detallada de este Sistema de Creenencias Postmodernas y su escala la psotmodernidad, remitimos al lector a Seoane-Garzón, 1996; Garzón-Seoane 1996)

Nuevas generaciones, violencia y postmodernidad

En definitiva, la violencia tanto interpersonal como institucional es una de las cuestiones permanentes de nuestras sociedades y, como ya dijimos, las distintas generaciones han sido educadas en coherencia con el tipo de violencia que domina en un momento determinado. No hace falta repasar la amplia tradición psicológica que ha tratado de encontrar los orígenes y mecanismos de la violencia humana en sus diferentes manifestaciones; desde lo personal—es el caso del suicidio (Seoane 2010), la que se origina en las relaciones interpersonales (ejemplo actual por excelencia, la violencia de género, la violencia social—bien de grupos delimitados o la violencia social genérica, como el caso de crímenes por odio (Seoane 2007) hasta la violencia política; la institucional (por ejemplo, los sistemas de guerra) y la anti-institucional (terrorismo) (Seoane-Garzón y otros, 1988).

Nuestro siglo XXI heredó algunos conflictos fraguados en el final del XX y empezó lleno de conflictos y de revueltas políticas, al mismo tiempo que parece recrudecerse distintas formas de violencia interpersonal. Siempre se aceptó con demasiada resignación la realidad inevitable de la violencia humana, hasta el mismo Freud era pesimista en su posible erradicación y no hubo psicólogo, fuera de la corriente que fuera, que no incorporara ese componente de destrucción que parece ser un elemento inevitable en la naturaleza del hombre (sea instintivo, aprendido o un automatismo como otros muchos de la mente humana). Una vez admitida que la violencia parece insalvable, los psicólogos intentaron descubrir y analizar los factores psicológicos y sociales que la favorecen y la desarrollan. Se culpabilizó a las mentes individuales, se la relacionó

con la pobreza económica y con la expansión territorial, para poco después encontrar una esperanzadora asociación entre democracia y ausencia de conflictos armados; una esperanza que era más un deseo que una realidad.

Muchos autores abrazaron la tesis de que las sociedades democráticas producen menos conflictos, tanto internos como externos. Psicólogos e intelectuales se comprometieron públicamente, poniéndose al servicio de las sociedades democráticas. Por los años treinta se crea una asociación americana progresista, centrada en el estudio psicológico de los problemas sociales. Claro que el correr del tiempo frustró la ilusión, porque la relación de la democracia con el conflicto social y político era más compleja y dinámica de lo esperado. Ni los individuos, ni la economía, ni el territorio, ni la política agotaban su problemática. De hecho, después de los años cincuenta, continuaban las amenazas de nuevos conflictos y, sobre todo, la posibilidad de un conflicto nuclear; se estudió el miedo al conflicto armado y el terror a la destrucción colectiva, algo que impregnaba el ánimo y las actitudes sociales de la población. Las generaciones jóvenes de las sociedades más amenazadas fueron preparadas y entrenadas psicológicamente para convivir con tal amenaza.

Sin embargo, en las últimas décadas han cambiado las cosas. El lema ahora es *educar para el diálogo*. Las revistas psicológicas que se especializan en los temas de la paz, el diálogo, la tolerancia. Ahora desarrollan programas para inculcar actitudes tolerantes y constructivas en la población, para enseñar a los jóvenes a no quemarse en su activismo, y también programas para adquirir las habilidades que permiten controlar y manejar de forma positiva los conflictos. Buscan y forman líderes y educadores para el diálogo y la paz. Su obsesión es la convivencia pacífica, dentro y fuera de las fronteras de las naciones, y su lema no es el enfrentamiento, sino la tolerancia y la solución pacífica de los problemas sociales y personales. No niegan la existencia del conflicto, ni siquiera la necesidad en un momento dado de poner límites a la tolerancia, pero su perspectiva es la convivencia pacífica y la negociación sin limitaciones, ni exclusiones.

Análisis empírico: la violencia como recurso cognitivo

Como ya dijimos, el objetivo de este trabajo es analizar en qué forma la aceptación o desapro-

bación de la violencia como forma de resolver los conflictos puede afectar a las distintas dimensiones del sistema general de creencias. Y como también dijimos, no hacemos un análisis de conductas ni fenómenos de violencia. Nos situamos, como diría Zajonc, en el estudio de una variable cognitiva: en qué medida la idea de que la violencia no es un recurso viable en las relaciones puede afectar al conjunto de creencias que conforman la forma de entender la sociedad. Esperamos que la renuncia a la violencia como sistema de resolver los problemas esté estrechamente ligada a una visión abierta de la organización social y a una concepción menos individualista de las relaciones sociales. Además, entendemos que pueden existir diferencias en la forma en que afecta al sistema de creencias en función del contexto o época político-social. Según las descripciones postmodernas, las nuevas generaciones rechazan la violencia por su propia experiencia vital, mientras que las viejas generaciones lo hacen más por principios ideológicos. Este hecho debería marcar diferencias en el rechazo de la violencia y su impacto en el Sistema general de Creencias entre los jóvenes socializados en épocas sociopolíticas distintas. Ambas expectativas queremos ratificarlas con algunos datos empíricos obtenidos con jóvenes universitarios españoles, que entre 1990 y 2010 tenían alrededor de 20 años.

Objetivo

Es obligado que resaltemos que este trabajo empírico tiene fundamentalmente un objetivo meramente descriptivo y de refuerzo a las ideas antes desarrolladas. Es decir, no tiene la pretensión de generalizar los resultados, más allá de los límites impuestos por las muestras y las ideas que han guiado los datos obtenidos.

Nuestro objetivo básico es ver si la aceptación de la violencia como herramienta (recurso cognitivo) para solucionar los conflictos interpersonales y sociales afecta al conjunto de creencias que adoptan individuos para interpretar y dar sentido a su sociedad. Una vez comprobado que este elemento (la violencia no es un recurso aceptable) modifica el sentido global del conjunto de creencias sociales (sistema de creencias), debemos ver en qué dirección lo hace. Analizaremos además si *la renuncia a la violencia* está más difundida y aceptada entre generaciones de dos décadas distintas (la déca-

da de final del siglo XX y la primera década del siglo XXI). O dicho de otra manera si hay diferencia entre la época de la caída del muro (final de una generación de postguerra) y la época de la denominada “globalización”.

No solamente eso, también es viable analizar qué conjunto de creencias pueden alimentar la idea de la violencia como recurso de solución de conflictos. Este segundo objetivo tendría una implicación más práctica, en el sentido que se puede actuar sobre una actitud favorable a la violencia desde otros elementos del sistema de ideas general de una persona. Dicho de otro modo, sabiendo la relación entre la aceptación de la violencia y otras creencias, podemos actuar sobre estas últimas para cambiar u modificar ligeramente, si es que es viable, la primera.

En términos no reales sino estadísticos, podemos decir que utilizamos como variable independiente “la postura de aceptar o no la violencia como recurso aceptable en la solución de conflictos” y como variables dependientes un conjunto de creencias organizadas entre tres planos: creencias sobre la organización socio-política, creencias relativas a la cultura y conjuntos de creencias relacionadas con la relaciones sociales e interpersonales

Material y muestra

En función de nuestras pretensiones, elegimos utilizar la escala de Creencias Sociales Postmodernas (también denominada, escala de Postmodernidad) de Seoane y Garzón (1990, 1996).

Para el objetivo central necesitábamos detectar en la muestra general que hemos utilizado, aquellos sujetos que podríamos clasificar en el grupo de “aceptación de la violencia” (a partir de ahora, los denominaremos, grupo “violento” o intransigente) y los que formarían parte del grupo que “renuncia a la violencia” (a partir de ahora grupo “pacífico” o tolerante). Para esto utilizamos la pregunta 36 de la propia escala de postmodernidad (pregunta que en los siguientes análisis lógicamente se excluyó de la escala cuando era preciso hacerlo). Dicha pregunta está formulada en unos términos genéricos que nos permitía la clasificación de la muestra en los dos grupos que necesitamos para el

análisis: el grupo violento y el pacífico. La pregunta de clasificación está formulada así: “es importante que el hombre renuncie al uso de la violencia para resolver sus conflictos y desavenencias”. Los sujetos respondieron en una escala Likert de 5 pasos, siendo “1” (completo desacuerdo) y “5” completo acuerdo”. La clasificación se hizo ubicando en el grupo “violento” a todos los sujetos de la muestra que manifestaran una mínima posibilidad de aceptar la violencia como recurso aceptable para resolver los conflictos (es decir, los que respondieron entre 1 y 4). En el grupo pacífico se ubicaron solamente aquellos sujetos que contestaron que estaban en “completo acuerdo” con la pregunta “es necesario que el hombre renuncie a la violencia para resolver sus conflictos y desavenencias”

Mediante sucesivas tablas de frecuencias describiremos el perfil de la muestra total de 1694 sujetos (participaron voluntariamente) que tuvieron que responder a la pregunta de clasificación que mencionamos antes y también a los 47 ítems que configurar la escala de postmodernidad o CSC (para más detalles de esta escala, ver Seoane-Garzón, 1996 y Garzón-Seoane, 1996).

La muestra de sujetos que participaron en el estudio está formada por 1694 universitarios, cuyas edades oscilan entre 18, 19 y 20 años (media = 18,74 y d.t=0,72). El criterio de la edad fue utilizado para la selección de la muestra, puesto que aunque más tarde o en futuras investigaciones pueda interesar analizar diferencias de edad, en este estudio nos interesaba precisamente que la edad no influyera en la elección de adoptar una postura coactiva o pacífica en la solución de conflictos. De los 1694 sujetos, el 22,1% son varones y el 77,9% mujeres (ver tabla de frecuencias más abajo).

El periodo analizado se sitúa entre 1990 y 2009, que para nuestros intereses se ha codificado en dos períodos: 1990-1997 (hasta la caída del muro) y 1998-2009 que representaría las generaciones actuales y el periodo de globalización. En el contexto político este periodo de tiempo se dan tres gobiernos

Edad	Frecuencia	Porcentaje
18	720	42,5
19	686	40,5
20	288	17,0
Total	1694	100,0

Sexo	Frecuencia	Porcentaje
hombre	374	22,1
mujer	1320	77,9
Total	1694	100,0

Tablas de frecuencias y variables sociodemográficas

políticos diferentes (socialismo más tradicional, gobierno de derechas y el socialismo

actual)

Epoca	Frecuencia	Porcentaje
1=1990-1997	925	54,6
2=1998-2009	769	45,4
Total	1694	100,0

Gobierno Político	Frecuencia	Porcentaje
PSOE (1990-95)	594	35,1
PP (1996-2004)	743	43,9
PSOE (2005-09)	357	21,1
Total	1694	100,0

Por último, la clasificación de los 1694 sujetos en la variable de estudio: la renuncia a

o no a la violencia se distribuye del siguiente modo:

Grupos:	Frecuencia	Porcentaje
violento	265	15,6
pacífico	1429	84,4
Total	1694	100,0

Variable de clasificación

Como puede verse, la postura de entender que la violencia no es un recurso aceptable para resolver los conflictos es ampliamente mayoritaria entre las nuevas generaciones. De los 1694 sujetos que forma la muestra total, el 84,4% (1429 sujetos) cree firmemente en la necesidad de renunciar a la violencia para re-

solver desavenencias y conflictos.

Análisis de datos empíricos

Posición de la muestra en la escala de Postmodernidad

Antes de analizar cómo afecta la variable

de clasificación (renunciar o no a la violencia) al Sistema de Creencias es necesario presentar brevemente la posición de la muestra en las distintas variables que queremos estudiar (los factores del CSC) y que configuran el Sistema de Creencias.

El primer dato a resaltar (ver tablas y gráficos de las puntuaciones medias en los factores de la muestra total) es la posición realmente alta de los sujetos en el Sistema de Creencias Postmodernas. Las puntuaciones medias son especialmente altas en los factores relacionados con la dimensión política o de organización social (máximas elecciones y mínima autoridad llega al 4,33, estilos espontáneos de vida al 3,82 y formalismo democrático al 4,36). Además, la muestra es relativamente homogénea, no alcanzando en su dispersión ni siquiera una desviación típica en ninguno de los 12 factores del CSC. Le siguen los conjuntos de cre-

ncias relativos a la visión fatalista de la historia (FHP=3,10), el consumismo (CCP=3,05) y narcisismo (3,08) postmoderno (CCP=3,05). Únicamente factores del componente cultural (la visión ahistorical e individualista de la sociedad -IA, y la concepción tecnificada del conocimiento -TC) junto con el factor de Ego-centrismo emocional -EE (plano interpersonal del sistema de creencias) no llegan a 3 (la escala de contestación iba de 1 a 5).

En definitiva y como ya hemos visto en investigaciones previas (Seoane-Garzón, 1996, Garzón, 2006), las generaciones de universitarios españoles de las últimas décadas han adoptado fácilmente una visión postmoderna de la sociedad, siendo los elementos culturales e interpersonales los que aún se mantienen en una visión más moderna, pero sin llegar a la posición tradicional de las generaciones de la guerra.

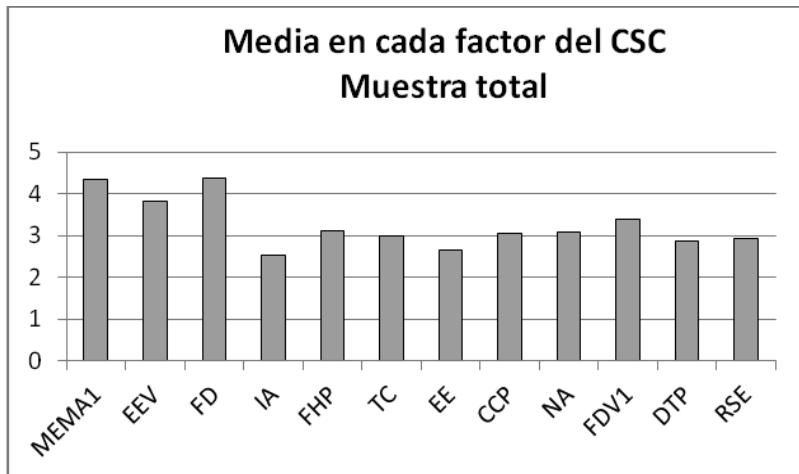
**Tabla 1. Puntuaciones Medias en el CSCS
 Muestra total (1964 sujetos)**

Factores	media	d.t.	mínimo	máximo
MEMA1	4,33	0,43	2,25	5,00
EEV	3,82	0,54	1,67	5,00
FD	4,36	0,51	1,50	5,00
IA	2,52	0,52	1,00	4,86
FHP	3,10	0,95	1,00	5,00
TC	2,99	0,63	1,00	5,00
EE	2,64	0,77	1,00	5,00
CCP	3,05	0,62	1,20	5,00
NA	3,08	0,73	1,00	5,00
FDV1	3,37	0,38	2,10	4,41
DTP	2,87	0,48	1,19	4,90
RSE	2,92	0,46	1,29	4,39

Este perfil general se repite cuando intentamos ver las diferencias por sexos y en función de las dos épocas que establecimos, tal como se indicó anteriormente. Aunque la tendencia se repite, hay que destacar sin embargo la mayor puntuación de las mujeres en casi todos los factores, salvo en los relativos a la dimensión cultural y sobre todo la de relaciones interpersonales y (muestran menor individualismo ahistorical- IA, fatalismo -FHP, egocentrismo emocional -EE y narcisismo -NA) (ver tabla 2)

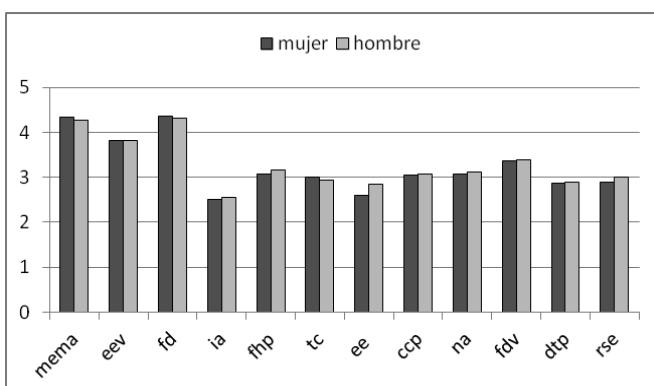
Si analizamos las épocas resulta curioso un

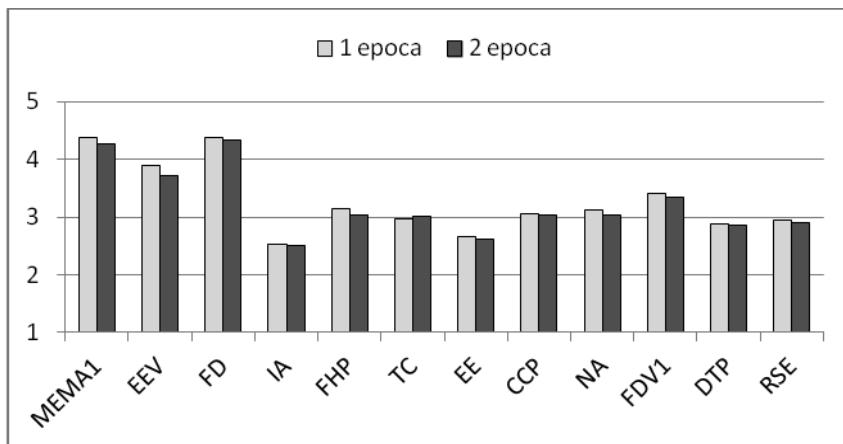
datos que desde luego no esperábamos; hay un claro descenso en la última década de las posturas radicales adoptadas inicialmente y, sobre todo, en el componente político, de organización social. Por ejemplo la creencia en una sociedad con Máximas Elecciones y Mínima Autoridad (MEMA, desciende de 4,38 a 4,27), algo parecido aunque en menor grado sucede con estilos espontáneos de vida y formalismo democrático (EEV y FD) Destaca solamente el ascenso de una visión tecnificada del conocimiento entre las dos épocas (2,97 en la primera época y 3,01 en la segunda) (ver tabla y grafico 2)

Tabla 2. Media en los factores del CSC por sexo y época*

	hombre	mujer	1990-1997	1998-2009
MEMA1	4,27	4,35	4,38	4,27
EEV	3,82	3,82	3,90	3,72
FD	4,33	4,37	4,38	4,33
IA	2,55	2,51	2,53	2,50
FHP	3,17	3,08	3,15	3,03
TC	2,94	3,00	2,97	3,01
EE	2,84	2,59	2,66	2,62
CCP	3,07	3,04	3,06	3,04
NA	3,13	3,07	3,11	3,04
FDV1	3,39	3,37	3,40	3,34
DTP	2,89	2,86	2,88	2,85
RSE	3,01	2,90	2,94	2,90

* En la muestra total, 1320 son mujeres y 374 varones. En la primera época (1990-1998) hay 925 sujetos y 769 en la segunda época (1998-2009). Total de la muestra 1694.

Análisis de la influencia de la variable de clasificación

En la descripción anterior que hicimos de la muestra presentando su posición en la estructura del espacio de creencias, no se descartó en la obtención de los nueve conjuntos básicos de creencias y las tres dimensiones centrales (FDV, DTP y RSE) la pregunta 36 del CSC que como dijimos nos ha servido para establecer los dos grupos (violento y pacífico) que nos permiten comprobar hasta qué punto la creencia o no en la violencia modifica el conjunto general del sistema de creencias.

En la presentación inicial de la muestra no nos interesaba hacer ningún tipo de análisis de diferencias, ni por sexos, ni por época. Es aquí donde si pretendemos establecer diferencias en función de que los sujetos acepten la violencia (grupo violento) o no la acepten (grupo pacífico). Con este objetivo y conociendo el perfil del Sistema de Creencias Sociales que mantienen nuestros sujetos ahora si realizamos un análisis univariante para ver las diferencias, si es que las hay, en el sistema de creencias entre los dos grupos.

Recordamos que utilizando la pregunta 36 del CSC (que ahora si se descarta de todas las puntuaciones de los factores que componen la escala) dividimos la muestra en dos grupos: el grupo violento (es decir, el que no cree, más allá de toda duda, que sea necesario renunciar a la violencia) está formado por 265 sujetos de la muestra (el 15,6% del total) y el grupo pacífico está formado por los 1429 sujetos (el 84,4% de la muestra) que afirmaron estar “completamente desacuerdo” con la necesidad de que el hombre renuncie a la violencia para resolver los conflictos y desavenencias.

Para ver en qué se diferencian estos dos grupos realizamos un análisis univariado, tomando como variables dependientes las 12 puntuaciones o factores que recoge el CSC y como variable de explicación la creencia en la necesidad de renunciar a la violencia con dos niveles: el grupo violento y el grupo pacífico. Los resultados se muestran en la Tabla 3 y 4

Tal como pensamos, se producen diferencias estadísticamente significativas entre el grupo violento y el grupo pacífico. Parece que el rechazar completamente la violencia como un recurso viable para resolver los conflictos está relacionado con algunos aspectos de la visión más postmoderna de las sociedades, pero no con otros. El grupo pacífico presenta una media de 4,21 en FDV frente al 4,17 del grupo violento; en contraposición es el grupo violento el que desarrolla una visión más ahistorica (DTP=2,91 en el grupo violento frente a 2,85 en el pacífico) y más egocéntrica de la sociedad (2,97 en el grupo violento frente a 2,91 en el pacífico).

En definitiva, una visión radicalmente postmoderna de la sociedad no supone un rechazo absoluto de la violencia como mecanismo de solución de los conflictos. El egocentrismo social y el ahistoricismo pueden estar reforzando la creencia de que es viable el uso de la violencia.

Por otro lado y a modo simplemente representativo, esta dinámica compleja de las Creencias Sociales Postmodernas se ve complicada aún más si analizamos la interacción de la variable de clasificación (grupo violento y grupo pacífico) con el momento o época que se analice. En un análisis univariante encontra-

		N	Media	D.T.
MEMA	violento	265	4,06	,50
	pacífico	1429	4,31	,45
	Total	1694	4,27	,46
EEV	violento	265	3,65	,58
	pacífico	1429	3,85	,53
	Total	1694	3,82	,54
FD	violento	265	4,09	,59
	pacífico	1429	4,40	,48
	Total	1694	4,35	,51
IA	violento	265	2,62	,55
	pacífico	1429	2,49	,51
	Total	1694	2,51	,52
FHP	violento	265	3,09	,85
	pacífico	1429	3,09	,96
	Total	1694	3,09	,94
TC	violento	265	3,01	,64
	pacífico	1429	2,98	,62
	Total	1694	2,98	,62
EE	violento	265	2,76	,82
	pacífico	1429	2,62	,76
	Total	1694	2,64	,77
CCP	violento	265	3,02	,64
	pacífico	1429	3,04	,61
	Total	1694	3,04	,62
NA	violento	265	3,11	,69
	pacífico	1429	3,07	,73
	Total	1694	3,07	,73
FDV	violento	265	3,91	,40
	pacífico	1429	4,21	,32
	Total	1694	4,17	,35
DTP	violento	265	2,91	,45
	pacífico	1429	2,85	,48
	Total	1694	2,86	,47
RSE	violento	265	2,97	,45
	pacífico	1429	2,91	,45
	Total	1694	2,92	,45

Tabla 3. Descriptivos de los 12 factores según variable de clasificación

	F	Sig.
MEMA	60,881	,000
EEV	30,292	,000
FD	85,385	,000
IA	13,148	,000
EE	8,247	,004
FDV	183,330	,000
DTP	2,940	,087
RSE	3,639	,057

Tabla 4. Estadístico F. ANOVA inter-grupos* (gl=1)

*se muestra solamente los factores del CSC en los que se obtiene significación estadística de la diferencia. DTP y RSE obtienen diferencia significativa unilateral

mos que existen interacción de los dos factores al menos en cuatro conjuntos de creencias: EEV, TC, CCP y NA.

Mostramos solamente las variables (facto-

res del CSC) que obtienen diferencias significativas en la interacción de factores (violencia por época).

Análisis univariante. Variable dependiente: EEV

grupo	Epoca	Media	D. T.	N
violento	1=1990-1997	3,79	,58	164
	2=1998-2009	3,42	,51	101
	Total	3,65	,58	265
pacífico	1=1990-1997	3,92	,53	761
	2=1998-2009	3,76	,51	668
	Total	3,85	,53	1429
Total	1=1990-1997	3,90	,54	925
	2=1998-2009	3,72	,52	769
	Total	3,82	,54	1694

grupo * epoca

gl=1

F=8,307

Sig.=,004

Variable dependiente: TC

grupo	Epoca	Media	D.T.	N
violento	1=1990-1997	3,06	,69	164
	2=1998-2009	2,93	,56	101
	Total	3,0	,64	265
pacífico	1=1990-1997	2,9	,65	761
	2=1998-2009	3,02	,58	668
	Total	2,98	,62	1429
Total	1=1990-1997	2,96	,66	925
	2=1998-2009	3,01	,57	769
	Total	2,98	,62	1694

grupo * epoca

gl=1

F=6,212

Sig.=,013

Variable dependiente: CCP

grupo	Epoca	Media	D.T.	N
violento	1=1990-1997	3,09	,65	164
	2=1998-2009	2,92	,60	101
	Total	3,02	,64	265
pacífico	1=1990-1997	3,04	,63	761
	2=1998-2009	3,05	,60	668
	Total	3,04	,61	1429
Total	1=1990-1997	3,05	,63	925
	2=1998-2009	3,03	,60	769
	Total	3,04	,62	1694

grupo * epoca

gl=1

F=4,280

Sig.=,039

Variable dependiente: NA

grupo	Epoca	Media	D.T.	N
violento	1=1990-1997	3,08	,70	164
	2=1998-2009	3,17	,68	101
	Total	3,11	,69	265
pacífico	1=1990-1997	3,12	,73	761
	2=1998-2009	3,01	,73	668
	Total	3,07	,736	1429
Total	1=1990-1997	3,11	,730	925
	2=1998-2009	3,03	,728	769
	Total	3,07	,730	1694

grupo * epoca

gl=1

F=4,128

Sig.=,042

Los factores del CSC que muestran interacciones son EEV, TC, CCP y NA. Si observamos las medias respectivas vemos que existe una cierta equiparación entre el grupo violento de la primera época y el grupo pacífico de la segunda época. En cualquier caso, en este trabajo no se pretende llegar más lejos y los efectos posibles de interacción entre la época y nuestra variable de estudio requieren todavía análisis previos de mayor simpleza y más profundidad. Aquí meramente indicamos estos efectos interactivos para reforzar nuestra idea inicial de la relevancia de analizar la importancia que tiene el mantener una creencia firme en la necesidad de erradicar de la mente la idea de la violencia como recurso viable en las relaciones sociales (sean interpersonales o institucionales). Relevancia por supuesto para comportamiento, pero sobre todo para inculcar un sistema de creencias en la que no tenga cabida el uso de

la violencia.

Conclusiones

Entre las nuevas generaciones de jóvenes surge lentamente una perspectiva distinta en la manera de afrontar la vida y en concreto el tema de los conflictos personales e incluso sociopolíticos. Aparecen nuevos términos y otras actitudes, como cuando afirman que para conseguir lo que se quiere es «*necesario pensar en positivo*», siguiendo el enfoque iniciado por Seligman (2002). Ya lo había indicado Lipovetsky describiendo la nueva forma de vivir la violencia que tienen las nuevas generaciones. Las generaciones de postguerra están inmersas en una contradicción; rechazan todo tipo de violencia más o menos institucionalizada, pero la ejercen de forma, la mayoría de las veces, gratuita, espontánea y circunstancialmente. Son las generaciones de la violencia social sin

sentido, desmedida que en las últimas décadas es objeto de atención y prevención, sobre todo cuando adopta maneras formales, es el caso de *crímenes por odio* (Seoane 2007).

Estas nuevas generaciones de jóvenes, esas que creen poco en la autoridad y en la ciencia, en los formalismos del poder institucional y en la militancia tradicional de los partidos, se iniciaron como autodidactas a través de la práctica y la experiencia. Primero organizaron las protestas civiles contra el armamento nuclear y el militarismo. El contacto con otros movimientos sociales de protesta les enseñó una vía alternativa al discurso de la violencia, la construcción de una sociedad que maneja el conflicto por medio del pensamiento global y de las actitudes cooperativas. Siguiendo los planteamientos desarrollados por distintos teóricos de la postmodernidad, la violencia en sociedades democráticas y altamente desarrolladas es una estrategia inaceptable en la solución a los conflictos políticos e interpersonales (Haerpfer, Bernhagen, Inglehart y Welzel, 2009).

Referencias bibliográficas

¹ Universidad de Valencia, España.
Email: garzon@uv.es

Referencias

Alzate Sáez de Heredia, R.-González, A.-Sánchez de Miguel, M. (2007). C.E. Osgood (1916-1991): Aportaciones de un psicólogo en la era nuclear. En *Psicología Política*, 34, 57-78.

Baudrillard,J.(1991). *La guerra del Golfo no ha tenido lugar*. Barcelona. Anagrama

Bushman, B.J. – Huesmann, L.R. (2010). Aggression. En Susan T. Fiske, Daniel T. Gilbert, and Gardner Lindzey *Handbook of Social Psychology*. John Wiley & Sons, Inc.

Buss, A. H. (1961). *The psychology of aggression*. New York: Wiley.

Clausewitz, Carl von (1830). *On War*. Princen-

ton, NJ: Princeton University Press, 1976.

D'Adamo, O.J.-García Beaudoux, V. (1996). Creencias sociales contemporáneas y sistema democrático. En *Psicología Política*, 12, 35-45.

Falk, R. A. (1975). *A Study of Future Worlds*. Nueva York. The Free Press

Falk, R. A. (1983). *The End of World Order. Essays on Normative International Relations*. New York. Holmes and Meier

Galtung, J. (1996). *Peace by Peaceful Means. Peace and conflict, Development and Civilization*. Londres. Sage

Garzón, A. (1983): Panorama Teórico de la delincuencia Juvenil. Madrid: *Cuadernos de Política Criminal*. No. 20, 559-573.

Garzón, A. (1991): La Fragmentación del Poder: una vía para la paz. Madrid: Revista de *Psicología Social*, vol. 6, nº 1, 103-108.

Garzón, A. (2001). Political Psychology as Discipline and Resource. *Political Psychology*, vol. 22, nº 2, 347-356.

Garzón, A. (2006): Evolución de las Creencias Sociales en España. *Boletín de Psicología*, 86, 53-84

Garzón, A. (2008): Teoría y Práctica de la Psicología Política. *Informaciò Psicològica*, Nº 93, Mayo-Agosto, 4-25

Garzón,A.-Seoane,J. (1996). Técnicas y prácticas instrumentales en Psicología, Valencia. Promolibro, 2^aed.

Goldstein,A.P.-Krasner,L. (eds) (1983). *Prevention and Control of Aggression*. Nueva York. Pergamon Press.

Haerpfer,C.-Bernhagen,P.-Inglehart,R.F.-Welzel,C. (2009). *Democratization*. Oxford Editorial: Oxford Univ. Press

Ibáñez Guerra, E. (1991). El individuo ante el “nuevo orden mundial”. *Psicología Política*, nº 3, 85-89

Ibáñez Guerra, E. (2006). ¿T límite de personalidad o la insoportable realidad del Ser?. *VI Congreso Nacional sobre Trastornos de la Personalidad*. Oviedo

Inglehart, R. (1990). El cambio cultural en las sociedades industriales avanzadas. Madrid:

CIS (1991, versión cast.)

Inglehart, R. (1997). Modernización y Posmodernización. El cambio cultural, económico y político en 43 sociedades. Madrid. CIS, (1998, versión cast.)

Lipovetsky (1983). La era del vacío. Ensayos sobre el individualismo contemporáneo. Barcelona. Anagrama, 1986

Milbrath, L W. (1990). Aprendiendo Nuevas Formas de Pensar Esenciales para la Supervivencia Humana. En *Boletín de Psicología*, 29, 45-71.

Osgood, C.E. (1962). Graduated Unilateral initiatives for peace. En Q. Wright et al. (Eds.), *Preventing World War III, some proposals*. N. York: Simon & Schuster.

Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press

Rokeach, M. (1976). *Beliefs, Attitudes and Values*. San Francisco: Jossey-Bass.

Ross,L.- Lepper,M. y Ward,A. (2010). *History of Social Psychology: Insights, Challenges, and Contributions to Theory and Application*. En Susan T. Fiske, Daniel T. Gilbert, and Gardner Lindzey *Handbook of Social Psychology*. John Wiley & Sons, Inc.

Schmookler, A.B. (1984). *The Parable of the Tribes. The Problem of Power in Social Evolution*. Berkeley. University of California Press

Seligman, M.E.P. (2002). *Authentic Happiness: Using the New Positive Psychology to Realize Your Potential for Lasting Fulfillment*. New York: Free Press.

Seoane,J.(1993). Las viejas creencias de la sociedad post; *Psicothema*, 5, suplemento, 169-180.

Seoane,J. (2007). La construcción de nuevos delitos. Ponencia en *Terceras Jornadas de Encuentros Jurídicos Psiquiátricos*. Córdoba.

Seoane,J. (2010; Las Culturas de la Perversión. Evolución y Cambio Social. En Debates Córdoba, *Jornadas Jurídico Psiquiátricas*. Madrid: Fundación Española de Psiquiatría y Salud Mental

Seoane,J. (2010). Suicidio y Sociedad. Conferencia. *Encuentros en Psiquiatría*. Conducta Suicida. Sevilla, 5-2-2010

Seoane, J., Garzón, A. (1996): El marco de investigación del sistema de creencias. Valencia: *Psicología Política*, 13, 81-98.

Seoane, J., Garzón, A. (1996): Las formas democráticas de vida. *Psicología Social Aplicada*, vol 6, nº3, 35-47 (reeditado por la revista *Boletín de Psicología*, 52, 115-128).

Seoane, J., Garzón, A. y otros (1988): Movimientos Sociales y Violencia Política. En J. Seoane y A. Rodríguez (Eds.): *Psicología Política*. Madrid: Pirámide.

Skogan, Wesley G. (1995). *Reactions to Crime and Violence*. Thousand Oaks, CA Sage, The Annals, 539

Stone, W.F.-L.Yelland, L.(1994). Creencias Sociales Contemporáneas. Un estudio comparativo de estudiantes de Orono y Valencia. En *Psicología Política*, 9, 75-91.

Tolman, E. C. (1942): Drives Toward War. New York: D. Appleton-Century Co., Inc.

L'etat fort et la societe pervertie. Une perspective psychosociologique sur la crise economique en Roumanie

Radu Clit¹

Abstract: *The economic crisis in Romania revealed a political crisis, with a split between the government and the anti-Communist movement. The analysis of this situation shows the persistence of a strong state, which seems to be in continuity with the Party / State of the old regime, while the totalitarian framework no longer exists. The identity of this state is linked to a tendency to function perversely, illustrated by the high rate of corruption. For understanding how it works, the author proposes to analyze the institutional mechanisms of the secret police in Pitesti phenomenon, which took place between 1949 and 1951. First, there is the cross plot, then the hierarchical vertical relationships and the strict discipline, reinforced by the fact that superiors assign to their subordinates the responsibility for compromising operations. The transformation of victims into perpetrators held in Pitesti was possible through the attack of the traditional links. Thus, the egalitarian relationships have been transformed into vertical relationships, with the same cult of the Party / State's leader. Eventually, this type of functioning was implemented in the rest of the Romanian society. It is also possible to argue that the first phase of communism, as the first step in the Pitesti phenomenon, is traumatic. It is the second phase that becomes perverse. Releasing the totalitarian framework has reduced the control of the state, but did not prevent the relative persistence of the perverse functioning. Actually, the strong state, which inherits the Ceausescu's palace, seems to keep the temptation of omnipotence. The state does not play its role of guardian of the law and promotes the interests of the old communist elites apparently converted to democracy. In fact, the state should be above the political struggle between the ruling party and the opposition and take the third place.*

Keywords: cross plot; link attacks; perverse alliance; omnipotence; strong state; totalitarian framework

Title: *The strong state and the perverted society. a psychosociological perspective on the economic crisis in Romania*

Plus de 20 ans après la chute du régime communiste, en Roumanie, certains hommes politiques invoquent une situation financière

similaire à la Grèce², pour un pays plus pauvre³. L'impact de la crise économique serait très fort, et déjà d'aucuns pointent comme cause

principale la corruption généralisée⁴. Certains analystes évoquaient une situation politique assez tendue, même avant la crise. « Car depuis son intégration à l'UE, depuis janvier 2007, la Roumanie s'est engouffrée dans une crise qui s'apparente à un vaste règlement de comptes. Il semble que devraient être réglés, plus de quinze ans après la chute de Ceaușescu, les comptes de la Mémoire. Qui se régleront en effet : le président Băsescu a, en décembre 2006, osé une déclaration officielle de condamnation des crimes du communisme. Il a voulu tourner une page. Il a compris que le moment venait de se situer, de tirer un trait. A l'aune de la lustration, et si en 1989 avait été une Révolution, ce geste vient trop tard. A l'échelle des éclaircissements de l'Histoire, cette déclaration vient trop tôt. Elle a touché et inquiété, elle déstabilise les anciens, ceux de la génération des cinquante/soixante ans au pouvoir, de leurs héritiers, enfants ou clients qui renâclent à endosser une culpabilité face à l'Histoire : leur formation, leur carrière, l'ajustement post 1989 de cette carrière communiste. La condamnation morale, ce fardeau et cette souillure, la société des "camarades", ne peut l'accepter. » (C. Durandin, Z. Petre, 2007). Il est question d'une incapacité à se détacher du passé communiste, alors que la persistance au pouvoir des anciennes élites empêcherait un véritable changement social. D'un autre côté, les forces d'opposition n'arrivent pas à imposer un courant suffisamment fort pour éliminer les mentalités défendues par les hommes forts de l'ancien régime. Dans cette perspective, la condamnation par le président des crimes du communisme, qu'elle soit faite ou trop tôt, ou trop tard, n'a pas d'impact. A signaler qu'il est lui-même issue de la nomenclatura communiste.

Avant la crise, il y avait au moins un essor économique avec un taux de croissance assez haut et une frénésie de la consommation. « Depuis 2000/2001, la Roumanie est entrée dans une phase de croissance accélérée. Les ménages consomment et empruntent, les investisseurs étrangers investissent... En dépit de la corruption de l'administration et de la justice, la Commission européenne alerte en termes modérés, afin de ne pas décourager l'investissement. Il y a ainsi un grand écart entre le POLITIQUE et l'ECONOMIQUE qui l'enchanté. » (Ibid.) Cet écart a aussi masqué les difficultés politiques. Il a fait office de contreinvestissement pour que les problèmes sociaux, moraux et in-

terhumains ne soient pas suffisamment pris en compte, malgré leur négativité. Et il faut admettre qu'après la pénurie généralisée imposé par le régime Ceaușescu, le désir de biens matériels était très fort et l'aspiration à l'assouvir tout à fait compréhensible. La crise a montré de façon plus claire les vrais problèmes de la Roumanie. « Le mode de développement a changé très vite en dix ans, mais les comportements, les priorités n'ont pas été si perturbés. Le matérialisme et l'individualisme de la société d'avant 1989 se sont renforcés ! Alors, ne faudrait-il pas conclure, de ce tableau en deux parties qui semblent disjoints dans les mentalités collectives, que la Roumanie dotée d'institutions démocratiques, d'une économie de marché fonctionnelle ne s'est pas démocratisée... La représentation du contrat politique demeure le fait d'une élite. » (Ibid.) Au niveau humain, tout semblerait être même pire qu'avant la chute du régime communiste. Malgré des évolutions importantes au niveau politique et économique, l'évolution sociale, morale et humaine serait arrêtée. A travers la corruption, l'impression de stagnation ou même de recul commence à s'imposer. La référence au passé communiste semble ainsi nécessaire.

Une analyse approfondie

L'intérêt pour la connaissance de ce passé est loin de faire l'unanimité. « Par rapport aux pays de l'Europe centrale, le débat sur la période communiste est en Roumanie bien plus inégal, étant largement dominé par ceux qui s'opposent à toute forme de décommunisation. Les anticommunistes sont constamment minoritaires, même entre 1996 et 2000 quand les "partis historiques" participent au gouvernement, un radicalisme anticomuniste similaire, par exemple, à l'anticommunisme polonais qui est pratiquement absent au niveau parlementaire. » (A. Gussi, 2011). Les partis historiques sont des partis traditionnels, qui existaient entre les deux guerres et ont été refondés à la fin de 1989. A signaler aussi la présence sur la scène politique d'organisations d'anciens détenus politiques, notamment des années cinquante. Le passé, à la fois communiste et d'avant cette époque est d'une certaine façon réifié par des formations politiques, mais il n'est pas pris en compte par une partie de la classe politique et de la société. D'où l'idée d'un clivage profond entre les anticommuni-

nistes et les nouvelles élites politiques (*Ibid.*), qui ne sont que les élites communistes converties. Mais l'attitude par rapport au passé récent n'est pas un simple détail. « Le clivage sur la question du passé est en fait un clivage sur les fondements constitutionnels de l'Etat. Et cela non seulement parce que le texte de la Constitution de 1991 rend possible la continuité de l'Etat, mais aussi parce que la construction institutionnelle qui en résulte rend plus difficiles toutes les tentatives de changement, qu'elles soient politiques, économiques ou sociales. » (*Ibid.*). Il s'agit du fait que l'état post-totalitaire a encore beaucoup de pouvoir et des capacités de contrôle, notamment de l'économie. En effet, d'autres analystes ont signalé qu'en Roumanie la situation est assez différente des autres pays de l'Est, par les traits suivants : « la structure centralisée d'organisation étatique ; la capacité réduite de reformer l'état ; l'incapacité des agents régionaux d'utiliser les institutions européennes et les opportunités offertes par le processus d'extension ; le fondement juridique et institutionnel limitée pour le développement des politiques régionales ; les institutions de développement sont inefficaces ; il y a des problèmes non résolus visant l'organisation territoriale⁵. Les conséquences négatives de cette politique économique centralisée se sont senties à partir des années 1970, elles se sont aggravées dans les années 1980 et amplifiées pendant les années 1990. »⁶ (M. Costea, S. Costea, 2007). Cette continuité avec le régime communiste au niveau du rôle de l'état ne peut être que suspecte. En fait elle expliquerait, d'un côté la manière opaque dont la privatisation des entreprises de l'état a été faite, après la chute du pouvoir communiste, de l'autre les difficultés actuelles dans ce domaine.

La société totalitaire et ses traces

L'état centralisé actuel doit être mis en rapport avec un autre fait. Assez souvent l'image du pays ou au moins de la capitale Bucarest, est représenté par le Palais du parlement, conçu par Ceaușescu en tant que « Maison du Peuple ». Cet immense bâtiment, pour la construction duquel plusieurs quartiers et églises ont été rasés, devait montrer « la victoire du socialisme contre la capitale », comme disaient les habitans de Bucarest vers la fin du régime communiste. Malgré le changement de régime, la démocratie et l'économie de marché, la capitale du pays

est dominé par une construction typique du communisme totalitaire. Cette image symbolique, montrerait, comme la situation politique et économique, l'importance du passé communiste dans la société roumaine, avec l'héritage d'un état fort. Plus précisément, il est question du Parti/Etat. Il constituait le centre unique de pouvoir à la fois politique et de gouvernance. Ce pouvoir était représenté par le chef unique, d'abord Gheorghiu-Dej, puis Ceaușescu. Le culte du chef suprême était très important, c'est lui qui incarne tout un appareil étatique et politique. Les composants de cet appareil n'ont ni beaucoup d'importance, ni une vraie identité. Ce qui compte c'est l'ensemble totalisé de leur organisation, leur participation au pouvoir.

L'écart entre les décisions politiques et leur application pouvait être quasi inexistant pour les domaines importants. Malgré ses engagements au service de la classe ouvrière dans un premier temps et de toute la population dans un deuxième, le Parti/Etat avait une ligne politique qui était tout le temps modifiée. Par ses moyens de force et de punition, par son idéologie toute présente, le Parti/Etat était toujours dans la transgression des règles définies auparavant, dans le non respect des lois imposés au peuple. Le pouvoir totalitaire génère la terreur qui doit transformer la population en une masse flexible, amorphe, et puis la maintenir dans cet état. Parallèlement, la vie privée des gens était soumise au contrôle de la police politique, soucieuse d'anticiper et de maitriser toute forme d'opposition. Dans un tel régime, la vie courante des gens est assez difficile et compliquée, car l'économie planifiée est loin de fonctionner de façon satisfaisante. Les produits de consommations étaient très précieux. Pendant certaines périodes même la nourriture et les combustibles étaient inaccessibles.

Cadre versus contenu social

Dans une vision psychosociologique, il est possible de dégager dans un pays communiste, un cadre totalitaire (R. Clit 2001). Il désigne des invariants de nature latente, pas directement observables, et qui se retrouvent au niveau de la société, de l'état, des institutions, des grandes organisations sociales. Ce cadre a quatre dimensions : la discontinuité, la fermeture, l'incertitude et la terreur. La discontinuité désigne la ligne politique toujours changeante du parti unique. La fermeture suppose la difficulté

extreme des échanges avec l'extérieur, le contrôle des entrées et des sorties d'information et de personnes. L'incertitude signale l'incapacité à prévoir l'évolution d'une partie de l'ensemble, qui peut être sacrifié à tout moment pour la survie du tout. Elle est lié au fonctionnement de la police secrète, toujours prête à donné un coup dans le dos d'une personne, d'une catégorie sociale ou d'une institution qui gène le pouvoir. La terreur est considérée comme le but principal du régime totalitaire. Elle est la dimension la plus émotionnelle qui conduit au blocage du comportement, à la fois de l'individu et des groupes sociaux. Elle génère au niveau collectif la masse totalitaire, une agrégation de personnes incapables de s'organiser toutes seules.

Ainsi, à l'intérieur du cadre totalitaire typique, il y a un corps social fragmenté, morcelé, contrôlé. En son centre, il y a le puissant Parti/Etat avec les institutions qui détiennent le pouvoir, notamment la police secrète, l'appareil du parti, la police ordinaire et les autres forces du ministère de l'intérieur, l'armée dans une moindre mesure. L'organisation imposée par le Parti/Etat était de nature hiérarchique, avec un contrôle strict des individus. En contrepartie, les liens interpersonnels arrivaient à compenser partiellement cette situation par des relations horizontales fortement investies, mais insuffisantes pour accroître la liberté et l'efficacité du sujet social.

Le changement de régime a conduit assez rapidement à des modifications du cadre social et de ses dimensions. Les quatre éléments typiques ont été battus en brèche par l'évolution démocratique du pays.

1. discontinuité a du sens par rapport au passé communiste, mais l'analyse précédente la montre insuffisante. Sinon, la discontinuité peut intervenir au moment du changement de la majorité qui gouverne. En Roumanie il y aurait trop de continuité avec la période communiste.

2. fermeture est la dimension la plus diminuée après la chute du régime communiste. L'intégration européenne et dans l'OTAN ont découpé les échanges avec d'autres pays et la circulation de l'information et des personnes.

3. cernant l'incertitude, les changements sociaux ont augmenté l'autonomie de tous les composants de la société. L'économie a trouvé une place différente, mais la crise récente a conduit à la diminution importante de certains acquis sociaux, comme indemnisés de chômage, aide aux personnes handi-

capés et en âge avancée, etc.

4. terreur était devenu après la fin du régime communiste une dimension manifeste, notamment à chaque arrivé des mineurs dans la capitale, au début des années 90. Vers la fin du règne de Ceaușescu elle était notamment latente (*Ibid.*). Elle a diminué avec la mise en place du système démocratique. Ce qui prend le pas sur la terreur, c'est la peur d'une large partie de la population de la dégradation de son niveau de vie.

La question qui se pose est si l'ancien cadre rigide, certainement démantelé, a été remplacé par un nouveau cadre suffisamment fiable. Il serait possible d'invoquer plutôt une sorte de espace flexible, où le nouvel état, devenu apparemment indépendant de tout parti, donc de l'idéologie, prospère. Le nouveau cadre serait le protecteur des hommes puissants, qui s'imposent sans respecter de la loi. Il est évident qu'on retrouve ici une des sources de la corruption.

Quoi qu'il en soit, le changement social par rapport au régime communiste reste insuffisant. En revanche, les relations amicales, de famille et entre collègues de travail ont perdu de leur force et de leur importance. Comme l'observe C. Durandin, la société roumaine est devenue très individualiste. Le contrepoint aux relations sociales verticales n'est plus le même. La société civile en train de consolidation contient un certain nombre d'associations et de personnalités, mais elle n'a pas un impact suffisant sur l'opinion publique, pour enrayer des phénomènes négatifs comme la corruption.

La dimension perverse

La corruption existe dans la plupart des pays, y compris développés, ce sont ses proportions qui inquiètent en Roumanie. A signaler qu'elle était déjà présente pendant le régime communiste comme une résultante de la dimension perverse du pouvoir totalitaire. Les transformations sociales imposées par le régime communiste en Roumanie et ailleurs ont fait un usage démesuré de force, censé changer la société traditionnelle. D'après H. Arendt (1972) la spécificité d'un régime totalitaire et d'avoir comme essence la terreur et comme principe d'action, la logique de la pensée idéologique. Par conséquent, le Parti/Etat n'acceptait pas le dialogue, la négociation, mais ne pouvait pas non plus tout contrôler, malgré ses intentions.

C'est dans cet écart que s'originerait un fonctionnement pervers au niveau des organisations de l'état. Pour mieux le comprendre, il faut d'abord mieux cerner à travers la problématique de la perversion.

En psychopathologie, c'est la perversion sexuelle qui est décrite et définie claissiquement comme une pratique qui suppose, au niveau manifeste, l'utilisation de zones érogènes non-génitales (S. Freud 1905). Dans ce contexte, Piera Aulagnier (1965) signalait la transgression de la loi comme une constante. En intégrant le changement de la morale traditionnelle, R. Stoller (1975) pensait que la spécificité de la perversion était de nuire à l'objet de la libido. Puis, de plus en plus, notamment en France, il y a eu des auteurs qui ont décrit des formes de perversion qui se manifestent sur la scène sociale. Il est question de la perversion narcissique (P.-C. Racamier, 1992), des perversions morales (A. Eiguer, 2001) ou du pervers social (A. Sirota, 2007). Toutes ces versions sont proches de psychopathies : « [...] le pervers et le psychopathe ont un fonds commun ; tous les deux évitent et ignorent la loi et se détournent d'elle, mais la différenciation entre les deux méritent d'être établie. On observe, par exemple, que les pervers sont raffinés tandis que les psychopathes se montrent brutaux ». (A. Eiguer, 2006). Ainsi il serait possible d'avancer que le pervers, comme le psychopathe a des mauvaises intentions à l'égard de l'objet, mais il sait très bien le cacher. Dans cette perspective, rencontrer des comportements pervers chez des hommes politiques, n'est pas rare, même dans des contextes démocratiques. La question est de déceler en quoi un système social encourage ces tendances.

Pour mieux y arriver, comptent davantage les aspects latents de la perversion sexuelle, comme la tendance à l'abolition des différences. Il y a deux différences fondamentales par rapport à l'exercice de la sexualité, la différence des sexes et la différence des générations. C'est notamment la différence des sexes qui est gommée dans la perversion sexuelle, mais la différence des générations est aussi ignorée. Le pervers a comme projet de prendre la place du père auprès de la mère, sans attendre sa maturation. Il veut s'emparer du pouvoir du père pour faire comme le père sans l'être véritablement. En principe, le pervers est celui qui est intéressé dans la subversion du pouvoir. « Jouissance et domination : tels sont,

selon moi les deux traits qui caractérisent en profondeur la quête personnelle du pervers. » (A. Eiguer, 2001). C'est cette dimension de la perversion qui nous rapproche encore plus du monde social. Pendant le régime communiste, à cause de la hiérarchie rigide dans les relations sociales, chaque personne était tentée de donner l'impression qu'elle occupait une position sociale plus importante, qu'elle possédait plus de pouvoir que réellement. La police secrète cultivait ce genre de confusion en soutenant ses indicateurs et informateurs, qui devenaient ainsi plus importants que leurs supérieurs hiérarchiques⁷.

Alliances perverses et psychopathiques

Dans une perspective un peu différente, la perversion sexuelle suppose aussi un couple, sinon plusieurs personnes, dont la relation est assez particulière. Masud R. Khan (1981) décrivait dans la perversion « la coopération d'un objet externe qui, volontairement, s'est laissé séduire ». Jean Clavreul signalait « le contrat secret qui soude les deux partenaires du couple pervers » (R. Kaës, 1993), ce qui a conduit à l'idée d'alliance perverse. L'alliance perverse est un pacte de collaboration implicite, qui a un sous-basement inconscient important. Comme ces alliances secrètes ne sont pas cantonnées à la perversion, R. Kaës (2009) a proposé le concept d'alliance inconsciente. Il s'agit de pactes ou contrats qui permettent que deux ou plusieurs personnes forment un ensemble, comme le couple ou la famille. Ce sont des formations inconscientes qui assurent une base commune de participation dans un groupe, à condition de respecter une certaine norme.

J.-P. Pinel fait une différence entre alliances perverses⁸ qui se fondent essentiellement sur un déni commun de la différence des sexes, et alliances psychopathiques, qui trouvent leur fondement dans un déni commun de la différence des générations (J.-P. Pinel, 2001, p. 150). « Pour ce qui concerne plus particulièrement l'économie de l'alliance psychopathique, on peut remarquer qu'elle s'exerce dans une destructivité agie à l'encontre d'un autre. Il s'établit une coalition plus ou moins ouverte et consciente entre un (des) actant(s) et un (des) complice(s) muet(s) contre une victime qui subit l'agir violent. La victime, réduite au statut de d'objet partiel, soumise à la violence d'une emprise totalitaire, est niée dans sa subjectivi-

té. L'alliance suppose la présence d'un témoin, passivement ou activement érigé à la fonction de complice. La constitution d'un trio, l'actant, le complice et la victime, permet de satisfaire les pulsions destructrices de chacun et de verrouiller les espaces psychiques en maintenant un déni commun. Le mode de fonctionnement non dénué de perversion, est ainsi scellé dans la complicité du témoin passif. L'ensemble tient dans une interactivité où chacun est assigné à un fonctionnement bouclé. » (Ibid.) D'après R. Kaës (2009), cette distinction ne doit pas être accentuée : « Toutefois, ce qui prédomine dans ces deux types d'alliance aliénante, en deçà du traitement de la différence, c'est la destructivité qui s'exerce à l'égard de l'autre en tant qu'il est objet du besoin de détruire et moyen de jouir de la destruction. C'est pour préserver cette réalisation pulsionnelle destructrice, active et passive, que cette alliance se constitue dans la délinquance. » Cette perspective, qui intègre davantage le point de vue de Stoller sur la perversion, montre le soubassement pulsionnel, le lien avec la destructivité. De cette façon, la dimension perverse serait même nécessaire dans un régime connu pour son énorme capacité de destruction. La production et le maintien de la terreur ne seraient pas possibles sans des alliances particulières entre la police secrète et ses informateurs, entre l'état et ses sujets.

A l'intérieur de l'appareil de pouvoir à travers le phénomène Pitești

Institution d'importance capitale dans un régime totalitaire, la police secrète politique n'est pas simplement « un état dans l'état », mais simplement l'état (H. Arendt, 1990). En Roumanie, une de ses plus importantes actions a été le « phénomène Pitești », qui a eu lieu au début du régime communiste. A l'époque, il contrôlait déjà le pays, mais les mentalités de la population restaient majoritairement anticommunistes. Le phénomène Pitești reste un condensé qui montre la nature du pouvoir totalitaire roumain. « Les camps de concentration et d'extermination des régimes totalitaires servent de laboratoires où la croyance fondamentale du totalitarisme - tout est possible - se trouve vérifiée. » (H. Arendt, 1972). Dans cette perspective, ce qui s'est passé à Pitești est une image agrandie du fonctionnement du communisme roumain, à la fois au niveau de l'état et du rapport entre pouvoir et sujets sociaux. Ainsi

entre 1949 et 1951, dans une prison située dans la ville de Pitești, une sorte d'expérimentation psychosociale a été mise en place. Le projet supposait l'indoctrination combinée avec de la torture physique d'étudiants déjà impregnés par la culture roumaine traditionnelle, pour leurs changer les mentalités. Ils étaient tous des prisonniers politiques, donc des victimes du régime, et la démarche supposait leur transformation en des tortionnaires.

La prison en question avait un cadre typiquement totalitaire. La fermeture était telle que pendant longtemps aucune information concernant la procédure en question n'a percé à l'extérieur. Elle portait le nom d'« arrachage de masques », et supposait des confessions très poussées de la part des prisonniers. Ils étaient censés apporter d'abord des informations à la fois sur leur activités subversives supposées ayant conduit à leur arrestation, et sur ce qui se passait dans la prison. Bien qu'une majorité n'avait commis aucun délit selon les lois traditionnelles, ce genre d'enquête n'est pas rare dans une dictature. Mais la démarche allait plus loin : les étudiants étaient contraints à raconter aussi des délits qui auraient eu lieu dans leurs familles, le plus souvent de nature incestueuse, et qui ne pourraient être qu'inventés. Toutes ces déclarations étaient aussi écrites. La dernière phase de l'arrachage des masques devait vérifier le changement de mentalité et supposait la torture du meilleur ami. Ainsi, tout prisonnier participait à des actions de torture de ses camarades, mais le statut de tortionnaire n'était embrassé que par une minorité des étudiants. Cependant, le mal était fait. C'était comme si le prisonnier avait changé de camp, comme s'il avait trahi les siens pour rejoindre ses tortionnaires. Par la suite, une partie des convertis ont été envoyés dans d'autres prisons, notamment au Canal Dunăre-Marea Neagră⁹ et à Gherla¹⁰, pour réaliser la même démarche. Mais assez vite, tout a été arrêté, peut-être parce qu'un nombre plus important de personnes avait pris connaissance de cette opération. Finalement, tout s'est terminé par une procédure judiciaire, plus précisément par trois procès.

Le procès et la désignation des tortionnaires de Pitești

La fin de l'expérimentation Pitești a supposé une longue enquête mettant en question la démarche utilisée et cherchant à désigner des

coupables. L'accusation des tortionnaires de Pitești a favorisé la thèse d'un complot organisé par les membres de la Garde de Fer¹¹, organisation nationaliste et fasciste d'entre les deux guerres. Cette organisation avait été démantelée avant même l'arrivée au pouvoir des communistes. Il est vrai que certains des étudiants emprisonés à Pitești avaient des sympathies à l'égard de cette organisation ou de certains aspects de sa doctrine. La thèse que des rescapés de ce mouvement vivant à l'étranger avaient commandité l'arrachage de masques à Pitești, reste néanmoins absurde. Le contrôle exercé par l'Parti/Etat communiste était particulièrement fort à l'égard des prisonniers politiques. Dans un premier temps, le procès n'a trouvé des coupables que parmi les détenus eux-mêmes, un certain nombre recevant la peine capitale. Parmi eux, celui perçu par les autres comme ayant justement organisé l'arrachage de masques et la torture, un certain Turcanu. Etudiant lui-même et apparemment ancien membre de la Garde de Fer, il faisait partie de la minorité qui a imposé la torture aux autres, sans l'avoir subie. Dans les yeux de ses suppliciés, il jouait le rôle du responsable de la procédure à laquelle ils étaient soumis. Pour eux, sa condamnation à mort aurait pu paraître comme une juste punition, en tous cas à l'époque. Puis un deuxième procès a élargi le nombre d'étudiants condamnés à mort (D. Lăcătușu, 2009). Un troisième procès, déroulé en cachette a soumis au jugement des cadres de la police secrète, impliqués dans cette affaire. Les peines reçues ont été assez légères, ce qui montre que le phénomène Pitești supposait une organisation et une conception impliquant les plus hautes instances du pouvoir communiste. Voilà un système qui, d'un côté organise des actions de nature criminelle, de l'autre, sait très bien cacher son rôle. Il s'agit donc d'un état fort, qui pratique le double jeu.

Le double jeu

Ce type de double jeu suppose à la fois la violence et le secret. Le secret qui entourait l'expérimentation Pitești ne doit pas étonner. Apparatchik actif entre les deux guerres, l'écrivain Arthur Koestler (1969) évoquait cet aspect : « Dans les milieux communistes, la tradition de conspiration est devenue un culte avec ses rites, ses manies, son jargon. ». Cette tradition, plus facile à comprendre quand le

mouvement n'était pas au pouvoir, semble plus justifiée pour la police secrète. Mais Koestler montre qu'en fait, il y avait toujours un double jeu : « Cet aspect Jekyll et Hyde, en double visage du mouvement communiste, allait devenir un facteur international décisif au cours des vingt années qui suivirent. » (Ibid.) Même si les exemples de l'écrivain désignent des périodes différents autour de la deuxième guerre mondiale, sa remarque a, à mon sens, une portée encore plus générale. D'une certaine façon, tout est mieux confirmée par les opérations et les attitudes de la police secrète, l'organisme le plus important du Parti/Etat.

A Pitești, il était question de convertir les jeunes élites intellectuelles qui portaient les valeurs roumaines traditionnelles. Cette opération ne devait pas être connue du grand public ou à l'extérieur du pays. Elle ne devait pas être connue, jusqu'à un certain point. Car le projet de changement social est une conséquence de la théorie de la lutte des classes, lutte à laquelle les jeunes doivent participer. « Ce dont a besoin le régime totalitaire pour guider la conduite de ses sujets c'est d'une préparation qui rende chacun d'entre eux apte à jouer aussi bien le rôle de bourreau que celui de victime. Cette préparation à deux visages, substitut d'un principe d'action, est l'idéologie. » (H. Arendt, 1972). D'une certaine façon, pour Arendt, le double visage ou le double jeu est une conséquence de la lutte des classes, qui reste un principe d'action politique même quand les classes n'existent plus. Autrement dit, le régime totalitaire s'installe au pouvoir pour éliminer une partie de la population. Par la suite, il ne peut pas changer profondément sa justification historique et son projet social.

Les hauts responsables et leurs subalternes

Les travaux des historiens montrent que l'initiative et l'organisation de la procédure revient à Gheorghe Pintilie, qui était agent du NKVD¹² et chef de la Securitate entre 1948 et 1952 (A. Mureșan, 2009). A l'époque de Pitești il était aussi ministre adjoint de l'intérieur (de 1949 jusqu'en 1956). Pour mettre en place la procédure dans la prison de Pitești, il invoquait à ses subalternes le fait qu'en Union soviétique, « le travail informatif »¹³ était déjà bien utilisé dans les centres de détention. Le dirigeant du Parti/Etat communiste, Gheorghe Gheorghiu-

Dej avançait publiquement, à ce moment-là, que le prisonniers politiques devaient travailler et produire de l'argent pour l'état (D. Lăcătușu, A. Mureșan, 2009). Il n'y a pas de continuité totale entre ce que le chef suprême affirme et ce que les responsables du phénomène Pitești ont fait. Mais il ne faut pas oublier que la définition de la police secrète communiste était de bouclier des conquêtes révolutionnaires. Elle était soumise au parti communiste, dont les buts elle devait les réaliser. Nous pouvons penser que l'initiative même de l'opération appartenait à Pintilie, mais elle a dû être enterinée par le chef du Parti/Etat.

Concrètement, Pintilie a eu recours au départ à un premier organisateur, le commandant Nemeș. Ancien ouvrier, il avait le profil typique des hautes responsables de la police politique et du parti. En tant qu'inspecteur du ministère de l'intérieur, il avait organisé la première phase du phénomène Pitești, à l'initiative du même Pintilie. Assez vite (plus précisément en octobre 1950), il a été remplacé et critiqué pour avoir fait ses inspections dans les prisons en état d'ivresse (*Ibid.*). La relève a été prise par le colonel Sepeanu, qui aurait fait un travail remarquable (A. Mureșan, 2009). De façon surprenante, celui-ci était d'origine bourgeoise, et venait même d'être exclu du parti communiste¹⁴ en 1950. C'est à ce niveau-là que le double jeu de la police secrète atteint son comble ! Sepeanu s'occupait non seulement de Pitești, mais il a formé la première génération de cadres de la police secrète qui ont travaillé dans les prisons. De cette façon, il est évident que Pitești était un laboratoire, une sorte de recherche pilote censée mettre au point des méthodes de travail plus efficace pour la police secrète. Cependant, la responsabilité d'organiser le réseau d'informateurs dans les prisons est confiée à un homme qui, bien qu'ayant déjà travaillé dans le ministère de l'intérieur, avait un passé compromettant.

Sepeanu avait commençait des études de droit, sans le terminer (A. Mureșan, 2007) et était le fils d'un avocat qui aurait travaillé pour les communistes, mais aussi pour les services secrets bourgeois (D. Lăcătușu, A. Mureșan, 2009). Sepeanu aurait lui-même, pendant la guerre, en tant qu'officier de l'armée royale accepté des pots de vin pour permettre à ses subalternes de partir en permission. D'autres sources suggèrent qu'il aurait même participé à la guerre antisoviétique (M. Oprea, 2002)¹⁵.

Occupant une position importante dans la nouvelle police, ses résultats auraient été appréciés par les hautes instances du ministère de l'intérieur. Fidèle à ses chefs, il avait tendance à tirer un profit de ses positions. Ainsi, la contradiction devient encore plus poussée, l'efficacité professionnelle dans un domaine très important pour le nouveau régime va de pair avec une identité sociale discutable du point de vue de l'idéologie du même régime. C'est comme si Sepeanu a été choisi pour ces deux aspects à la fois : fidèle et efficace, il avait aussi un statut fragile. En somme, il avait le profil du suspect idéal qui puisse servir de bouc-émissaire au cas où l'opération aurait mal tournée.

L'organisation perverse de l'état

De cette façon il devient évident que la plus importante institution détenant la force dans le régime communiste, la police secrète, avait une organisation perverse. Malgré son passé compromettant, Sepeanu est sciemment utilisé pour des tâches très importantes mais qui risquaient de ternir la réputation de son organisation étatique. Ainsi, même pendant l'enquête et le procès auquel il a été soumis, il n'a pu se défendre que partiellement, car il a fait ce que ses supérieurs lui ont demandé. Mais il ne pouvait pas offrir des preuves, car il n'avait pas reçu, ni donné des ordres écrits (A. Mureșan, 2007). Finalement, il a été accusé d'« instigation au crime d'actes de terreur »¹⁶ (D. Lăcătușu, 2009), formule assez confuse mais qui pointe un aspect important dans tout régime totalitaire : la production de la terreur. L'accusation de Sepeanu est à la fois une acceptation de la responsabilité de la police secrète comme institution et un désaveu. C'est comme s'il y avait le message paradoxal : « Il ne s'agit pas de nous, mais d'un des nôtres, en plus un haut gradé, qui a été accusé par la justice. Mais il a des origines bourgeoises, donc il est suspecte ».

A la même époque, quelques années plus tard, dans une colonie de travail qui faisait partie du système concentrationnaire du Canal Dunăre-Marea Neagră, il y a eu un autre procès, connu sous le nom de « lotul Salcia ». Un certain nombre de cadres, notamment des officiers du service de garde ont été accusé de l'application d'un régime d'extermination des prisonniers, contraire à la politique du parti (D. Lăcătușu, A. Mureșan, 2009). De la même

façon que pour les responsables du phénomène Pitești, les condamnations, d'ailleurs assez légères, n'ont été exécutées que partiellement, et ont été suivies de la réintégrations des prévenus dans les rangs du Ministère de l'intérieur. Les excès de ces personnels les rendaient à la fois suspects et nécessaires. Suspects par rapport à la politique affichée, prônant des valeurs humanistes, supérieures, et en même temps nécessaires pour la production de la terreur encore plus importante pour l'imposition du pouvoir écrasant du Parti/Etat.

Ce qui est pervers dans cette attitude est le démenti constant du côté violent, avec la mise en avant des valeurs humaines évolués, qui seraient le propre du régime communiste. Certes, la répression violente est plus importante dans la première phase du régime. Par la suite, le nouveau pouvoir est accepté davantage, donc la violence est moins nécessaire, alors que le fonctionnement pervers est déjà installé.

L'attaque des liens

La double nature de la terreur, sociale et psychologique fait que le destin des prisonniers à Pitești se jouait aussi dans ces deux dimensions. Concrètement, la torture par les siens entraîne la cassure des liens et conduit à la libération de la haine, mais l'impossibilité de l'exprimer dans le cadre totalitaire contribuait à l'évolution vers un état d'effondrement.

L'attaque des liens a été signalé dans la clinique de l'agir et de la violence, chez des sujets qui se trouvent en désarroi et qui ont des carences importantes de symbolisation. Ils essayent d'imposer à l'extérieur des difficultés internes, de l'ordre de l'effondrement de la mentalisation, souvent à cause d'une image maternelle englobante (J.-P. Pinel, 2002). Ce genre d'attaque risque de détruire le cadre institutionnel. Les équipes qui accueillent ces patients sont soumises à un danger d'anéantissement, avec une sidération individuelle de leurs composants. Le patient empêche de cette façon l'instauration de la transitionnalisation (*Ibid.*) qui l'aiderait à arriver à un meilleur équilibre psychique.

Il devient clair que de telles attaques sont très difficiles à gérer, même par des institutions de soins spécialisés dans l'accueil de ce genre de sujets. Il est d'autant plus difficile à résister à de telles attaques quand elles sont le fait d'une organisation de professionnels, soutenues par le pouvoir étatique, et que les victimes n'ont aucune préparation pour y faire face.

Ainsi, à Pitești, le détenu n'avait qu'une seule issue, accepter de torturer son meilleur ami, avec toute la charge de culpabilité possible. Par là-même, sa haine était exprimée, mais un autre type de lien était également mis en place. La haine n'est pas simplement refoulé, elle est déplacée sur les relations avec les plus faibles et les moins importants, jamais dans la relation avec les supérieurs hiérarchiques, qui devaient être aimés. Du coup, il y a un double fonctionnement psychologique de la personne, qui devient tendre avec ses tortionnaires, et agressive avec ses suppliciés. Le lien social est lui-même double, pris dans l'importance de la hiérarchie, la distinction entre relation interpersonnelle et sociale perd de sa pertinence : l'amour doit être adressé aux supérieurs, pas aux proches, la haine à ceux qui sont plus faibles, pas aux ennemis.

Au départ, les relations entre les étudiants étaient égalitaires. Pour mieux comprendre leur nature, il est possible d'invoquer le pacte des frères, dans le modèle freudien de la horde primitive (R. Clit, 2008). Ce modèle suppose, aux origines de l'humanité, un père tyrannique qui possédait toutes les femmes et interdisait aux autres hommes la jouissance sexuelle. Pour changer cette situation, ils se sont tous unis dans une alliance égalitaire, comme des frères, et ont tué le père. Puis ils l'ont vénéré, se sont identifié à lui, tout en interdisant l'expression de la violence entre eux. Le cadre totalitaire de Pitești a conduit à l'anéantissement de ce modèle implicite, propre à la société traditionnelle. Il a imposé le remplacement des relations égalitaires par des relations hiérarchisées. Par conséquence, la violence n'est limitée que par rapport au supérieur hiérachique, alors qu'elle est imposée dans les échanges avec les subalternes.

Les alliances perverses avec les victimes

Au niveau psychologique, dans le fonctionnement du phénomène Pitești¹⁷, il y a une première phase traumatique, qui assomme les sujets, et qui a comme équivalent dans la société la dictature violente du prolétariat. La confusion propre à cette phase, permet de modifier leur liens sociaux, qui deviennent d'horizontaux verticaux. Comme il a été montré, ce type de relations existaient déjà dans le cadre de l'appareil de

pouvoir, état et police secrète. Dans le cas des responsables de l'organisation du phénomène Pitești, les supérieurs n'assument pas la responsabilité de leurs actions et décisions. Ils choisissent des subalternes qui ne répondent pas tout à fait aux critères moraux du régime, et qui doivent subir les conséquences des certains politiques ou opérations. Ainsi, à travers les hiérarchies, le chef supérieur n'est jamais coupable de ce qui est mauvais ou négatif, en revanche, le mérite des bons résultats lui revient toujours !

A partir de la phase violente, dans la société soi-disant libre les relations verticales deviennent aussi prédominantes. Dans la deuxième phase, plus paisible, la violence est plutôt implicite, et la terreur latente (R. Clit, 2001). Mais la société fonctionne de manière perverse. Les relations verticales conduisent facilement à des alliances perverses. La particularité de l'alliance perverse est de donner l'impression d'égalité et de permettre, en même temps, la subversion illusoire du pouvoir du chef supérieur. Le pouvoir utilise ainsi les gens pour leur montrer ensuite son inflexibilité. À Pitești, la victime qui a bien terminé son arrachage de masques, continue à obéir à ses tortionnaires pour devenir un des leurs : elle change de camp, comme si elle devenait l'égale du tortionnaire. Mais à la différence du pacte des frères, ici l'égalité est factice, car il s'agit d'un statut reversible. Dans la hiérarchie rigide typique du régime, où les relations horizontales n'existent presque plus, il faut être plein d'amour avec ses chefs, et plein de haine avec ses soubordonnés. En tous cas, les historiens évoquent la discipline stricte propre aux organismes du pouvoir (D. Deletant, 2002). Cette discipline est une garantie implicite de la toute-puissance.

La participation à la toute-puissance

Pour comprendre les relations verticales en contexte totalitaire, il faut prendre en compte la dimension de la toute-puissance. Elle caractérise la pensée archaïque, à la fois dans le développement personnel et de l'espèce humaine. Il se trouve qu'elle est particulièrement importante dans un régime totalitaire. Incarnée par le meneur totalitaire, elle suppose un appareil compliqué du pouvoir. Seul le meneur de la hiérarchie peut invoquer un vrai surcroit de pouvoir. À Pitești, Turcanu était un chainon important dans la hiérarchie de la prison, mais

dans les yeux des prisonniers qu'il suppliciait, il représentait tout seul le pouvoir carcéral et même le nouveau pouvoir politique du pays. Mais, quand la victime arrivait à jouer le rôle du tortionnaire, l'identification à Turcanu ne pouvait pas aller trop loin, car cette position n'était pas sûre – seule l'impression d'une certaine participation à la toute-puissance était possible. D'ailleurs, Turcanu lui-même, tout-puissant dans la chambre de torture, est devenu finalement le bouc-émissaire de l'affaire Pitești. Sa toute-puissance n'était pas enterinée par le pouvoir communiste central qui l'a utilisé comme un instrument de ses desseins. Au dehors de la prison, dans les rangs de la Securitate, Sepeanu a joué le même rôle, sans subir les mêmes conséquences irréversibles. Mais Sepeanu a pu entretenir la toute-puissance de Turcanu pendant le déroulement de l'arrachage des masques à Pitești.

Le sentiment de toute-puissance a aussi un caractère paradoxal, il suppose l'autre sinon un groupe comme appui, mais exclut le partage. Les relations égalitaires ne véhiculent pas ce sentiment, car l'union des pairs génère un pouvoir partagé, et non pas de la toute-puissance. En revanche, la toute-puissance permet aussi une certaine expression de la haine, incluse dans le lien social, selon Freud (1921c). La rupture du lien traditionnel conduit à une libération importante de haine, alors qu'à Pitești, la torture bloquait totalement son expression à l'extérieur de la personne. La toute-puissance illusoire suppose la haine de l'autre, qui ne peut être que déchu et faible – par contraste, le meneur totalitaire voit son importance s'accroître, dépasser toutes les limites. Or, il serait possible d'avancer que dans l'alliance perverse, l'enjeu c'est justement l'indivisible toute-puissance, possible à travers la haine de l'objet.

Dans la société totalitaire la toute-puissance n'est pas un enjeu, mais un vrai principe d'action. Il y a constamment un passage du fonctionnement du meneur totalitaire, du Parti/Etat, de son appareil et de ses représentants vers le sujet du régime, d'abord les victimes de la répression. Ce passage est imposé au début de façon brutale, comme on peut le voir à Pitești. D'ailleurs une des quatre dimensions évoquées du cadre totalitaire est la discontinuité, la provocation de la rupture, même par rapport à l'histoire du régime lui-même. Mais le changement du début est plus important, ainsi que son effet traumatique. C'est grâce à l'effet

du trauma que le changement ultérieur des humains est plus facile à obtenir. Il s'avère que plus qu'un changement des personnes ce qui compte c'est le changement des relations humaines et du lien social.

Retour au présent

Le pouvoir actuel en Roumanie n'est plus représenté par un chef suprême et son Parti/Etat centralisé. Les instances collectives sont plus nombreuses, et ainsi plus autonomes. Ce qui reste c'est le double jeu, typiquement pervers, avec sa double morale. D'un côté, toute loi est apparemment acceptée mais subvertie, de l'autre, les actions contre la loi, du type corruption sont la règle, mais elles sont constamment désavouées comme émanant de l'état.

Le relâchement du cadre totalitaire permet l'identification au chef qui a perdu de sa suprématie. Comme à Pitești, dans l'appareil du pouvoir, personne n'était à l'abri de perdre sa position. D'ailleurs, l'alliance perverse ne donne jamais des garanties de pérennité ! De nos jours, le pouvoir de l'état a diminué, mais il offre plus de garanties que le pouvoir totalitaire quant aux positions de certains serviteurs de l'état. Ainsi l'identification au chef et au pouvoir de l'état sont davantage possible. En contexte totalitaire, le chef est imité, mais son statut exceptionnel empêche le mouvement qui permette une identification à son image – le manque d'égalité s'y oppose.

Malgré ces différences, le centralisme de l'état reste une caractéristique importante. Dans son fonctionnement, en dépit de l'existence d'un parlement démocratique, qui discute et vote des lois censées guider l'action publique reste l'impression que ces lois servent des intérêts mesquins¹⁸. Quelque chose de secret semble avoir resté dans le fonctionnement des institutions qui détiennent le pouvoir. D'un autre côté, la crise économique actuelle pose la question de la politique qui a été mené depuis la chute du régime communiste. Quelle transparence pendant la période des privatisations ? Le caractère secret, voire des accords secrets entre différentes factions de l'ancien régime semblent avoir été la règle. Certaines alliances perverses du passé reprennent pied, d'autres alliances et pactes pervers sont scellés.

Une autre comparaison avec l'histoire du régime communiste semble ainsi possible. Les deux phases dégagées, traumatique et de

perversion pourraient être invoquées d'une autre façon. A savoir, considérer que toute la période communiste a été traumatique, pour qu'ultérieurement une phase perverse s'ensuive. Ainsi, la dictature personnelle de Ceaușescu aurait été traumatique même pour son appareil de pouvoir, qui l'a d'ailleurs lâché au dernier moment. Les principes mêmes de l'idéologie totalitaire rendaient la vie des composants du pouvoir difficile. Des avantages importants par rapport au reste de la population en payaient le prix. Après la chute du dictateur et de l'idéologie typique du régime, la question pour les apparatchiks a été de sauver leur peau et d'accaparer le pouvoir économique, sous le masque de l'adoption d'un fonctionnement démocratique. Le double jeu typique de la perversion a été de nouveau utilisé comme pendant le régime communiste. A l'époque, il y avait notamment une belle idéologie à défendre. Actuellement, il faut défendre une belle façade démocratique, dont les buts sont faciles à détourner, à condition qu'on détienne suffisamment de pouvoir. Ainsi, de façon caché, les intérêts personnels et de clan restent la priorité absolue, malgré les déclarations démocratiques de nature démagogique.

Conclusions – le problème du tiers

Force est de constater que le passé communiste résiste au niveau social au-delà des changements démocratiques du pays. L'état n'est plus totalitaire, mais, à l'ombre du palais de Ceaușescu, il reste fort et marqué par un double fonctionnement. Dans la société totalitaire l'organisation de l'état et de la société suppose un seul terme. Le Parti/Etat domine l'espace social, de façon singulière, sans qu'un autre centre du pouvoir puisse exister. Le jeu double de la police secrète servait ce maître unique, et notamment son chef suprême. La police secrète donnait parfois l'impression d'organiser des factions indépendantes dans le parti, ou un mouvement des citoyens. Cela n'était qu'une apparence, tout groupement ne pouvait exister que sous le contrôle de l'état. La fin du régime communiste a permis qu'un vrai clivage s'installe dans la société, avec un centre de pouvoir anticomuniste, alors que l'état serait encore asservi aux groupes sociaux qui sont en continuité avec les anciennes élites. Simultanément, les relations sociales étaient, pendant l'époque totalitaire, uniquement ver-

ticales, ayant comme contrepartie les relations interpersonnelles horizontales. Le changement de régime a permis que des relations sociales horizontales s'organisent aussi. Mais comme l'état est partisan et ne sert que les intérêts de la nouvelle/ancienne classe politique et de sa clientèle, l'organisation sociale n'est pas vraiment démocratique. Une partie de la société n'a pas d'accès au pouvoir et l'état n'entretient avec elle que des relations verticales. Cette partie ne peut qu'acheter ses droits, elle doit donc payer pour avoir des relations égalitaires ou horizontales, d'où la corruption importante.

De la même façon, le pervers se sent dominé par la loi, et fait des efforts pour la détourner. L'état post-totalitaire encourage ce genre de pratique, car ses serviteurs détournent la loi. L'état totalitaire, malgré son double jeu, n'observait non plus la loi, car il était contraint de générer la terreur. Le rapport à la loi suppose la présence du tiers, rôle qui revient à l'être vraiment démocratique. L'état fort actuel ne joue pas ce rôle, il est instrumentalisé par les groupes de pression et les partis qui défendent l'image de l'ancien régime communiste. Or il devrait être neutre dans le jeu du pouvoir, et servir tous les partis, tous les centres de pouvoir social ou parties de la société. Mais, le lien avec le passé symbolisé par le palais de Ceaușescu ravive la tentation de la toute-puissance. Le besoin de garder une position de supériorité conduit à la poursuite du jeu pervers, qui subvertit la loi.

Notes

¹ Psychologue clinicien, docteur en Etudes psychanalytiques, France. Email: radu_clit@yahoo.fr

² Point de vue de Dinu Patriciu, politique et homme d'affaire roumain, exprimé dans une interview: www.ziuaveche.ro/business-2/economic/patriciu-aseaza-romania-pe-urmele-greciei-38688.

³ La Roumanie serait le pays le plus pauvre de l'Union européenne : www.click.ro/bucuresti/Romania-saraca-UE-Bulgarii-traiusc_0_1046295526.html

⁴ www.bzi.ro/publicatie-elvetica-romanii-sunt-corupti-si-fatalisti-187213.

⁵ Référence à la proposition de l'Union Européenne de désigner 8 régions en Roumanie, alors que l'unité territoriale de base, le « judet », serait trop restreinte - il y en 41. Or ce morcellement favo-

riserait le centralisme de l'état.

⁶ Dans ma traduction du roumain.

⁷ Cette problématique pourrait être analysée comme un phénomène de renversement de la position subjective, qui se retrouve également dans la perversion.

⁸ J.-P. Pinel attribue la paternité de cette notion à A. Eiguer (1996).

⁹ C'est un chantier à ciel ouvert qui comprenait plusieurs camps de travail.

¹⁰ Prison où il y avait des ateliers de travail, ce qui permettait aux détenus de croiser des employés libres.

¹¹ Connue en Roumanie sous le nom de « mișcarea legionară ».

¹² Le NKVD était le sigle désignant la police secrète soviétique entre 1934 et 1946.

¹³ Formule qui désignait le recrutement d'informateurs, dont le statut restait secret.

¹⁴ A l'époque il portait le nom de parti ouvrier roumain – PMR (en roumain, partidul muncitoresc român).

¹⁵ Le problème est que les historiens roumains montrent actuellement que les documents de la Securitate ne sont pas fiables et ils doivent être traités comme des témoignages subjectifs.

¹⁶ Dans ma traduction du roumain.

¹⁷ Pour plus de détails, voir R. Clit 2008.

¹⁸ http://www.ionpopa.ro/press/2006_11_06_la%20intrebatori.htm

Bibliographie

Arendt, H. (1972). *Le système totalitaire*. Paris : Editions du Seuil.

Arendt, H. (1990). *La nature du totalitarisme*. Paris : Payot.

Aulagnier-Spairani P. (1965). Aspects théoriques des perversions, *Cahiers Laenec*, pp. 56-68.

Clit, R. (2001). *Cadre totalitaire et fonctionnement narcissique. Effets psychiques collectifs et individuels du pouvoir d'état communiste est-européen*. Paris : L'Harmattan.

Clit, R. (2008). Le phénomène Pitesti, son cadre totalitaire et la destruction du lien social, *Analele Științifice ale Universității « Alexandru Ioan Cuza » din Iași. Psihologie*, XVII, pp. 201-218.

Costea, M., Costea S. (2007). *Intergrarea*

- României în Uniunea europeană. Iași : Institutul European.
- Deletant, D. (2002) Studiu introductiv. Securitatea și statul polițienesc în România (1949-1989). In M. Oprea. (2002). *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente (1949-1989)* (pp. 21-48). Iași : Polirom.
- Durandin, C. Petre, Z. (2007). *La Roumanie post 1989*. Paris : L'Harmattan.
- Eiguer, A. (2001). *Des perversions sexuelles aux perversions morales. Jouissance et domination*. Paris : Odile Jacob.
- Eiguer, A. (2006). Le roman familial du pervers moral. In J. Ain (2006). *Perversions, aux frontières du trauma...* (pp. 97-110). Ramonville Saint-Agne : Erès.
- Freud, S. (1905d). *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*. Leipzig und Wien : Franz Deuticke.
- Trois essais sur la théorie sexuelle. In S. Freud. (2006) *Œuvres Complètes. Psychanalyse* ; VI (pp. 59-181). Paris : PUF.
- Freud, S. (1921c) *Massenpsychologie und Ich-Analyse*, Leipzig-Wien-Zürich, Internationaler Psychoanalytischer Verlag, 140 p. Psychologie des masses et analyse du moi. In S. Freud. (1991) *Œuvres Complètes. Psychanalyse* ; XVI (pp. 1-83). Paris : PUF.
- Gussi, A. (2011). *La Roumanie face à son passé communiste. Mémoires et cultures politiques*. Paris : L'Harmattan.
- Kaës R. (1993). *Le Groupe et le Sujet du groupe*. Paris : Dunod
- Kaës, R. (2009). *Les alliances inconscientes*. Paris : Dunod.
- Khan, M.R. (1981). *Figures de la perversion*. Paris : Gallimard.
- Koestler, A. (1969). La corde raide. In A. Koestler. (1994). *Œuvres autobiographiques* – (pp. 11-290). Paris : Robert Laffont.
- Lăcătușu, D. (2009) Penitenciarul Pitești: istoric și regim concentraționar. In D. Lăcătușu, A. Mureșan (eds). *Casa terorii. Documente privind penitenciarul Pitești (1947-1977)* (pp. 35-58). Iași : Polirom.
- Lăcătușu, D., Mureșan, A. (2009). *Casa terorii. Documente privind penitenciarul Pitești (1947-1977)*. Iași : Polirom.
- Mureșan, A. (2007). *Pitești. Cronica unei sinucideri asistate*. Ediția a IIa (2010). Iași : Polirom.
- Mureșan, A. (2009). Acțiunea Pitești (1949-1951) – chintesa regimului comunist.
- In D. Lăcătușu, A. Mureșan (eds). *Casa terorii. Documente privind penitenciarul Pitești (1947-1977)* (pp. 14-34). Iași : Polirom.
- Oprea, M. (2002) *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente (1949-1989)*. Iași : Polirom.
- Pinel, J.-P. (2001) Enseigner et éduquer en institution spécialisée : approche clinique des liens d'équipe, *Connexions*, 1, 75, pp. 141-152.
- Pinel, J.-P. (2002) Déliaison des liens et pathologies de l'acte à l'adolescence : les fonctions du cadre groupal et institutionnel dans le processus de reliaison. In F. Marty. *Le lien et quelques-unes de ses figures* (pp. 141-152). Mont-Saint-Aignan : Publications de l'Université de Rouen.
- Pinel, J.-P. (2003) Clinique de l'agir durant la latence et la préadolescence : le rôle des groupes d'expression psychodramatique, *Psychiatrie de l'enfant*, 2, 46, pp. 521-548.
- Racamier, P.-C. (1992). *Le génie des origines. Psychanalyse et psychose*. Paris : Payot.
- Sirota, A. (2003). *Figures de la perversion sociale*. Paris : EDK.
- Stoller, R.J. (1975). *La perversion, forme érotique de la haine*. Paris : Payot et Rivage ; 2000.

Russian Science in Global Research Networks

Andrey Yurevich¹

Irina Tsapenko²

Abstract: The article³ deals with the latest development of globalization processes in Russian science. After the dramatic increase in the level of the internationalization of Russian R&D in the early 1990s, recently we observe the decline of the intellectual emigration, stabilization of indicators of international collaboration in publishing and patenting, etc. The deceleration and steadier development of globalization processes are peculiar to countries which are already integrated in global research network and may mean their moving towards the “optimum of integration”.

Keywords: Russian science, globalization, migration of scholars, sourcing R&D, international collaboration in publishing and patenting, e-science

The world science is undergoing intensive globalization. While for the Western science this process presents an extension of tendencies that emerged long ago, for Russian science it brought a number of relatively new phenomena connected with a growing international involvement of Russian science, its increasing dependency on world science, enhancement of contacts and gradual erosion of interstate borders, progressive integration of Russian scientists into international academic community, etc. After the dramatic increase in the level of the internationalization of Russian science and scientific community after the fall of the “Iron Curtain”, which isolated them from the world science and scientific community, the globalization processes in the country now show signs of more stable development, peculiar to countries which are already integrated in global research networks.

One of the characteristic features of the globalisation of science is the growing international mobility of scholars. **Emigration of scientists**, which is peculiar to the developing countries, large part of whose professionals (exceeding 80% in Guiana and Jamaica) went abroad, affects the developed countries as well. In the 1990s 83 000 researchers and engineers left Europe for the USA⁴. After the fall of the “Iron Curtain” the emigration of Russian scholars achieved massive proportions. The resettlement of Russian scholars to other countries (mainly the US and Germany) in the last few decades was perceived in Russia either as a national tragedy and a threat to national security, or as a potential source of fabulous profit, while its scope has been persistently overestimated. It has been suggested, for example, that about 70-90 thousands scholars have been leaving the country for good an-

nually (if it were the case, today the size of our academic community would be expressed as a negative number). Others claimed that Russian academic diaspora counted about 300 thousands people.

But According to the OCED data, at the beginning of this century the whole diaspora of emigrants with tertiary education originated from Russia, scientists included, counted only 256 000⁵. Similar figures appear in the World Bank study, stating that there were 289 000 Russian expatriates with tertiary education in OCED countries in the early 2000s⁶.

More balanced estimations of the size of Russian academic diaspora suggest that about 30 thousands Russian scholars have left the country for good and got settled abroad. The figure is certainly quite substantial. These estimations are confirmed by the data collected by the Russian Ministry of Interior: in the period between 1992 and 2001 about 43 000 citizens of the Russian Federation who had been employed in science, research and education obtained a permission to take permanent residence abroad. They also correspond to the US National Science Board date, according to which in 2003 in the USA which has the largest Russian academic diaspora there were 16 200 U.S. residents with a doctorate degree in S&E from the Former Soviet Union, 80 per cent out of which received the degree

from non-U.S. institutions, that is came to the USA as established scientists⁷. If we consider only those scholars who have reached leading positions abroad, for example, a permanent position at an American university, their figure would not exceed 300 persons.

In 2000-2009 the Russian Federal State Statistics Service (Rosstat) reported a decrease in the emigration of Russian citizens with a scientific (doctorate and candidate) degree. In 2008 this group of emigrants constituted 93 persons out of whom 46 persons leaving for countries others than Commonwealth of Independent States (CIS) and in 2009 respective figures were 76 and 46⁸. The majority of Russian scientists do not demonstrate intentions to permanent emigration and orient at another migration model which presupposes their circulation to take up a fellowship or a temporary position abroad. According to the OCED data, in 2007/2008 Russian citizens constituted about 2 per cent (1945 persons) of all foreign researchers working in the US. Russian citizens form the 6th largest group of European scholars working in the US and the 13th largest group of all foreign scholars working in the US (table 1). But since 2005/2006 when the size of this group counted 2402 persons, it has diminished indicating to the growing attractiveness of other, mainly European science migration routes or better prospects of work in Russia. How-

Places of origin	Number of foreign scholars, Headcounts
China	23 779
India	9 959
Korea	9 888
Japan	5 692
Germany	5 269
Canada	4 758
France	3 802
Italy	3 273
United Kingdom	2 823
Spain	2 320
Chinese Taipei	2 185
Brazil	2 071
Russia	1 945
Israel	1 698
Turkey	1 539
Other	25 121

Table 1. Top 15 places of origin of foreign scholars in the US universities, 2007/08

Source: "OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2009". http://www.oecdilibrary.org/content/book/sti_scoreboard-2009-en.

ever, when estimating the overall loss of Russian science and research, we need to take into account those scholars who leave the country for a temporary job or to study abroad but who may not return to Russia.

The migration of Russian scholars abroad is accompanied by an opposite process - *the immigration of foreign scholars* - which is an important dimension of globalization of science in other countries as well. At the beginning of the 2000s the share of foreigners in the total number of the university researchers reached 35% in the USA. It was lower in Europe constituting 10% in Norway, 7.5% in France and 5% in Portugal⁹.

The academic community in Russia was established precisely in this way in the 18th century under Peter I. In the Soviet period, naturally, there were very few foreign scholars visiting the USSR with guest lectures or for some other academic purpose. The only exception were scholars coming over from other socialist countries. However, as science in these countries was modelled upon the Soviet Union, this particular type of international contacts had very limited impact on our science and scholarship in terms of their globalization. This is also true concerning latest migration of the CIS-countries citizens with a scientific degree to Russia, totalling 417 persons in 2009¹⁰.

In the last few years scholars from other foreign countries have been increasingly coming over to Russia, and not only Russian expatriates but also native researchers from western countries, bringing to Russia new knowledge and research experience from abroad and fostering its scientific links with other countries. Latest initiatives of the Russian Ministry of Education and Science, directed at attracting to Russia leading foreign and Russian expatriate scientists to realize joint research, as well as the liberalisation of the rules of immigration of the highly qualified professionals have played an important role in the activation of this process.

But the scale of this process is still very limited: in 2009 only 39 persons with a scientific degree came to Russia from countries others than CIS¹¹. Though the balance of the intellectual migration between Russia and the CIS-countries is positive for Russia, the 'brain-drain' from Russia to the West is not counterbalanced by the immigration of western scholars.

The fall of the "Iron Curtain" gave rise to the phenomenon of *foreign sourcing or offshoring R&D services* in Russia, which concerns not the physical, but the virtual mobility of scholars, who can be hired for 1/10 of a salary that is to be paid in western countries. This process is connected with the activities of transnational corporations which realize R&D abroad, creating research labs and engineering departments worldwide and placing orders with local institutions and companies and acquiring foreign intangible. According to the OECD data, in 2007 R&D funds from abroad, mainly from foreign firms, made 7.8% of Russian business enterprise R&D expenditure. (This indicator is even much higher in many European countries, reaching 15.3% in Hungary, 16.2% in the Slovak Republic, 23.2% in the United Kingdom and 24% in Austria¹².

Many Russian research institutes and centres are working for their foreign partners. "Ford Motor Company", "General Electric", "United Technologies Corporation", "Goodrich Corporation", "AT&T Bell Laboratories", "Sun Diamond Technologies", "Sun Microsystems", and others, have signed contracts with research institutes in Russia. As a result, at the beginning of the 2000s about 10 000 researchers who lived in Russia were working for American institutions, while another 20 000 working for institutions of the European Union¹³.

The development of this process is manifested in the rising share of foreign holders of patents for inventions made in Russia. The share of patent applications filed with the European Patent Office (EPO) by foreign residents in total applications for inventions made domestically in Russia increased from 53.9% in 1991-1993 to 63.3% in 2001-2003 and then stabilized at that level constituting 60.9% in 2005-2007. Nevertheless it keeps on being among the highest in the world, coming second in Europe after Romania (72.2%). But the mirror indicator - the share of patent applications filed with the EPO by Russian residents for inventions made abroad in total Russian applications - is rather low and relatively stable oscillating from 13.9% in 1991-1993 to 14.5% in 2001-2003 and back again to 13.1% in 2005-2007¹⁴.

The third aspect of globalization of Russian science concerns the growing *internationalization of the production of new knowledge*.

The process has manifested itself in widen-

ing the practice of *publishing scientific articles abroad*. As our survey conducted in 2003 indicates, 76 per cent of Russian scholars have publications abroad, 17 per cent publish abroad quite often. While scholars who specialise in humanities and social sciences typically have a better command of foreign languages, they are less likely to publish abroad (59 per cent), as compared to their peers in natural sciences (85 per cent) who are in high demand in other countries¹⁵. This trend is confirmed by the Russian Centre for Science Research and Statistics (CSRS) data, according to which 78% surveyed chief managers of R&D institutions mentioned the fact of publications by their personnel in western reviewed journals during the two years previous to the survey¹⁶. At the same time the number of Russian scientific publications in the journals included in the Web of Science database, 25-40% (depending on the scientific discipline) of which are published in the USA and 20-40% - in the UK, after reaching its peak of over 29 000 papers in 1994, declined to 23 730 in 2006 and than ameliorate its positions only to 27 083 in 2008 which was a very modest figure of against the majority of developed countries¹⁷.

Similar trends apply to *patenting inventions abroad*. The number of utility patents issued by the United States Patent and Trademark Office (USPTO) for inventions developed by Russian citizens increased from 3 in 1993 to 271

in 2010¹⁸, the number of patents granted by the European Patent Office rose from 8 in 1996 to 58 in 2009¹⁹. At the background of the low values of these indicators the number of patents issued by the Russian patent office (Rospatent) to foreign applicants grew simultaneously from 4276 in 1993 to 8530 in 2009 which indicated to the growing interest of those applicants in moving forward new technological products on the Russian market²⁰. Nevertheless in all three cases the growth of these indicators was not lineal.

An even more important indicator of a growing integration of Russian scholars into the international academic community is a substantial number of *articles* they publish in *co-authorship with their foreign colleagues* which is characteristic for the world science as whole. According to OECD data, in 2007 the average world share of scientific articles involved international co-authorship was three times higher than in 1985²¹. While Russia has rather modest figures for publications produced by international teams of authors in comparison with most other European countries (figure 1), nevertheless the country till 2006 was ahead of many other nations if we consider the rates of increase. The share of articles published by Russian scholars in co-authorship with their foreign partners in journals listed by the Thomson Corporation increased from 22.1 per cent in 1994²² to 37.6% in 2005 but then lowered to 32.4 per cent in 2008²³.

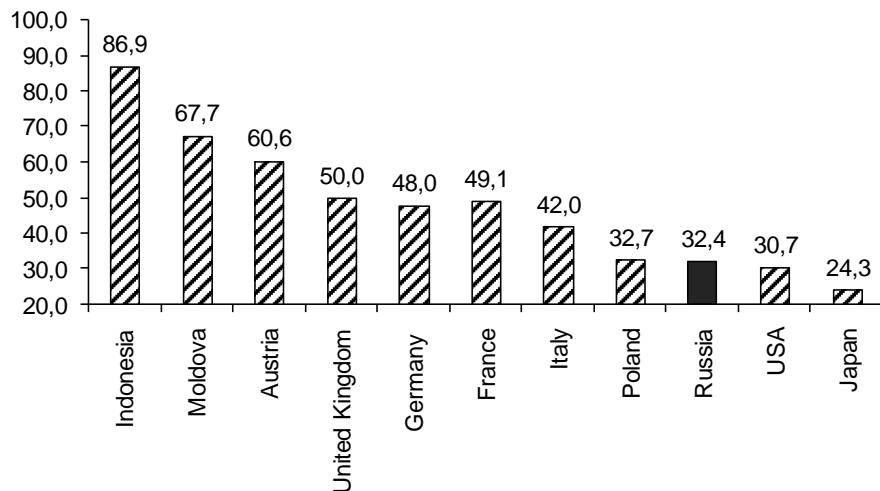

Figure 1. Share of internationally co-authored scientific articles in the S&E journals indexed in the Web of science (%), 2008.

Source: "UNESCO Science Report 2010. The current status of science around the world", UNESCO Publ., Paris, 2010.

The main scientific partners of Russia are the USA (10.3% of all the Russian collaborative papers written in 2004-2008), Germany (10.1%), France (5.3%), UK (4.3%), Italy (3.4%), Japan (3%), as well as Poland, Switzerland, Netherlands, Sweden²⁴. Russian R&D institutions collaborate most frequently with

their traditional partners coming from the soviet époque such as the Max Planck Society, the Czech Academy, and the Polish Academy, as well as with organizations working in the sphere of Nuclear and Particle Physics where Russia occupies robust positions, such as CERN, CEA and INFN (Table 2).

Organization	Country	Number of co-authored papers
Max Planck Society	Germany	4 040
Istituto Nazionale di Fisica Nucleare (INFN)	Italy	2 813
Commissariat à l'Energie Atomique (CEA)	France	2 018
MIT	USA	1 380
European Organisation for Nuclear Research (CERN)	Switzerland	1 331
University of Tokyo	Japan	1 231
Academy of Sciences of the Czech Republic	Czech Republic	1 174
Polish Academy of Sciences	Poland	1 166
University of Lund	Sweden	1 143
Imperial College London	UK	1 114

Table 2. Top foreign R&D organizations collaborating frequently with Russian R&D institutions, 2004-2008
 Source: "Global Research Report. The new geography of science: research and collaboration in Russia", January 2010, Thomson Reuters. <http://researchanalytics.thomsonreuters.com/m/pdfs/grr-russia-jan10.pdf>.

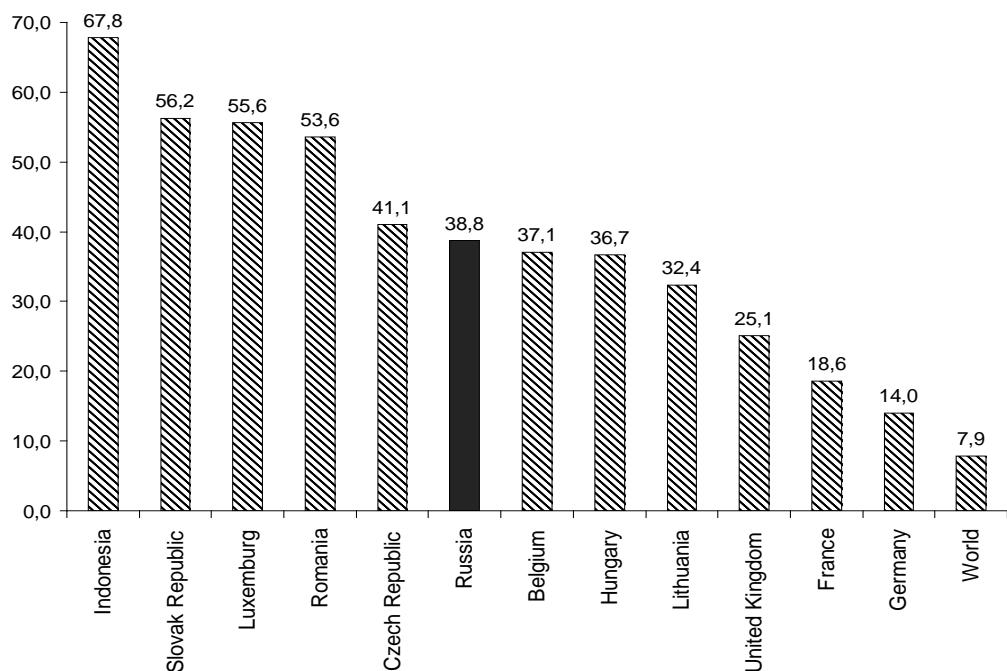
At the same time Russia was the main scientific partner of the CIS-countries which reflects the strong scientific ties formed before between the republics of the Soviet Union. In 2007 42.9% of all the articles, indexed in the Web of Science, which were written by the authors from Turkmenistan 35.6% from Tajikistan and 26.3% from Kazakhstan had Russian co-authors²⁵.

There is also a substantial increase in the number of *patents with foreign co-inventors*, taking place within multinational corporations or international research joint ventures, thus integrating geographically dispersed knowledge, and Russia in particular has been affected by this process. The share of patent applications to the EPO for inventions developed by Russian institutions and citizens in collaboration with their foreign partners increased dramatically from 23 per cent (of all patent applications filed by Russian citizens) in 1990-1992 to 45.7% in 2001-2003, than it slightly lowered to 38.8 per cent in 2005-2007²⁶. Russia is one of the lead-

ing countries when this indicator is considered, the country surpasses most of the European nations (Figure 2). But the decrease in the indicator may reflect Russia's strengthening positions in the sphere of patenting abroad.

Russian institutions and scholars participate more actively in *international projects*. Our survey conducted in 2003 indicates that 39 per cent of Russian scholars take part in international projects. Specialists in natural sciences are more active in this respect (42 per cent) than specialists in humanities and social sciences (31 per cent)²⁷. These figures are quite high, matching the level reached by the countries of Western Europe where, according to the 2003 survey, 36 per cent of scholars took part in joint projects with foreign partners (the figures vary across disciplines, ranging from 18 per cent in psychology to 83 per cent in astronomy/astrophysics)²⁸.

According to CSRS survey results, the share of R&D institutions which realised on a regular basis joint projects and work with for-

Source: OECD Patent Database, 2011. <http://stats.oecd.org>.

Figure 2. Share of patent applications with foreign co-inventors for inventions filed with the EPO, %, 2005-2007.

eign enterprises outside CIS-countries within two years before the survey increased from 17.3% in 2005 to 23% in 2008 though the share of those realising such projects from time to time decreased negotiating such projects – from 40% to 31.1% respectively. In 2008 20.4% Russian institutions indicated that the realization of these projects provided technological innovations in partnering foreign countries, but the share of such institutions lowered in comparison with 2005 when it was 40.4%²⁹.

Increased numbers of publications and patents abroad, a grown share of articles and patents produced in co-authorship with foreign partners reflect a rapid geographic expansion and intensification of international academic communication and cooperation. While the scope of international cooperation usually depends on the distance separating the participants, the last two decades have been marked by increasing geographical diversity and a growing spatial distance between research institutions that take part in joint projects. The data collected by the US National Science Board provide evidence for expanding geography of international cooperation. Thus, in

1996 those Russian scholars whose joint publications were listed in the ISI database had co-authors in 82 countries, while in 2003 they had co-authors in 94 countries³⁰.

An important role in these processes has been played by the development of information-communication technologies. The increasing **use of the internet in Russian R&D** seems to be one of the most obvious aspect of its globalization. It has even led to the emergence of a new term — “e-science”. Russia’s entry to the internet was belated but when it took place it was very fast. Russian internet is quickly catching up, developing at a much faster pace than in the countries of Northern Europe where the share of internet users has exceeded 80 or even 90 per cent of the whole adult population. In the last five years the number of monthly internet users in the Russian Federation has increased 2.5-fold, reaching 50.3 million (or 43 per cent of adult population) in winter 2010-2011³¹, but as it occurs traditionally the modern rates of growth of internet audience are much lower than at initial stages of the ICT uptake.

The data provided by the Rosstat indicate that in 2009 94 per cent of Russian science

institutions used internet and email, which is a much higher figure than the figure for the country as a whole (78 per cent). 61 per cent of science institutions had their own web-sites (24 per cent in the country as a whole)³². The largest Russian network for science and higher education RBNet/RUNNet is connected to the academic networks of European countries.

In Russia, as well as in other countries, scholars are among the most active groups in terms of information exchange. According to our survey 20.1% surveyed in 2005 Moscow scientists had professional web sites/pages in contrast to 70% of their western counterparts³³.

Less obvious and more complicated problem is **globalization of the content** of contemporary Russian science and its westernization. We should bear in mind that in Russia science and scholarship have always had their national attributes, regardless of all declarations about international character of science. These attributes have been manifested in their particular social organization, in distinctive systems of knowledge developed by Russian scholars. They can be most vividly exemplified by the development of peculiar fields of "knowledge", such as Marxist-Leninist philosophy, or "scientific communism", which were not considered as science in the West. The opposite was also true: genetics, cybernetics, sociology were not recognised in Russia/ the Soviet Union at certain moments, while in the West these disciplines have been considered as sound disciplines.

More subtle manifestations of the cognitive specificity of Russian science and scholarship could also be observed. For example, national attributes of Russian philosophy were evident even in those periods when ideological and political pressures were absent, reflecting certain features of Russian mentality. It is generally recognised that philosophical systems developed by Vladimir Solovyov, Nikolai Berdyaev, Ivan Iljin could have emerged only in Russia. The same applies to a number of concepts developed by Russian specialists in social sciences, humanities (for example, Lev Vygotsky in psychology), and to a certain extent even in natural sciences. Russian/Soviet educational system, which in many ways has shaped the specificity of the content of Russian science, has also had its own distinctive features that have manifested themselves in privileging certain disciplines and methods of instruction.

Recently the content of Russian science is increasingly converging with science in the West. Convergence is most evident in those fields where previously the divisions were most obvious, i.e. in social sciences and humanities. Education provided to Russian specialists in humanities is getting more and more similar to the Western one, and it happens not only because some of these specialists have been educated abroad.

Other factors accounting for this process are: the fall of the "Iron Curtain", the rejection of such academic "disciplines" as historical materialism, dialectical materialism, the history of the Communist Party of the Soviet Union, scientific communism that provided for "distinctly original" character of the Soviet educational system; its general ideological disengagement; a substantial number of faculty members who have been widely travelling to foreign countries. At the same time we observe increasing similarity in ethical standards, theoretical framework and methods of research, while Russian students often display a better command of foreign theories than of those developed in their own country. Naturally, it does not mean that Russian science and scholarship have totally lost their originality in terms of their content. Probably, Russian scholarship, especially in humanities and social sciences, will always retain its originality.

However in the context of globalization national distinctions are gradually diminishing, while academic research acquires international forms that correspond to the logic of scientific inquiry. Moreover, there are reasons to claim that Russian social sciences and humanities are gradually becoming an intermediary for translating Western knowledge to our social practice.

In the process of globalization of Russian science **socio-psychological outlook of a Russian scholar** is also changing, acquiring general international characteristics common to our foreign colleagues. Like Russian society as a whole, Russian academic community is undergoing rapid divergence. As a result, apart from impoverished intellectuals, we observe the rise of a new stratum of scientists, who as a rule have quite decent incomes, several jobs, very good command of foreign languages and regularly travel abroad, representing an international type of a scholar, a "citizen of the world".

This stratum of our academic community

is still slim enough. However it is growing very fast, it has much greater vitality than other strata and the future undoubtedly belongs to these people. Moreover, as the polls indicate, these people, unlike some other categories of Russian scholars, have no intention of leaving the country for good. It is likely that it is this stratum, which is the main harbinger of globalization in contemporary Russian science and humanities, as these scholars conform to international standards and transfer international trends to Russia.

Social globalization consists of gradual withering of characteristically Soviet forms in the institutional infrastructure of science and the dissemination of Western forms. As in the West, it is establishing links with education — a natural process, if considered against the background of a general westernization of life in the country.

Much less obvious is **psychological globalization**, since it was scholars' distinctive psychology that defined the originality of Russian science and scholarship. It presupposed very special relationships among Russian scholars, who had never been particularly interested in competing for priority — a trait dominating the history of science in the West since a protracted dispute between Isaac Newton and Gottfried Wilhelm Leibniz. Russian scholars had a very distinctive motivation for their research, a kind of "collectivist messianism" — as the opposite of "individualist messianism" typical for Western science; they had a distinctive value system that led to the "cult of service to society".

The cult of service to society has given way to individualistic motives: to earn money, to receive recognition, to get a good job. Though it would be an overstatement to suggest that messianic values have entirely disappeared in the pragmatic environment of contemporary Russia.

Pragmatic considerations are manifest in **relations between science and society** which are changing in the process of globalization of Russian science. Previously these relations looked very romantic, while academic community shared the "cult of service to society". Today these relations have become extremely pragmatic. The old ideology has been replaced by a new one, grounded in the belief that society needs science and scholarship first and foremost in order to solve practical problems:

to build "knowledge economy", to develop high-tech industry, to increase GDP. Therefore, priorities have shifted towards applied research serving practical objectives, while "the pursuit of knowledge out of curiosity" and in order to achieve other non-pragmatic goals has been pushed to the background, which makes fundamental research very vulnerable.

Finally, contemporary Russian science undergoes a highly specific to the country process that can be defined as **internal globalization**. Traditionally science and scholarship in Russia were located in the two capitals of the country, Moscow and St. Petersburg. Gradually resources have been distributed more evenly between the centre and the periphery; still it has not yet led to more even spread of Russian science and research across the country and their lion's share is still concentrated in these cities. However centripetal tendencies, so typical for previous periods, are no more observed, and the most mobile researchers leave their native regions not for Moscow but for living and working abroad. Regional research in Russia has developed direct contacts with the world science; it has been directly integrated in it. Partly it is a result of the policy adopted by foreign scientific and research foundations that have given priority support to regional research centres in Russia. Another factor is the emergence of "oil universities" where faculty's salaries are much higher than in most higher schools in Moscow. Some other new factors might be in play as well. As a result we observe a tendency towards gradual levelling of science and research in the capitals and in the regions. Therefore we can claim that Russian science has been undergoing a process of internal globalization.

* * *

The analysis of the globalization processes in the contemporary Russian science leads to the following conclusion.

First, after the fall of the "Iron curtain" from the beginning of the 1990s Russian science along with the Russian scientific community underwent intensive and multiple globalization changes manifesting in its active involvement into the world science. Nevertheless the general level of its globalization is lower than in the majority of the developed countries, which could be testified by the modest share of Russia

in the world amount of indexed publications as well as in the number of inventions being patented in the US and European patent offices etc.

Second, Russian science keeps on passing through these changes but their rate has slowed down in comparison with the early 1990s, which is reflected in the decline of the intellectual emigration, stabilization of indicators of international collaboration in publishing and patenting, etc.

Third, the deceleration of the globalization processes in Russian science is caused by different factors. Some of them are quite obvious, such as in particular the main cause of the decline of the intellectual emigration from Russia, which may be explained by the fact that the majority of national scientists who wished to emigrate from Russia left it in the early 1990s.

Fourth, less trivial explication of the deceleration of the globalization processes is based on the assumption that every national science has some “optimum of its integration” into the world science, based on the size and the level of the development of the economy and the science. Insufficient integration has obvious negative sequences for the national science, but the superfluous integration leads to its “dissolution” in the world science and loss of its national specificity, derivative of the socio-cultural context of the concrete country, the specificity, which served traditionally one of the main sources of the creative potential of Russian scientists. Maybe the slow down of the rate of the internationalization of Russian science means that it is approaching this “optimum of integration”.

Endnotes

¹ Institute of Psychology of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia.

Email: yurev@orc.ru

² Institute of the World Economy and International Relations of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia. Email: tsapenko@bk.ru

³ The research is supported by the Russian Foundation of Humanities, Project № 11-03-00513a.

⁴ M. Abella, “Global competition for skilled workers and consequences,” in: Kuptsch, Chr. and Eng Fong, P., Eds. *Competing for Global Talent*,

ILO, Geneva, 2006, pp.17.

⁵ “Trends in International Migration”, Annual Report, 2004 SOPEMI Edition. OECD publishing, Paris, 2004, p. 143-147.

⁶ F. Docquier and A. Marfouk, “International Migration by Education Attainment,1990–2000” in: Ozden, C. and Schiff, M., Eds., “*International Migration, Remittances, and the Brain Drain,*” World Bank, Wash., 2006, p. 175.

⁷ “Science & Engineering Indicators 2010”. <http://www.nsf.gov/statistics/seind10>.

⁸ “Numbers and migration of population in the Russian Federation in 2008”, Rosstat, Moscow, 2009. http://www.gks.ru/bgd/regl/B09_107/Main.htm; “Numbers and migration of population in the Russian Federation in 2009”, Rosstat, Moscow, 2010. http://www.gks.ru/bgd/free/b10_107/Main.htm.

⁹ “OECD Science and Technology Statistical Compendium 2004”. <http://www.oecd.org/dataoecd/17/34/23652608.pdf>, p. 32.

¹⁰ “Numbers and migration of population in the Russian Federation in 2009”, Rosstat, Moscow, 2010. http://www.gks.ru/bgd/free/b10_107/Main.htm

¹¹ “Numbers and migration of population in the Russian Federation in 2009”, Rosstat, Moscow, 2010. http://www.gks.ru/bgd/free/b10_107/Main.htm

¹² “OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2009”.

¹³ A. Yurevich and I. Tsapenko, “Science in Contemporary Russian Society”, Institute of Psychology of the RAS, Moscow, 2010, pp. 92.93.

¹⁴ OECD Patent Database, 2011. <http://stats.oecd.org>.

¹⁵ A. Yurevich and I. Tsapenko, “Science in Contemporary Russian Society”, Institute of Psychology of the RAS, Moscow, 2010, p. 94.

¹⁶ L. Zubova, O. Andreyeva, O. Antropova and E. Arzhanaykh, “R&D Institutions under Reforming of the Government R&D Sector: Finding of a Sociological Survey”, *CSRS Information and Analysis Bulletin*, 2007, № 2-3, p. 49.

¹⁷ “UNESCO Science Report 2010. The current status of science around the world”, UNESCO Publ., Paris, 2010, p. 499.

¹⁸ “A Patent Technology Monitoring Team Report 2011”. http://www.uspto.gov/web/offices/ac/ido/oepip/taf/cst_utl.pdf,

¹⁹ “EPO Annual report. 2009”. [http://documents.epo.org/projects/babylon/eponet.nsf/0/afbc07d9e3b95f12c125770d0055a883/\\$FILE/epo_annual_report_2009.pdf](http://documents.epo.org/projects/babylon/eponet.nsf/0/afbc07d9e3b95f12c125770d0055a883/$FILE/epo_annual_report_2009.pdf).

²⁰ “Russian Statistical yearbook 2010”, Rosstat, Moscow, 2010, p. 572.

²¹ “OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2009”. http://www.oecdilibrary.org/content/book/sti_scoreboard-2009-en.

²² “Science & Engineering Indicators 2004”.
<http://www.nsf.gov/statistics/seind04>.

²³ “UNESCO Science Report 2010. The current status of science around the world”, UNESCO Publ., Paris, 2010, p. 499, p. 511.

²⁴ “Global Research Report. The new geography of science: research and collaboration in Russia”, January 2010, Thomson Reuters. <http://researchanalytics.thomsonreuters.com/m/pdfs/grr-russia-jan10.pdf>

²⁵ “Indicators of science:2009”, Statistical yearbook, SU-HSE, Moscow, 2009, p. 337.

²⁶ OECD Patent Database, 2011. <http://stats.oecd.org>.

²⁷ A.Yurevich and I. Tsapenko, “Science in Contemporary Russian Society”, Institute of Psychology of the RAS, Moscow, 2010, p. 101.

²⁸ “Internet for R&D”, University of Applied Sciences Solothurn, 2003. http://www.observatory.gr/files/meletes/WP5_No2_R_and_D_II.pdf.

²⁹ L. Zubova, O. Andreyeva, O. Antropova and E. Arzhanykh, “Sociological monitoring of science entities activities (2005-2009)”, *CSRS Information and Analysis Bulletin*, 2010, № 1, pp. 1-94. http://www.csrs.ru/inform/IAB/iab1_2010.pdf, pp. 32-33.

³⁰ “Science & Engineering Indicators 2006”.
<http://www.nsf.gov/statistics/seind06>.

³¹ Internet in Russia. Analytical Bulletin of the ‘Public Opinion’ Foundation, Issue 32, Winter 2010-2011. http://bd.fom.ru/pdf/Internet%20v%20Rossii%20Vol32.%20Zima%202010-2011_short.pdf.

³² “Russian Statistical yearbook 2010”, Rosstat, Moscow, 2010, pp. 514-515.

³³ L. Zubova, O. Andreyeva, O. Antropova and E. Arzhanykh, “Sociological monitoring of science entities activities (2005-2009)”, *CSRS Information and Analysis Bulletin*, 2010, № 1, pp. 1-94. http://www.csrs.ru/inform/IAB/iab1_2010.pdf, p. 9, p. 125.

Canadian First Nations and the State: the irony of hegemony

Guy Lanoue¹

Abstract: Despite nearly 40 years of liberal Canadian government policies that favour local self-determination in many sectors (for example, education, housing and policing) among First Nations, living conditions have not substantially improved, with lower longevity and educational levels, and higher infant mortality, incarceration rates, suicide rates and unemployment. Other issues (alcoholism and sexual and substance abuse) continue to plague many First Nations groups. The problem may lie with the idea of local empowerment and its roots in traditional hegemonic technologies that have lost much of their effectiveness in Western societies. While First Nations often politicised their cultural identity to affirm local autonomy, North American and Western European have followed a different path. Popular culture has slowly but dramatically displaced State-sanctioned national cultures, and its elements are used by individual to limit the influence of State-sanctioned hegemonic practices and to reinforce individual agency. First Nations, in contrast, want a voice in the traditional machinery of State power and either reject popular culture as an inappropriate choice vis-à-vis the national cultures they desperately want to penetrate, or simply do not master the dynamics of recycling, ritualisation, irony and resemiotisation that are at the base of popular culture. In sum, they have inadvertently distanced themselves from many important dynamics that have come to dominate not only Western culture but the means of empowerment of the Self. Each subsequent generation is thus less empowered in terms of the wider culture.

Keywords: Canada, FirstNations, State, hegemony, culture, Self

In this brief paper, I will propose a hypothesis for the continued disempowerment of Canadian First Nations in the context of a liberal (and neo-liberal) Euro-Canadian government policy of officially recognising cultural diversity and political empowerment of local First Nations government. In other words, I examine reasons why political claims made by First Nations and acknowledged by the Canadian Federal government have failed to improve living conditions in First Nations communities

and have not led to greater political empowerment in the Canadian State, even though First Nations have implemented versions of local government that correspond to Euro-Canadian notions of governance.

Canada has over 600 recognised First Nations, with a 2006 (the latest census data available) population of 700,000 Indians, 400,000 Métis and 50,000 Inuit (of a total of approximately 33 million),² compared to the 500 First Nations with a population of 2.6 million (of

a total of 330 million people) in the United States. Canada, therefore, has proportionately more people claiming Indigenous ancestry as a percentage of total population, and a greater number of distinct peoples, some of whom share a common language despite the autonomy of individual bands and tribes. “Nation” and therefore “First Nation” is the preferred form of address and reference, since most have established political identities and territorial and cultural claims vis-à-vis the Canadian Government on the basis of autochthonous occupation of the territory that was to become Canada. These claims seek greater local powers for the groups who put them forth, even though Canadian law recognises the special status of First Nations peoples, though there are, as can be expected, debates, claims and counterclaims about what constitutes this special status and to what rights such a status might entitle them. The claims process has been ongoing since the early 1970s, as a response to a government document in the late 1960s that sought to eliminate the special status of First Nations (Statement of the Government of Canada on Indian Policy, 1969), essentially proposing that their interests would be best served by integrating them into the greater Canadian polity, as any other visible ethnic group. This model of integration had so far served most immigrants to Canada, and it was felt that what had been successful for hundreds of immigrant groups could work for what, after all, was thought of as a single ethnic group, “Indians”, whose similarities outweighed their differences. Most First Nations reacted to this proposal by digging in their heels and claiming that the special legal status was not protecting their cultural survival. Other measures would have to be taken, beginning with land rights, that is, acknowledging that First Nations at least had legitimate claims to much larger parcels of territory to which they were entitled under the various treaties and policies that over the centuries had essentially abrogated their legal rights to claim sovereign status vis-à-vis the Canadian (and, earlier, the British and French) government and administer their own “traditional” territories.

Since that time numerous land claims and other issues have been resolved by new, more tolerant government policies allegedly inspired by politically correct notions of cultural diversity and by court decisions that have slowly but inexorably expanded First Nations rights. Their

living conditions, however, have not substantially improved since the 1960s. Unemployment is easily twice the national average (exact figures are almost meaningless given the high degree of variation within a huge country such as Canada); incarceration rates of First Nations people are astronomical in some provinces (for example, nearly 20% of all prisoners in some western provinces); health problems are rampant by all accounts (substance abuse; fetal alcohol syndrome, though again exact figures are unavailable; poverty is rampant and education levels are below national standards; suicide rates are twice the national average overall, and three times the national average for young people; life expectancy is up to 10 years below the national average (depending on the group and on location); and so on.³

Overall, a sad record. Yet all this must be measured against the efforts of a liberal state to empower First Nations communities and Band and Tribal Councils. What happened? Most explanations, which I cannot obviously summarise in this brief overview, lay the blame on the incompatibility of Euro-Canadian and First Nations cultures, conveniently conflating hundreds of unique cultures into a single monolithic First Nations culture. Others blame incompatible political systems, as First Nations did not “traditionally” have formal governments with large powers of intervention at local levels. Still others blame the move towards self-governance, since expanding the powers of small local councils creates opportunities for abuse of power, nepotism and other forms of corruption and inefficiency. Others have invoked the concept of internal colonialism, suggesting that liberalisation of government policies towards First Nations that favour the decentralisation of power are a mask for implementing more government control, since the autonomy of local councils unable to deal with a multiplicity of government functions normally handled by a more or less competent bureaucracy in the rest of Canada (health, education, employment and job creation) simply multiplies opportunities for mistakes and corruption, thereby increasing the supervisory and oversight roles of the AANDC (Aboriginal Affairs and Northern Development Canada). Still others have suggested (including this author) that many First Nations groups have very different notions of the Self; these are incompatible with normalised versions of individuality

and individualism that dominate the Euro-Canadian social scene.

Here, I wish to comment on the sad state of affairs that prevails in many First Nations communities (and elsewhere, as a large percentage live off-Reserve) by examining Euro-Canadian cultures of governance and their impact on First Nations.

I adopt a gramscian approach to develop one hypothesis that can account for the situation because it reveals that the nature of Euro-Canadian governance is everywhere, and for all First Nations cultures, incompatible with the development and expression of First Nations' notions of agency and engagement of the Self. As Leader of the Italian Communist Party and a leading critic of the Italian Fascist regime, Antonio Gramsci was imprisoned in 1926 and died 11 years later after a brief period of liberty.⁴ Many of his analyses addressed the question of why subaltern classes had not revolted against bourgeois oppression, as Marx had predicted. Rather, he noticed that as they became somewhat better off, they tended to adopt some of the cultural traits of their oppressors. This, he argued, was due to cultural hegemony, where western governments for several decades had experimented with new techniques of governance that were based on politicising symbols that many thinkers had previously ignored because their signifieds were situated in the microculture of everyday life. In other words, by politicising "normal" practices and values associated with the banal, by the late 1800s governments were able to create meaningful cultural capital that bridged the gap between rich and poor, bourgeois and working class. It was no surprise that growing industrialism that inevitably enriched the society (though not all segments equally) raised the social aspirations of the better-off underclasses, to the point that they appropriated these newly-legitimate signs of power (ways of eating, of dressing, of socialising, room layouts, etc.) because these were of course to be found in their own culture. In other words, they were given politically legitimate tools to initiate forms of resistance that were in some cases even more powerful than bourgeois culture because the petty bourgeoisie and the rich proletariat had the advantage of "authenticity": the simpler the food, the more their dress was derived from traditional costumes, the more robust their wine, the more they could make

claims of cultural legitimacy. Gramsci realised that this repoliticisation of these powerful symbols of upper class and then of "national" identity (so they became after they were appropriated by other classes) in fact reproduced the system, since these symbols were a) no longer restricted to a small dominant group but were available to everyone with the social capital to use them; b) were doubly validated by the similar praxis of who, in theory, should be class enemies. In other words, economic considerations that were traditionally used as a measure of people's orientations towards class and politics were inadequate descriptions of the how functioned the political status quo. Gramsci revolutionised how people see power, as he argued that beyond the elementary deployment of force by a ruling elite, there was also a form of implicit acquiescence by the ruled, not in the sense of de Tocqueville or Rousseau's notion of the social contract based on the cognizance of all parties and on the full disclosure of explicit values supporting it, but rather in the willingness to play the power game for smaller stakes and with slightly re-written rules.⁵

Since Gramsci's time, this position has had a huge influence on the social sciences, as for example on Michel Foucault's notion of normalisation and on widespread ideas of agency as the ability of individuals to take significant action and independent positions vis-à-vis established institutionalised structures and practices whose overall aim is to channel or weaken individual action.⁶ Pierre Bourdieu adopted the gramscian line when examining the microcultures of status.⁷ Bourdieu affirmed that objects consumed in local status wars are evaluated according to people's "birth" (their inherited cultural baggage) and by « education » (their acquired cultural baggage). Objects are acquired according to a person's habitus, which is a predisposition to individuality and to individualism. In the capitalist context, this is an important set of values that are a manifestation of bourgeois cultural hegemony (though he does not use this word).

Herein lies the problem with failed strategies of local empowerment claimed by First Nations and conceded by the Canadian government. Local empowerment focuses on politics and its symbols, whereas for most Euro-Canadians governance and notions of empowerment of the Self (agency) are expressed in non-political terms. The more First Nations have in-

sisted on political autonomy and the more they have believed that this would guarantee cultural autonomy, the more they have moved away from the dominant forms of Euro-Canadian governance and the more they have inadvertently isolated themselves by insisting on the political dimension as the only legitimate arena for self-actualisation. Inevitably, First Nations forms of agency cannot gain legitimacy among Euro-Canadian who for over century have created boundaries around political culture in order to isolate from “real” culture based on the semiotisation of elements in everyday life. Specifically, in cases where elements of everyday Euro-Canadian culture have been adopted, they have been the *wrong* elements from the point of view of the hierarchy of values in Euro-Canadian society. In particular, many First Nations people in western Canada have adopted some elements of cowboy apparel, especially boots, shirts and hats.

These choices extend of rock and roll music from the 1950’s and 1960’s, as well as songs that express traditional “country and western” themes: adolescent love and the discovery of individuality through intimacy with another person; family, especially those centred around loving mothers and perhaps hard-working or hard luck fathers; American-style dynamism and rebelliousness; and so forth. In a word, the recurrent themes are centred on a working class or marginal individual who is caught between expressing his “true” self and conforming to social expectations.⁸ There are other elements adopted from White culture, especially by the young; for example, heavy metal, but, significantly, little goth and neo-goth, neo-punk, emo and grunge cultures that are widespread among White suburban middle class adolescents.

The problem, however, is not one of simple borrowing. If this were the case, First Nations people could easily become better informed and so borrow more accurately or more in more astute manner, and therefore acquire a veneer of Euro-Canadian culture that would allow them to compete more successfully for social, economic and political capital. The problem is not one of simply *acquiring* symbols, but of *using* them correctly. Euro-Canadian (and Western) pop culture is based on *simplifying* its components to allow people to recombine the simplified elements in innovative and creative ways. This shifts the centre of power from “high culture”⁹ to the individuals who, in terms

of ideologically sanctioned high culture, do not possess or do not identify with the cultural capital that is necessary to claim it, is a form of resistance but also a shift in the balance of power in the social contract, from bourgeois to popular hegemony. Pop culture and recycling enhances agency not only because people reject the icons of high or museum culture sanctioned by the State, but for three other reasons: 1) the definition of cultural innovation and creativity is inevitably shifted away from the State; 2) the ability to “re-baptise” and recycle the components of pop culture underlines the power of the individual as a one-person cultural broker and cultural innovator, since recycling calls attention to two meanings: one, the denotative or semantic content that has for generations been established as standard, and, two, the subtext of irony that runs through pop culture’s recycling machinery; people are thus doubly empowered, as masters of the original text “hidden” by irony, and as masters of the original system of meaning; 3) the signified of “culture” as the all-encompassing system of representations of a group has shifted, in the Western and Euro-Canadian context, from an industrial society characterised by class tensions to a service-centred industry characterised by unclear or even meaningless traditional class boundaries; this shift shifts the legitimacy of the normalised discourses of power from the hermetic and universal underpinnings it normally claims to a relativistic framework, where the basis of power emerges (rather than being confirmed) in discourse.¹⁰

Conclusion

What conclusions can emerge from these considerations? First, if modernity were merely an assemblage of traits that could be copied, interpreted, and even exchanged, then potentially all countries could be “modern”, even Albania, Iraq and Libya when clearly they are not. They are dominated by sectarian theologies or by tribal loyalties. It is not the trappings of modern armies or apparently republican governmental institutional practices that define modernity. Sweden, Romania and Canada have distinct cultures but are modern, despite the presence of tribal gypsies in Romania, tribal Sami in Sweden and tribal First Nations in Canada. Experience has shown that differentials in power, as in postcolonial theories, cannot be them-

selves account for current conditions, since political powers held by local bands and tribes is considerable and yet do nothing to assuage the situation.

Modernity emerges from hegemony, the way in which these varied traits are put in motion for and by individuals at a deeply embodied level. These traits are embodied as part of a *habitus*, an ensemble that defines the limits of the cultural capital with which an individual can manipulate the culture that surrounds him. Clearly, this is one important component that is missing in First Nations interpretations and appropriations. Finally, there is the irony: as First Nations have launched themselves on a trajectory that increasingly politicises and radicalises their position vis-à-vis Euro-Canadians, they increasingly distance themselves from the possibility of participating in the hegemonic practices of the State. Hegemony is mediated, first, through mass culture, and second, in pop culture as Canada and other Western nations increase their participation in the postmodern and neoliberal world system. Under modernity, with its political mobilisation of mass culture derived from and inspired by high culture and its State ideologies, there may have been a chance for a First Nations efflorescence, as there seemed to be in the late 1960s and 1970s, with various First Nations artists and writers emerging after mastering the *habitus* of the popular arts. That moment, however, has passed, with the increasing domination of pop culture with its ironies, self-references and recycling, their efforts are met with indifference by the mass of Euro-Canadians who are now engaged in redefining agency by undermining and even sabotaging the mass culture of modernity by their commitment to postmodern irony. It is of course the final irony that irony

as an aesthetic and discursive form of pop culture has ironically created a nearly insurmountable gulf between the White middle classes and First Nations committed to its opposite, the engaged and committed Self.

Endnotes

¹ Département d'anthropologie, Université de Montréal, Canada. Email: guy.lanoue@umontreal.ca

² <http://www40.statcan.ca/l01/cst01/DE-MO60A-eng.htm>, 11-09-2011.

³ All data derived from Statistics Canada, Aboriginal Peoples, Population Characteristics. Most are based on the latest census data from 2006; see <http://www5.statcan.gc.ca/subject-sujet/result-re-sultat.action?pid=10000&id=10007&lang=eng&type=CENSUSTBL&sortType=2&pageNum=1&more=0>, 11-09-2011.

⁴ See David Forgacs (ed.), *An Antonio Gramsci Reader : Selected Writings 1916 – 1935*, Shocken Books, New York, 1988.

⁵ Alex de Tocqueville, *Democracy in America*, University of Chicago Press, Chicago, 2000 (1835); Jean Jacques Rousseau, *The Social Contract and Discourses*, Dent, London, 1930 (1762).

⁶ Michel Foucault, *Histoire de la sexualité*, 3 vol., Gallimard, Paris, 1976.

⁷ Bourdieu, *La distinction, critique sociale du jugement*, Éditions du minuit, Paris, 1979.

⁸ See Lanoue, “The New Iconography: Elvis, kings, commoners and the perception of change in modern Sekani society”, *Igitur* 1(1):71-98, 1989.

⁹ Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Cornell University Press, Ithaca, 1983

¹⁰ Cf. Jurgen Habermas, *The Philosophical Discourse of Modernity*, MIT Press, Cambridge (Mass.), 1987.

Unité et diversité de l'État moderne au Japon

Bernard Bernier¹

Abstract: *The state in Japan has taken many forms since the Edo period (1600-1868). It is after the Meiji restoration of 1868 that the Japanese state centralized taxation, administrative, police and military power. But since then, although there has been a consensus among leaders about the need to control the population, there has always been divisions between various state components.*

Keywords: Japon, État, divisions, contrôle, pouvoir

L'État n'est jamais une structure simple. Que l'État soit démocratique ou totalitaire, centralisé ou fédératif, il s'agit toujours d'un ensemble variable d'institutions et de services, ayant des juridictions et des pouvoirs différents, regroupés historiquement dans une structure unique mais toujours complexe et souvent contradictoire. Que l'on pense aux assemblées élues, aux ministères ayant des juridictions plus ou moins précises et souvent en compétition, à la fonction publique, aux forces armées, aux différents niveaux d'administration (nationale, régionale, locale, municipale, etc.), à la police, et on peut déjà entrevoir la complexité que cache le mot État.

Il n'en demeure pas moins que différents discours, surtout émanant de personnes bien placées dans l'une ou l'autre des institutions de l'État, ont réifié l'État, en en faisant une sorte de sujet collectif. L'utilisation même du mot État a tendance à encourager cette réification, cette simplification. Simplification, sans doute, mais il n'en demeure pas moins, comme Bourdieu (1994) l'a souligné, que le processus historique de regroupement de diverses insti-

tutions et surtout de monopolisation de pouvoirs différents (taxation, justice, utilisation de la force, etc.) sous un seul ensemble, unifié au moins de nom, crée une force particulière, un pouvoir (un capital particulier, selon Bourdieu), associé à l'État.

L'État n'est pas représenté ni organisé de la même façon partout dans le monde. En nous limitant seulement au monde occidental, l'aura particulière que possède l'État français, souvent nommé en tant que tel, est tout à fait différente de celle de pays fédératifs, comme le Canada, ou bien de celle des pays à parlements. Dans ces derniers cas, le mot État en lui-même est rarement utilisé, on parle plutôt de gouvernement. La variété des termes pour parler de structures qui partagent néanmoins des points communs est significative en elle-même. L'utilisation du mot État, en plus d'en faire une structure qui en théorie dépasse la société ou au minimum en est la seule représentante officielle, crée une unité factice dans un univers disparate, bien qu'il faille reconnaître qu'il existe une certaine unité venant du regroupement institutionnel et de la monopolisation de

pouvoirs, mentionnés plus haut.

L'État japonais moderne, depuis sa mise en place au 19e siècle, a emprunté les structures et les représentations associées aux États européens les plus autoritaires. Dès 1868, c'est surtout l'Allemagne prussienne qui a servi de modèle aux structures de l'État. Malgré l'imposition de la démocratie par les Américains entre 1945 et 1952, les dirigeants politiques ont tenté de maintenir le caractère supérieur et unitaire de l'État.

Cet article se propose d'analyser ces modifications des représentations et des structures de l'État au Japon, en tentant de montrer certaines continuités et discontinuités dans le discours des dirigeants politiques, de 1868 à nos jours. En même temps, je me pencherai sur les divisions et incohérences de l'État japonais à diverses époques ainsi que sur ses pratiques.

1. La mise en place de l'État de Meiji

Les dirigeants politiques qui ont effectué le changement de régime et la mise en place d'un nouveau type de gouvernement en 1868 ont voulu rapidement contrôler le pays à travers un mode de gouvernement centralisé. Ce n'était pas une mince tâche. En effet, le mode de gouvernement antérieur, sous les Tokugawa (1600-1867), avait été fondé sur une forme de décentralisation administrative avec environ 265 seigneurs ayant autonomie dans leurs domaines. Les Tokugawa avaient imposé des règles communes à l'ensemble du pays et ils avaient mis en place des moyens pour maintenir leur autorité sur tous les seigneurs. Mais les seigneurs avaient le monopole de la taxation dans leur domaine et ils administraient la justice, à condition d'assurer le maintien de l'ordre social. En outre, les guerriers, les samouraïs, qui formaient une caste héréditaire supérieure par nature au reste de la population, dépendaient directement de leurs seigneurs à qui ils devaient allégeance. Ils n'avaient donc pas de lien direct de loyauté avec les Tokugawa, ce qui signifie que les armées étaient divisées selon les domaines. De plus, les guerriers avaient des priviléges spéciaux, comme le pouvoir d'exécuter les personnes du commun qui leur manquaient de respect (bien que l'exercice de ce privilège se soit fortement atténué après 1750). Enfin, l'éducation du peuple était limitée, bien que les guerriers, les marchands, des artisans et les propriétaires terriens aient ob-

tenu une certaine éducation.

Le nouvel État de Meiji ne comportait pas de chambre élue. Le gouvernement entre 1868 et 1889 était aux mains des dirigeants qui avaient orchestré le changement de régime, soit pour la plupart des samouraïs de rangs moyens, associés au jeune empereur et à quelques princes de la cour impériale. Le choix des dirigeants se faisait par cooptation, les anciens choisissant leurs remplaçants. Entre 1868 et 1880, le nombre de dirigeants importants n'a cessé de diminuer, à cause des décès (dont un par assassinat) et des démissions. Il n'y avait pas de trace de démocratie, quoique des anciens dirigeants démissionnaires ont demandé dès les années 1870 la création d'une chambre élue, mais au suffrage restreint limité aux possédants. Face à la demande de création d'un parlement, les dirigeants ont finalement promis en 1885 la mise en place pour 1889 d'une nouvelle Constitution qui comprendrait une chambre élue. En attendant, et pour limiter les droits de ce futur parlement, les dirigeants ont fait décréter par l'empereur la création d'un cabinet de ministres, donc un exécutif, en 1885, indépendant de toute future chambre élue. En même temps, les dirigeants ont fait de la bureaucratie une sorte de corps d'élite, choisi par concours, lui aussi indépendant des futurs élus.

La tâche du nouvel État était de regrouper sous son contrôle ce qui avait été divisé selon les domaines et selon les castes auparavant, donc le territoire et la population. Pour les dirigeants, ce regroupement était essentiel si on voulait éviter d'être colonisé par les puissances occidentales. Il fallait donc rapidement effectuer un mouvement de monopolisation des pouvoirs dans le nouvel État, un mouvement qui avait été effectué en plusieurs décennies en Europe. Après avoir évincé les Tokugawa, et pour assurer idéologiquement cette centralisation, les nouveaux dirigeants ont nommé l'empereur comme chef et centre de l'État. Ils ont aussi procédé à l'élimination des domaines seigneuriaux, donc à la centralisation du contrôle sur le territoire, ce qui fut fait en plusieurs étapes. Le processus a été complété, en théorie, en 1871, avec la nomination de préfets dans chacune des provinces du pays ; en théorie, car plusieurs régions ont continué d'avoir une grande autonomie face au gouvernement central jusqu'à la fin des guerres internes en 1877 (voir paragraphe suivant). Le gouvernement a aussi aboli les différences de castes.

Ces changements politiques et sociaux radicaux ont entraîné des fortes résistances des guerriers, qui ont refusé quelquefois de céder l'autonomie régionale au gouvernement central et qui ont organisé des révoltes armées entre 1874 et 1877. La victoire du nouveau gouvernement contre les insurgés en 1877 a enfin assuré le contrôle central du territoire et de sa population. Fait important, c'est la nouvelle armée de conscrits, créée en 1872, recrutée en majeure partie chez les fils de paysans, qui a servi à réprimer les révoltes des samouraïs. La création de cette armée nationale avait pour objectif de donner à l'État central le monopole de la force militaire en éliminant les armées domaniales.

Pour établir une société moderne, il fallait aussi instruire la population. Le nouveau gouvernement a mis en place en 1872 un système d'éducation nationale obligatoire pour les filles comme pour les garçons, financé par les taxes locales. Plusieurs paysans, ne voyant pas la nécessité de l'éducation, se sont opposés à l'ouverture d'écoles et surtout aux taxes qui devaient servir à payer pour le nouveau système. Certaines écoles ont été incendiées. Le gouvernement a utilisé la force pour contrer cette opposition.

Enfin, les dirigeants voyaient la mise en place de l'industrie comme moyen d'accéder à la modernité. La production industrielle était signe de progrès, mais c'était aussi, par l'industrie lourde, le moyen de produire les armements nécessaires à l'autonomie politique du pays. C'est pourquoi l'État s'est lancé dans la construction d'arsenaux et, en l'absence de capitaux privés réticents à financer ces nouveaux secteurs, dans la création d'industries modèles qui seront vendues à perte à des capitaux privés entre 1884 et 1889.

Afin de financer ses opérations, le nouveau gouvernement a monopolisé le pouvoir de taxation, auparavant divisé entre les seigneurs. Il s'agissait essentiellement de l'impôt sur la production agricole, secteur de production principal à cette époque. Dès 1869, le gouvernement a tenté de collecter cet impôt, avec un succès mitigé, à cause du chaos causé par la guerre civile. Mais rapidement, dans les années 1870, le gouvernement a rétabli le système et l'impôt agricole est devenu pour plusieurs décennies la source principale de revenu de l'État, comptant pour plus de 90% de ces revenus jusqu'en 1874 et pour plus de 50% jusqu'en 1896.

Les campagnes depuis 1750 avaient été marquées par le développement de la propriété terrienne, accompagnée par des distinctions de classes importantes entre propriétaires terriens et tenanciers locataires de terre. En 1868, l'État a reconnu le système de propriété paysanne comme seul système de propriété des terres agricoles, éliminant tout droit seigneurial. Il a procédé à quelques redistributions de terres à des métayers, mais ce transfert a touché des superficies restreintes et, dans les conditions de l'époque, les nouveaux propriétaires pour la majorité ont rapidement perdu ces terres pour dettes (Ouchi, 1969 : chap.. 2). Parce qu'ils avaient un besoin urgent des revenus provenant des redevances agricoles pour financer les opérations du gouvernement, et parce que, pour ce faire et pour maintenir la paix dans les campagnes, ils devaient s'appuyer sur des leaders ruraux, pour la plupart, propriétaires terriens, les nouveaux dirigeants n'ont pas vraiment mis en place les conditions pour une véritable redistribution de terres. Ils ont donc, à toute fin pratique, maintenu le système de propriété terrienne hérité de la période antérieure. Même plus, les politiques mises en place, dont la redéfinition de l'impôt foncier traitée plus en détail plus loin, ont consolidé le système qui a progressé par la suite, du moins jusque dans la première décennie du 20e siècle. Les paysans ont répondu en protestant, souvent violemment, contre le nouveau régime, contre le manque de nourriture, contre le niveau élevé de taxes et contre les inégalités fiscales héritées des domaines antérieurs. On remarque de nombreux soulèvements paysans de 1868 à 1872. Le gouvernement a répondu en envoyant l'armée.

En 1873, le gouvernement a institué un nouvel ordre agraire à la campagne. D'une part, il a éliminé la propriété communale des boisés et des prairies, utilisées jusque-là par les villageois pour le bois de chauffage et pour les engrains naturels. La propriété a été transférée à l'État ou, dans certains cas, aux grands propriétaires terriens du village. D'autre part, il a institué un nouveau mode de taxation de l'agriculture fondé sur la valeur de la terre, cette valeur étant calculée en multipliant par 8,5 l'estimation du montant d'argent que les paysans pouvaient obtenir de la récolte annuelle. Comme le taux d'imposition pour les taxes nationales était fixé à 3% de la valeur de la terre et celui des taxes locales à 1%, en sup-

posant la justesse de l'estimation de la récolte annuelle, la proportion de la récolte allant au paiement des taxes s'élevait à 34%. En outre, le gouvernement a aboli la coutume d'abaisser les taxes en période de mauvaise récolte, ce qui veut dire que le fardeau fiscal dans ces années a beaucoup augmenté. Enfin, le gouvernement a imposé le paiement des taxes en argent, ce qui a forcé les paysans à vendre leur récolte pour payer les impôts.

Étant donné leur manque de ressources, les petits paysans devaient mettre rapidement leur récolte sur le marché. Or, la vente rapide des produits agricoles, surtout le riz, - culture principale, seule production commercialisable de la plupart des tenanciers - au moment de la moisson, donc au moment où tous les moins nantis parmi les agriculteurs vendaient leur récolte, avait pour conséquence de faire baisser le prix, ce qui veut dire que la taxe s'élevait souvent à des pourcentages supérieurs à 40% de la valeur monétaire totale de la récolte. En outre, le montant de taxe en argent demeurait le même quelle que soit la récolte, ce qui signifiait une augmentation des impôts par rapport aux revenus dans les années de très bonnes et de mauvaises récoltes. Enfin, le système tel qu'imposé par l'État pénalisait les petits propriétaires, tout en favorisant les propriétaires terriens. En effet, les propriétaires terriens pouvaient déduire de leur montant de taxes les revenus des tenanciers, ce qui faisait qu'ils ne payaient en moyenne que l'équivalent d'environ les deux tiers des taxes des petits producteurs pour une même valeur estimée de la terre. Cette situation favorisait l'endettement des petits paysans et l'enrichissement des propriétaires terriens. De plus, le nouveau système reconnaissait le droit pour les propriétaires d'imposer une rente en nature de 50% à 60% de la récolte pour la location de la terre aux tenanciers, un fardeau extrêmement lourd. Comme on peut le voir, ce système consacrait la position dominante des propriétaires terriens, qu'ils soient agriculteurs, usuriers ou commerçants, à la campagne, au détriment de la plupart des petits producteurs directs.

Les paysans ont mal accepté le changement dans le mode de taxation. En effet, auparavant, les taxes, calculées en nature, bien que quelquefois payées en monnaie, étaient ajustées en fonction des récoltes. En cas de mauvaises récoltes, les dirigeants politiques des domaines abaissaient les redevances. Comme on l'a vu,

la nouvelle taxe, d'un montant fixe en argent pour cinq ans, ne prévoyait pas d'ajustements pour les mauvaises récoltes. Le fardeau fiscal en était d'autant augmenté. Ce mode de taxation a entraîné rapidement l'endettement de plusieurs petits paysans, qui ont alors souvent perdu la terre. Entre 1868 et 1876, le pourcentage de terres en location par rapport à la superficie totale en exploitation a augmenté de 25% à 31%, donc une augmentation de près du quart. Dès 1873, les paysans ont protesté violemment contre les nouvelles taxes et contre la perte de la terre, et ces protestations ont continué les années suivantes, jusqu'en 1876. Devant ces violences, le gouvernement, en 1876, a abaissé le taux de taxe nationale à 2,5% de la valeur estimée de la terre.

Dans le domaine juridique, le gouvernement a tenté de régulariser le mariage qui, jusque-là, dépendait de coutumes locales, ce qui faisait en sorte qu'il n'y avait pas de registres uniformes. Le processus de contrôle gouvernemental sur le mariage et la famille prendra plusieurs années et culminera dans le code civil de 1898, avec des sections sur le mariage, le divorce et la structure familiale (Galan et Lozerand, dir., 2011 : 48-72). Il s'agit là clairement d'un effort du gouvernement pour s'arroger le monopole de la définition juridique de la famille.

On peut donc voir dans les premières années de Meiji au départ une sorte de gouvernement non institutionnalisé, sauf pour ce qui est de la personne de l'empereur, première véritable institution moderne. La nomination de préfets dans les régions en 1869 concrétise, du moins partiellement, le contrôle politique et administratif du gouvernement central. Puis apparaissent l'armée en 1872 et le système d'éducation en 1873. Le pouvoir jusqu'à la mise en place du cabinet en 1885 reposait sur le prestige des dirigeants qui avaient opéré le changement de gouvernement de 1868. La mise en place de certaines institutions gouvernementales s'est donc faite graduellement, à mesure des problèmes qui se posaient aux dirigeants. Mais pour eux, l'essentiel était de ne pas disperser le pouvoir, de le concentrer dans quelques mains, pour éviter les gaspillages et pour centraliser les décisions.

Les dirigeants ont donc voulu centraliser les pouvoirs dans les mains du nouveau gouvernement : contrôle administratif à travers le pays, taxation, monopoles de la violence par l'armée et la police, éducation et conscription,

orientation de la politique industrielle, monopole de la définition du droit à travers le code pénal (1882) et le code civil (1898). L'État a aussi assis sa légitimité sur la famille impériale et surtout sur la personne de l'empereur, il a donc commencé à définir un cadre idéologique justifiant la centralisation et les mesures gouvernementales ayant pour but le développement politique et économique du pays (voir section suivante). Dès 1868, mais surtout explicitement après 1885, les dirigeants ont tenté de définir une culture nationale qui joindrait la modernité occidentale telle que perçue par eux à une tradition et une culture japonaises redéfinies. Ils ont dans ce cadre essayé de codifier la langue d'enseignement et de diffuser une conception de ce qui était véritablement japonais, conception qui deviendra la base des cours de morale dans les écoles et dans les casernes et le fondement du code civil.

Malgré la volonté de centralisation, plusieurs divisions internes au gouvernement et au pays ont continué d'exister, par exemple les divisions selon les anciens domaines, entraînant, entre autres, des oppositions entre l'armée et la marine au sujet des dépenses et des politiques militaires. En outre, les dirigeants du gouvernement eux-mêmes se sont opposés entre eux au sujet de diverses mesures, comme l'invasion projetée de la Corée en 1873, et plusieurs ont démissionné. Cela, sans parler de la guerre civile qui s'est terminée en 1877 et qui fut suivie de l'assassinat du personnage le plus important du gouvernement à cette époque, Ôkubo Toshimichi, en 1878. C'est dans ce contexte de tentative de centralisation et de divisions que la Constitution de 1889 a été proclamée.

2. La Constitution de 1889 et ses conséquences

La Constitution de 1889 a été présentée idéologiquement comme un cadeau de l'empereur à son peuple. Les dirigeants du gouvernement voulaient par là éviter toute demande d'amendement, puisqu'une telle demande aurait signifié un manque de respect envers l'empereur. En outre, cette présentation de la Constitution comme un cadeau de l'empereur a constitué une étape importante dans la divinisation du chef de l'État, un processus présenté plus bas.

La Constitution créait un parlement à deux chambres, la chambre basse, élue au suffrage

restreint (seuls les hommes payant plus qu'un certain montant de taxe pouvaient voter), et la chambre haute, nommée officiellement par l'empereur, dont les membres étaient choisis parmi les nobles et notables du pays. La chambre haute pouvait bloquer n'importe quelle action de la chambre basse. La Constitution ne reconnaissait comme pouvoir de la chambre élue que celui de refuser de voter le budget présenté par l'exécutif. Dans un tel cas, le budget de l'année antérieure était reconduit. De plus, la Constitution donnait le pouvoir exécutif au cabinet des ministres, présidé par le Premier ministre, nommé par l'empereur parmi les dirigeants politiques importants, donc à l'extérieur de la chambre basse. Toutes les décisions exécutives et législatives étaient du ressort du cabinet. En outre, la Constitution créait un Conseil privé, nommé encore une fois parmi les notables, qui devait conseiller l'empereur. Enfin, les forces armées étaient soustraites à toute forme de contrôle par les élus et même en théorie par le cabinet, car elles dépendaient directement de l'empereur qui jouait le rôle de chef des armées, en plus de celui de chef du gouvernement.

La Constitution de 1889 défendait clairement le principe d'un gouvernement autoritaire, en accordant très peu de pouvoirs au parlement et surtout à la chambre des élus. Elle faisait de l'empereur une personne en dehors du cadre de l'État puisqu'il était le principe, la source même de la Constitution et donc de l'État. En le définissant comme le principe même de l'organisation politique, la Constitution rehaussait encore plus la position de l'empereur par rapport au peuple et l'éloignait davantage des sujets. L'empereur devenait ainsi le sommet de toute l'organisation politique qu'on voulait fortement centralisée. Dans cette idéologie, la famille impériale était présentée comme au-dessus de l'État, comme source et personnification de l'État et de la nation, donc comme le principe même de la centralisation. Selon le philosophe Watsuji Tetsuro (1889-1960), l'État japonais ne se fondait pas sur le pouvoir, mais bien sur le fait que l'empereur représentait directement la volonté collective de la nation (Watsuji, 1942 : 608 ; voir Bernier, 2006 et 2010). En même temps, l'insistance sur la divinité de l'empereur, descendant de la mythique déesse-soleil, devenait une constante des discours idéologiques des dirigeants les plus conservateurs. Ce discours avait pour but

de fonder la légitimité de l'État sur les mythes d'origine de la famille impériale et du pays et, donc, de créer une sorte de théocratie, ce qui rendait extrêmement difficile toute contestation du système politique.

Malgré cette volonté de centralisation, la nouvelle Constitution contenait plusieurs clauses et principes qui allaient à la longue miner la cohésion de cette structure étatique que les dirigeants voulaient fortement centralisée. Premièrement, les élus ne se priveront pas d'exercer leur droit de refuser le budget, ce qui aura pour effet de contrecarrer les hausses des dépenses d'armement, proposées à chaque année par le cabinet, dans son effort de concurrencer militairement les pays colonialistes de l'Occident. Le cabinet n'avait alors de possibilité que de vivre avec le budget de l'année antérieure ou de dissoudre la chambre basse et de déclencher des élections. Dans ce dernier cas, les nouvelles élections portaient au pouvoir, la plupart du temps, de nouveaux élus qui étaient aussi radicaux dans leurs demandes que leur prédecesseurs. Un des dirigeants de Meiji, Itô Hirobumi, a même fondé un parti pour essayer de contrôler la chambre basse, mais avec un succès seulement temporaire. Itô et les autres dirigeants politiques utilisèrent aussi des mesures d'intimidation, comme l'interdiction d'assemblées partisanes, l'envoi de fiers-à-bras pour tabasser les élus ou l'arrestation de dirigeants récalcitrants membres de la chambre basse. Malgré tout, les élus ont continué de s'opposer au cabinet et, à la longue, la chambre basse a obtenu de plus en plus de pouvoir.

Deuxièmement, l'autonomie de l'armée face au cabinet et au parlement ne causera pas trop de problème jusqu'à dans les années 1930, mais on peut dire que ce principe inscrit dans la Constitution sera le mécanisme principal de la décision d'envahir la Mandchourie en 1931 et du déclenchement de la guerre contre la Chine en 1937 et contre les États-Unis en 1941. Notons que la division entre armée et marine ne fera que s'amplifier entre 1889 et 1931 et qu'elle persistera jusqu'en 1945, faisant souvent obstacle à une politique cohérente de production d'armements et quelquefois à la prise de décisions stratégiques globales.

Troisièmement, en créant diverses instances de pouvoir hors parlement, comme le cabinet, qui néanmoins sera contrôlé par les élus de la chambre basse entre 1918 et 1932, mais surtout comme le Conseil privé, la Constitu-

tion donnera des pouvoirs diffus à différents groupes qui pourront contrecarrer la définition de politiques claires par le parlement. Ces dirigeants hors parlement, conseillers spéciaux de l'empereur, saboteront souvent les efforts des élus pour définir des politiques plus populaires. Par exemple, le Conseil privé en 1919 s'opposera farouchement à l'octroi du droit de vote à tous les hommes, ce qui fut finalement voté par le parlement en 1925. Même après le vote sur le suffrage universel masculin en 1925, les membres du Conseil privé, extrêmement conservateurs, vont tenter de limiter les pouvoirs des élus, ce qu'ils réussiront à faire après l'invasion de Mandchourie, avec l'aide de militaires et de fonctionnaires fascisants.

Les années 1918-1931 ont vu l'augmentation des pouvoirs de la chambre basse. En 1918, à la suite d'émeutes de grande envergure connues sous le nom d'émeutes du riz -dans lesquelles des milliers citadins et des ruraux ont participé afin d'avoir accès à cette denrée de base - pour la première fois, le premier ministre a été choisi parmi les élus. Il s'agissait du chef du parti majoritaire à la chambre, Hara Kei, un politicien conservateur. Après l'assassinat de Hara en 1921 et après une période où les premiers ministres ont été choisis hors parti, le chef du Parti démocrate, Katô, a accédé au poste et il a fait voter le suffrage universel masculin (avec quelques exclusions). Mais en même temps, la chambre a été plus ou moins forcée de voter une loi de police et du maintien de l'ordre plus stricte que celles qui étaient en force jusque-là. On peut donc voir que le progrès de la démocratie était tempéré par des mesures plus conservatrices. Malgré tout, le cabinet a fait accepter par les forces armées deux traités de limitations des armements stratégiques, ce qui souligne le pouvoir accru du Parlement sur l'armée.

Les partis politiques et le gouvernement vont perdre leur pouvoir assez soudainement avec l'invasion de Mandchourie en 1931. Le Japon, en 1905, après la guerre contre la Russie, avait acquis les droits que les Russes avaient obtenus en 1898 en Mandchourie du Sud, entre autres, le droit d'opérer une ligne de chemin de fer et de la protéger à l'aide d'un corps d'armée. Les officiers postés en Mandchourie comptaient parmi leurs membres des ultranationalistes farouchement opposés aux gouvernements des partis politiques. Plusieurs d'entre eux avaient fait valoir que l'annexion

de la Mandchourie, en plus d'assurer l'approvisionnement en matières premières rares, pourrait contribuer à soulager la misère qui sévissait dans les campagnes depuis la fin de la Première Guerre mondiale, en encourageant les paysans pauvres à s'établir dans cette région du Nord de la Chine.

Les pressions pour une invasion ont augmenté avec la crise qui a secoué le Japon, comme le reste du monde, à partir de 1930. Des mesures du gouvernement, comme le retour à l'étalon-or alors que les autres pays l'abandonnaient, ont empiré encore plus la situation. Les campagnes ont été durement touchées. Plusieurs militaires se sont fait les défenseurs des ruraux contre les partis politiques qu'ils associaient aux grands groupes économiques (Mitsui, Mitsubishi, etc.), qui s'étaient enrichis pendant la crise en spéculant sur le yen alors qu'à peu près tout le monde s'appauvrissait, et qu'ils accusaient de corruption. Encore une fois, la Mandchourie était présentée comme un endroit unique où trouver de nouvelles terres à cultiver par les paysans pauvres japonais, tout en pouvant servir de source de matières premières pour la production d'armements.

L'armée japonaise de Mandchourie a déclenché l'invasion, après une explosion sur la ligne de chemin de fer japonais en Mandchourie, une explosion orchestrée par des militaires japonais mais dont on a attribué faussement la responsabilité à des brigands chinois. Utilisant ce prétexte, les officiers japonais de rangs moyens et supérieurs, capitaines et colonels, ont ordonné l'entrée dans le territoire mandchou sous contrôle chinois. Le général en chef de l'armée japonaise en Mandchourie a appuyé après coup la décision de ses subalternes, tout comme l'État-major à Tokyo. Le gouvernement a assuré les puissances étrangères que l'invasion serait limitée et de courte durée, mais, quand le Premier ministre a ordonné aux militaires de cesser les activités, les chefs militaires ont fait valoir que la Constitution de 1889 ne donnait aucun pouvoir du gouvernement sur l'armée et stipulait que l'armée dépendait directement de l'empereur et qu'elle avait autonomie totale dans la direction des campagnes militaires.

À partir de 1931, le parlement perd peu à peu à peu toute autorité et les politiciens qui ne se rangent pas du côté des militaires et des fonctionnaires nationalistes sont écartés, tout

comme les opposants de gauche et même du centre libéral dont plusieurs sont emprisonnés. Le pouvoir est exercé de plus en plus par une coalition disparate d'ultranationalistes (militaires, fonctionnaires, membres de sociétés secrètes) et de conservateurs autoritaires (membres du conseil privé ou de la chambre haute, membres de la famille impériale ou de la noblesse). L'État devient de plus en plus totalitaire et répressif, à mesure que des assassinats politiques éliminent des personnalités plus modérées ou même des ennemis internes au clan nationaliste. La tentative avortée de coup d'État de février 1936, accompagnée de plusieurs meurtres de politiciens et hommes d'affaires, qui visait la mise en place d'un gouvernement sous l'autorité directe de l'empereur, sans intermédiaire, a sonné le glas de l'influence du parlement, puisque, par la suite, les gouvernements se sont distanciés complètement des débats dans les deux chambres. Le début de la guerre contre la Chine en juillet 1937 a nécessité la mise en place d'un plan de mobilisation générale. Le gouvernement a voulu mobiliser toutes les ressources pour l'effort de guerre, mais, s'attendant à une guerre courte en Chine, il a attendu presqu'un an pour faire voter au parlement une Loi de mobilisation générale.

Malgré le caractère de plus en plus totalitaire du gouvernement, les dissensions internes ont continué de miner la définition d'une politique unique et claire durant toute la période de guerre (1937-1945). En effet, les oppositions internes aux forces armées, entre armée et marine, ont entravé tout plan d'utilisation optimale des ressources rares – le Japon devant importer presque toutes ses matières premières - puisque la marine, qui contrôlait l'approvisionnement par bateau, tentait de monopoliser les matières premières, au cas où elle en aurait besoin dans le futur. Les forces armées étaient aussi divisées en factions défendant des positions idéologiques différentes. Ces oppositions idéologiques ont cessé d'entraîner des tentatives d'assassinat, mais elles n'en ont pas moins perduré et ont nui à la mise en place de stratégies unifiées. Il faut aussi mentionner les différends entre les militaires radicaux et les hommes d'affaires, accusés par les premiers de vouloir s'enrichir aux dépens du peuple. Une tentative de la part de fonctionnaires de nationaliser les grandes entreprises a été contrecarrée par le milieu des affaires (Johnson, 1982 :

150-151). En réalité, les hommes d'affaires, trop utiles aux dirigeants politiques et militaires à cause de leur contrôle de l'industrie lourde, nécessaire aux armements, ont été les seuls dans les secteurs non gouvernementaux à conserver une certaine autonomie, du moins jusqu'au début de 1945. Ils ont accepté la nationalisation de leurs industries quand une bonne partie des leurs équipements ont été détruits par les bombardements américains.

Dans les derniers mois de la guerre, la défaite étant inévitable, divers secteurs des groupes dirigeants au Japon ont commencé à élaborer des plans pour l'après-guerre. Parmi leurs objectifs, il y avait la protection de l'empereur et du système impérial et le maintien des forces armées. Des négociations par intermédiaires ont débuté avec le gouvernement américain qui n'a pas cessé d'exiger la reddition sans condition. Cette intransigeance de l'administration américaine a retardé la fin du conflit, les autorités japonaises voulant des garanties au moins au sujet du maintien en poste de l'empereur. Il a fallu les deux bombes atomiques et une intervention extraordinaire de l'empereur dans le processus de prise de décision pour que la guerre se termine en août 1945. Dès septembre 1945, les troupes américaines sont arrivées pour occuper le Japon.

3. La démocratie d'après-guerre

L'objectif premier des Américains durant l'occupation militaire était l'élimination du militarisme et du « fascisme » japonais. Les mesures pratiques à prendre n'étaient pas toutes clairement définies, mais les autorités américaines voulaient au minimum éliminer les forces armées, ce qui fut fait rapidement dès 1945. Aucune décision ferme n'avait été prise au sujet du statut de l'empereur et des discussions vives ont eu lieu au Secrétariat d'État à Washington entre la « faction japonaise », favorable au maintien de l'empereur à cause de sa place dans l'univers politique et symbolique du Japon (certains ont brandi la menace d'une insurrection si les Américains éliminaient le système impérial), et la « faction chinoise » qui voulaient juger l'empereur comme criminel de guerre. Les autorités américaines auraient pu conserver le système impérial et demander la démission de l'empereur régnant, ce que plusieurs membres de la famille impériale elle-même souhaitaient. Mais le Général

MacArthur, le dirigeant suprême de l'armée d'occupation, a finalement convaincu Washington de conserver le système et de maintenir en poste l'empereur régnant.

Mais les Américains n'en ont pas moins modifié en profondeur le système politique japonais. Dès octobre 1945, ils ont fait libérer les prisonniers politiques et autorisé le développement des syndicats ouvriers et l'activité des partis politiques, y compris du Parti communiste. En 1946, ils ont imposé une nouvelle Constitution, présentée comme un ensemble d'amendements à la Constitution de 1889, mais qui modifiait radicalement l'organisation du pouvoir. Premièrement, la Constitution transformait le rôle de l'empereur qui perdait tout pouvoir et devenait strictement un symbole de l'État et de la nation. Deuxièmement, elle donnait la souveraineté au peuple et non plus à l'empereur. Troisièmement, elle abolissait « pour toujours » l'armée japonaise et décrétait que le pays ne pourrait désormais avoir recours à la force pour régler les conflits internationaux. Quatrièmement, elle donnait plein pouvoir législatif au parlement, dont les deux chambres désormais seraient élues au suffrage universel. Cinquièmement, l'exécutif demeurait aux mains du cabinet des ministres, mais le Premier ministre devait nécessairement être issu du parlement, étant le chef du parti ayant le plus de sièges à la chambre basse. En outre, les ministres devaient être choisis parmi les élus.

Le système mis en place par cette Constitution a assuré le développement de la démocratie parlementaire. En même temps, en éliminant l'armée, la Constitution débarrassait le pays de plusieurs divisions qui avaient marqué l'exercice du pouvoir et miné la cohérence des politiques avant 1945, ce qui a eu pour effet une plus grande unité de l'État.

Malgré les transformations profondes du système politique, certaines continuités par rapport aux années 1931-1945 sont visibles. Premièrement, la fonction publique a été très peu touchée par les réformes américaines. Afin de minimiser les coûts de l'occupation, les autorités américaines avaient décidé de passer par la fonction publique japonaise pour appliquer les politiques qui devaient auparavant être votées par les deux chambres du parlement. Ils ont donc jugé comme criminels de guerre un nombre restreint de bureaucrates, comparé aux forces armées, aux politiciens et aux

hommes d'affaires. Très peu touchée par les mesures de l'occupation, la fonction publique a donc émergé de la défaite avec un pouvoir accru, d'autant plus que les politiciens importants des années 1945-1968 étaient pour la grande majorité d'anciens fonctionnaires. En outre, plusieurs militaires démobilisés, non touchés par les purges américaines, se sont recyclés dans la fonction publique et dans le milieu des affaires.

Quant aux hommes d'affaires, assez durablement touchés par les purges, puisque les Américains les ont associés à l'effort de guerre et au régime autoritaire, ils ont dû céder à plusieurs demandes syndicales entre 1945 et 1948. Mais le caractère radical des demandes syndicales a rapidement entraîné l'hostilité de l'administration de l'occupation américaine qui a commencé à imposer des restrictions aux activités des syndicats, ce que le gouvernement japonais s'est empressé d'appuyer. À partir de 1948, les entreprises ont imposé diverses mesures antisyndicales, tout en renforçant leur contrôle sur plusieurs aspects des conditions de travail et en éliminant les syndicats militants qui ont été remplacés par des organisations sous la coupe des administrations. La présence d'anciens militaires parmi les cadres a contribué à mettre en place un régime de travail très hiérarchisé et autoritaire.

La politique économique est devenue le cœur des activités du gouvernement et surtout de la fonction publique. La direction du parti politique dominant, le Parti libéral jusqu'en 1954, puis le Parti démocrate en 1954-1955, puis enfin le Parti libéral-démocrate, issu en 1955 de la fusion des deux autres partis, a soustrait aux politiciens professionnels la définition des aspects essentiels de cette politique économique pour la donner aux fonctionnaires. Les fonctionnaires ont mis en place des commissions, formées de fonctionnaires, d'hommes d'affaires et d'universitaires, afin de définir les politiques dont les objectifs étaient la croissance économique rapide et le développement des secteurs les plus avancés technologiquement, ceux de l'industrie lourde. Pour assurer le développement de l'industrie lourde, le gouvernement a décidé de protéger intégralement le marché des biens et des capitaux du pays, en maintenant et en renforçant des mesures mises en place entre 1931 et 1945. Il a aussi défini une politique de financement, en poussant fortement les banques à prêter aux

industries choisies par le gouvernement.

Malgré l'opposition forte du Parti socialiste, le principal parti d'opposition à cette époque, le gouvernement a réussi à mettre en place une politique économique beaucoup plus cohérente qu'avant 1945. Sans l'ingérence de l'armée et des politiciens, à qui on a laissé la définition de la politique agricole et de celles des travaux publics, le nombre de factions participant à la définition des politiques importantes a considérablement diminué.

La mise en place de structures démocratiques n'a pas éliminé totalement le caractère autoritaire du gouvernement. Les fonctionnaires ont continué à se considérer comme un corps d'élite, supérieur au reste de la nation. Ils ont maintenu leur habitude paternaliste de sermonner les citoyens au sujet de divers modes de comportement. Cette attitude a été renforcée par l'arrivée dans la fonction publique d'anciens militaires, appuyés par les bureaucraties qui ont fait le saut en politique (Yoshida, Hatoyama, Kishi, Sato, etc.). Itoh Hiroshi (2010) a qualifié le système politique japonais depuis 1945 de « benign elite democracy », pour indiquer à la fois le milieu restreint dans lequel les politiciens et fonctionnaires sont recrutés (élite) et le paternalisme assez doux des officiels (bénin). Le qualificatif « bénin » s'applique sans doute à la période qui suit 1975, si on excepte l'arrogance des fonctionnaires, mais beaucoup moins avant cette date, puisque le gouvernement a utilisé la police à plusieurs reprises pour contrer des actions politiques (manifestations contre le renouvellement du traité de sécurité avec les États-Unis en 1960 et 1970), syndicales (emprisonnement de chefs syndicaux en 1948-1949), étudiantes (attaque par hélicoptère contre les étudiants occupant la faculté de médecine de l'Université de Tokyo en 1968) ou populaires (attaques contre les opposants à la construction de l'aéroport de Narita entre 1966 et 1983). Mais le gouvernement a dû tenir compte de demandes populaires, particulièrement au sujet de la pollution et de la qualité de la vie, quand les urbains mécontents ont élu des maires de gauche dans plusieurs grandes villes, y compris Tokyo. Poussé par les mesures de restriction de la pollution et d'amélioration du cadre de vie dans plusieurs villes et craignant de perdre le pouvoir aux mains du Parti socialiste, le gouvernement du Parti libéral-démocrate a finalement pris des mesures pour accéder à cer-

taines demandes pour améliorer les conditions de vie, incluant des mesures strictes contre la pollution, et pour dédommager les victimes des pires cas de pollution, comme la contamination au mercure, à Minamata, qui avait entraîné de graves problèmes neurologiques.

Les luttes sociales se sont atténuées depuis les années 1970, de telle sorte que le gouvernement, autant les politiciens que les fonctionnaires, a eu plus de latitude dans ses pratiques, du moins jusqu'aux difficultés économiques des années 1990-2011. En outre, la croissance économique assez remarquable des années 1980 a permis la mise en place d'un consensus social large, qui a renforcé la mainmise du PLD sur le gouvernement. Une certaine euphorie est apparue, causée par le succès économique et technologique du pays. Plusieurs ont vanté la supériorité culturelle du pays, qui serait selon eux la source du succès national. Ce n'est pas que toute contestation avait disparu, mais le radicalisme s'était fortement estompé et le vote de gauche avait diminué. On peut dire que c'est dans cette décennie que l'État a été le plus uniifié et accepté, malgré le fait que les scandales divers (bourdes internationales, frasques sexuelles de ministres, etc.) ont quelque peu miné la légitimité de l'État et suscité le cynisme de la population face à la politique.

La crise financière qui a commencé en 1990 et qui s'est transformée en crise économique à partir de 1996 a mis un terme à l'unité et à l'euphorie. La croissance a ralenti, puis la récession s'est installée à partir de 1997. Entretemps, le PLD a été défait par une coalition disparate aux élections de 1993, après 38 ans sans arrêt au pouvoir. Puis le tremblement de terre de Kobe et l'attaque au sarin de la secte AUM Shinrikyo en 1995 ont fortement ébranlé le sens de la sécurité des citoyens.

La récession, marquée par des taux de croissance négatifs, faibles ou nuls entre 1997 et 2003, a entraîné une hausse du chômage et du travail précaire. Le revenu moyen a baissé et les dépenses des ménages ont suivi la même courbe. Les gouvernements qui se sont succédés ont eu peu de succès dans le rétablissement de la situation économique, du moins avant 2003. La croissance, très faible, a repris en 2003, mais elle a été stoppée par la crise des prêts hypothécaires aux États-Unis en 2007. Le tsunami de mars 2011, suivi de la crise nucléaire, a plongé le pays de nouveau dans une forte récession.

Toutes ces difficultés ont déstabilisé l'État et les divers gouvernements, à part les gouvernements Koizumi (2001-2006), sous la direction d'un Premier ministre populiste et populaire qui était au pouvoir au moment de la sortie de la crise. Le PLD a de nouveau perdu les élections en 2009 au profit du Parti démocrate, un parti composite avec une ligne politique confuse. Mais ce parti n'a pas réussi à juguler les effets de la crise hypothécaire américaine et il a perdu le reste de sa crédibilité avec les problèmes de la centrale nucléaire de Fukushima à la suite du tsunami. En même temps, la négligence des fonctionnaires du ministère des Finances au sujet de la crise financière entre 1990 et 1995 a miné la crédibilité de la fonction publique. En effet, les bureaucrates chargés de la surveillance des institutions financières ne sont pas intervenus pour forcer les banques et caisses de crédit hypothécaire à dévoiler leurs bilans réels, parce qu'ils s'attendaient à leur retraite à se trouver un emploi mieux rémunéré dans les entreprises qu'ils étaient censés surveiller. Ils ont donc laissé les coudées franches aux entreprises qui ont continué d'accumuler les mauvaises créances. C'est la divulgation en 1996 de la situation réelle d'endettement des institutions financières qui a plongé le pays dans la pire crise financière depuis la crise de 1930.

L'État japonais est donc sorti affaibli de cette crise des années 1990-2003 : endetté, ayant perdu de sa crédibilité autant du côté des politiciens que des fonctionnaires, sans beaucoup de ressources pour faire face au grave problème de vieillissement de la population. La courte reprise de 2003 à 2008 a permis de diminuer quelque peu la dette accumulée, qui s'élevait en 2003 à près du double du PIB. Notons toutefois que la dette est assumée en très grande partie par des Japonais, qui ont en banque plus d'épargne que le montant de cette dette, ce qui en limite les effets négatifs à court terme. Mais à plus long terme, ce sont les générations futures qui devront épouser cette dette.

La crise qui commence en 2008 et qui s'est aggravé avec le tsunami de 2011 a encore une fois plongé le gouvernement dans les difficultés. Ayant voté pour un nouveau gouvernement en 2009, le peuple japonais a été déçu de la gestion de la crise nucléaire causée par le tsunami. Notons que le gouvernement actuel a été beaucoup plus présent et proactif que celui qui était au pouvoir lors du tremblement de

terre de Kobe en 1995. Mais le gouvernement, impopulaire auprès des fonctionnaires à cause de sa volonté de réformer la fonction publique et d'imposer le contrôle du parlement sur les bureaucrates, n'a pas pu obtenir de TEPCO, l'entreprise dont la centrale nucléaire de Fukushima a connu des difficultés majeures après le tsunami, ni des fonctionnaires, les renseignements justes sur la situation. Les fonctionnaires de tutelle et les dirigeants des entreprises nucléaires sont de mèche pour se protéger les uns les autres et ne donnent aux ministres que les informations qu'ils choisissent. Comme on peut le voir, la dispute entre les élus et les fonctionnaires, souvent alliés aux entreprises, continue de retarder les réformes. Le gouvernement du Parti démocrate s'est donc retrouvé dans une position intenable, ce qui lui a attiré une grande popularité dans la population. Face à un système séculaire, renforcé par les réformes américaines, appuyé par les grands journaux, dans lequel la fonction publique prime sur le parlement, le Parti démocrate n'a pas pu jusqu'ici mettre en place les réformes prévues.

Conclusion

En 1989, un journaliste d'origine néerlandaise et connaissant très bien le Japon, Karl von Wolferen, a publié un livre intitulé *The Enigma of Japanese Power*, dans lequel il insistait en premier lieu sur le pouvoir des fonctionnaires japonais face aux élus, qui se sont maintes fois heurtés aux premiers dans des tentatives de réforme, et en second lieu sur le difficulté de savoir qui au gouvernement a la responsabilité finale des décisions. Il est revenu récemment sur le premier point au sujet de la façon dont le nouveau gouvernement du Parti démocrate a été attaqué par les fonctionnaires et la grande presse, ce qui l'a empêché de réformer la fonction publique et a entraîné la perte de confiance de la population (van Wolferen, 2011).

Il n'y a pas de doute qu'une réforme du système politique s'impose au Japon. Koizumi l'avait amorcée autour de 2000, en réorganisant les ministères, à la suite des scandales de corruption au ministère des Finances au moment de la divulgation de la crise. Sa popularité lui avait permis de le faire. Mais Kan Naoto, le premier ministre qui démissionné en septembre 2011, a dû faire face aux difficultés qui ont suivi la crise hypothécaire américaine et sur-

tout aux conséquences désastreuses du tremblement de terre et du tsunami de mars 2011. Dans une situation de crise, le gouvernement s'est retrouvé à la merci des fonctionnaires et des dirigeants de l'entreprise de production d'énergie nucléaire TEPCO, qui ont limité la diffusion de l'information. Le gouvernement est alors apparu faible et incapable de gérer correctement la crise. Les élus ont donc encore une fois perdu une chance de juguler le pouvoir des fonctionnaires.

L'État japonais se retrouve encore pris dans les affrontements entre fonctionnaires et élus, qui durent depuis 1945, et les fonctionnaires font tout pour conserver les pouvoirs qu'ils se sont arrogés depuis l'ère Meiji. Cette opposition empêche la mise en place de réformes essentielles, tout en minant la cohésion de la politique. Les élus de 2011 ne sont plus ceux de 1945, ils sont éduqués et, à travers les divers comités, la plupart sont devenus des spécialistes de diverses questions (éducation, économie, pollution, etc.). Ils ont donc une compétence égale à celle des fonctionnaires. Mais les fonctionnaires, habitués à travailler avec les élus du PLD, au pouvoir pendant des décennies, sont réticents à collaborer avec le gouvernement du Parti démocrate, ce qui fait revivre les anciennes oppositions entre élus et bureaucraties, oppositions qui minent la cohésion de la définition de la politique. L'accès au poste de Premier ministre de Noda Yoshihiko en septembre 2011 ne pourra probablement pas atténuer ces divisions.

Notes

¹ Département d'anthropologie, Université de Montréal, Canada.

Bibliographie

- Bernier, Bernard, « National communion : Watsuji Tetsuro's Conception of Ethics, Power, and the Japanese Imperial State », *Philosophy East and West*, 56.1, 2006 : 84-105.

Stéphane François

Unité et diversité de l'État moderne au Japon

Bernier, Bernard, « La transcendance chez Watsuji », dans Tremblay, Jacynthe (dir.), *Philosophes japonais contemporains*, Montréal, Les Presses de l'Université de Montréal, 2010 : 446-482.

Bourdieu, Pierre, « esprits d'État », dans Bourdieu, Pierre, *Raisons pratiques*, Paris, Seuil, 1994 : 101-133.

Galan, Christian, et Emmanuel Lozerand (dir.), *La famille japonaise moderne (1868-1926). Discours et débats*, Mas de Vert, Philippe Picquier, 2011.

Itoh, Hiroshi, *The Supreme Court and Benign Elite Democracy in Japan*, Williston, VT, Ashgate Publishing, 2010.

Johnson, Chalmers, *MITI and the Japanese Miracle*, Stanford, Stanford University Press, 1982.

Ouchi, Tsutomu, *Nihon ni okeru nominso no bunkai*, Tokyo, Tokyo daigaku shuppankai, 1969.

Van Wolferen, Karel, *The Enigma of Japanese Power*, New York, Vintage Books, 1989.

Van Wolferen, Karel, 2011, site internet karel-vanwolferen.com, 3 mars 2011 et 7 avril 2011.

Watsuji, Tetsuro, *Rinrigaku*, vol.1 (Watsuji Tetsuro zenshu, vol. 10, 1962), Tokyo, Iwanami, 1942.

Les conspirationnistes et les contre-cultures. Entre style «paranoïde» et mode social de pensée

Stéphane François¹

Abstract: *We analyze, in this article, the significance of in radical circles, political or “Underground”. Indeed, the conspiracy theory, very present in these milieus, mask often, in fact, a tendency to paranoia, which reflected in their “paranoid style”. We also show that tendency, sometime very pregnant, is a expression of unhappiness, as it manifests an inability to live into society.*

Keywords: *paranoia, political extremism, counter-culture, conspiracy theory, Weltanschauung.*

Cet article doit être vu comme un « work in progress » pour reprendre une expression anglo-saxonne, c'est-à-dire comme un travail en cours, une réflexion non finalisée. Nous y analyserons une vision-du-monde, une *Weltanschauung*, qui se manifeste par une conception complotiste du monde.

Cette vision-du-monde se développe considérablement dans les milieux populaires depuis le début des années 2000. En effet, cette vision du monde est fort à la mode actuellement, comme le montre le nombre croissant d'études universitaires sur le sujet. Cependant, nous devons garder en mémoire qu'elle s'est diffusée avant tout depuis des milieux radicaux ou considérés comme tels que nous étudierons dans cet article, et qu'elle est devenue une constante importante de ces milieux. En outre, nous utiliserons le mot « radical »² au sens large car les discours conspirationnistes, ou complotistes, les deux néologismes étant acceptés, qui vont nous intéresser ne sont pas le propre des

milieux extrémistes de droite. En effet, nous verrons dans le présent article que cette vision du monde est commune à des milieux radicaux forts éloignés politiquement, dont le seul point commun est une forme de paranoïa. En effet, cette dernière est à la fois contagieuse et créatrice de porosités doctrinales : si les milieux conspirationnistes d'extrême gauche et ceux d'extrême droite sont éloignés et s'opposent, il n'en existe pas moins des lieux de convergence situés dans les sphères de la contre-culture. Toutefois, nous devons garder à l'esprit que ces sous-ensembles, s'ils peuvent communiquer, restent quand même des ensembles distincts ayant des différences, voire des divergences, textuelles et génériques. Il ne faut donc pas les réduire, de les essentialiser comme le fait Pierre-André Taguieff (Pararouni 2010, 101).

De fait, les discours qui nous intéressent dans cet article s'inscrivent donc globalement dans une conception paranoïaque-critique du monde, ainsi que dans une forme de pensée

mythique, bricolée au sens donné à ce terme par Claude Lévi-Strauss (Lévi-Strauss, 1962), ayant des liens vers une interprétation paranoïaque-clinique. Dans notre époque à la fois saturée d'information et sujette à une « crise de sens » (Augé, 1994, 186-187), l'approche paranoïaque-critique offre de nouveaux cadres de pensée, au point que le sociologue George Marcus parle à ce sujet de « mode de pensée sociale » (Marcus, 1999). En effet, cette vision du monde, née d'une crise de repère et d'une hyper-rationalisation, voire d'un hyper-criticisme, est banalisée, comme nous le verrons ultérieurement, par une culture populaire de type « paranoïde », qui s'est largement développée grâce à la révolution Internet. Cette forme de pensée est une conséquence de notre monde moderne : nous vivons dans une société « qui contient à la fois trop et pas assez d'information. Nombreux sont ceux qui veulent nous persuader de la vérité de certaines allégations, ou veulent à tout le moins nous les faire partager. De telles allégations peuvent avoir une origine incertaine, mais lorsque les circonstances sont favorables, nous les intégrons dans notre système de croyance, agissons d'après elles et les intégrons dans la mémoire collective » (G. A. Fine, 2006, 3). En outre, comme l'a montré la sociologue Nathalie Heinich, le conspirationnisme est parfois présent dans le milieu de la sociologie universitaire... (Heinich, 2009)

Le succès de la théorie du complot

Comme nous l'avons dit précédemment, ces thèmes conspirationnistes connaissent un succès croissant, grâce à une diffusion de type « viral » sur Internet (Sperber 1996). Internet va être en effet un outil indispensable au développement de ce type de discours, de cet imaginaire (Taguieff, 2006) : les publications à connotation paranoïaque/conspiracioniste étaient jusqu'à présent confidentielles, très peu lues. Internet, en dématérialisant les supports, a permis une diffusion accrue de ces thèses, au travers notamment de la démultiplication de ces sites : une personne peut animer plusieurs sites, voire monopoliser plusieurs forums sous différents avatars. Dans ces discours, la « vérité est ailleurs » selon le slogan d'une célèbre série télévisée, *X Files*³. Cette dernière, une série télévisée à très grand succès, et multi-récompensée, tant en Europe qu'en Amérique du Nord, a très largement vulgarisée la théorie du complot.

En effet, elle fut la première série télévisée à faire de la thématique paranoïaque conspirationniste sa base scénaristique, permettant au téléspectateur de se poser la question : « Et s'il n'avait pas tort ? » (Knight, 2002). Dans celle-ci donc, le personnage principal, Fox Mulder, un agent du FBI, enquête sur l'implication du gouvernement fédéral américain, de l'ONU, de l'UNESCO et d'une organisation dont on ne connaît jamais le nom, dans la colonisation de la Terre par des extraterrestres. Ce thème, d'abord marginal et dilué au grès d'épisodes traitant du paranormal, devient au fil des neuf saisons récurrent puis central. Il sera d'ailleurs au cœur du premier film tiré de cette série. Néanmoins, cette thématique était déjà très présente dans la paralittérature de science-fiction, en particulier chez Philipp K. Dick⁴, un auteur dont les textes sont devenus une référence pour les amateurs de ce genre littéraire. Cette littérature, souvent considérée par les universitaires comme un genre mineur, est très lu dans certains milieux radicaux comme les conspirationnistes, la nébuleuse New Age ou l'extrême gauche, tous héritiers, d'une façon ou d'une autre, de la contre-culture américaine des années 1960. En effet, il faut garder à l'esprit qu'en paralittérature « tout signifie, au service d'une norme que jamais le texte ne remet durablement en question, et cela de façon inlassablement répétitive » (D. Couégnas, 1992, 115).

La principale difficulté du présent article est de définir des frontières entre : 1/des paranoïaques qui élaborent des théories du complot ou des théoriciens qui sombrent dans la paranoïa ; 2/l'amateur de théories conspirationnistes et celui qui y croit réellement ; 3/différentes formes de paranoïa : le délire paranoïaque pur, c'est-à-dire la folie, et le discours de type croyance permettant la compréhension d'un monde incompris. De plus, il existe des possibilités interactionnistes, en particulier lors de théorie du complot, quand la réalité entretient la paranoïa. C'est le cas, par exemple, du 11 septembre... En outre, de ce fait, des délires apparus chez certains auteurs qui souffrent réellement de paranoïa peuvent se diffuser, par un phénomène de contagion dans des milieux éloignés mais perméables à ce genre de théories, comme les milieux des amateurs d'*« histoire secrète »* ou d'*« OVNIS »*, que nous avons étudiés dans plusieurs textes (François 2008 ; François & Kreis, 2010). En effet, le

paranoïaque est très perméable à la théorie du complot. En outre, il faut tenir compte de la volonté de dissimulation de la part des auteurs étudiés. Comme l'écrit Wiktor Stoczkowski « En esquissant les règles méthodologiques de la lecture entre les lignes, Leo Strauss⁵ observa que les énoncés occultés ne sont pas nécessairement implicites et qu'ils se manifestent fréquemment au travers d'équivoques, d'ironies, de contradictions délibérément entretenues, d'allusions sibyllines, de définitions excessivement alambiquées, de remarques précises dissimulées parmi d'insignifiantes notes de bas de page ou au milieux de longues et ennuyeuses descriptions qui n'éveillent guère l'attention d'un lecteur pressé. Si l'on cherche à les déceler, on ne peut faire l'économie d'une analyse minutieuse, pour chaque auteur, de la totalité de ses énoncés explicites et de l'ensemble de leur configuration » (W. Stoczkowski, 2001, 101-102).

Enfin, il faut garder à l'esprit que « Les visions conspirationnistes sont indissociables d'une rhétorique de la dénonciation dont le premier caractère observable est un "style paranoïde", comme si l'obsession du complot allait de pair avec un délire d'interprétation, susceptible d'être lui-même le symptôme d'une structure psychique paranoïaque. Le paranoïaque élimine l'incertitude, systématisé la méfiance et généralise le soupçon, pour se construire une vision cohérente, du moins à ses yeux, de ce qui se passe dans son monde ou dans le monde » (P.-A. Taguieff, 2005, 102).

Définitions

Le radicalisme politique, de gauche comme de droite, peut être défini comme le refus des règles de la démocratie parlementaire, dont le jeu des partis. Les « milieux radicaux » comprennent les extrémismes politiques ainsi que les subcultures. Celles-ci sont des expressions de l'*underground*. Ce dernier se manifeste aussi par une radicalité politique (engagement ou désengagement radical) et/ou artistique associé à un très bon niveau culturel (autodidacte ou non) et à une volonté de subvertir. Selon Frédéric Monneyron et Martine Xibernas, le terme « *underground* » comprend aussi l'idée d'interdit, de non autorisé (F. Monneyron & M. Xibernas, 2008). Ces groupes radicaux refusent fréquemment la pensée dominante. Ainsi, selon Jean-Bruno Renard, « Pour les groupes mino-

ritaires, la pensée dominante s'impose non par sa force argumentative ou son efficacité empirique, puisqu'elle est perçue comme fausse, mais par l'action d'organisations secrètes qui nous cachent la vérité et nous "désinforment" au travers de l'éducation et des médias [...] C'est la même idéologie conspirationniste et la même vision manichéenne du monde, distinguant manipulateurs et manipulés, qui font que les partisans d'idées hétérodoxes se rapprochent : croyants aux extraterrestres et antisémites, négateurs de l'extermination des juifs et négateurs du débarquement sur la Lune, etc. » (J.-B. Renard, 2010, 10).

La théorie du complot est une vision paranoïaque de l'Histoire et de la société : « Il s'agit de ces théories qui interprètent des pans entiers de l'Histoire (et singulièrement de l'histoire contemporaine), voire la totalité de l'histoire humaine, comme le résultat de l'intervention de "forces obscures", agissant de façon souterraine, pour parvenir à des fins inavouables. La conspiration revêt en général une forme hiérarchique, pyramidale, séparant les manipulés inconscients, les complices actifs et les manipulateurs eux-mêmes. Elle s'emploie à "dominer le monde", c'est-à-dire à *contrôler* la vie politique, l'activité économique et le tissu social. Elle dispose pour ce faire de relais privilégiés. Elle emploie tous les moyens, y compris les plus méprisables et les plus odieux, pour substituer aux pouvoirs établis, visibles, l'autorité d'un pouvoir supérieur, occulte, dénué de toute légitimité » (A. de Benoist, 1996, 13). De fait, nous nous attacherons surtout dans cet article à montrer les liens entre ce radicalisme conspirationniste et une tendance à la paranoïa.

La paranoïa peut être définie de la façon suivante : la paranoïa est un trouble psychiatrique, une psychose qui se caractérise par un délire partiel de persécution extrêmement cohérent, qui n'empêche pas l'intégrité du jugement. En ce sens, la paranoïa est une construction intellectuelle. Il s'agit d'un délire d'interprétation, souvent accompagné de réactions d'agressivité, de méfiance et de susceptibilité. En ce sens, la paranoïa est une forme de système fermé : le paranoïaque est une personne qui s'est enfermée sur lui-même et dans son propre système... Comme il considère les autres comme des ennemis potentiels, le rapport à l'autre se fait dans le conflit. Enfin, le paranoïaque cherche toujours à prouver ses affirmations, mais ses arguments sont sans per-

tinence par rapport à son discours : il voit des preuves là où il n'y en a pas.

Le complot paranoïde

Le complot paranoïde est une création moderne, datant de la fin du XVIIIe siècle. En effet, si l'Histoire regorge de complots avérés, ce n'est que depuis les thèses de l'Abbé Barruel que sont apparus des complots, fantasmés, qui relèvent avant tout de la croyance. C'est en effet la Révolution française qui va favoriser son développement : l'idée du complot accompagne l'idéologie et la pratique révolutionnaires. Selon François Furet, « c'est véritablement une notion centrale et polymorphe, par rapport à laquelle s'organise et se pense l'action : c'est elle qui dynamise l'ensemble de convictions et de croyances caractéristiques des hommes de cette époque, et c'est elle qui permet tout à coup l'interprétation-justification de ce qui s'est passé » (Furet, 1983, 78).

Toutefois, des discours « proto-conspirationnistes » sont présents chez les puritains dès le début du XVIIe siècle : il est alors fréquent de voir des références à un complot du Démon pour pervertir les croyants. Cette forme de peur du Démon n'a pas pour autant disparu. Pour s'en convaincre, il suffit de se souvenir du phénomène de « La grande chasse aux satanistes » des années 1990, analysée en 1994 par Massimo Introvigne (M. Introvigne, 1997, 314-368). Toutefois, moins les hommes croient au Diable et plus ils ont tendance à le voir partout... Attitude permettant l'essor du complot paranoïde dans les sociétés contemporaines.

Ce puritanisme va jouer un rôle dans l'essor du conspirationnisme aux États-Unis. Celui-ci va devenir une composante de la culture populaire américaine de l'après-seconde guerre mondiale (Melley, 2000). Des prémisses sont présentes dans la culture américaine dès le XIXe siècle avec un conspirationnisme anticatholique, et plus récemment, après la Seconde guerre mondiale avec l'anticommunisme, en particulier d'un McCarthy (Pipes, 1997, 115). Dans ce dernier cas, « l'ennemi communiste était perçu comme omnipotent et ubiquiste, présent partout mais partout dissimulé, donc toujours à débusquer et à démasquer » (Tanguieff, 2006, 40). Dans le conspirationnisme américain, le complot est souvent déduit de supposées « persécutions » dont sont victimes les « petits blancs ». En outre, dans le

cas anglo-saxon, il faut prendre en compte l'importance de la peur du Diable chez les Puritains (Versluis, 2006). Cette peur du Malin s'est laïcisée et s'est portée sur les catholiques, les communistes ou extraterrestres. Il est vrai que symboliquement les extraterrestres renvoient au « Mal », surtout dans l'Amérique des années cinquante. Dans les films et la littérature populaire américaine de cette époque, les extraterrestres étaient souvent des allégories du « péril communiste ». Si tu regardes bien, les extraterrestres chez Icke (les « Reptiliens »), Lear, Cooper, etc. sont perçus comme des démons. Et cela d'autant plus, que leurs repères, à l'instar du diable, se trouvent sous terre. Ceux-ci affirment même que les *Short Greys* se nourrissent de sang, d'hormones et d'enzymes humains, tels des vampires. Il existe donc un parallèle assez marqué nous permettant de considérer les extraterrestres comme un mythe actualisé des démons. Toutefois, moins les hommes croient au Diable et plus ils ont tendance à le voir partout... Attitude permettant l'essor du complot paranoïde dans les sociétés contemporaines.

Depuis la parution des travaux des chercheurs Anglo-Saxons, les origines du conspirationnisme sont assez bien connues : elles peuvent être datées de la Révolution française. Auparavant, il existait bien des complots mais ceux-ci restaient enfermés dans une conception religieuse du monde : derrière le complot, il y avait l'Antéchrist, le Diable... Après la Révolution, la nature du conspirationnisme pré-révolutionnaire se trouve remis en cause : la société, laïcisée, rationalisée, ne croit plus au Diable et vit dans l'incertitude. On rencontre très rapidement la convergence entre la pathologie paranoïaque et les discours à tendances conspirationnistes, en particulier dans les milieux des fous littéraires, très présents dans les milieux occultistes. De là, la théorie du complot va se diffuser très rapidement, d'autant plus que ces milieux étaient parfois proches des idées contre-révolutionnaires de Bonald, Maistre ou Barruel. Les milieux occultistes, à l'instar des milieux d'extrême droite, sont largement perméables aux théories du complot. Il était en effet courant dans la littérature occultiste de la fin du XIXe siècle de soutenir l'idée selon laquelle des « Supérieurs Inconnus » dirigeaient discrètement les destins de l'humanité. Il faut tenir en effet compte du fait que « Les idées nouvelles, comme toutes les créations

culturelles, écrit Wiktor Stoczkowski, n'émergent pas du néant ; elles se nourrissent de l'ancien, en se construisant à partir des brides du passé soumises aux mécanismes qui, sans être déterministes, sont loin d'être chaotiques et impénétrables. À chaque moment historique, le passé offre aux hommes un vaste répertoire de matériaux à partir desquels ils peuvent échafauder leurs œuvres, en transformant, en combinant et en assemblant des éléments que la tradition laisse à leur portée » (W. Stoczkowski, 1999, 88). De ce fait, les matériaux conspirationnistes et paranoïdes vont être recyclés et radicalisés par plusieurs générations d'auteurs paranoïques, conspirationnistes ou paranoïques-critiques (E. Kreis, 2009).

La notion de complot paranoïde est inspirée des travaux de Richard Hofstadter. Celui-ci a publié en 1965 une étude devenue classique sur le style paranoïde. Il distingue deux styles, qui, dans notre cas, fusionnent : dans le style paranoïde, « le sens de la persécution est central et systématisé dans des théories grandioses du complot. Mais il y a une différence capitale [...] le paranoïaque clinique voit le monde hostile et comploteur [...] comme dirigé spécifiquement *contre lui* ; alors que le porte-parole du style paranoïde le juge dirigé contre une nation, une culture, un mode de vie dont le destin affecte non pas lui seul mais des millions d'autres » (R. Hofstadter, 1965, 3-4). Dans les milieux qui nous intéressent, nous voyons une synthèse de ces deux formes.

Quelques exemples de complots paranoïdes

Nous rencontrons dans un premier temps la convergence entre la pathologie paranoïaque et les discours à tendances conspirationnistes dans les milieux des fous littéraires, très présents dans les milieux occultistes (B. Schiavetta, 1992). Ceci dit, les milieux occultistes, à l'instar des milieux d'extrême droite, sont largement perméables aux théories du complot. Il était en effet courant dans la littérature occultiste de la fin du XIXe siècle de soutenir l'idée selon laquelle des « Supérieurs Inconnus » dirigeaient discrètement les destins de l'humanité⁶... Certains de ces penseurs occultistes ou ésotériques étaient en outre proches des idées contre-révolutionnaires de Bonald, Maistre ou Barruel. Ainsi, Julius Evola, à la fois membre de l'extrême droite et figure importante de

l'ésotérisme, soutenait la véracité de l'ouvrage conspirationniste *La Grande conspiration* d'Emmanuel Malynski, dont Léon de Poncins cosigna une version abrégée sous le titre *La Guerre occulte. Juifs et Francs-Maçons à la conquête du monde* (E. Malynski & L. de Poncins, 1936). Evola publia plusieurs articles sur ce sujet. Dans ceux-ci, il se penchait, outre la notion de « race spirituelle », sur le thème de la « guerre occulte », c'est-à-dire la guerre menée par les sociétés secrètes, notamment la franc-maçonnerie, et par les Juifs contre la tradition, et analysait l'action de ces dernières au prisme de la « contre-initiation » guénolienne. Nous retrouvons dans ces discours l'idée paranoïde, qui va se transformer certains individus en la forme pathologique de la paranoïa.

Il est intéressant de voir comment les théories du complot, très prégnantes dans les milieux occultistes, ont pu contaminer le discours ufologique. En effet, des groupes ufologiques, proches des milieux occultistes, ont été influencés par la thématique conspirationniste. En effet, nous rencontrons aussi ces formes de paranoïa dans les milieux ufologiques extrêmes, qui sont culturellement très proches des subcultures occultistes : d'un côté, ces ufologues sont persuadés de l'existence d'un complot extraterrestre visant à asservir ou à détruire la Terre et de l'autre ceux-ci sont certains d'être persécutés par le gouvernement ou par des officines gouvernementales à la solde des extraterrestres (S. François & E. Kreis, 2010). Nous pouvons citer les cas de William Cooper ou de David Icke. L'exemple le plus connu en France fut l'écrivain de science-fiction Jimmy Guieu.

À l'extrême droite, les deux formes de paranoïa sont très prégnantes et font partie de la culture de ces milieux (Kreis, 2009). Elles le sont aussi dans les milieux négationnistes. En effet, ceux-ci, par exemple Alain Guionnet, expliquent leurs malheurs par l'existence d'un complot juif visant à les faire taire. Cependant, l'aspect pathologique n'est pas à négliger, notamment dans le cas Guionnet. De fait, certains à l'extrême droite, tel Philippe Baillet sous le pseudonyme de Xavier Rihoit, considèrent la théorie du complot comme une forme droite de la paranoïa (X. Rihoit, 1990, 27). Elle est d'ailleurs très présente dans les milieux traditionalistes, en particulier chez les sédévacantistes.

Toutefois, si ce type de discours est très fréquent à l'extrême droite, il ne faut pas oublier

que les thèses conspirationnistes paranoïaques sont aussi présentes à l'extrême gauche. Ainsi, selon Massimo Introvigne, « Une conjuration mondiale des forces réactionnaires barrant la route du progrès, mieux : du communisme, est une antienne de la littérature soviétique. En Italie, elle a été démarquée dans des publications qui incriminent l'existence d'un complot, ourdi de vieille date, entre la maçonnerie, la mafia, les services secrets yankees et l'Église catholique, aux fins d'entraver la "marche du progrès" et plus spécialement, une prise de pouvoir du Parti communiste local » (M. Introvigne, 2006, 22). Au-delà de cette utilisation idéologique du complot, la paranoïa est aussi présente dans sa forme pathologique dans ces milieux. C'est le cas, par exemple, d'une revue américaine, *Conspiracy Digest*⁷, se consacre à « l'identification de la nature de la conspiration de la classe dirigeante ». Une anecdote rapportée par Raoul Girardet va dans ce sens : en 1904, à la Chambre des députés, « devant les attaques furieuses de la droite, dénonçant l'influence occulte de la maçonnerie, les accusés répondent, à peu près dans les mêmes termes, en évoquant la nécessité de combattre à armes égales les manœuvres souterraines, les pratiques de délation et d'espionnage des congrégations et des sociétés pieuses » (R. Girardet, 1986, 59). L'anecdote de Girardet montre qu'il existe des constructions en miroir, en réaction au conspirationnisme d'extrême droite. Toutefois, ces constructions peuvent se rencontrer, se recomposer et fusionner dans des milieux conspirationnistes éloignés à la fois aux uns et autres, provoquant la radicalisation des cultures conspirationnistes tierces. C'est le cas, comme nous l'avons vu dans ce texte, des milieux New Age.

Interprétations

La paranoïa peut être vue, cliniquement parlant, comme le symptôme d'un mal-être. Ainsi, l'interprétation conspirationniste du monde montre l'inadaptation et l'incompréhension de celui qui le formule au monde qui l'entoure. Ainsi, dans le cas du conspirationnisme américain, le complot est déduit de supposées « persécutions » dont sont victimes les « petits blancs ». De plus, le conspirationnisme joue un rôle important dans la culture populaire américaine : elle est présente dans la littérature, dans le cinéma, dans les médias, etc. (M. Fenster,

1999 ; P. Knight, 2002). Nous pouvons même nous demander si cette prégnance n'a pas créé un terreau favorable à son développement. Ainsi, elle est présente chez un auteur comme Philipp Lovecraft, dans sa version sombre. En effet, Lovecraft explore toutes les déclinaisons de la paranoïa xénophobe : peur de l'Autre (élévée à un niveau cosmique), de l'origine « trouble » (avec l'océan comme symbole), du mélange des sangs, etc. Si dans ce pays, « cette vision complotiste est structurée par le modèle du "Gouvernement invisible" (*Invisible Government*) ou celui du "Gouvernement mondial" (entité à la fois existante et potentielle, en tant que menace), thème d'un grand nombre de pamphlets » (P.-A. Taguieff, 2005, 94), elle est aussi est aussi utilisée par l'extrême gauche « dans les années 1990 et 2000, autour de la thèse du "complot américano-sioniste" » (P.-A. Taguieff, 2005, 94).

De fait, la paranoïa peut avoir une fonction normative : comme l'écrivait Nietzsche, « ce n'est pas l'incertitude qui rend fou, c'est la certitude ». Ce besoin de certitude peut transformer la paranoïa en une forme de cosmologie permettant la compréhension du monde. Ceci dit, cette grille d'interprétation est sombre. Eric Eliason voit les théories du complot, à tendance paranoïde, comme une « sous-culture de dissension intellectuelle » (E. Eliason, 1996, 157-158). En effet, le complot, chez le conspirationniste, est d'autant plus terrifiant, qu'il est secret et/ou dirigé par des puissances de l'ombre, souvent anormales, mythifiées : francs-maçons, extraterrestres, illuminati, etc. Selon Émile Poulat « la réalité nous terrorise » (E. Poulat, 1992, 7). Il parle d'ailleurs à ce sujet d'*« histoire de la peur »*.

Cette « histoire de la peur » permet une projection des délires paranoïaques dans les discours conspirationnistes. Les psychanalyses entendent par ce terme, l'*« opération* par laquelle le sujet expulse de soi et localise dans l'autre, personne ou chose, des qualités, des sentiments, des désirs, voire des « objets », qu'il méconnait ou refuse en lui. Il s'agit là d'une défense très archaïque et qu'on retrouve à l'œuvre particulièrement dans la paranoïa mais aussi dans des modes de pensée « normaux » comme la superstition » (J. Laplanche & J.-B. Pontalis, 1968, 344). Selon Marc Angenot : « Puisque « tout le monde » est contre nous, que personne ne nous comprend, que les fauteurs de nos mécomptes et de nos échecs

sont nombreux et divers, puisque les valeurs établies nous font invariablement ombrage et qu'elles ne dominent pourtant, selon nous, que par imposture, il faut qu'une vaste organisation occulte soit derrière ces usurpations et ces avanies toujours recommencées » (M. Angenot, 1997, 165-166). Raoul Girardet ne dit pas autre chose lorsqu'il parle du mythe politique du complot : « L'ordre que l'Autre est accusé de vouloir instaurer ne peut-il être considéré comme l'équivalent antithétique de celui qu'on désire soi-même mettre en place. Le pouvoir que l'on prête à l'ennemi n'est-il pas de même nature que celui qu'on rêve de posséder ? » (R. Girardet, 1986, 61). Quelque part donc, ces personnes, si nous suivons l'analyse de Raoul Girardet, désirent le retour, ou le maintien, d'une société fermée d'où est évacué l'« Autre ».

En conclusion, nous pouvons affirmer que la paranoïa rencontre dans les milieux radicaux, très perméables au conspirationnisme, un terrain fertile qui masque, dans un premier temps du moins, les tendances pathologiques de certains auteurs. De fait, l'un des mécanismes paranoïaques consiste à rationaliser les projections de ceux qui les émettent sur le mode de la causalité. Celle-ci est particulièrement à l'œuvre dans les milieux radicaux. L'« ennemi », l'objet de la névrose peut être dans ce type de discours l'Autre, le Juif, le fasciste, l'antifasciste, le démocrate, l'extraterrestre, le franc-maçon, l'illuminati, etc. En effet, ces milieux cherchent à décoder, au travers d'une forme d'herméneutique idéologique, les signes, les idées cachées, les tentatives d'euphémisation des discours qu'ils analysent.

Notes

¹ Laboratoire Cultures et Sociétés en Europe, Université de Strasbourg, France.

Email: francois_stephane@voila.fr

² Est « radical » le milieu qui se définit comme tel et qui est reconnu en retour comme « radical » par les milieux modérés.

³ En français « Aux frontières du réel ».

⁴ Voir l'analyse de l'Empire américano-soviétique dans *SIVA* de K. Dick par rapport aux thèses élaborées sur le condominium URSS-USA (P. K.

Dick, 2006).

⁵ Leo Strauss fut le premier à en proposer quelques règles d'analyse (L. Strauss, 1952).

⁶ La terminologie de « Supérieurs Inconnus » provient à l'origine de la franc-maçonnerie. En 1751, le baron Charles-Gothelf von Hund (1722-1776) fonde une nouvelle forme de maçonnerie : la Stricte Observance ou plus exactement l'Ordre supérieur des chevaliers du Temple sacré de Jérusalem. L'idée était que la franc-maçonnerie serait une perpétuation des Templiers dirigée par des « Supérieurs Inconnus » dont Hund était, selon ses dires, le seul mandataire, s'étant lui-même fait initier par un mystérieux chevalier au « plumet rouge », en 1747. Cette légende va connaître un succès considérable au cours des XIXe et XXe siècles. Récupérés par les antimachiavélistes, les Supérieurs Inconnus vont devenir les vrais maîtres occultes de la franc-maçonnerie. Ils seront assimilés aux satanistes, aux juifs, aux maîtres de l'Himalaya de la Société théosophique, etc., devenant le symbole de la sphère dirigeante du complot mondial, selon la vulgate conspirationniste. (S. François & E. Kreis, 2010, 74, note 3).

⁷ <http://www.conspiracydigest.com/>.

Bibliographie

- Angenot M. (1997). *Les Idéologies du ressentiment*. Montréal: XYZ.
- Augé M. (1994). *Le Sens des autres. Actualité de l'anthropologie*. Paris : Fayard.
- Benoist A. de (1992). Psychologie de la théorie du complot. *Politica Hermetica*, 6, 13-28.
- Couégnas D. (1992). *Introduction à la paralittérature*. Paris: Seuil.
- Dick P. K. (2006). *SIVA*. Paris: Gallimard.
- Eliason E. (1996). Conspiracy Theories. In J. Harold Brunvand (ed.). *American Folklore. An encyclopedia* (pp. 157-158). London & New York: Garland Publishing.
- Fine G. A. (2006). Rumeur, confiance et société civile. Mémoire collective et cultures de jugement. *Diogène*, 213, 3-22.
- Fenster M. (1999). *Conspiracy Theories. Secrecy and Power in American Culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- François S. (2008). *Le Nazisme revisité. L'occultisme contre l'histoire*. Paris, Berg Interna-

Bernard Bernier

Les conspirationnistes et les contre-cultures

tional.

François S. & Kreis E. (2010). *Le Complot cosmique. Théorie du complot, ovnis, théosophie et extrémistes politiques*, Milan: Archè.

Furet F. (1983). *Penser la Révolution française*. Paris : Gallimard.

Girardet R. (1986). *Mythes et mythologies politiques*. Paris: Seuil.

Heinich N. (2009). *Le Bêtisier du sociologue*. Paris, Klincksieck.

Hofstadter R. (1965). *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays*. New York: Knopf.

Introvigne M. (1997). *Enquête sur le satanisme. Satanistes et antisatanistes du XVIIe siècle à nos jours*. Paris: Dervy.

Introvigne M. (2006). *Les Illuminés et le Prieuré de Sion. La réalité derrière les complots du Da Vinci Code et de Anges et Démons de Dan Brown*. Vevey: Xenia.

Knight P. (ed.) (2002). *Conspiracy Nation. The Politics of Paranoia in Postwar America*. New York: New York University Press.

Kreis E. (2009). *Les Puissances de l'ombre. Juifs, jésuites, francs-maçons, réactionnaires... La théorie du complot dans les textes*. Paris: CNRS Éditions.

Laplanche J. & Pontalis J.-B. (1968). *Vocabulaire de la psychanalyse*. Paris: Presses Universitaires de France.

Lévi-Strauss C. (1962). *La Pensée sauvage*. Paris : Plon.

Malynski E. & Poncins L. de (1936). *La Guerre occulte. Juifs et Francs-Maçons à la conquête du monde*. Paris: Gabriel Beauchesne.

Marcus G. (1999). *Paranoia within Reason : A Casebook on Conspiracy as Explanation*. Chicago: University of Chicago Press.

Melley T. (2000). *Empire of Conspiracy : The Culture of Paranoia in Postwar America*. New York/Londres: Cornell University Press.

Monneyron F. & Xibernas M. (2008). *Le Monde hippie. De l'imaginaire psychédélique à la révolution informatique*. Paris: Imago.

Paparouni E. (2010), La notion de “théorie du complot”. Plaidoyer pour une méthodologie empirique. In Danblon E. et Nicolas L. (eds.), *Les Rhétoriques de la conspiration* (99-120). Paris : CNRS Éditions.

Pipes D. (1997). *Conspiracy : How the Paranoid Style Flourishes and Where it Comes From*. New York, Free Press.

Poulat E. (1992). L'esprit du complot. *Politica Hermetica*, 6, 6-12.

Renard J.-B. (2010). Comment les mythologies se combinent entre elles ? In François S. & Kreis E. (eds.). *Le Complot cosmique. Théorie du complot, ovnis, théosophie et extrémistes politiques* (7-12). Milan: Archè.

Rihot X. (1990). La théorie du complot, une forme de droite de la paranoïa. *Le Choc du mois*, 31, 1990, 27.

Schiavetta B. (1992). Conspirationnisme et délire. Le thème du complot chez les fous littéraires en France au XIXe siècle. *Politica Hermetica*, 6, 57-66.

Sperber D. (1996). *La Contagion des idées*. Paris: Odile Jacob.

Stoczkowski W. (1999). *Des Hommes, des dieux et des extraterrestres*. Paris: Flammarion.

Stoczkowski W. (2001). « Rires d'ethnologues ». *L'Homme*, 160, 91-114.

Strauss L. (1952). *Persecution and the Art of Writing*. New York: The Free Press.

Taguieff P.-A. (2005). *La Foire aux illuminés. Ésotérisme, théorie du complot, extrémisme*. Paris: Mille et une nuits.

Pierre-André Taguieff P.-A. (2006). *L'Imaginaire du complot mondial. Aspect d'un mythe moderne*. Paris : Mille et une nuits.

Versluis A. (2006). *The New Inquisitions: Heretic-hunting and the Origins of Modern Totalitarianism*. Oxford: Oxford University Press.

The brigands and the nuclear waste deposit: when a new environmental conflict becomes intractable

Mauro Sarrica¹

Abstract: This paper illustrates an environmental conflict (EC) that saw a small local community prevail over decisions taken by the central government. The conflict concerned the construction of a nuclear waste deposit in Scanzano Jonico (Italy). The research explores how this EC was framed by laypeople and investigates articulation and amplification dynamics during its escalation. An on-line forum used by laypeople involved in the conflict was submitted to content analyses. Results show that the main themes of the issue are defined from the outset and that their interplay contribute to conflict escalation. Perceived injustice and distrust towards politicians contribute to reduce interest in the scientific evidence presented by the government. Cultural and historical resources were used to construct the conflict in terms of “defense against invaders” and to react to this invasion. Nature, identity, and power relationship frames converged and transformed the EC into an intractable conflict. Crucial to conflict ethos was the re-elaboration of a group identity rooted in history and culturally resonant: the brigand identity. A better understanding of these underlying dynamics might be useful in suggesting constructive ways of managing further environmental disputes between authorities and citizens.

Keywords: Intractable Environmental Conflicts, Framing, Articulation, Amplification, Cultural resonance.

In 2003 in Scanzano Jonico, a rural village in the south of Italy, an environmental conflict (EC) broke out. It concerned the building of a national nuclear waste deposit and it is still considered the touchstone by collective movements subsequently raised in Italy. Far from being only technical disputes, environmental conflicts (EC) can be seen as mixed-motive conflicts (Morris & Su, 1999) where multiple issues are involved (e.g. intergroup relationships, representation of the environment, active citizenship, economic development), and pros

and cons are often intertwined. In this research Scanzano’s EC is considered as a moment at which stable discourses regarding environment were debated and revisited, and power struggles emerged “in the particular way in which actors mobilize discourses and reconnect the previously unconnected” (Hajer & Versteeg, 2005, p.182).

Drawing upon framing perspective (Benford & Snow, 2000) and intractable conflict models (Coleman, 2003; 2004; 2006) we explored what frames were constructed by active

citizens and their dynamics during the conflict. Finally this paper illustrates how shared beliefs converged into a culturally rooted character, and redefined this new environmental conflict into a longstanding intractable one.

Theoretical Background

Framing processes

The concept of frame is rooted in Goffman's work, it has been employed in a broad range of disciplines, and it proved to be useful in individual level analyses (Pinkley, 1990), as well as in social and societal research (Benford & Snow, 2000). Framing is in strict interaction with schemas and ideologies. On the one hand, frames constitute "a broader, interpretative answer" than schema (Benford & Snow, 2000, p.614). On the other hand, frames are "innovative articulation and elaboration of existing ideologies or sets of beliefs and ideas" (Snow, 2004, p. 401), that is shared beliefs provide set of resources that are used in framing process and are reversely affected and changed by framing (cf. Snow, 2000).

Since the '80s, the framing perspective has emerged as one of the most popular approaches to explore how social movements actively construct and re-define symbolic and cultural repertoires (Della Porta & Diani, 1999). In this case, authors often refer to collective action frames: sets of action oriented beliefs that inspire and legitimate movements, based upon a feeling of injustice, identity elements, and perceived agency (Benford, 1997; Gamson, 1992; Snow & Benford, 2000).

Articulation is the internal organization of ideational elements, that is which elements are proposed at first place, which are introduced later. Amplification is the ability some frames have to impose over others, that is the fact that not all the frames have the same success and only few gain space and impose as the main interpretation of the situation (Benford & Snow, 2000).

Both articulation and amplification are linked with groups' needs. Framing fulfils three main tasks: diagnostic, that is to identify circumstances and provide causal attribution; prognostic, that is to indicate paths to resolve experienced injustices; motivational, that is to provide the bases to engage and sustain collective action (Benford & Snow, 2000).

Moreover, framing processes do not occur

in a vacuum: narration, myths and tales that are part of shared cultural repertoires resonate with frames contributing to their credibility and their prominence (Gamson & Modigliani, 1989; Williams, 2004). Cultural resonance helps to understand why, during conflicts' evolution, some beliefs "become more salient in an array or hierarchy of group relevant issues, perhaps coming to function as significant coordinating symbols" (Snow, 2004, p. 400).

Framing Environmental Conflicts

Several frames have been identified in environmental conflicts: ingroup and outgroup attributes (i.e. identity and characterization frames); power relationships and their legitimacy (i.e. power frames); perceived typology and probability of hazards (i.e. risk frames); beliefs about conflict structure and best management strategies (i.e. conflict management frames) (Dietz, Stern & Rycroft, 1989; Gray, 2004; Shmueli, Elliott & Kaufman, 2006).

Research shows that different perceptions of issues at stake and risks by the conflicting parties, together with the perceived illegitimacy of authorities, contribute to ambiguity and foster unilateral strategy of resolution. In these cases activists may prefer hostile negotiation tactics in order to acquire voice and power (Hanke, Gray, & Putnam, 2002). Moreover, when values and beliefs are polarized, and when identity issues are embedded and remain unaddressed, tensions between stakeholders escalate (Wondolleck, Gray & Bryan, 2003). Escalatory cycles based on distrust and lack of understanding may transform disagreement on environmental issues into intractable conflicts: longstanding, resistant to solutions and highly intense (Putnam, Burges & Royer, 2003; Davis & Lewicki, 2003).

Intractable conflict models

Theory and research on intractable conflict are fragmented and under evolution, for example up to 50 variables have been associated in the literature with persistent conflicts (Coleman, Vallacher, Nowak & Bui-Wrzosinska, 2007). One of the most comprehensive model of intractable conflicts elaborated so far is the meta-framework proposed by Coleman's (2003). The author defines protracted intractable conflicts as: "recalcitrant, intense, deadlocked, and extremely difficult to resolve" and underlines

that in order to interpret them “we must comprehend the socially constructed and symbolic nature of the triggering issues, the conflict processes and the polarised identities” (Coleman 2003, p.6 and p. 32).

The distinguishing feature of intractable conflicts is the dynamic interplay of five elements, largely overlapping with the results coming from the framing perspective: aspects of the contexts, the issues, the relationships, the processes and the outcomes of the conflict (Fig. 1). Intractable conflicts are characterized to some degree by: an history of perceived op-

pressions and rivalry, individual or community trauma, polarization of values and identities, intricate connection of issues, destructive relationships, intense emotionality (perceived humiliation, deprivation, rage, as well as loyalty and dignity), and escalatory spiral of intensity with occasional outbreaks of violence (Coleman, 2003). In intractable conflict, shared beliefs are organized according to a principle of circular causality and constitute the basis of conflict ethos: patterns of hegemonic beliefs that add motivational and moral bases to the interpretation of conflicts (Bar-Tal, 1998).

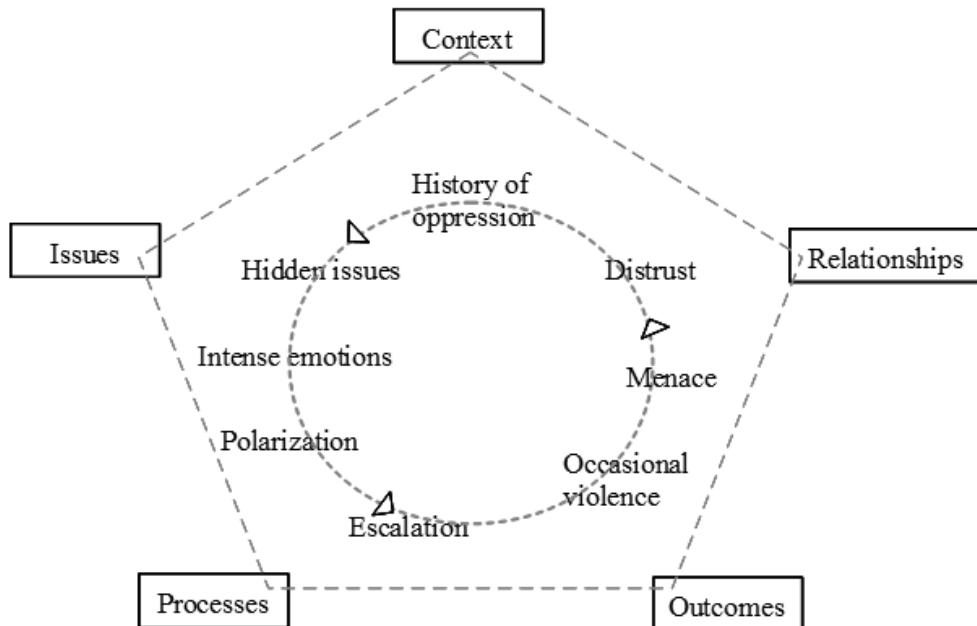

Figure 1. Distinguishing features of intractable conflicts (derived from Coleman 2003).

The duration of the conflict, together with such escalatory loops, is usually indicated as a critical issue in identifying intractable disputes. Researchers on EC often tend to rely on “factual” data to identify longstanding conflicts, examples are: “Voyageurs National Park was created in 1975 [...] controversy over the park dates from its earliest day” or “Use of Edwards Aquifer water became an issue in the 1950s” (Davis & Lewicki 2003, p. 203). However history and memory play far more complex roles in shaping conflicts (for a exhaustive examination of this point see Tint, 2010). History is subject to social construction processes, and the transmission of group narratives, values, beliefs, myths is characterised by omissions and distortions which serve psychological as

well as rhetorical goals (Leone & Mastrovito, 2010; Reicher & Hopkins, 2001). Societies actively cultivate the permanence of historical narratives, and transmit conflict ethos through generations (Bar-Tal, 2004; 2007). In this way shared beliefs may “drive into conflict individuals who have never experienced any of the issues that initially launched the conflict” (Coleman et al., 2007), and representations of the past contribute to the perceptions of new conflicts (Tint, 2010).

Drawing on these theoretical premises the present paper makes a case for the idea that ‘factual’ duration of the dispute is itself subject to framing and is intertwined with the social construction of the conflict. Culturally resonant frames, in fact, link identities of stakeholders,

power relationships, and the nature of issues at stake with group history and may transform a new conflict into an episode of a silent, long-standing, intractable conflict.

Aims of the Research

The research aims to explore what frames were elaborated by people involved in Scanzano's environmental conflict. Moreover the study aims to monitor articulation and amplification of frames and to see if they can be interpreted in the light of framing tasks and cultural resonance. Finally the research explores if Scanzano's environmental conflict showed the features that are typical of longstanding intractable conflicts even if its 'factual' duration seems shorter.

Method

Background information

Following the referendum held in 1987 Italy shut down its nuclear reactors. Despite that popular vote, in 2010 the government stated the construction of new nuclear plants -Decree

Table 1

Figures about Italy and Nuclear power

	Trusted sources of information on how radioactive waste is managed in ones own country			All radioactive waste is very dangerous	Concern about radioactive waste management at the national level, 2001	
	National agency	Government	Media		Very worried	Fairly worried
Italy	20.8 ^a	19.6	17.4	81.7	40.5	41.8
EU 15	27.0	28.5	22.8	74.7	29.1	39.5
^a % of agreeing respondents						

Source: Eurobarometer 56.2, Tables II.1; III.5, VIII.1

In this context, on 13th November 2003 (Decree 314), the government announced the building of a national geological storage site in the area of Scanzano Jonico (about 7.000 inhabitants) in the Basilicata region (about 600.000 inhabitants) -also known as Lucania by the ancient natives- in Southern Italy. The management of the project was given to the SOGIN, a public-sector company formed to manage the decommissioning of Italy's nuclear power plants. The president of SOGIN was Re-

31/2010, however, a new referendum in 2011 stopped again the government plans. Currently, nuclear materials are stored in 150 sites spread across Italy.

Attitudes toward nuclear power, in 2002, were more negative in Italy than in the majority of EU countries, with the lowest levels of trust in government as source of information about waste management (Table 1). A survey conducted in 2001 in Rotondella, a village near Scanzano (17 km), where a nuclear research centre was active (ITREC Trisaia), showed negative attitudes towards "the nuclear" (80% adverse) and nuclear waste (dangerous even if correctly stored for the 43% of respondents), and a strong opposition to the hypothesis of a national nuclear waste deposit in the surroundings (opposed by 95% of respondents). These data were associated with relatively high levels of knowledge on nuclear issues (52% was correctly informed) and with frequent communication on these issues: 71% declared to talk about the research centre often or seldom with relatives, and 76% with friends (Persiani, 2004).

tired General Carlo Jean.

Several scientists expressed reservations on the choice of the site. Moreover, during previous decades, public and private investments had been made on tourism and organic farming in the area. As a result, the Decree-Law provoked the protest of the local population and institutions, stakeholders, political parties, trade unions, and a wide range of grassroots associations; a 14-day-long occupation of the site; a blockade of transport infrastructure fa-

cilities; as well as numerous demonstrations and cultural events organized in Basilicata and in Rome. Finally, the government amended the Decree-Law erasing the name of Scanzano (see Appendix for a chronology; see also Scuderi, 2003).

Previous analyses of Scanzano's case concluded that a mix of not-in-my-backyard syndrome, scientific evidence, and wrong communication strategies contributed to the escalation of the protest (Bortoletti, 2004; Greco, 2003). Interviews with people from Scanzano showed that citizens stressed place attachment, group identity, and economics as the key issues at stake, and that a sense of humiliation fuelled the rage against the government (Abruzzese, 2004). Anthropologically oriented recollection of the events also suggested that the Days of Scanzano contributed to the articulation of a positive Southern identity rooted in history and in recent intellectual discourses (Zinn, 2007). These included the founding myth of the struggles for the land, the representation of the area as a sort of ecologic sanctuary, referrals to Magna Graecia, and the "invocation of the brigand [as] a reference to the struggle for social justice [and] resistance against the central government" (Zinn 2007, p. 199).

Materials

The current research complements those presented in the background section -which were based on recollections of events, questionnaires, interviews and anthropological analyses- and examined spontaneously produced archive data.

Text messages (*posts*) sent to www.basilicata.net from November 2003 to February 2004 and devoted the events in Scanzano were analysed. Participants were individuals or group members. A total of 1637 comments were posted from November, 14 2003 to February, 06 2004 by 227 authors with different nicknames. The great majority of *posts* concentrated in November and December 2003.

Procedure

The textual corpus was submitted to qualitative content analysis (supported by QSR Nud. ist). The analysis was rooted in constructivist Grounded Theory principles (Charmaz, 2005). During the coding procedure, in adjunct to the five features of intractable conflict models

presented above, we took into account the discourses about nature and rurality (MacNaghten, 1993; Woods, 2003), classic taxonomies of conflict (Deutsch, 1973) and ontological metaphors through which identity features are defined and reified (Lakoff & Johnson, 1980).

After reading all the *posts* a first label system was constructed as open and related to data as possible, then the coded categories were reorganized into few main frames. Finally, the percentage of messages dealing with each frames on each day (e.g. messages dealing with *Nature* on 1st day/ total messages of 1st day * 100) was computed to explore which information was considered more relevant day by day (amplification) and how the organization of the issues varied (articulation) during the conflict.

Results

The first element observed is the structure of posts and replies. The great majority of participants took part only a few times to the forum and a real debate rarely emerges. All the issues appear on the very first day. After a couple of days few themes remain relevant.

The participants that intervene in the discussion refer to a number of *Places*, *People*, and *Organizations* and contribute to create a very precise and complex interpretation of the conflict. Places are described in great detail showing high competences and the desire to share and re-elaborate information in the online arena. Debated *Issues* included the use of the land, the characteristic of local farming as well as the technicalities connected with nuclear waste disposal. Principles of *Justice*, *Loyalty*, and *Trust* are also used in the forum to identify causal explanation of political choices. Finally, the *Conflict* is described using almost all of the categories identified by Deutsch's (1973): *material resources*, *group survival*, *values*, *power relations*, and *beliefs*.

Results of the open coding led to a particularly dispersed structure, each category including from 18 to 30 subcategories. Subsequently, categories were reorganized and few areas that appeared more meaningful were further investigated: *Nature and Nuclear* (e.g. risk perception, description of territory and nature); *Conflict frames* (e.g. the conflict and its outcome, the issues at stake), *Power Relationships* (e.g. perceived history of oppression, legitimacy and trust issues); *Identity and characterization*

frames (e.g. ingroup and outgroup attributes).

Nature and Nuclear

The nature is mainly framed by means of bucolic images. According to this frame, land and sea are described as a life source whose beauty has been exalted by the careful work of men.

"Dear Northern friend, you live in the fog, in the smog, etc. Here, instead, we have the sun, the sea and fresh air."

"...free to breathe the fresh air of the mountains, of the sea breeze that inebriates Scanzano, free to belong to this land."

"I hope that Lucania will be known only for the beauty of its landscapes and for the genuine tastes of folks' traditions."

"Small communities like ours have good relationships with life and nature. We are different from industrial and consumer society, respect towards everyone and everything is in our DNA."

Contrasting this picture, the recent past has been characterized by attacks on nature and by soil exploitation. The nuclear waste deposit is the act that will definitely ruin the environment.

"With the nuclear and the oil extraction, the plan to turn this area into desert land and to depopulate the Basilicata region becomes clear."

"4000 years long history, fresh produce exported all around the world, one of the cleanest see of the Mediterranean [...] all these makes our land perfect to host 80.000 m³ of nuclear bombs."

Conflict frames

What is this conflict about? Two main themes characterize the debate on the very first day and appear more relevant: material resources and group survival.

Those who frame the situation as a conflict about material resources express concerns about consequences for employment, tourism, and agriculture. This frame is frequently proposed at the beginning of the conflict, then it remains in the background.

"We want work and development and not the death of the territory."

"The deposit planned by the government will hit the two economic sectors that are rooted here ..."

Those who endorse the survival frame depict the conflict as a struggle for survival of the whole community. The use of metaphors, such

as "nuclear waste cemetery", contributes to foster this second frame:

"...this fight is based on sacred human life"

"It is the end for all of us. It will mark the end also for our children tomorrow...The elderly will die, the young will get sick. It is the end of the world."

"Our defence is in identity: Lucans who recognise themselves and their right to survive. It will be a difficult and hard battle."

Power Relationships: illegitimacy and distrust

Power relationships mainly refers to the interplay between the state and the citizens, between the politicians and the laypeople, between the centre and the periphery of the nation. The choice of Scanzano for the nuclear waste deposit is interpreted as the consequence of the lack of power that the Basilicata region has in Italy, and as the will of the right wing government to punish a small leftist region.

"Suddenly, all our hopes, efforts, cares are nullified by a wicked choice that has been imposed from the top without any dialogue with local communities."

As in other EC, the distrust of the counterparts has a pivotal role. A large number of messages describe all the possible degrees of distrust toward politicians.

"Disgust, disgust! I am disgusted by our politicians and by what they do..."

Members of Parliament are somehow dehumanised and presented as "half-men", as men without honour.

"Have Lucan Members of Parliament blood in their veins?"

Others portray politicians as being attracted only by power and their incompetence and unreliability are presented as the causes of a legitimate revolt:

"When reciprocal trust between authorities and population disappears, people have the right to rebel."

Identity and characterization frames

From the beginning of the dispute, metaphors referring to various historical periods, from the Magna Graecia to the post war period, are used to define the ingroup and its relationships with the outgroup, where the ingroup is represented by Lucans and the outgroup is composed of politicians and Northerners.

The outgroup is described as the sum of

all the invaders that, over the centuries, have exploited the land, i.e. Roman conquerors, barbarians, Bourbon governors, Piedmontese invaders and, recently, oil companies. The common feature ascribed to the invaders is their strength (material or economical) and their lack of culture.

"The Savoy 'worthily' substituted the Bourbons by treating these lands as colonies to plunder."

Conversely, people from Basilicata are described as descendants of the Greeks, with an ancient cultural heritage, but also as a population that has been far too meek and mild and that across the centuries accepted the dominations or migrated to Northern Italy or the Americas in search of fortune.

"... in all these years nothing has changed. People from Lucania still emigrate as they did one hundred years ago."

"Basilicata was part of the Magna Graecia; it belonged to an advanced civilization while in the other part of the Italian peninsula people dressed like Attila "the Scourge of God". Clearly, we can find these cultural differences still today."

Others became brigands, cooperating with other poor people in order to resist the invaders and to defend their freedom and the land³. Those who participate in the forum tend to dismiss the emigrant identity and to present themselves as brigands.

"The moment has come to join together and to make them understand that we are not a region of shepherds."

"Young Lucans, as I am, wake up! It is time to become brigands again, to take the forks and to demonstrate!"

Amplification, Articulation and interaction between frames

In order to assess the amplification and the articulation of the frames we looked at their relative prominence in each day and at the similarity of their profiles (Fig. 2).

Contents related to nature and nuclear appear on the first days and their prominence quickly diminishes (Fig. 2a). Nature and nuclear have a similar profile during conflict except for two peaks that can be observed concerning Nuclear. On November the 18th the 17.6% of documents deals with nuclear (it was 18.4% on the very first day), on this day the website achieves a relevant role for the movement, and it represents a new start of the debate. The sec-

ond peak is after the end of the conflict: in this case, participants talk about the issue after the menace has passed.

Articulation and amplification of conflict frames and power relationship are presented in Figure 2b. As regards the nature of the conflict, the percentage of documents dealing with material resource is high in the very first day and then oscillates approximately between 5% and 10%. Nearly an half of the documents deals with power relationships on the first day of the conflict, and this frame together with the group survival frame remain the prevalent interpretations of the conflict.

It can be noticed that power and group survival issues show almost the same profile during the fourteen days. Three peaks can be observed, which correspond to three main steps of the dispute, respectively: the first stop of the government (November 20th); the day 100.000 people marched in Scanzano (November 23rd); and the day before the end of the conflict (November 26th).

Identity frames (Fig. 2c) mainly concentrates on ingroup. The very first day the majority of documents contributes to re-affirm the ingroup identity. It is possible to observe three peaks again. The first two peaks correspond to those already observed. The third peak is observed on November 27th, when the decree was amended, and when participants celebrated their victory.

Discussion

The first aim of this research was to explore what frames were elaborated by laypeople who opposed the project of a nuclear waste deposit in the surroundings of their community.

Nature and nuclear were debated at the beginning and then remained in the background. It seems that attitudes and beliefs on the impact that radioactive waste would have on the environment were already shared issues (Persiani, 2004). The nuclear issue was considered the opposite of nature with well-known negative implications (van der Pligt, 1992). The discourses on the rural environment (Woods, 2003) can be interpreted as "Bucolic nature", that is a frame that underlines the clash between inner peace and external aggression (the idiomatic expression "bucolic nature" is common in Italian language, De Mauro, 2000). As in Virgil's poem, Scanzano was depicted as the

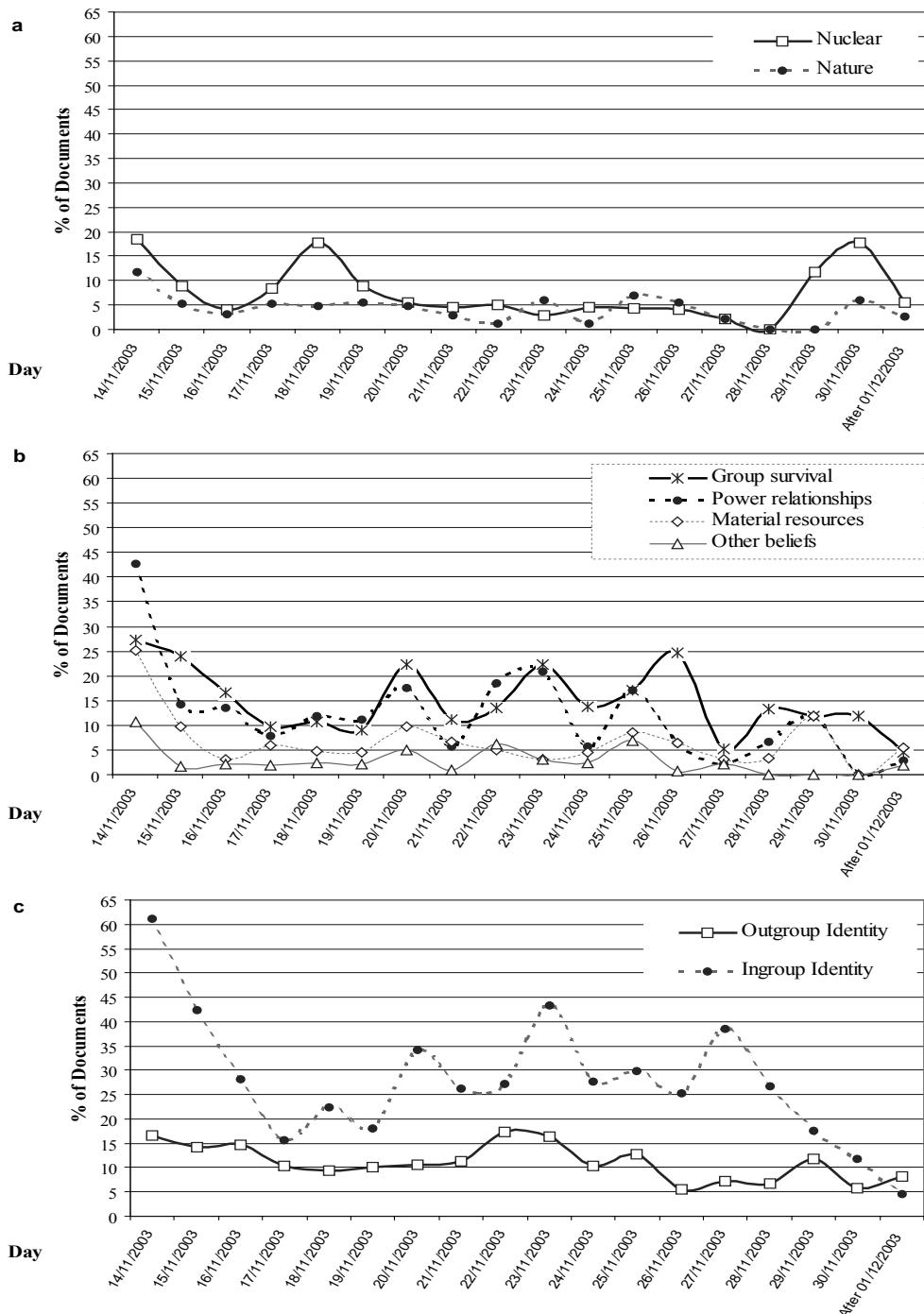

Figure 2. Documents dealing about: a) Nuclear and Nature; b) Conflict frames and Power relationships; c) Groups Identities (percentage over daily total).

locus amoenus that protects and that should be defended from human greed and violence.

The relationship between authorities and citizens emerged as the second relevant issue.

Group survival and power relationships between the central government and the locals were recognised as the core of the conflict; a mix of distrust and feelings of injustice widened the gap between the laypeople and the institutions (Dukes, 2004; Gamson & Modigliani, 1989; Hanke et al., 2002; Windisch, 2008).

The second research question concerned the way frames amplified and articulated during conflict. At the beginning of the conflict many issues were presented, then a general decrease was observed and few themes remained relatively relevant: group survival, power relationships and ingroup identity. Three peaks characterise their use during conflict and correspond to relevant turning points: the first stop of the government, the 100.000 demonstration, and the final victory.

Framing tasks, pragmatic relevance and cultural resonance help to understand why some frames prevailed over other during different phases of the conflict. Diagnostic tasks were addressed at the very first day, when it was pragmatically more relevant to take into account several explanations. Prognostic goals were addressed in the middle of the conflict, when people concentrated on the practical organisation of the protest.

Identity characteristics, power relationships and group survival fulfilled motivational tasks in the turning points of the conflicts as showed by the peaks observed in their prominence (Fig. 2). These three main themes had another advantage: as already noticed by Zinn (2007) they resonated with contemporary intellectual discourses on the rediscover of a positive Southern distinctiveness.

Our results are consistent with previous research conducted in that area via interviews and anthropological analyses (Abruzzese, 2004): "any reading of the events of Scanzano must go beyond the single environmental issue and be sensitive to how Southern identity was articulated by protesters and how various symbols mobilised them on the basis of this identity" (Zinn, 2007, p. 194). The convergence with previous study bring support to the following conclusions: even if Scanzano's EC lasted only fourteen day, it was framed as a moment of a secular fight between the powerful invaders from the North and the Lucans.

Bucolic nature, perceived threat to group survival, power relationships based on distrust and perceived oppression, and identity charac-

terisation mirror the five main features of intractable conflicts. Moreover, the similarity of frames profiles is coherent with the dynamics identified by models of intractable environmental conflicts (Coleman, 2003; Davis and Lewicki, 2003). Finally, all these issues converged into a single conflict ethos (Bar-Tal, 1998), whose keystone was a character rooted in history: the brigand, who dismiss meek attitudes and react to the invasion.

Historical narratives played a powerful role in this framing process: positive ingroup identity was pursued stressing the continuity of the community with its ancestors. Shared narratives – transmitted through generations – were mobilised to frame the new dispute as a part of a millennial history (Reicher & Hopkins, 2001; Coleman et al., 2007). Interestingly, the countermemory used by laypeople challenged the founding myths of the nation (the Roman empire and the Italian unification). Paraphrasing Tint, the two master commemorative narratives of Italy were "seen as how societal leaders further their political agendas; countermemory is seen as the means by which forces in less influential realms of society attempt to challenge this particular form of historical construction. The evolving tension between the master commemorative narrative and countermemories breeds conflict not only between societies but within them as well" (Tint, 2010, p.244). This is exactly what fuelled the Scanzano Jonico environmental conflict.

Practical implications

This paper reported an aspect of a single environmental conflict, our aim was to focus on the intrinsic characteristic of the case and not to provide generalisations.

Further investigations are needed to address more strictly the relationship between frames and cultural resources, particularly as regards the relationships with other socially constructed forms of knowledge such as ideologies and social representations (van Dijk, 1995, Castro, 2006). A second critical issue concerns the chosen material: an online forum. This kind of textual data is particularly interesting as it provides easy access to spontaneous communications, halfway between writing and conversation. According to a semiotic perspective (Shank & Cunningham, 1996), the analysed forum is an example of abductive

multiloguing: participants were involved in a quasi discussion where sets of beliefs were developed or revised. It can be reasonably argued that the medium does not play a neutral role. Further studies may investigate if and how different medium allowed developing diverse perspectives. In this regard, however, previous research conducted in that area via interviews and anthropological analyses (Abruzzese, 2004; Zinn, 2007) are consistent with our results and support our conclusions. A third limitation comes from the choice to focus only on one of the sides of the conflict, further investigation may address in greater detail the choices and the rhetoric developed by other stakeholders: namely local and national politicians, catholic church, the scientific community.

Even with these limitations it is possible to draw some practical implications concerning the relationship between state and local communities.

One of the interpretations frequently proposed by media and politicians facing environmental conflicts is the so-called NIMBY (Not In My Backyard) syndrome. NIMBY has been defined as ‘social rejection of facilities, infrastructure and services location, which are socially necessary but have a negative connotation’ (Pol, Masso, Castrechini, Bonet, & Vidal, 2006, p. 44). This approach implicitly belittles local reasons and assumes that laypeople are guided by selfishness, irrationality or biased cognitions (Roccato, Rovere & Bo, 2008). Our results suggests, in line with many authors, that explanations of environmental conflicts based only on the NIMBY syndrome (not-in-my-backyard) are incomplete (Futrell, 2003; Morris & Su, 1999). Even if previous analyses of the Sanzano’s case concluded that NIMBY syndrome contributed to the escalation of the

conflict (Bortoletti, 2004; Greco, 2003) our investigation suggests that the NIMBY explanation is insufficient. Citizens of Scanzano had relatively high levels of knowledge on nuclear and radioactive waste and frequently shared communication on these issues. Moreover, local vested-interests were not the most relevant issues at stake. In synthesis the current paper shows that it is necessary to examine the social construction processes that link meanings and conflict in order to interpret the hidden, ad often more powerful, reasons of environmental disputes.

A second implication concerns the power of attraction (Coleman et al., 2007) that some frames exerted on the conflict. The current paper analysed only online discourses, nevertheless it may be added that the conflict was coherently enacted offline with barricades, blocks of the roads and the railways, negotiations, and with the benediction of the Bishops. This frame attracted also the other major stakeholder: the government gave the management of the entire project to a retired general of the Italian armed forces. This choice appears particularly surprising as it also resonates with the idea of a “military invasion from the North”. Understanding the social construction of environmental disputes may help to avoid errors like this, which contributed to the Scanzano Jonico crisis, and may help to find constructive solutions to environmental disputes.

Concluding, in the case analysed, dormant memories were awakened to frame the new situation. The theoretical background we presented and the findings of this research indicate the need for societal approaches to environmental disputes that take into account history, collective memories, and local narratives to interpret the emergence and escalation of conflicts.

Appendix

Day	Date	Main Event
1	14 Nov.	The site is occupied
2	15 Nov.	First demonstration lead by parish priest; blockade of shops; the main road is blocked. The regional governor opposes the decree
3	16 Nov.	Demonstration from Scanzano to near villages. Farm tractors definitively block the main road. General Jean in a prime time TV program confirms that Scanzano is the best choice.
4	17 Nov.	The railway, the roads to Puglia and Calabria and the nearby nuclear research centre (Trisaia) are blocked. The police commissioner menaces to use the force.
5	18 Nov.	The main road from Puglia to Campania and the motorway A3 are blocked. The regional website becomes a fundamental support for the fight. Many politicians oppose the decree. First negotiations in Rome.

6	19 Nov.	Basilicata is isolated. People start a hunger strike. The local authority declares the site at seismic risk and forbids the transportation of radioactive materials
7	20 Nov.	The government stops the first transferrals of nuclear waste and requires new analyses of the site. The protest goes on sustained also by the Bishop Conferences of Basilicata and by the local civil protection. Also industries are blocked.
8	21 Nov.	The bishop of Potenza leads a pilgrimage to the site. Local caterers offer meals to the people on the barricades. Carriers stop their activities. The mayor is blamed for having contacts with Retired General Jean.
9	22 Nov.	Blockade are loosened for provisions. 100 youth associations meet in Scanzano.
10	23 Nov.	The greater demonstration ever in Basilicata: 100.000 people march from Policoro to Scanzano (8 km.). All the local politicians take part to the demonstration.
11	24 Nov.	Demonstration in Rome lead by natives emigrated in other regions. Lawyers in Matera start a 30 days strike. Politicians from other regions and cities express their support.
12	25 Nov.	Blockades also in Puglia. Support from European MP and from emigrates in Argentina. Negotiations in Rome. The minister Matteoli defends the choice of the government.
13	26 Nov.	The parliament board for environment notice the inadequacy of the procedures. The minister Matteoli reverse. The board of the president of the regions (except the Veneto governor) asks to withdraw the decree.
14	27 Nov.	The decree is changed. The name of Scanzano is erased. A scientific board will be created to deepen the situation.

Source: Mazzei, 2004.

Endnotes

¹ Department of Communication & Social Research, University of Rome, La Sapienza, Italy.
 Email: mauro.sarrica@uniroma1.it

² Attila, the barbarian conqueror, received this nickname for his cruelty. But it is also the title of a popular Italian “trash movie” where the barbarian ignorance is ridiculed.

³ Historical reconstruction and representations of the brigand are presented as they are proposed in the analysed texts.

ing Real Life Situations: Palestinian-Israeli Violence as a Laboratory for Learning About Social Behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 34, 677-701.

Bar-Tal, D. (2007). Sociopsychological Foundations of Intractable Conflicts. *American Behavioural Scientist*, 50, 1430-1453.

Benford, R.D. (1997). An insider's critique of the social movement framing perspective. *Sociological Inquiry*, 67, 409-430.

Benford, R.D., & Snow, D.A. (2000). Framing processes and social movements: An overview and assessment. *Annual Review of Sociology*, 26, 611-639.

Bortoletti, M. (2004). *Il Rifiuto dei Rifiuti. Scanzano Jonico e la Sindrome Nimby* [The refusal of waste. Scanzano Jonico and the Nimby syndrome]. Catanzaro: Rubbettino.

Castro, P. (2006). Applying Social Psychology to the Study of Environmental Concern and Environmental Worldviews: Contributions from the Social Representations Approach. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 16, 247-266.

Charmaz, K. (2005). Grounded Theory in the

References

- Abruzzese, M.T.L. (2004). La costruzione discorsiva di una rivolta popolare “Scanziamo le scorie” [The discursive construction of a popular riot]. Unpublished master thesis, University of Bari, Italy.
- Bar-Tal, D. (1998). Societal Beliefs in Times of Intractable Conflict: The Israeli Case. *International Journal of Conflict Management*, 9, 22-50.
- Bar-Tal, D. (2004). The Necessity of Observ-

- 21st Century: Applications for Advancing Social Justice Studies. In NK. Denzin & Y. S. Lincoln (eds.). *The SAGE Handbook of Qualitative Research* (3rd ed.) (pp. 507-536). Thousand Oaks (CA): Sage.
- Coleman, P.T. (2003). Characteristics of protracted, intractable conflict: Toward the development of a metaframework-I. *Peace and Conflict: Journal of Peace Research*, 9, 1-37.
- Coleman, P.T. (2004). Paradigmatic Framing of Protracted, Intractable Conflict: Toward the Development of a Meta-framework-II. *Peace and Conflict: Journal of Peace Research*, 10, 197-235.
- Coleman, P.T. (2006). Conflict, Complexity and Change: A Meta-framework for Addressing Protracted, Intractable Conflicts-III. *Peace and Conflict: Journal of Peace Research*, 12, 325-348.
- Coleman, P.T., Vallacher, R.R. Nowak, A., & Bui-Wrzosinska, L. (2007). Intractable Conflict as an Attractor : A Dynamical Systems Approach to Conflict Escalation and Intractability. *American Behavioural Scientist*, 50 1454-1475.
- Davis, C.B., & Lewicki, R.J. (2003). Environmental Conflict Resolution: Framing and Intractability-An Introduction. *Environmental Practice*, 5, 200-206.
- De Mauro, T. (2000). *Il dizionario della lingua italiana*. Torino: Paravia.
- Della Porta, D., & Diani, M. (1999). *Social Movements: an Introduction*. Oxford: Basil Blackwell.
- Deutsch, M. (1973). *The resolution of conflict*. New Haven (CT): Yale University press.
- Dietz, T., Stern, P.C. & Rycroft, R.W. (1989). Definitions of conflict and the legitimization of resources: The case of environmental risk. *Sociological Forum*, 4, 47-70.
- Dukes, E.F. (2004). What we know about environmental conflict resolution: An analysis based on research. *Conflict Resolution Quarterly*, 22, 191-220.
- Futrell, R. (2003). Framing Processes, Cognitive Liberation, and NIMBY Protest in the U.S. Chemical-Weapons Disposal Conflict. *Sociological Inquiry*, 73, 359-386.
- Gamson, W.A. (1992). *Talking Politics*. Cambridge (N.Y.): Cambridge University Press.
- Gamson, W.A., & Modigliani, A. (1989). Media Discourse and Public Opinion on Nuclear Power: A Constructionist Approach. *American Journal of Sociology*, 95, 1-37.
- Gray, B. (2004). Strong opposition: Frame-based resistance to collaboration. *Journal of Community Applied Social Psychology*, 14, 166-176.
- Greco, P. (2003). The Scanzano Lesson. *Journal of Science Communication*, 2, [http://jcom.sissa.it/archive/02/04/E0204/jcom0204\(2003\)E.pdf](http://jcom.sissa.it/archive/02/04/E0204/jcom0204(2003)E.pdf) (accessed February 1, 2011).
- Hajer, M. & Versteeg, W. (2005). A decade of discourse analysis of environmental politics: Achievements, challenges, perspectives. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 7, 175-184.
- Hanke, R.C., Gray, B., & Putnam, L.L. (2002). *Differential Framing of Environmental Disputes by Stakeholder Groups*. AoM Conflict Management Division .
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Leone, G., & Mastrovito, T. (2010). Learning About Our Shameful Past: A Socio-Psychological Analysis of Present-Day Historical Narratives of Italian Colonial Wars. *International Journal of Conflict and Violence*, 4, 11-27.
- Macnaghten, P. (1993). Discourse of nature: argumentation and power. In E. Burman & I.Parker (eds.), *Discourse Analytic Research. Repertoire and Readings of Texts in Action* (pp. 55-72). London: Routledge.
- Mazzei, J. (Ed.) (2004). *Rivolte. Scanzano, Rapolla, Melfi: la Basilicata contro* [Riots: Scanzano, Rampolla, Melfi: The Basilicata opposes]. Pozzuoli: Immaginapoli.
- Morris, M.W., & Su, S.S. (1999). Social Psychological Obstacles in Environmental Conflict Resolution. *American Behavioral Scientist*, 42(8), 1322-1349.
- Persiani, C. (2004). *L'atlantide radioattiva. Storie di comunità e di scienze nelle terre del silenzio* [Radioactive Atlántida. Stories of community and science in the lands of silence].

- Basilicata Region Council Publications. Retrieved March 1, 2010, from <http://www.consiglio.basilicata.it/pubblicazioni/tesi/persiani.asp>.
- Pinkley, R.L. (1990). Dimensions of conflict frame: Disputant interpretations of conflict. *Journal of Applied Psychology*, 75, 117-126.
- Pol, E., Masso, A. D., Castrechini, A., Bonet, M. R., & Vidal, T. (2006). Psychological parameters to understand and manage the NIMBY effect. *Public Works*, 56, 43-51. doi:10.1016/j.erap.2005.02.009
- Putnam, L.L., Burgess, G., & Royer, R. (2003). We Can't Go On Like This: Frame Changes in Intractable Conflicts. *Environmental Practice*, 5, 247-255.
- Reicher, S., & Hopkins, N. (2001). Psychology and the End of History: A Critique and a Proposal for the Psychology of Social Categorization. *Political Psychology*, 22, 383-407.
- Roccato, M., Rovere, A., & Bo, G. (2008). Interessi generali e interessi particolari. In A. Fedi and T. Mannarini (eds.). *Oltre il Nimby: La dimensione psicologico-sociale della protesta contro le opere sgradite* (pp.43-66). Milano: Angeli.
- Scuderi (2003, December). *An Italian case: the Scanzano question*. Presented at the Stockholm International Conference on Geological Repositories: Political and Technical Progress, Stockholm, SW.
- Shank, G., & Cunningham, D.J. (1996). Mediated phosphor dots: Toward a Post-Cartesian Model of Computer-Mediated Communication via the Semiotic Superhighway. In C. Ess (Ed.). *Philosophical Approaches to Computer Mediated Communication* (pp. 27-41). New York: SUNY Press.
- Shmueli, D., Elliott, M., & Kaufman, S. (2006). Frame changes and the management of intractable conflicts. *Conflict Resolution Quarterly*, 24, 207-218.
- Snow, David A. (2004). Framing Processes, Ideology, and Discursive Fields. In D.A., Snow, S.A. Soule & H Kriesi (eds). *The Blackwell Companion to Social Movements* (pp. 380-412). Malden (MA): Blackwell.
- Tint, B. (2010). History, memory, and intractable conflict. *Conflict Resolution Quarterly*, 27, 239-256.
- Van der Pligt, J. (1992). *Nuclear Energy and the Public*. Oxford: Blackwell.
- Van Dijk, T. (1995). Ideological discourse analysis. *New Courant*, 4, 135-161.
- Williams, R.H. (2004). The Cultural Contexts of Collective Action: Constraints Opportunities and the Symbolic Life of Social Movements. In D.A., Snow, S.A. Soule & H Kriesi (Eds). *The Blackwell Companion to Social Movements* (pp. 91-115). Malden (MA): Blackwell.
- Windisch, U. (2008). Daily political communication and argumentation in direct democracy: advocates and opponents of nuclear energy. *Discourse & Society*, 19, 85-98.
- Wondollech, J.M., Gray, B., & Bryan, T. (2003). Us versus Them: How Identities and Characterizations Influence Conflict. *Environmental Practice*, 5(3), 207-213.
- Woods, M. (2003). Deconstructing rural protest: the emergence of a new social movement. *Journal of Rural Studies*, 19, 309-325.
- Zinn, D.L. (2007). I Quindici Giorni di Scanzano: Identity and social protest in the New South. *Journal of Modern Italian Studies*, 12, 189-206.

La théorie des jeux et le processus de la négociation internationale

Svetlana Radtchenko-Draillard¹

Abstract: *The article proposes a tentative assessment of the process of the independence of protagonists in international negotiation. In the first paragraph, I analysed the models of the theory of games came to consider the interdependence as the competition and the cooperation and elaborate the strategy (pure and mixed) and the values in this process. In the second paragraph, I will try to demonstrate the impact of the theory of games on the analysis of the international negotiation and their global models and on the other; the definition of the essential condition of conflict resolution, dialogue, mutual recognition and the willingness of negotiators to enter into global agreement during their process.*

Keywords: social interaction, games of interdependence, competition and cooperation, strategy, conflict resolution.

Title: Theory of games and process of the international negotiation

Introduction

La négociation internationale est un processus d'interaction sociale basée par excellence sur les relations d'interdépendance. Durant ce processus social, les protagonistes de différentes nationalités s'appliquent dans la discussion avec l'obligation de régler leurs divergences d'intérêt et de buts, en ayant conscience de la situation d'influence et d'interdépendance dans laquelle ils se trouvent. Le noyau central de ces relations d'interdépendance est complexe et difficile à étudier. L'interdépendance des protagonistes prévoit que sa structure des buts a un effet important sur les protagonistes concernant leur comportement, leur cognition, leurs émotions et leur perception de la situation et d'autrui, ainsi sur le résultat de l'interaction sociale lors de ce processus. L'analyse de

cette interdépendance était réalisée initialement dans les jeux abstraits qui représentent des modèles typiques de situations formalisées dans lesquelles des protagonistes ont à prendre décisions pour obtenir à résultat commun qui dépend du choix de leur stratégie et de leurs valeurs dans le processus d'interaction. Partant de l'objectif essentiel de déterminer des solutions optimales pour les protagonistes (joueurs, acteurs) les théoriciens des jeux ont construit leurs modèles et schémas. Ces modèles et schémas traitent principalement deux questions essentielles : les stratégies des protagonistes dans l'interdépendance et le résultat final. Considérant que les conceptions élaborées dans la théorie des jeux sont particulièrement utiles pour l'analyse de la négociation et particulièrement de la négociation internatio-

nale les chercheurs s'inspirent au départ de leurs idées avant de développer leurs propres modèles qui ne conservent parfois que certains aspects particuliers. Le but de cet article est d'exposer les fondements de la théorie des jeux sur l'interdépendance des protagonistes et de monter, ensuite, son impact sur les modèles principaux d'analyse de la négociation internationale. Ces modèles principaux analysés dans cet article permettent d'évaluer les conditions des interactions essentielles des négociateurs dans le processus de la résolution de conflits, qui mènent à la création des ententes interpersonnelles et intergroupales, au dialogue, à la reconnaissance mutuelle et à la recherche d'un accord acceptable. Dans cet article les caractéristiques principales du processus de la négociation internationale seront exposées et étudiées et enfin, les conclusions données orientent vers sa connaissance, son apprentissage et la réflexion sur cette problématique complexe et peu encore étudiée dans les sciences sociales et politiques.

L'analyse de l'interdépendance dans la théorie des jeux

Sous certaines conditions, il est possible de décrire les comportements humains dans différentes situations d'interdépendance, mais peut-on les expliquer ? La réponse a été donnée par Deutsch qui, en 1949, proposa une théorisation des relations d'interdépendance sociale, offrant ainsi une théorie sur l'effet de la coopération et l'effet de la compétition dans le fonctionnement des petits groupes. Pour définir l'interdépendance sociale, il s'inspire des définitions de la coopération et de la compétition que Lewis donna en 1944. Précisément, Lewis (1944) estime que la condition minimale pour les comportements de coopération c'est la diminution des « ego-demandes » de sorte que les exigences de la situation objective et celles de l'autre personne puissent fonctionner librement, dans cette interaction véritablement coopérative, les besoins personnels ne peuvent fonctionner que s'ils dérivent de la situation objective et l'objectif commun est plus important que l'objectif personnel. Par contre, souligne-t-il la compétition est individualiste, par ce que elle implique l'augmentation des « ego-objectifs », qui sont plus importants que les objectifs communs ; l'individu, ainsi que les objectifs personnels sont au centre des intérêts

et un comportement compétitif implique la perception de la situation objective comme dérivant du besoin personnel de gagne ou du besoin personnel d'avoir du prestige. Dans ce sens, Deutsch (1949) affirme que dans la situation sociale coopérative, les buts de deux ou plusieurs individus sont interconnectés de telle façon que la réalisation du but de l'un facilite la réalisation des buts des autres. Contrairement à la situation coopérative, dans la situation sociale compétitive, les buts des individus sont liés de telle façon que, si un individu atteint son but, les autres ne pourront jamais atteindre les leurs. Cependant, Deutsch (1949) souligne que dans la vie réelle, il y a rarement des situations sociales purement coopératives ou purement compétitives, mais il est particulièrement utile de prendre en considération ses situations sociales afin de simplifier l'analyse des interactions. De plus, il postulait que les individus qui se trouvent en situation sociale précise (coopérative ou compétitive) ont une perception exacte du type d'interdépendance de leurs buts mutuels et y adaptent leurs comportements face aux différents aspects du fonctionnement d'un groupe ou entre groupes. En se basant sur cette théorie de l'interdépendance, plusieurs auteurs tentent d'étudier la négociation, en combinant les méthodes d'inférences à partir des faits observés ou de schémas abstraits (Sawyer et Guetkow, 1965 ; Walton et MC Kersie, 1965 ; Lax et Sebenius, 1986, Druckman, 1994, Kremenuyk, 2002, Zartman, 1977). Précisément, cette démarche méthodologique a conduit les théoriciens de différents horizons (psychologues, mathématiciens, philosophes, économistes, politologues, etc.) à utiliser les dispositifs de recherche suivants : les jeux expérimentaux abstraits, les simulations et les scénarios, l'analyse des observations directes, de témoignages de négociateurs et les enquêtes. Les jeux expérimentaux ont joué un rôle très important dans l'élaboration de la théorie de l'interaction et de la négociation. Je précise qu la théorie des jeux est la discipline mathématique qui étudie les situations où le sort de chaque participant dépend non seulement des décisions qu'il prend mais également des décisions prises par d'autres participants (interaction stratégique). Les jeux se caractérisent par des règles qui définissent le nombre et le rôle des acteurs ainsi que les variables qu'un joueur peut maîtriser, par exemple les choix, l'information (complète

ou incomplète), le type de communication entre joueurs (communiquer entre eux ou être interrogés séparément), le nombre de joueurs (au moins deux), les types de déroulement et les étapes du jeu (simultané ou séquentiel, dynamique temporelle,), les stratégies possibles (pures ou mixtes) les rétributions (gains, pertes) ; les résultats (échec, compromis, succès) etc. Les principaux types de jeu sont les suivants : des jeux à somme nulle et des jeux à somme positive ou variable (non-nulle). Le jeu à somme nulle (un joueur gagne, l'autre/l'adversaire perd) a été étudié pour la première fois par Von Neumann et Morgenstern (1947). Il se base sur le théorème du minimax de Von Neumann (c'est-à-dire, il existe une stratégie meilleure pour chaque adversaire, et garantissant – au moins sur le long terme- que celui qui la choisira gagnera autant qu'il est possible de gagner avec les règles du jeu existantes). Il faut noter également qu'à l'issue du jeu Von Neuman et de Morgenstern (1947) introduisent la fonction d'utilité pour attribuer un nombre à chaque conséquence relative au choix de l'un des joueurs. Elle suppose la rationalité des acteurs. Par contre, le jeu à somme positive ou variable (non- nulle) est une recherche d'une solution acceptable pour tous en mettant en évidence la manière de transformer le montant fixe en montant variable et il est fréquemment utilisé en psychologie sociale et par les chercheurs de la négociation. Précisément, le jeu de cette catégorie nommé « *le dilemme du prisonnier* ».est le plus connu et il a été décrit par Luce et Raiffa (1957) de la façon suivante : « Deux hommes soupçonnées d'avoir commis un crime sont arrêtés et placés par la police dans les cellules séparées. Chaque suspect peut, soit faire des aveux, soit garder le silence, et chacun connaît les conséquences possibles de son acte. Les conséquences sont les suivantes : 1) si un suspect (l'un ou l'autre) avoue et que son partenaire n'avoue pas, celui qui a avoué témoigne contre son complice, sous promesse de pardon, et il est libéré tandis que l'autre est mis en prison pour vingt ans, 2) si les deux suspect avouent, ils vont tous deux en prison pour cinq ans, 3) si les deux suspect gardent le silence, ils vont tous les deux en prison pour un an, pour port d'armes illicite. Les joueurs se trouvent en situation de conflit d'intérêts représentés par la matrice d'utilités des gains et des pertes associés aux choix opérés. Le sujet peut choisir entre compétition et coo-

pération en fonction de son choix de confesser ou non le crime commis. Il faut noter ici dans la majorité des cas d'utilisation de ce dispositif expérimental, le sujet passe l'expérience isolé et n'a aucune possibilité de communication avec l'autre joueur qui peut même parfois pas exister (l'absence d'information). Le paradoxe est que chaque sujet semble avoir un intérêt personnel à avouer compte tenu de risque, mais que si chacun (adoptant le même raisonnement) décide d'avouer la solution ne sera pas la meilleure, parce que le choix d'avouer correspond à un mouvement compétitif effectué dans le but de maximiser ses propres gains aux dépens de l'autre et il peut être pénalisé lorsque tous les deux joueurs sont compétitifs. Cependant, le sujet peut remarquer que si personne n'avoue, ils vont tous les deux en prison pendant un an et étant donné que les jeux expérimentaux se font en plusieurs essais et que, au fur et à mesure, d'autres choix que le premier peuvent se faire, le sujet pourrait abord imaginer que l'autre prisonnier a remarqué lui aussi cette possibilité et que lui aussi niera le crime, ce que représente la meilleure solution conjointe. Un autre jeu présente un intérêt particulier – c'est le jeu « de *bargaining* » de Nash (1950). Ayant comme but de définir la stratégie qui conduit à la solution optimale du jeu, Nash (1950) élabore un théorème qui a permis aux théoriciens de faire lien entre la théorie des jeux et les simulations de négociation. Ce jeu de « *bargaining* » de Nash est un jeu à deux joueurs ayant les traits caractéristiques suivants : 1) il n'y a que deux propositions 1 et 2, 2) il y un « conflit d'intérêts » entre les joueurs, à savoir que sur la première proposition le gain le plus élevé pour l'un correspond au gain le plus faible pour l'autre (et c'est exactement le contraire sur la deuxième proposition), 3)en cas d'absence d'accord, le gain de chaque joueur est égal à zéro, les négociateurs peuvent communiquer avant faire leur choix, il existe une distinction entre les stratégies « pures » (choisir : non- accord, une proposition 1, une proposition 2) et les stratégies « mixtes » des joueurs pour déterminer la solution optimale et la valeur estimée, il existe aussi pour chacun un point de sécurité/de résistance(en psychologie), qui correspond au résultat en dessous duquel il y aura refus, autrement dit au BATNA (Best Alternative To the Negotiated Agreement), il est intégré par l'autre, lui sert de point d'ancrage, peut être flexible, modulable au

cours de la négociation; 4) la communication est permise avant que chaque négociateur fasse son choix et définit sa stratégie d'actions (information complète)².

Plus l'écart est grand entre le résultat et le point de sécurité, plus les parties accepteront de payer pour obtenir l'accord. Dans ce jeu expérimental proposé par Nash (1950), il y a donc une situation de conflit d'intérêts entre deux acteurs qui essayent de trouver une solution et cette situation se rapproche de celle de la négociation. Il faut souligner que Nash (1950, 1951) propose ce modèle de jeu fini à deux personnes et à l'information complète et démontre qu'il existe au moins un équilibre de ce type dans ce jeu. Je précise que le point d'équilibre se définit comme un ensemble de stratégies (une par joueur) tel qu'aucun joueur ne puisse obtenir un gain supplémentaire en changeant unilatéralement de stratégie ; c'est un profil de stratégies où chaque sujet propose sa meilleure stratégie à l'autre et renvoie à un critère « d'absence de regret ». Cependant, dans les interactions les joueurs ne disposent pas toujours une information complète. L'équilibre bayésien est alors utilisé pour déterminer l'issue de jeux, statiques ou dynamiques, à information incomplète. Il faut rappeler que selon Bayes (1763) les règles de la théorie mathématique des probabilités s'appliquent à des probabilités en tant que telles, pas uniquement à leur *application* en tant que *fréquences* relatives d'événements aléatoires, mais également à des *degrés de croyance* en certaines propositions qui s'affinent au regard d'expériences. Harsanyi (1966) a étendu le modèle de Nash à des jeux à information incomplète, notamment en modélisant les préférences des joueurs à l'aide de distributions de probabilité et il définit un ensemble de stratégies et un système de croyances (probabilités affectées à la réalisation de chaque valeur possible aux paramètres inconnus du jeu), associées à ces stratégies tels que, à chaque étape du jeu : aucun joueur n'a intérêt à changer de stratégie étant donné les stratégies des autres joueurs et le système de croyances, qui sont déduites des stratégies d'équilibre et des actions observées, en appliquant la règle de Bayes. Enfin, Shapley (1953) élabore le jeu *à n' joueurs* afin d'analyser les problèmes des ententes (ou des coalitions) entre joueurs et déterminer une solution « équitable » avec la mesure des rémunération de chacun entrant

dans cette coalition. En résumé, les jeux (particulièrement, le jeu de dilemme de prisonnier, le « théorème de Nash » et jeux de coalitions de Shapley) ont été un véritable départ des applications de la théorie des jeux à la négociation. Les exemples trouvés à partir de faits politiques, des négociations internationales et traduisant un état des relations internationales permettront d'illustrer celles-ci avec le vocabulaire de ces théories des jeux. L'autre méthode de recherche utilisée dans l'analyse de la négociation (particulièrement dans l'analyse de la négociation internationale) c'est la simulation. La simulation, elle est une représentation opératoire, sous une forme simplifiée des relations qui existent entre individus ou unités sociales, au moyen d'éléments qui symbolisent ou reproduisent la réalité. (Guettow, 1959). Le scénarios utilisés comme outils de la simulation est un moyen d'étude, de recherche et d'apprentissage de la négociation avec le grand réalisme de la situation et, de contexte, la liberté de décision, de communication et d'initiatives des participants ou encore avec des conséquences de leurs décisions à la fois complexes et plus concrètes que dans les jeux abstraits. De nombreux psychosociologues expérimentalistes organisent en laboratoire les simulations des relations intergroupes ou entre individus (en face à face) pour vérifier les théories sur l'interaction de groupe et/ou des relations internationales (Guettow et Bowes, 1957; Posses, 1978; Druckman, 1993, 1994, Zartman, 1977). Beaucoup de simulations (avec leurs scénarios) ont choisi dans les domaines des relations internationales et des négociations des contrats internationaux commerciaux par des psychologues sociaux, des économistes ou des spécialistes en gestion et commerce. Guettow et Bowes (1957) élaborent pour la première fois une simulation des relations internationales à partir de deux courant de recherche: l'un représenté par les jeux de stratégie, l'autre est dérivé des expériences en groupe en psychologie sociale. Dans cette simulation ils tentent de reproduire sous une forme réduite et simplifiée le fonctionnement des relations internationales(négociations entre cinq nations avec deux responsables : l'un s'occupe de la politique intérieure et l'autre- de la politique étrangère avec leur niveau de responsabilité et la capacité de prendre des décisions à long terme, ainsi que les objectifs à atteindre pour chaque groupe/nation, les

décisions stratégiques, liées aux ressources, les communications et perception entre chaque groupe/ nations, etc.) Ensuite, Guetkow et Bowes (1957) évaluent l'importance de ces décisions et des différentes présuppositions sur l'organisation et l'évolution de l'interaction entre les participants. En utilisant le principe de cette simulation Bartos(1974) élaboré sa simulation d'une négociation internationale sur le désarmement nucléaire impliquant cinq pays (Etats-Unis, U.R.S.S., France, Grande Bretagne et Chine) avec l'objectifs est d'arriver à un accord unanime sur une proposition ou sur un groupe de propositions et avec l'étude des variables représentant des décisions et de comportements suivantes : a)variables d'activité individuelle (nombre de demandes, prétentions, offres,, faites par chacun), b)variables d'activité de groupe (planification, discussion, anticipation), c)variables de personnalité (caractéristiques individuelles, âge, sexe, nationalité, etc.). A l'issue de cette simulation, Bartos (1974) indique que les négociateurs peuvent également adopter les stratégies modérément dures, qui se caractérisent par l'exigence de demandes, mais impliquent une réciprocité partielle des concessions, de plus durant l'élaboration de leur solutions ils intègrent les données du passé et également envisagent, par anticipation, les concessions futurs (eux-mêmes et de la partie d'adverse). Un autre point important dans les simulations de Bartos (1974) c'est la confirmation empirique que les solutions proposées sont statistiquement proches de point de Nash (des attributs à la fois coopératifs – symétrie des gains et distributifs –prise en compte de point de rupture pour déterminer la symétrie). Selon Bartos (1974) cette confirmation correspond à la « *stratégie modérément dure* » qui s'explique, d'une part par la confrontation relative aux points de rupture et d'autre part, par la relativité du déplacement de la solution par rapport au point de Nash. En outre, il estime que toute la stratégie dure fait courir le risque du non- accord et de rupture, peut provoquer des tactiques défensives de la partie d'adverse et pousser l'adversaire d'employer la stratégie de rétorsion dans les différentes séquences de la négociation. Quant à Druckman (1993), il s'intéresse à l'analyse séquentielle de la négociation et décide d'étudier l'effet simultané des variables situationnels sur les comportements de flexibilité ou de rigidité et utilise une simulation de la négocia-

tion internationale. avec les trois conditions expérimentales: 1) produire des comportements flexibles tout au long de la négociation, 2)produire des comportements rigides (distributifs) tout au long de la négociation, 3)produire des comportements distributifs durant les premiers stades et des comportements flexibles au stade final de la négociation. Dans cette étude Druckman (1993) considère que la flexibilité peut être présente durant tous les stades de la négociation internationale sous les formes différentes : *durant la période préparatoire de la négociation*, la flexibilité s'exprime par la volonté d'étudier le problème, en adoptant la perspective de la partie adverse et la recherche des solutions intégratives qui amènent à un grand profit conjoint, *durant la première phase de la négociation*, lorsque l'accord sur l'ensemble des thèmes n'est pas possible, il y a une volonté de séparer les différents thèmes à discuter et de considérer qu'il y a une possibilité d'accord partie , *durant les discussions*, la flexibilité se trouve dans la volonté de prendre en considération un argument venant de la partie adverse, *durant la phase finale de la négociation*, la flexibilité s'exprime par les concessions et la volonté de proposer plusieurs solutions dans l'espoir qu'il y en aura au moins une sur laquelle. De notre côté, nous avons étudié les rapports interpersonnelles durant les simulations de la résolution des problèmes et des conflits. Dans notre étude nous avons appliqué la conception de l'extériorisation de Roubinstein (1957, 53) selon laquelle « ...l'explication de tous les phénomènes psychiques de la personnalité se trouve dans le nœud très unifié des conditions internes à travers lesquelles les influences externes se transforment ; les causes externes agissent à leur tour par le biais des conditions internes et qui évoluent elles-mêmes à la suite d'actions extérieures. » Les rapports interpersonnels étaient étudiés dans notre étude sous l'angle de quatre approches essentielles : 1)communicative (processus d'échange d'informations et de significations, l'analyse du langage des adversaires : émetteur/ récepteur en interdépendance et selon les variables psychologiques cognitives, conatives et émotionnelles dans la résolution des problèmes), 2)interactive (rapports interpersonnels et intrapersonnels : styles de comportements, persuasion, pression, compétition, coopération, conformisme, etc., ainsi que l'impact des attitudes et des évaluations du soi et d'autrui dans

de processus de la résolution des problèmes), 3)perceptive (évaluation de l'organisation interne des relations entre adversaires, les contrastes et les ressemblances, qui se manifestent dans la perception des individus, les effets et les biais dans le processus de l'interdépendance entre individus, etc.) 4) réflexive (effets de l'environnement sur le processus cognitif, la créativité et la motivation intrinsèque/extrinsèque des individus, qui peuvent se manifester dans les contextes du processus de la prise de décision mutuelle, ainsi que sur l'évaluation de leurs capacités à réussir en interaction). (Radtchenko, 1997). Dans une étude expérimentale plus récente (2002-2005) nous avons élaboré la simulation de la négociation internationale afin d'étudier l'impact des stéréotypes sur son déroulement. A l'issue de cette étude on constate que les protagonistes, qui ont des stéréotypes négatifs utilisent très fréquemment l'orientation stratégique distributive, la pression, le pouvoir de coercition avec des tentions et parviennent aux solutions minimales ou à un compromis "de la dernière chance" ou peuvent finir la négociation par un désaccord, voire par une rupture, mais par contre, les protagonistes, qui ont des stéréotypes positifs utilisent très fréquemment l'orientation stratégique intégrative, le pouvoir de compétence, la coopération, l'échange des propositions et élaborent des solutions satisfaisantes, intégrant les intérêts et des objectifs visés de chacun. (Radtchenko-Draillard, 2003). Il faut aussi noter que depuis dernières années certains auteurs s'intéressent à la présence de la tierce personne (partie) dans la simulation de la négociation et sa médiation. Selon Colson, Pekar Lempereur et Salzer (2008) la méthode de médiation représente un nouveau mode de régulation sociale, alternatif à la justice, qui a pour but de recréer du lien social et d'introduire un tiers neutre, impartial et bienveillant pour aider à deux parties en conflit à poursuivre la négociation, à renouer les liens entre les adversaires (groupes, Etats), à suggérer de bonnes règles de processus pour un travail efficace, voire à soutenir les parties prenantes dans leur recherche de solutions aux problèmes de fond. Enfin, la médiation deviennent en pratique un mode de résolution des conflits dont le champ d'application tend de plus en plus à s'élargir : médiation sociale, médiation culturelle, médiation pénale, la médiation institutionnelle, la médiation dans la

résolutions des conflits régionaux, continentaux et internationaux, etc. De même, les concepts de la théorie des jeux (jeux abstraits, simulation, etc.) influencent progressivement d'autres méthodes de la recherche impliquées dans l'analyse de la négociation internationale ; celles qui reposent sur le témoignage d'un négociateur ou d'un observateur direct et l'utilisation des enquêtes. La méthode d'observation et de témoignage a été souvent utilisée dans l'analyse des négociations entre Etats. En appliquant la théorie de jeux, Zartmann (1976) analyse les données décrivant une négociation réelle et repère trois types de valeurs existant dans la négociation internationale : les valeurs conflictuelles (il s'agit de partager une valeur fixe - une situation sociale compétitive), les valeurs identiques (il s'agit de négocier sur les valeurs multiples – une situation sociale coopérative) et les valeurs complémentaires (situation sociale mixte avec l'utilisation des stratégies mixtes). Plus tard, Zartman (1978) étudie qualitativement l'application de la théorie des jeux et de la théorie de négociation à des négociations internationales (p.ex., négociations américano-soviétiques sur le contrôle des armes nucléaires sous-marines, 1967-1970, les négociations entre les Etats-Unis et Espagne, 1963-1970, etc.). Kremenyuk (2002) analyse la théorie des jeux et utilise la méthode de l'observation des négociations internationales (p. ex., crise des missiles à Cuba, pourparlers américano-soviétiques (russe) pour le désarmement nucléaire, 1984-2000, etc.) et élabore le modèle du processus de la négociation internationale avec les caractéristiques complémentaires suivantes : 1) phases, 2) échanges d'information et phénomènes communicationnels, 3) mécanismes de propositions et contre-propositions, 4) techniques et tactiques, 5) initiatives, 6) modalités, 7) dénouement. Actuellement, la méthode d'observation directe et de témoignage dans la négociation internationale est particulièrement utilisée dans les analyses des politologues, des géopolitologues et des diplomates. Complétant de la cette méthode, l'enquête est utilisée auprès des négociateurs professionnels par Rackman et Carlisle (1978) afin d'étudier l'efficacité du « bon » négociateur. Elle consiste à sélectionner un certain nombre de négociateurs professionnels (confirmés et non- confirmés) et analyser la réussite de la négociation et l'efficacité du négociateur. De même, d'autres chercheurs utilisent la mé-

thode de l'enquête et élaborent les différentes grilles du comportement du négociateur : a) la grille de Mastenbroek (1989) comporte cinq styles essentiels: a) jovial- coopératif, b) éthique- convaincant, c) analytique- agressif, d) mobile- agressif, e) dynamique- combatif ; 2) la grille de Kilmann et Thomas (1977) contient cinq styles suivants : a) distributif- compétitif, b) style décisif ou tourné vers la résolution de problèmes, c) style du compromis, d) style de « retrait », e) style intégratif- coopératif ; 3) la grille de Calero (1979) distingue les styles les plus observés, tels que : a) coopératif- conciliant, b) couple- opportuniste, c) argumenteur- rationnel, d) combattant- dynamique. Il est clair que grâce à cette méthode certains chercheurs tentent de définir les caractéristiques des négociateurs afin de pouvoir valoriser certains leurs points forts et minimiser d'autres points faibles dans leur interaction avec l'adversaire durant la recherche d'un accord acceptable. La méthode d'enquête (auprès des négociateurs internationaux) utilisée au début exclusivement par des psychologues sociaux et politiques trouve de plus en plus son application dans les études des sociologues, des politologues et des anthropologues.

Cependant, certains auteurs expriment leur critique sur l'application exagérée ou abusive de la théorie de jeux aux situations réelles de la négociation internationale. Par exemple, Rapoport (1960) considère que « puisque la théorie moderne de l'utilité, sans laquelle la théorie des jeux est sans pouvoir, est très limitée dans ses applications à la psychologie du risque, l'espoir d'une application extensive de théorie des jeux aux activités humaines reste limitée ». Selon Rapoport (1969) dans un jeu à somme positive ou variable (non- nulle) il faut connaître l'échelle. Il est pratiquement exclut pour un joueur de demander à son adversaire les valeurs que ce dernier affecte aux différents résultats. En ce qui concerne la rationalité des négociateurs incluse dans les jeux, Davis(1977) estime que les jeux manquent du réalisme, dans la vie réelle les négociateurs ne sont pas tous –ni, encore moins, toujours- rationnels, enfin, la théorie des jeux permet de proposer des solutions déterminées et convaincantes, exigeant les conditions strictes et rigoureuses, mais ces conditions excluent l'analogie avec la situation réelle de négociation où le maintien et la protection de l'information sont une variable stratégique essentielle. J'ajoute que Dupont

(1994) suggère que dans le cas du déroulement dans le champ international les jeux, les simulations doivent également traiter : a) *les différences culturelles* (langues, normes, croyances, valeurs, stéréotypes, pratiques sociales), b) *les différences dans les systèmes politico-administratifs et socio-économiques*, c) *les différences juridiques* (lois, juridictions, réglementation). Il reste maintenant à tenter de vérifier un certain nombre des modèles et théories par le biais des études expérimentales déjà entreprises dans ce domaine. Deux grandes orientations me paraissent caractériser ce domaine : 1) un souci de formalisation du conflit allié à un effort pour situer la résolution du conflit au sein même de la structure du conflit; c'est le recours aux jeux abstraits ; 2) un souci de réalisme allié à une centration sur la négociation elle-même en tant que processus spécifique qui se traduit par le recours à la simulation. Enfin, les théories prescriptives, proches des préoccupations des praticiens, car focalisées sur le processus concret de négociation, ont tenté de synthétiser les apports précédents. Pour conclure, la majorité des chercheurs trouvent au sein de la procédure expérimentale des jeux une reproduction minimale de la société sociale ou des situations interpersonnelles courantes et actuelles, capables de rendre compte de différents processus d'interdépendance. En plus, son dispositif expérimental simple, permet étudier systématiquement et expérimentalement les facteurs qui sont à l'origine des choix coopératifs et compétitifs des négociateur durant les négociations.

L'impact de la théorie des jeux sur la négociation internationale

Au départ la théorie de la négociation s'est inspirée de la théorie des jeux. La formalisation décrite dans la théorie des jeux permet l'analyse théorique et le traitement mathématique dont l'objectif est de définir les options des solutions pour le résultat commun durant l'interdépendance des protagonistes. Les jeux décrits ci-dessus se présentent sous une forme d'arbres séquentiels de l'élaboration de décision et sous une forme de matrice de règlement définissant le résultat de l'interdépendance des protagonistes. Partant de cet objectif essentiel dans la théorie des jeux (et prenant aussi en compte des résultats sur les effets de l'interaction sociale faites dans les sciences humaines),

les théoriciens de la négociation élaborent leurs modèles théoriques. Selon Raiffa (1982) la théorie de la négociation est un champ exploré par des spécialistes venus d'horizons pluriels la théorie des jeux et la micro-économie, la psychologie sociale et politique, la sociologie des organisations, le droit, l'histoire et la science politique. Afin de monter l'influence de la théorie des jeux sur l'analyse de la négociation (notamment de la négociation internationale) je décris rapidement les modèles globaux les plus connus de la négociation et de la négociation internationale. Sawyer et Guetkow (1965) s'intéressent aux facteurs et aux conditions qui ont une influence causale sur le processus de la négociation et ses résultats et conséquences, déterminent plusieurs grands blocs de variables en interaction : 1) des variables de nature causale (a) antécédentes, liées aux particularités culturelles, groupales et personnelles, b) simultanées, liées à l'organisation, à l'information, la structure de négociation, etc.), 2) des variables de processus (interactions comportementales et cognitives basées sur la confrontation des utilités de chacun et de leur modification continue, etc.), 3) des variables de résultats (évaluation des utilités et issue concrétisée des efforts mutuels). Je tiens à préciser que l'opérationnalisation minutieuse des facteurs causaux opérée par le modèle de Sawyer et Guetkow (1965) a permis de tester expérimentalement ces relations causales qui structurent le système, proposé par le modèle : *cause/facteur → comportement → résultats*. Il faut noter également que le modèle de Sawyer et Guetkow (1965) s'intéresse plus particulièrement aux facteurs jouant sur la négociation. Les buts qui peuvent être communs ou spécifiques à chaque partie font référence essentiellement à l'idéologie, les principes dont on se réclame pouvant bien entendu avoir des incidences techniques sur le choix des modalités d'application. Le cœur du modèle en est son «processus» pour l'étude duquel les auteurs empruntent certains concepts à la théorie des jeux, en particulier celui d'utilité, c'est-à-dire de valeur associée, pour chaque partie, à chaque résultat possible ; on peut ainsi construire une matrice des utilités. La dynamique de la négociation suppose donc une modification séquentielle des matrices des utilités. Malgré ces réserves portant sur la formalisation du processus de négociation, le cadre général du modèle de Sawyer et Guetkow

(1965) définissant les conditions essentielles dans le déroulement et le résultat de la négociation internationale me paraît d'un grand intérêt. Druckman (1977) complète le modèle de Sawyer et Guetkow par les données complémentaires et définit la négociation internationale avec les aspects suivants: 1) facteurs fondamentaux, 2) variables de « pré-conditions », 3) variables simultanées, 4) variables de processus, 5) variables de résultats. Plus tard, dans un autre modèle de la négociation Druckman (1993) estime que la conception des choix compétitifs et coopératifs qui sont effectués dans un jeu d'interdépendance inspirée de la théorie des jeux correspond aux changements ou aux non-changements des positions des adversaires. Selon lui, la compétition est liée à la maximalisation des intérêts personnels, à la persistance dans la présentation de ses propositions et à la rigidité des négociateurs et la coopération consiste à faire un pas loin de sa position initiale en faisant preuve de flexibilité. D'autre part, Walton et MC Kersie (1965) s'intéressent au processus de la négociation et définissent quatre dimensions de son activité : 1) *la dimension distributive*, qui présente le système d'activités, lié à la poursuite des buts des parties en conflit, à leur compétitivité, comparable au jeu à somme nulle qui conduit le négociateur à gagner le maximum au détriment de l'adversaire. 2) *la dimension intégrative* qui présente le système d'activités, lié à l'atteinte de buts communs pour les deux parties et à leur coopération, comparable au jeu à somme positive ou variable qui conduit les négociateurs à modifier leurs utilités subjectives afin de trouver solution convergente, 3) *la dimension de structuration des attitudes* fait référence aux relations interpersonnelles internes et aux attitudes durant la négociation, 4) *la négociation interne de chaque partie* –c'est un ensemble d'activités, qui permet d'aboutir à une position unique à l'intérieur de chaque partie, que sera celle, que défendra les négociateurs. Je soulignons que le modèle théorique de Walton et MC Kersie (1965) apporte dans le domaine de la recherche sur la négociation trois nouvelles orientations : 1) la focalisation sur les activités des négociateurs en termes de tactiques et la distinction entre tactiques distributives et intégratives. 2) la focalisation sur le développement de solutions mutuelles, c'est-à-dire la prise en considération du profit (gains) conjoint en tant que mesure de l'effica-

cité de la négociation, en opposition au profit relatif de chaque partie qui a été la mesure principale du résultat de la négociation à l'époque de l'apparition du modèle. 3) la focalisation sur le processus de délégation (niveau de négociation intra- organisationnelle). Récemment, Walton et MC Kersie, avec la collaboration de Cutcher-Gershenfeld (1994), ont proposé une version améliorée de leur modèle centré sur l'analyse stratégique de la négociation. Ce nouveau modèle théorique se situe autour de trois dimensions principales : 1) forces motrices et restrictives qui se trouvent à l'origine des actions des négociateurs, 2) système d'interactions qui produit les résultats, 3) les résultats de la négociation. La première dimension du modèle renvoie aux forces motrices et restrictives qui interviennent en amont de la négociation et qui déterminent le choix stratégique des négociateurs. La deuxième dimension du modèle est centrée sur le processus d'interaction entre les négociateurs, intègre les dimensions comportementales (a) le « *bargaining de Nash* » avec les dimensions distributive et intégrative, b) la formation des attitudes inter-groupes, c) la gestion des différences internes ou intra- organisationnelles) et se réfère aux structures de la négociation qui comprennent les aspects situationnels (fréquence d'interaction, niveau d'interaction, nombre des parties impliquées, etc.). La troisième dimension se réfère aux résultats de la négociation (échec, compromis, succès individuel, succès mutuel). Lax et Sebenius (1986) présente de leur côté le modèle de négociation avec trois éléments centraux : 1) *l'ensemble des intérêts, des positions et des enjeux de négociateur*, 2) *la création de valeur et la lutte pour l'appropriation de gains* (progression du point zéro des utilités vers la courbe d'efficience et la valeur de l'accord est supérieure à l'alternative qui sera disponible en cas de l'impossibilité d'aboutir à un accord- BATNA, empruntée du jeu de Nash). 3) *la notion de la limite du processus* (comparaison permanente de la situation dans laquelle se trouveraient les négociateurs en raison de termes de l'accord ou l'absence de l'accord). En définitif, le modèle de Lax et Sebenius (1986) est une tentative d'intégrer les concepts (p.ex. dimension à prédominance compétitive et dimension à prédominance coopérative, attitudes, stratégies, etc.), élaborés par des modèles précédents décrits ci-dessus et son caractère de synthèse et

la richesse d'observations, de description. De plus, il permet de constater la coexistence dynamique entre la « création commune de valeur ajoutée » et la « lutte pour l'appropriation des gains », expliquant plus clairement le déroulement du processus de la négociation. Axelrod (1984) dans sa théorie de la coopération analyse la situation d'interdépendance déterminée dans le jeu du dilemme de prisonnier et teste non seulement la stabilité de l'équilibre mais aussi l'évolution de la coopération et constate que la solution gagnante est la stratégie « *tit for tat* ou confiance conditionnelle ». Le principe de cette stratégie repose sur le jeu combiné de plusieurs facteurs définissant la réciprocité : la bienveillance et l'indulgence (avec le contrôle et la limitation en cas de trahison), la transparence, la stabilité durant le jeu. En conclusion, Axelrod (1984) estime que la coopération ne peut être par définition unilatérale et elle se base sur la réciprocité, vécue dans la durée et aussi sur la capacité de sanction et /ou de garantie. Cette analyse théorique de la négociation me paraît avoir apporté des éléments nouveaux qui permettent d'expliquer les processus identifiés précédemment et de décrire les relations de cause à effet entre les nombreux facteurs en jeu. Rapoport (1962) malgré ses critiques concernant l'utilisation abusive de la théorie des jeux sur l'analyse de la négociation, reconnaît néanmoins son utilité et propose de distinguer trois modes de conflits internationaux: 1) *le combat*, 2) *les jeux de stratégie*, 3) *le débat*. Selon lui y a trois buts différents dans ces trois modes de conflits internationaux : a)dans un combat le but est d'éliminer son adversaire, b) dans un jeu de stratégie, le but est d'être plus malin et habile que son adversaire, c) dans un débat il s'agit de convaincre son adversaire. Schmidt (1994) utilise également les outils de la théorie des jeux pour comprendre les processus de décision durant la négociation internationale et définit trois sources principales de ces crises, telles que : 1) *un manque de discrimination parmi les stratégies disponibles sur les bases d'un choix rationnel*, 2) *une ambiguïté sur le cadre de la situation*, 3) *une mauvaise interprétation du jeu réel par les joueurs*. Schmidt (1994) considère que cette matrice est un prototype pour trois raisons d'analyse: 1) elle couvre tous les types de combinaison d'intérêts entre le pays, 2) de nombreuses interprétations de celle-ci peuvent être trouvées dans le champ

des relations internationales, 3) un dilemme de négociateur est de choisir la coopération ou la compétition fonctionne dans plusieurs cas avec toutes les sources de crise. Dans cette optique d'analyse j'estime que la théorie des jeux et la théorie de la négociation internationale s'approchent de plus en plus à la théorie de la psychologie politique. Plus précisément, Dorna (2006) dans son analyse des orientations actuelles de la psychologie politique définit des priorités suivantes : l'analyse de l'interaction communicative, du discours, des polémiques, des persuasions, l'étude des actions politiques, des propagandes et des idéologies, la connaissance des relations mutuelles, les études des crises, des transgressions des normes, des caractéristiques culturelles ou nationales, des négociations, etc. De plus, la représentation sociale, les attitudes politiques et les idéologies (idéologie communiste et post-communiste, idéologie populaire, nationaliste, démocratie libérale, etc.) se présentent constamment dans la négociation en tant qu'un déterminant des comportements et conduites des protagonistes lors du processus de la résolution des conflits internationaux (Moscovici, 1984, Doise, Clémance et Lorenzi-Cioldi, 1992, Betea, 2007, Dorna, 2006,). En résumé, la plupart des théories sur la négociation internationale, influencées de différente manière par la théorie des jeux, la caractérisent par : a) la présence des négociateurs (deux ou plus) ou des groupes de personnes (délégations), b) des divergences d'intérêt entre les parties présentes ; c) l'absence d'autorité, de règles quant à la prise de décision, résolution du conflit, d) l'indépendance de chaque partie dans l'élaboration et présentation de leurs solutions, e) le développement du processus d'élaboration de la décision (avec des évolutions des positions initiales et des échanges de solutions ou avec la persévérance, la rigidité et le maintien de leur position), f) les attitudes des négociateurs et la communication (verbale et non-verbale) dans l'élaboration des solutions, g) les particularités culturelles de chaque négociateur (groupe / délégation) dans le processus d'aboutissement d'un accord, h) les caractéristiques personnelles des négociateurs, i) le résultat mutuel (accord acceptable ou partiel, non-accord et échec / blocage). Enfin, chaque négociateur (groupe/ délégation) dispose d'une rationalité, il se trouve dans une situation d'imperfection relative de l'information et il tendra à maintenir l'autre dans cet état pour mieux adapter ses stratégies sous l'influence du temps, du rapport des forces, du pression ou des concessions dans le processus de la recherche d'un accord avec la partie adverse.

Conclusion

Comme j'ai déjà constaté dans cet article, dans le processus de la négociation chaque partie tente de trouver une meilleure option pour elle-même et obtenir un accord souhaité avec la partie adverse. Dans cette interdépendance des adversaires l'évaluation de la situation qui est faite par les parties est subjective et évolutive. Chaque partie attend de l'autre partie des concessions réciproques. L'absence ou l'insuffisance de réciprocité sera perçue comme une volonté de faire capituler, de battre l'autre ce qui fera échouer la négociation. L'appréciation des concessions est, elle aussi, subjective. Dans un processus de négociation, il n'est pas question d'efficacité ou de recherche de perfection. Il se peut que le résultat permette à chaque partie de satisfaire ses intérêts, sinon, elles chercheront d'autres solutions. Ainsi toute négociation doit se référer à des règles ou principes de comportements consensuels qui évitent les situations où une seule exercerait son pouvoir. Le résultat de la négociation internationale provient du jeu réel entre les demandes et les offres de chacun. Dans ce sens, le vocabulaire de la théorie des jeux est largement utilisé pour présenter des faits ayant trait aux relations interpersonnelles ou intergroupales durant les négociations internationales. Précisément, l'interaction dans ce processus c'est une relation telle que la modification du comportement de l'un agit sur l'autre ou les autres. De plus, chaque partie dispose d'une rationalité et elle prend connaissance du processus de négociation que l'autre. Cependant, chaque partie se trouve dans une situation relative d'imperfection de l'information et tendra à maintenir l'autre dans cet état d'imperfection de l'information. Il est nécessaire de tenir compte de l'ensemble de certaines caractéristiques essentielles de la négociation, notamment sa motivation qui comporte des aspects coopératifs et des aspects compétitifs, c'est-à-dire un jeu à somme positive ou variable (non-nulle) et un jeu à somme nulle. En utilisant les principes de la théorie des jeux et en complétant conceptuellement la notion de « stratégie pure » par

celle de « stratégie mixte » la théorie de la négociation internationale poursuit son long chemin d'analyses et élabore les possibilités d'échanges de valeurs entre adversaires. Ces valeurs expriment la hauteur des prétentions de chacun soit en termes de demandes (exigences, revendications), soit en termes d'offres (propositions, solutions). Il s'agit donc de la position qui sera fixée au départ et qui permettra assurer aux négociateurs « un certaine marge de manœuvre » malgré le fait que les différences culturelles, idéologiques ou politiques et les facteurs circonstanciels peuvent les rendre assez difficile. En outre, la négociation internationale ne peut progresser que par la transformation des positions initiales à se rapprocher graduellement des intérêts réels et l'introduction d'un élément qui fixera la limite minimale acceptable. Dans ce sens et avec la conception de la meilleure solution alternative en cas d'absence d'accord (BATNA, élaborée dans la théorie des jeux) les négociateurs ont une possibilité de fixer le point intermédiaire entre la position affichée et le point de résistance (rupture), avoir la position réaliste et adaptée (compte tenu la désirabilité de chacun et son exigence à l'égard de l'adversaire), qui les conduira à un accord mutuel. De plus, l'intérêt de pouvoir déterminer un espace entre les points de résistance de chacun en zone d'accord possible (ZAP) est une certaine mesure de prévoir le déroulement du processus de négociation et mettre en oeuvre des stratégies les mieux adaptées. Un ensemble de ces facteurs influence toute négociation internationale. Certains sont propres à la personnalité des négociateurs, les autres sont liés à leur organisation d'appartenance identitaire, au contexte de la négociation ou aux stratégies déployées. On peut aussi commencer par considérer la culture, tant la culture des parties que celle des organisations auxquelles elles appartiennent, comme facteur d'influence de la négociation même si les études citées ci-dessus ne permettent pas de démontrer clairement et de manière certaine des liens de causalité. Des éléments propres aux nations et aux idéologies auxquelles appartiennent les parties sont en mesure d'expliquer aussi les orientations prises par les négociateurs. De ce point de vue, les problèmes essentiels d'analyse de la négociation internationale se regroupent en quatre catégories: a) la nature de l'activité, les orientations, des objectifs et des fonctions

de la négociation, 2) l'analyse des processus de la négociation(dynamique, séquences, étapes, durée, limite temporelle, etc.) et ses facteurs (mécanismes, schémas variables, ressorts) sous-jacents, 3)les influences des comportements, de communication, de la cognition et des émotions des négociateurs sur le processus et le résultat, 4)la détermination de l'issue et des résultats et les conséquences de ces résultats sur les relations internationales. Enfin, il ne faut pas négliger également le rôle que tiennent les objectifs des parties, les rapports de pouvoir, de force, la confiance qui va s'instaurer entre les parties. Le jeu étant alors une interaction stratégique entre groupes ou entre États et le choix de l'un influençant la situation de l'autre (des autres). Le processus de la négociation internationale alors une structure de jeu réel au sens où elles impliquent une valeur des gains associés à une action, une communication entre les deux parties, des stratégies mises en œuvre pour réaliser une action, conduisant à la prise des décisions et produisant une volonté commune à parvenir à un accord.

Notes

¹ Docteur en psychologie, Consultant en management et relations internationales (ADELI/DDASS), France.

Email: svetlana.draillard@orange.fr

² Nash fait une hypothèse que les sujets peuvent adopter une stratégie mixte, c'est-à-dire se mettre d'accord sur une distribution de probabilité P0 au manque d'accord, P1 à l'accord sur une première proposition et P2 sur la seconde ($P0+P1+P2=1$).

Bibliographie

- Axelrod, R. (1984). *The evolution of cooperation*. Basic Books.
- Bartos, O. (1974). *Process and Outcome of Negotiations*. Colombia. University Press.
- Betea, L. (2007, Mai). De l'essor au déclin de l'idéologie communiste. *Journal des psychologues*. n. 247, 35-39

- Calero, H. (1979). *Winning the negotiation.* N.Y. Hawthorne Books.
- Colson ,A., Pekar Lempereur, A. & Salzer, J. (2008). *Méthode de Médiation.* Paris, Dunod.
- Davis, M., () (1973). *La théorie des jeux.* Paris. Armand Colin. Edition française
- Deutsch, M (1949). A theory of cooperation and competition. *Human Relations.* 2, 129-152
- Doise, W., Clémence, A. & Lorenzi-Cioldi, F.(1992). *Représentations sociales et analyses des données.* Grenoble. Presses Universitaires de Grenoble.
- Dorna, A (2006). (dir.) *Pour une psychologie politique française.* Paris. In Press Editions.
- Druckman, D. (1977). *Negotiations, social psychological perspectives.* Beverley Hills, Californie, Sage.
- Farr, R & Moscovici, S.(1984) (eds.) *Social representations.* Cambridge/ Paris: CNP/ MSH.
- Rickman, D. (1994). Determinants of compromising behaviour in negotiation: A meta-analysis. *Journal of Conflict resolution.* 38, 507-556.
- Rickman, D. (1993). The Situational Levers of Negotiating Flexibility. *Journal of Conflict Resolution.* 37. 2. 236-276
- Dupont, C. (1994). *La négociation: conduite, théorie, applications.* Paris. Dalloz.
- Harsanyi, J.C. (1977). *Rational behaviour and bargaining equilibrium in games and social situations.* Cambridge. University Press.
- Guetzkow, H. & Bowes, A. E. (1957). The Development of Organizations in a Laboratory. *Management Science.* vol. 3, n. 4, 380-402.
- Kilmann, R., Thomas, K.(1977). Developing a forced- choice measure of conflict –handling behaviour: the mode instrument. *Educational and psychological measurement.* 27, 309-325.
- Kremenyuk, V. (2002). (ed.), *International Negotiation: Analysis, Approaches, Issues.* (2ed.) San-Francisco, Jossey-Bass.
- Lax, D.A.& Sebenius, J.K. (1986). *The manager as negotiator.* New York. The Free Press.
- Lewis, H.B. (1944). An experimental study of role of ego in work. I. The role of the ego in cooperative work». *Journal of Experimental Psychology,* 34, 113-127.
- Luce, R.D., Raiffa, H. (1957). *Games and decisions.* N.Y. Wiley.
- Mastenbroek, W.(1989). *Negotiate.* New York. Basic Blackwell.
- Morley, I.E.& Stephenson G.M.(1978). *The social psychology of bargaining.* NewYork. George Allen and Unwin Lud.
- Nash, J. (1950). The bargaining problem. *Econometrica,* vol. 18, No. 2. ,. 155-162.
- Nash J. (1951). Non-Cooperative Games, *The Annals of Mathematics,* vol. 54, n. 2. 286-295.
- Nierenberg, G.-I. (1970). *L'art de persuader et bien négocier.* Paris, Tchou.
- Posses, F. (1978). *The art of international negotiation.* New York. Business Books.
- Pruitt, D. G. (1981). *Negotiation Behaviour.* New York, Academic Press.
- Pruitt, D. G. (1992). Social psychological perspectives on the behavioural model. *Journal of Organizational Behaviour;* 13, 297- 301.
- Rackman N.& Carlisle.H. (1978). The effective negotiator. *Journal of European Industrial Training.* 2. 6-7.
- Radtchenko, S. (1988). *Relations between self-judgement and the thought process during problem solving.* Thesis of doctor of Psychology (director Brouchlinski A.V.). Moscow. Institute of Psychology of Russian Academy of Sciences, 1988 (en Russian).
- Radtchenko, S. (1997). *Les relations interpersonnelles en développement (à l'ontogenèse).* Moscou, Alpha. (en russe)
- Radtchenko-Draillard, S. (2003). Les aspects culturels de la négociation internationale. *Cahiers de psychologie politique,* 3, 65-79.
- Raiffa, H. (1982). *The art and science of negotiation.* Harvard. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Rapoport, A.& Chammah, A.M. (1965). *Prisoner's dilemma.* Michigan University Press.
- Rapoport A. (1962). Three modes of conflict. *Management Science,* vol. 7, n. 3, 210-218.
- Roubinstein, S.L. (1957). *L'existence et la*

- conscience. Moscou, Edition de l'Académie des Sciences. (en russe).
- Salacuse, J.(1988). Making deals in strange places. *Negotiation Journal*. vol. 4.1, 5-13.
- Shapley, L. S..(1953). *A value for n-person games. Annals of mathematical studies*. N.Y. Princeton.
- Sawyer, J.& Guetkow, H. (1965). Bargaining and Negotiation. In H: Kelman, (ed.), *International Behaviour*: (pp.165-156). NewYork. Rinchart & Winston, Holt.
- Schmidt, C (1994). *La théorie des jeux*. Le Monde.15.3.94. IX .
- Von Neumann, J.& Morgenstern, O.(1944). *Theory of Games and Economic behaviour*. New York. Princeton University Press
- Walton, R.E.& MC Kersie, R.B. (1965). *A behavioral theory of labour negotiations*. New York McGraw-Hill.
- Walton, R.E., Cutcher-Gershenfeld, J.E & McKersie, R.B. (1994). *Strategic Negotiations: A Theory of Change in Labour- Management Relations*. Boston. Harvard Business School Press.
- Zartman, W. (1976). *The 50 pour cent solution*. New York. Anchor Books.
- Zartman, W. (1977). *The negotiation process*. California. Sage Publication.

Imaginarios de la integración: la dimensión performativa y representacional

Luis H. Gómez Ordóñez¹

Abstract: *The process of integration, its implicit elements nationalism and postnationalism, give us a starting point of discussion to empower others, considering that it would be advisable to take into account the representational correlation, in clear reference to social representations because these have a dual function «make the strange familiar and the invisible visible» (Farr). The most important aspect is that integration is a more inclusive process, in terms of communities and citizens, because these form the nation; institution that requires a representative dimension (Billin, 1993), and it is built through it, enough reasons to consider that representation allows to measure the horizon of integration.*

Keywords: *integration, nationalism and postnationalism, representational correlation, representative dimension*

Mucho se ha disertado ya sobre tratados², acuerdos, normativas y cumbres entre dignatarios que las actas y noticias hacen celebres o al menos trascendentales en la inmediatez de lo cotidiano para quienes asisten como espectadores de la escena de la integración en el teatro de lo posible que es lo político. Es pues, menesterosa la labor que remite a pensar en quienes desde la butaca -y no desde la palestra- admirán el espectáculo, pues son, si se permiten las licencias de lo lírico, parte y arte del cuadro, pues el sentido de quien en las tablas se posiciona pasa por ellos, no en la complacencia y pasividad que se puede asumir de quien admira y se encuentra subsumido en una posición contemplativa ante lo acaece, como si el tiempo y los acontecimientos fueran parte del lugar común llamado devenir, ora de la integración, del Estado-nación en este horizonte tan caprichoso que es la imaginación, algunas veces presta a la representación en lo legal -ya enunciado- o en

la imaginario enunciable en las Representaciones Sociales, en la semántica de los discursos o en el trasfondo de las prácticas comunes (antes denominadas cotidianas).

Siguiendo a Guerra-Borges³ (2002) es preciso iniciar por lo semántico como aspecto latente en la trama de esa escena antes nombrada como la “integración”, que por ser derivación del verbo “integrar” confluye en el radical latino “*integrare*”, que en su significación alude a; a formar partes de un todo, completar las que faltaban, entrar a formar parte de una asociación o un grupo, la acepción económica que bien captan Nye (1964), Balassa (1964) y Guerra-Borges (2002) se refiere a esta como un proceso continuo de eliminación de trabas y discriminaciones entre Estados o unidades territoriales, en el aspecto fisiológico y psicológico implica asimilación en el cuerpo o la mente, última que anuncia el carácter tautológico de lo hasta ahora descrito, pues si bien el vocablo

es vasto en cuanto a las formas de manifestarse en el entramado de imaginarios y saberes humanos, no lo es lo suficiente para librarse de los filtros lógicos que lo atrapan en la mente, subconsciente de la escena, donde en su calidez latente figuran la confluencia de las partes análogas, anónimas (in)completas de ese todo, que puede ser esta obra como bosquejo de la totalidad inalcanzable, de la realidad que se (re) crea ante la mirada constreñida en las fronteras del tiempo y el espacio, y por tanto parte de la universalidad infinita, dicho sea esto conociendo la tautología antes mencionada y ahora ejemplificada.

Descripción somera de la obra, pues hasta el momento solo se ha remitido a los actores, a quienes en las butacas y platea se encuentran, pero con el rol claro de ser espectadores al menos momentáneamente, mientras el concepto es parte provisional del epígrafe del con-texto, que hasta ahora ha prescindido mayores características sobre el entramado, que es pues lo legal, lo normativo que algunas veces puede ser tan monológico y enfático como pretendió alguna deidad al escribir sobre la roca aquello que para los mortales será mandato, o bien tan pantanosa como la hermenéutica en la interpretación de algunas normas del derecho internacional tendientes a la paz, pero usadas para justificar el bélico actuar de una parte en ese entramado en el cual en este instante se subsume la política, al menos por esta escena tanto autor como espectador son traicionados por el inconsciente, que ahora no discierne en cuanto a las renegaciones del momento político del drama en lo representado, pues este puede ser entendido acorde el planteamiento de Zizek (2001:206) desde;

La ultrapolítica “que recurre al modelo de confrontación bélica: la política es concebida como una forma de guerra social como la relación con ello, con un enemigo.” (Ibid.) En el drama la imagen sobre la que se fija la atención, es pues, la del enemigo, quién, claramente es el “otro”, aquel elemento exógeno no integrado, que ahora funge como ente patógeno que debe ser presa del arsenal bélico y discursivo tendiente a (des)integrarlo, pues la forma en que este se integra es de ante mano coaccionada, y por tanto disolutoría del orden y disposiciones autónomas que se puedan tomar.

A su vez la arqueopolítica “prefiere remitirse al modelo médico: la sociedad es un cuerpo corporativo, un organismo; las divisiones soci-

ales son como enfermedades de ese organismo: aquello con lo que debemos luchar, nuestro enemigo, es un intruso canceroso, una peste, un parasito extraño que hay que exterminar para restablecer la salud del cuerpo social.” (ibid.) Lo cual haría de la escena de la integración un juego des espejos, puesto que la supresión de las divisiones sociales, y las diferencias constitutivas de los actores en fungen aparecen en el proceso de homologación, tienden a homogeneizar y a disolver a los actores, pues sus características y excepcionalidad son distorsiones que se pierden en el reflejo de lo que alguna vez fuera voluntad de integración, en tanto sujetos (sociales y colectivos), partes desiguales que conforman la totalidad a integrar.

Mientras la parapolítica “utiliza el modelo de la competencia agonista con algunas reglas aceptadas en común, como un encuentro deportivo.” (ibid.) La renegación de lo político en este caso opaca lo posible en el imaginario de la integración, pues de entrada estarían dadas las normativas y formas de integrarse, presuponiendo la exigencia de competir contra otros bloques que desarrollan procesos de integración, desconociendo las asimetrías y los contextos donde esta se da, la política y los procesos de integración desterritorializados en la abstracción y lógica que los agota, y finalmente (des)integra.

Lo último guarda intrínseca relación con la metapolítica, pues esta “se basa en el modelo del procedimiento instrumental científico-tecnológico (...)” (ibid.) el cual puede generar lógicas de integración donde lo territorial y contextual sean elementos instrumentalmente prescindibles, pues la presupuesta y advenida racionalidad como ideal de la cosa, desplaza del núcleo y la periferia⁴ cualquier elemento que no le sea derivado o subordinado, ello permitiría comprender algunos de los silencios estructurantes de la escena de la integración en este teatro de lo político donde social y la cultura asisten como espectadores y son acaso aludidos a la trama pues son reflejo de la económica dinámica o de los dramas de lo político.

Aspecto ulterior que ahora, en la modernidad que llaman algunos posmodernidad⁵ se manifiesta en la pospolítica la cual “involucra el modelo de la negociación comercial y la transacción estratégica.” (ibid.) Esta funge como sentencia de defunción de lo político, del horizonte de la imaginación que lo recrea en la escena de la integración, queda entonces el

epílogo lapidario de la política posmoderna⁶, que (mal)entenderá la transmutación de dos elementos de la política de integración -como lo son el comercio y la estrategia- por la trasunción de lo político en transacción.

Transición conceptual y escénica, en la que ahora después de cerrado el telón, se escuchan voces, rumores de lo venidero en las tablas mientras dos sombras comienzan el dialogo mudo de lo (re)presentado como integración, perdido antes en el éxtasis del intercambio, registro raso, memoria de lo efímero en la cual se desintegro el acto en renegaciones del momento político.

Una lectura del guión, de las narrativas de la integración y de los pioneros esfuerzos para conceptualizarla tanto en tiempo como en espacio remitiría a los estadios de Balassa⁷ (1964) y a las elaboraciones de Nye (1964), estas como se consigna en el pie de pagina, elaboradas en tanto una comprensión más vasta del entramado performativo de los actores, el cual en algunos momentos forma parte del con-texto acto.

Acaso, resulta omisible del guión el interludio, si desde el lugar imaginado donde este tratado de lo actuables, se escribe obviando que durante la transición arriba mencionada la integración aparece como espectro más allá de la renegación del momento político, pues sin duda trasciende cualquier pretensión que la circunscriba en la exclusividad perversa de una noción de lo político particular. Sin embargo esta rebuscada alocución a los espectros de lo político debe ser precisa en cuanto a pregunta de interludio, pues con cierto agravio la violencia de las (re)negaciones de lo político se impone, agrade con la hegemonía de una concepción unipolar y monopolística del verbo y el acto de integrar (se), ¿Qué queda entonces de la esperanza de quien admira tan confuso espectáculo? ¿Qué queda de las promesas de una noción de integración como legado de las escenas celebres que consigna la historia de Latinoamérica⁸? ¿Acaso esta noción sencillamente ha sido (des)integrada por influjo de la lógica y procesos de la globalización⁹? Y quizás por ello ha de ser necesario pensarla como un espectro, como una sombra, el recuerdo la referencia histórica de ese dialogo mudo visto antes.

Y puede, con intensiones más clínicas interrogar a Balassa (1964), preguntarse, preguntarle a su texto, si ciertamente su planteamiento no abre el telón para citar el epílogo de la obra,

si como se ha señalado su carácter es predominantemente economicista, acaso no como una mera acotación instrumental, sino como la primera renegación del momento político pensando en la escena de la integración, ¿Pero acaso, esta renegación primordial de lo político en la noción conceptual de Balassa (1964) es ocasional? ¿Y si fuera prefacio de venideras formas de aprehender el concepto y proceso en lo metapolítico? ¿Es quizás la metapolítica el único horizonte donde resulta concebible? ¿O es el primero donde debe ser concebida la integración? Pues, como se ha visto en las formas de narrar la historia política del siglo que precede al actual, las voluntades no son garantías suficientes. Y por ello el carácter síntomático de esta lectura, remite a ese desplazamiento de político a lo económico, y deja como ese resquicio que en la sombra del teatro se llamará espectro, pues la integración ahora no es promesa u horizonte para guiar las acciones, es sencillamente en este triste canje de gestos que es la escena, instrumento mesurable, discurso tangible en legislaciones o prácticas institucionales, no momento u estadio.

Y puede continuarse con las intensiones de agotar la metáfora tantas veces aludida e interrogarla más allá del substrato del guión sobre la positivación de la lógica del derecho, tema ahora no pertinente, pues como se ha visto, la institucionalidad y perspectiva que se tienen en la integración siguen raudamente, al menos respecto a aspectos procedimentales y organizativos lo planteado desde este lugar de enunciación de lo posible, o mejor dicho de lo positivo, realizable, factible como encargo encomiable de las formas de estructuración del mundo integrado.

Y en este ejercicio, de orden más reflexivo e imaginativo es por tanto urgente la interrogación sobre esos horizontes metafóricos de la integración, que si bien no son materia o contenido explícita en las discusiones sobre está temática, sin embargo no es algo de lo pues se pueda prescindir si quiere comprender la dimensión implícita de las noción del concepto, variadas las mismas según latitudes, ideologías y formas de concebir como actor en lo político¹⁰.

Y dándole continuidad a lo anteriormente planteado se podría asumir que esa dimensión metafórica, ese correlato, ha sido contemplado en la retórica de los actores políticos, en los antecedentes de la integración como proyecto

para América Latina, pero, de asumirse esta labor como acabada, ¿entonces no estaría limitándose el horizonte mismo del tropo en la integración?, o se estaría prescindiendo del análisis sobre las relaciones del discurso y las prácticas asumidas históricamente al respecto, que desde luego merecen una detallada revisión, ya iniciada por algunos estudiosos¹¹, sin embargo ese horizonte, para imaginar la integración pareciera en los discursos actuales confundirse de forma redundante en la cotidianidad con los del libre comercio, o los proyectos de integración –si así se les puede llamar- de índole mercadocentrista, y es que quizás la música de la orquesta es esta para algunos actores, y desde luego no resulta para nada desdeñoso caer en la concepción del mercado como sociedad perfecta e integrada, donde en su unicidad desterritorializada la diferencia se diluye y se rearticula en función de las ficciones del imaginado equilibrio en las interacciones entre las partes, no naciones (Nación-estado¹²), no sujetos o ciudadanos, pues o la abstracción legal de en alusión para tanto incluir como obviar entes u aspectos.

Y por ello en esta inacabable discusión de quien desde la butaca trata de establecer una suerte de dialogo con quien actúa, pues el giro narrativo de la trama lo requiere y el monólogo de ideas que tiene lo exige, es necesario anotar que el Estado-nación es un entorno “privilegiado para que se desarrolle la tendencia totalitaria de la modernidad” (Castany-Prado, 2006), pero acaso este ubicación primordial para iniciar la conceptualización sobre Estado-nación, no sirve después como acuse de recibido, de la denuncia sobre el proyecto totalitario de la ilustración en el Estado y su respectiva organización, las fronteras de este en su sentido implícito y explícito, pero ahora consignadas a la temporalidad difusa de la modernidad, la cual según algunos ha perecido, y ahora habrá de llamarse posmodernidad, y por ello el Estado-nación como instancia asociada ha de pasar a ser presa de esta (pseudo)episteme y a ser leído desde ahí, obviando cualquier exceso contingente en el significante del Estado-nación, en relación o los correlatos culturales, sociales y formas de subjetivación que remiten a lo identitario.

Possible resulta conjeturar que algunas perspectivas de la integración también parecen tener un devaneo con el posnacionalismo, dicho esto se pueden diferenciar tendencias y

discursos tanto en intenciones como en procedencia, pues es tentador –cuando no un poco ingenuo de parte del autor- separar las tendencias de la integración que presuponen la vigencia del Estado-nación de aquellas que podrían clasificarse como posnacionales a nivel interpretativo, pues para estas últimas es preciso trascender esas fronteras espaciales y temporales¹³ del Estado-nación. Ahora, bien siguiendo el orden del discurso que obliga a realizar distinciones se debe acotar que “*el posnacionalismo se constituirá en dos momentos: uno destructivo, que trataría de desmantelar las cosmovisión nacionalista, en particular; y el fundamentalismo filosófico, en general, y otro constructivo, más diversificado y endeble, en el que se propondrían alternativas teóricas, políticas y estéticas de corte posnacional*” (Castany-Prado, 2006), ahora bien si la precisión ha sido clara, es posible identificar en esta especial acentuación la necesidad de desplazar el Estado-nación en la primera, y en la segunda de de convertirlo en objeto sublime –o sublimado- en los imaginarios sociales para (re) presentarlo a nivel teórico, político y estético, y por ello de forma influyente en las formas en que las personas construyen sus representaciones sociales del fenómeno.

Subyace, entonces la pregunta; ¿acaso este desmantelamiento de la cosmovisión nacionalista no es contingente a lógica misma de los proceso de mundialización, transnacionalización, la globalización, o al menos atribuible a la tendencia dominante en esta última? Han de ser pues las fronteras como telones transparentes o aparentes en la escena de lo político, ha reconocerse el carácter fragmentario, difuso y desterritorializado¹⁴ de la transnacionalización de lo económico exemplificado en las finanzas, y en el influjo cada vez mayor de esto en lo político, pues ha de presuponerse el carácter global, de una totalidad tendiente a integrarse en la lógica globalizatoria¹⁵.

Sin embargo, ya sea que lo nacional se desplace en o se sublima, aún no sale del teatro de lo político, pero si quizás de la escena de la integración si el Estado-nación no tiene vigencia, pues lo supranacional –y principios derivados- no tiene substrato alguno, mas habría que hacer la salvedad sobre aquellas tendencias posnacionalistas, pues tanto en el fondo como en la forma queda la duda; ¿es posible pensar en integración, si el Estado-nación como parte del proceso no tiene vigencia, se encuentra en

clara decadencia? ¿Entonces que partes se integran? ¿Se puede a esto llamar integración? Problema lingüístico y pragmático para enunciar el posnacionalismo, pero bien podría asumir alguno que el Estado-nación perece ante la consolidación de instancias que tienen más poder que este en la esfera política e identitaria, caso, por ejemplo de la Unión Europea (UE), de la ciudadanía europea, sin embargo no se considera el carácter supranacional de UE, de los vínculos orgánicos que tienen los ciudadanos con sus países de origen, pues estos ultimo funcionan al menos en ese nivel como mediadores “evanescentes”, en el proceso de abstracción de la identidad de cada individuo¹⁶.

Es necesario aclarar que lo “*Supranacional es la norma o la institución creada por acuerdo entre Estados nacionales que transfieren de manera voluntaria y libre, parcelas de soberanía o competencias, por lo que la norma creada tiene rango superior o primario a la legislación interna*” (Delgado, 2006:96), lo cual tiene un carácter específico en cuanto a su aplicación, y por ello es respetuoso de la soberanía de los Estados, aclaración realizada para evitar caer en lamentables confusiones en cuanto a la soberanía, más aún, si por venir en este drama el eco del nacionalismo, ora como fenómeno en fase crónica si lo posnacional se posiciona redentoramente como salida entre tantas confusiones, fronteras y diferencias, que tanto se pueden negar como subsumir en la vorágine de aquello que pretende abarcálos.

Agotada esta la metáfora de la escena de la integración, y urge del impasse, aunque sea, sólo performativo en los actores, para dejar de fingirse en esa duda que invita a la especulación y da razón de ser a este texto, que finalmente pregunta a quien lo lee, o se asume como espectador de la obra sobre el nacionalismo como parte de esa nación imaginada en la escena de la integración. Y pues nuevamente recurrente la necesidad de pensarlo no únicamente como “categoría política” (Sandoval,2003), pues la referencia debería incluir aspectos como la identidad nacional¹⁷ de manera tal que permitan comprender el proceso de construcción de la nación a partir de su dimensión representacional, aspecto de medular comprensión para la escena de la integración, pues la intención de concebirla dentro del teatro de lo político ha tenido la intención de darle algún lugar a lo performativo y a lo metafórico dentro de las conceptualizaciones propias a todo el pro-

ceso de la integración, sus elementos implícitos, el nacionalismo, el posnacionalismo y de esta forma dar cuenta de una discusión tendiente a potenciar otras, considerando el hecho de que sería recomendable tener en cuenta el correlato representacional, ello en clara alusión a las Representaciones Sociales pues estas tienen una doble función “hacer que lo extraño resulte familiar y lo invisible perceptible” (Farr, 1986:503), aspecto importante si se quiere que la integración sea un proceso cada vez más incluyente, en cuanto a colectividades y ciudadanos, pues estos (con)forman la nación, recuérdese que esta como institución requiere de esa dimensión representativa, y se construye a través de ella¹⁸, pues de esta no sólo se deriva el nacionalismo como ideología (Billin, 1993), como cierre del telón del ensayo de esta escena es necesario considerar que la representación permite dimensionar el horizonte de la integración.

Referencias bibliográficas

¹ Psicólogo. Investigador y profesor de la Universidad Nacional de Costa Rica. Egresado de la maestría en Estudios Latinoamericanos con énfasis en cultura y desarrollo, Costa Rica.

Email: luisjgomez@gmail.com

² No obstante no lo suficiente aún para poder hacer de ello un ejercicio prescindible.

³ En el capítulo V de su obra; *Globalización e integración en Latinoamérica*, el comienza con un ejercicio donde ahonda en las relaciones entre la semántica y la economía en torno a la regionalización y las regiones.

⁴ Del concepto, noción y Representación Social de la Integración de la integración (proceso de integración).

⁵ Para una reflexión sobre el tema de las modernidades de la posmodernidad ver el ensayo de García (2006) o la forma en que Rojas (2003) rastrea los linajes discursivos y epistemológicos del discurso posmoderno.

⁶ Y de “la sociabilidad posmoderna -que- no pretende ser conservadora, pero es escéptica en cuanto a las posibilidades de cambio en las sociedades capitalistas” (García, 2006:11). Queda pues el óbito de la moral de la resignación en cuanto a lo político.

⁷ Para este autor la integración es comprensible a través de categorías como la (I) Zona de libre comercio, (II) Unión aduanera, (III) Mercado común, (IV) Unión económica, (V) Integración económica

(VI) y finalmente la integración total, desde luego en esta concepción se premia el correlato económico con respecto a cualquier otro. Mientras Nye (1964) concibe categorías la Integración económica (en esta incluye las ulteriores mencionadas por Balassa), Integración social y la integración política.

⁸ La historia en tanto registro de esos momentos de lo político, permite traer a colación las referencias a la integración centroamericana, la corte centroamericana de justicia –a principios del siglo XX-, el influjo de los procesos de la ALALC –posteriormente ALADI-, que como memorias permiten identificar como parte de este ejercicio de la historia ideas y nociones claras sobre la integración que inclusive pueden rastrearse en la referencia que por alusión necesaria se ven el pensamiento de Martí, o de Bolívar.

⁹ Es preciso acotar que “(...) lo que suele llamarse globalización se presenta como un conjunto de procesos de homogenización y, a la vez, de fraccionamiento articulado del mundo, que reordenan las diferencias y las desigualdades sin suprimirlas.” (García, 1999:48-49).

¹⁰ Por ello resulta preocupante en la revisión que se hace encontrarse, con el hecho de que la noción sobre el concepto de la integración que se tiene en Centroamérica tenga una acentuación en la que la dimensión económica es premiada a nivel de opinión pública y de construcción de imaginarios sociales para la región. Lo anteriormente acotado alude a los resultados de un informe de CID-Gallup (2002) intitulado; “La integración centroamericana” en donde al consultársele a los entrevistados estos (as) asociaron la definición en 70% con el aspecto comercial, ello en el caso de muestra de líderes (docentes, políticos, periodistas. Ejecutivos del alto rango y empresarios).

¹¹ Puede verse una referencia misma en el estudio de Delgado (2006) o las discusiones que se tuvieron en el seminario internacional “Globalización e integración continental” las cuales han sido compiladas por Cuevas y Delgado (2001).

¹² Pareciera abandonarse la concepción de “*las naciones como escenarios multideterminados, donde diversos sistemas simbólicos se intersectan e interpenetran*” (García, 1993), desde luego este desplazamiento podría verse pude leerse en el pos-nacionalismo como “teorías, propuestas y prácticas filosóficas, políticas o artísticas que tratan de desmantelar y/o trascender el nacionalismo desde diversos lugares ideológicos y con diversos resultados” (Castany-Prado, 2006).

¹³ Carlos Sandoval (2003) recatara este plantearimiento en el “Cronotopos” –concepto de Mijail Bajtín- presente en su obra: “Otros amenazantes” sobre las identidades nacionales y el nacionalismo.

¹⁴ Desde luego la aseveración de lo desterritorialización, así como la inmediatez que presupone la transnacionalización han de ser refutadas pues las

interacciones e interrelaciones siempre se dan en un con-texto, la disolución del espacio y el tiempo es posible sólo si esta se aprecia desde “la virtualidad de lo real”, de ella el ejemplo típico de las crisis en las finanzas, que pueden rastrearse en sus centros, en los lugares donde la producción se centra o por donde se moviliza el comercio, aspectos únicamente prescindibles si cree en el resplandor de las pantallas de ordenador que en el destello de un circuito lo hace parecer inmediato y desubicado.

¹⁵ Ya son bastante conocidas las referencias al carácter mercadocentrista de algunas perspectivas en la globalización, las cuales en tienden a omitir en el discurso de la integración aspectos socioculturales e identitarios.

¹⁶ Ello es apreciable en “*la paradoja moderna de la individualización a través de la identificación secundaria. En un principio, el sujeto está inmerso en la forma de vida particular en la cual nació (la familia, la comunidad local); el único modo de apartarse de su comunidad «orgánica» primordial, de romper los vínculos con ella y afirmarse como un «individuo autónomo» es cambiar su lealtad fundamental, reconocer la sustancia de su ser en otra comunidad, secundaria, que es a un tiempo universal y «artificial», no «espontánea» sino «mediada», sostenida por la actividad de sujetos libres independientes. Así, hallamos la comunidad local versus la nación (...)*” (Zizek, 2005:165).

¹⁷ Radcliffe, Sallie y Westwood (citados por Sandoval, 2003:5) afirman que esta; “puede ser vista como una categoría más amplia y multidimensional que nacionalismo, pues la identidad nacional puede existir entre sujetos(colectiva e individualmente) sin que haya un proceso de movilización alrededor de una meta definida”

¹⁸ Para Licata (2003) la representación social es un elemento constitutivo en la formación de la nación y por ello su comprensión no sólo contribuye a dimensionar a la nación sino también la construcción de identidades nacionales y actitudes sobre aspectos como la integración misma.

Referencias bibliográficas

Balassa, B. (1964). Hacia una teoría de la integración económica. En Wionczek, M. (1964). *Integración de la América Latina. Experiencias y perspectivas*. I Edición. México. Fondo Cultura Económica.

Billing, M. (1993). *Studying nationalism as an everyday ideology*. University of Loughborough. Recuperado 19 de Agosto de 2007. http://www.psr.jku.at/PSR1993/2_1993Billi.html

pdf

- Castany-Prado, B. (2006). *Una estilística de las banderas*. II Hispanic Conference, Johns Hopkins University, Baltimore. Recuperado 19 de Agosto de 2007. <http://www.tonosdigital.es/ojs/index.php/tonos/article/view/69/66>
- CIP-Gallup Latinoamérica. (2002). *La integración centroamericana. Documento financiado por el SICA*. Resumen gráfico.
- Cuevas, R. Delgado, J. (2001). *Globalización e integración continental*. I Edición. Heredia. Instituto de Estudios Latinoamericanos.
- Delgado, J. (2006). *Construcción de supranacionalidades y transferencia de soberanía en procesos de integración regional*. Tesis para optar por el grado de doctor en filosofía. Universidad de Costa Rica. San José. Costa Rica. Edición facilitada por el autor.
- García, N. (1993). *La cultura visual en la época del posnacionalismo. ¿Quién nos va a contar la identidad?* Recuperado 19 de Agosto de 2007. http://www.nuso.org/upload/articulos/2270_1.pdf
- García, N. (1999). *La globalización imaginada*. I Edición. México. Paidós.
- Garcia, G. (2006). *La posmodernidad y sus modernidades. Una introducción*. San José, Costa Rica. Editorial de la Universidad de Costa Rica.
- Guerra-Borges, A. (2002). *Globalización e integración latinoamericana*. México. Siglo XXII. Universidad Autónoma de México y Universidad Landívar.
- Licata, L. (2003). *Representing the future of the European Union: consequences on national and European identifications*. Service de Psychologie Sociale. Université Libre de Bruxelles. Recuperado 19 de Agosto de 2007. http://www.psr.jku.at/PSR2003/12_05Lic.pdf
- Farr, R (1986). Las Representaciones Sociales. En Moscovici, S. (1986). *Psicología social II. Pensamiento y vida social. Psicología social y problemas sociales*. I Edición. Buenos Aires. Paidós.
- Nye, J. (1964). Integración regional comparada: concepto y medición. En Wionczek, M. (1964). *Integración de la América Latina. Experiencias y perspectivas*. I Edición. México. Fondo Cultura Económica.
- Rojas, C. (2003). La filosofía en el debate posmoderno. I Edición. Heredia. Editorial de la Universidad Nacional.
- Sandoval, C. (2003) *Otros amenazantes: los nicaragüenses y la formación de identidades nacionales en Costa Rica*. San José, CR. Editorial Universidad de Costa Rica.
- Zizek, S. (2001). *El espinoso sujeto: el centro ausente de la ontología política*. I Edición. Buenos Aires. Paidós.
- Zizek, S. (2005). Multiculturalismo o la lógica cultural del capitalismo multinacional. En Jameson, F. Zizek, S. (2005). *Estudios Culturales: Reflexiones sobre el multiculturalismo*. I Edición. Buenos Aires. Paidós.

Correlative Perspectives

Migrația ilegală a românilor în anul 1989. Aspecte socio-demografice privind transfugii predați de Ungaria și Iugoslavia

Ilarion Țiu¹

Abstract: This article analyzes the illegal migration of Romanians in 1989. Depression and human rights violation favor working class dissatisfaction about communist regime. The Romanians tries to leave the country against any danger, with the goal to establish in Western Europe or North America. Based on the data collected from The National Council for the Securitate Archives ($N=1.962$), our research establish how many Romanians returned from Hungary and Yugoslavia after the illegal cross of the border in these countries.

Keywords: Illegal migration; Economical migration; Communist repression; Communist depression; Fall of communism.

La sfârșitul anilor '80, România comunista trecea printr-o gravă criză economică și politică. Scăderea nivelului de trai și izolare internațională în care se găsea Nicolae Ceaușescu a determinat un val imigratiorist. Deoarece migrația legală era interzisă, a crescut procentul trecerilor frauduloase ale frontierelor. Fenomenul se constată pe toată durata regimului comunista, începând cu sfârșitul anilor '40. În primele decenii migrația ilegală a fost preponderent politică, având mai degrabă caracter de exil. În anii de sfârșit ai regimului însă, trecerea ilegală a frontierei avea cauze economice.

Datele statistice referitoare la migrația din anii '80 indică o corelație între accentuarea crizei economice și creșterea tendinței de migrație ilegală a românilor. Spre exemplu,

Politia de Frontieră a județului Timiș a dat publicitatea o evidență a tranzitului ilegal spre Iugoslavia în perioada 1980-1989². Așa cum reiese din tabelul de mai jos, numărul românilor care și-au riscat viața încercând să părăsească țara în această perioadă a crescut de 2,7 ori, de la 913 persoane în 1980, la 2.483 persoane în 1989 (Vezi *Tabelul 1*).

Așa cum am menționat anterior, România nu se confrunta cu primul val de migrații în anii '80. Deja erau constituite câteva itinerarii de tranzit ilegal al frontierei. Cea mai utilizată variantă era prin Iugoslavia. Datorită poziției speciale a lui Tito în blocul comunista, ruta iugoslavă era considerată mai sigură. Mai ales în anii conflictului dintre liderul de la Belgrad și Stalin (anii '50), când transfugii români nu erau întorsă în

ANUL	NR.	%
1980	913	5,69
1981	824	11,37
1982	270	7,92
1983	1.071	6,68
1984	1.387	8,64
1985	1.632	10,17
1986	1.659	10,34
1987	1.920	11,97
1988	1.885	11,75
1989	2.483	15,48
Total	16.044	100

Tabelul 1. Cetăteni români care au încercat să tranziteze ilegal granița româno-iugoslavă prin localitățile de frontieră ale județului Timiș în perioada 1980-1989.

țară. Totuși, în 1965 România și Iugoslavia au semnat un acord de extrădare. Pe de altă parte, începând cu anul 1969, etnicii germani care treceau clandestin frontiera spre Iugoslavia au fost beneficiarii unor acorduri dintre guvernul de la Belgrad și Germania Federală. Sașii și șvabii nu mai erau predatăi grănicerilor români, fiind transportați la ambasada RFG de la Belgrad, unde primeau pașapoarte germane și apoi erau conduși spre Germania de Vest, prin Austria.

Peste zece ani, în 1976, Iugoslavia a început aplicarea imediată a acordului de extrădare cu Bucureștiul pentru toți cetătenii români, nu doar pentru cei de origine germană. În contextul măsurilor adoptate după Conferința de la Helsinki, Tito a organizat la Belgrad o conferință pe probleme de pace și a deschis un birou al Comisariatului ONU pentru Refugiați în Iugoslavia. Începând din acest moment, transfugii erau inițial arestați pentru 30 de zile datorită trecerii frontierei (conform legii iugoslave), după care erau predatăi Comisariatului ONU pentru Refugiați, în vederea analizării situației fiecărui. Dacă imigranții în cauză reușeau să dovedească faptul că părăsiseră România din motive politice intrau pe o listă de așteptare, până ce un stat își exprima disponibilitatea de a-i primi. Cei mai mulți dintre români ajunși în închisorile iugoslave după 1976 au fost găzduiți de Canada, Australia și Africa de Sud. În cazul în care transfugii nu găseau un stat care să-i primească erau predatăi autorităților române.

Așadar, ruta iugoslavă a fost luată cu asalt după 1976 de cetătenii români, în speranță că vor găsi o țară care să-i primească. Iugoslavii au făcut chiar o afacere din relația cu Comisariatul ONU pentru Refugiați. Primeau 90 de dolari SUA pentru fiecare zi de găzduire a unui transfug. Chiar etnicii germani din România au ajuns în lagărele de refugiați, pentru a

ispăși pedeapsa de 30 de zile pentru tranzitarea frauduloasă a frontierei. Între 1969 și 1976, după capturare, ei fuseseră transportați direct la Ambasada RFG la Belgrad, însă în noile condiții, din motive financiare, erau ținuți în arest ca și restul imigranților. Totuși, au existat cazuri când etnici germani au fost extrădați în România, întrucât nu au reușit să dovedească că aveau rude sau cunoșcuți în RFG care să-i găzduiască³.

O altă rută de tranzit spre țările vestice utilizată de români a fost cea maghiară. Aceasta a fost activată la sfârșitul anilor '60, când România și Austria au eliminat sistemul de vize de călătorie. Cetătenii care se încumtau să ajungă în Austria trebuiau să tranziteze ilegal Ungaria, întrucât între guvernele de la Budapesta și București exista un acord de extrădare a transfugilor. Tocmai de aceea era utilizat sistemul de călăuze – români și în continuare maghiari. Tranzitul Ungariei era anevoie și costisitor financiar. Grănicerii de la frontiera vestică a Ungariei aveau ordin să-i arresteze pe români, călăuzele și transfugii trebuind să profite de momentele de neatenție ale soldaților de pe granița maghiaro-austriacă⁴. În anii '80, tranzitul ilegal al frontierei la granița cu Ungaria a sporit. Fenomenul s-a datorat tensiunilor politice dintre guvernele comuniste de la București și Budapesta, având la origine tensiuni de natură naționalistă. Ungaria a oferit găzduire etnicilor maghiari care reușeau să treacă ilegal frontiera cu România⁵. Valul de imigranți a fost dublat curând și de etnicii români, ceea ce a creat o problemă pentru Ungaria. Autoritățile de la Budapesta nu puteau asigura tranzitul spre Austria și nici nu aveau posibilitatea de a negocia cu țările "libere" primirea imigranților români. Așadar, etnicii români au fost extrădați. Au fost cazuri când Ungaria a întors și cetăteni români de etnie maghiară. Ca și în cazul transfugilor sași și

șvabi din Iugoslavia, acești maghiari extrădați nu aveau în Ungaria nici rude, nici mijloace materiale de întreținere.

Tranzitul ilegal al frontierei era destul de anevoie și presărat cu pericole. În anii '80 violența grănicerilor a crescut, pe fondul exploziei tentativelor de trecere frauduloasă a frontierei. În multe cazuri se trăgea spre grupurile de fugari în plin, fără a fi respectate salvele de avertizare⁶.

Situată imigranților români a devenit o problemă pe agenda europeană la sfârșitul anului 1988. Ziarele maghiare și germane prezintă pe larg cazuri de cetăteni români împușcați fără milă de grăniceri când încercau să treacă frontieră. De asemenea, publicațiile atrăgeau atenția și asupra fluxului mare de emigranți pe care-i dădea România. Cotidianul ungar *Magyar Hírlap* scria că în anul 1988 trecuseră în Ungaria aproximativ 4.000 de cetăteni români. Ziarul vest-german *Frankfurter Allgemeine Zeitung* oferea în ediția din 20 decembrie 1988 cifre alarmante privind nivelul migrației spre Ungaria din ultimii ani – circa 12.500 de cetăteni români primiseră dreptul de a se stabili temporar în Ungaria. Despre granița româno-iugoslavă ziarul vest-german *Niedersächsische* din 30 decembrie 1988 scria că era “cea mai săngheroasă din Europa”. Circa 400 de transfugi ar fi fost împușcați de grăniceri, iar multe alte persoane muriseră înecate în Dunăre în anul care se scursește⁷.

Cine erau românii care alegeau calea pribegiei la finalul regimului comunist? Pentru a extrage date socio-demografice referitoare la emigranții din anul 1989 am studiat dosarul 8566 (vol. 24-27), Fond Documentar, depozitat la Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității. Volumele menționate cuprind “Note de frontieră” redactate de Securi-

tate cu privire la evenimentele de la granițe, având la bază datele furnizate de trupele de grăniceri.

Metoda

“Notele de frontieră” prezente filele dos. nr. 8566, vol. 24-27, Fond Documentar, Arhiva CNSAS, sunt realizate zilnic, consemnând pe larg toate incidentele care au avut loc la granițele cu Ungaria, Iugoslavia, Bulgaria și URSS pe parcursul anului 1989. Acestea prezintă date statistice referitoare la numărul transfugilor predăți de autoritățile țărilor vecine. Ofițerii de Securitate au înregistrat și informații legate de vîrstă acestora, ocupăriile, județul de proveniență. În cazul în care cetătenii în cauză aparțineau etniilor maghiar sau germană acest aspect era consemnat.

Pentru a prelucra statistic datele prezente în “notele de frontieră”, din cele 12 luni ale anului 1989 am ales un eșantion de trei luni, respectiv ianuarie-martie. Datele statistice expuse mai sus au fost prelucrate cu ajutorul programelor software SPSS versiunea 16.0 și Microsoft Excel 2010.

Cetăteni români predăți de autoritățile de frontieră ale statelor vecine datorită trecerii ilegale a graniței

În perioada studiată, autoritățile de frontieră ale statelor vecine au predat grănicerilor români un număr de 413 de transfugi. Statistica Securității nu specifică motivul pentru care au fost înapoiați în România, însă ne oferă date socio-demografice ale acestora.

Cetăteni români predăți de autoritățile de frontieră ale Ungariei

ETNIA	NR.	%
Români	38	59,37
Maghiari	23	35,94
Germani	3	4,69
Total	64	100

Tabelul 2. Etnia cetătenilor români predăți de autoritățile de frontieră ale Ungariei.

Observăm că autoritățile din Ungaria au extrădat și etnici maghiari cu cetătenie română într-o proporție semnificativă statistic (35,94%). Probabil, după exodul din perioada 1985-1988, când au acordat 12.500 de permise de sedere temporară în Ungaria⁸, autoritățile

de la Budapesta au decis să opereze o triere a imigranților în anul 1989.

Totuși, numărul transfugilor extrădați în România în perioada studiată (64 persoane) este mic în comparație cu numărul persoanelor care au reușit să treacă ilegal frontieră (325

persoane), stabilit în urma studierii urmelor de pe fâșia arată dintr cele două state și rapoar-

telor privind indivizii care au trecut ilegal frontieră de stat ignorând somațiile grănicerilor.

OCUPAȚIA	NR.	%
Muncitor	41	64,06
Neîncadrat în muncă	9	14,06
Elev	7	10,94
Agricultor	5	7,81
Total	64	100

Tabelul 3. Ocupația cetățenilor români predăți de autoritățile de frontieră ale Ungariei.

Comparativ cu criteriul ocupațional al indivizilor arestați pentru tranzit ilegal al frontierei în perioada studiată (51,94%)⁹, Ungaria a predat mai multe persoane din această categorie de profesională (64,06%). Diferența se compensează cu persoanele neîncadrate în muncă: 22,58% proporția arestaților de către grănicerii români în perioada studiată și 14,06% proporția indivizilor din această categorie socială extrădați de Ungaria. Este posibil ca printre persoanele neîncadrate în muncă să fi

fost intelectuali, sau persoane care aveau rude în Ungaria și au beneficiat de azil din partea statului maghiar. De asemenea, elevii au beneficiat de azil din partea Ungariei (10,94%) într-o proporție mai mare decât procentul global al perioadei studiate (14,88%). Agricultorii însă au avut o situație nefericită, fiind predăți românilor într-o proporție mai mare (7,81%) față de nivelul general înregistrat în perioada ianuarie-martie 1989 (5,61%).

LUNA	NR.	%
Ianuarie 1989	40	62,50
Februarie 1989	9	14,06
Martie 1989	15	23,44
Total	64	100

Tabelul 4. Luna predării cetățenilor români de către autoritățile de frontieră ale Ungariei.

Se constată o descreștere semnificativă a numărului de cetățeni români extrădați de autoritățile maghiare în perioada studiată. Dacă în luna ianuarie 1989 au fost predăți 40 de indivizi, reprezentând 62,50% din numărul

total, în lunile următoare procentul scade la 14,06% pentru februarie (luna a avut 28 de zile) și 23,44% pentru martie.

Cetățeni români predăți de autoritățile de frontieră ale Iugoslaviei

ETNIA	NR.	%
Români	327	97,90
Maghiari	6	1,80
Germani	1	0,30
Total	334	100

Tabelul 5. Etnia cetățenilor români predăți de autoritățile de frontieră ale Iugoslaviei.

Din statistica rezultată deducem că ruta iugoslavă de tranzit ilegal al frontierei era folosit cu precădere de etnicii români. Aceștia au fost extrădați în proporție de 97,90% (327 persoane), celelalte etnii înregistrate de evidențele Securității fiind nesemnificative statistic. Este puțin probabil ca în Iugoslavia să fi trecut în această perioadă grupuri foarte mari de etnici germani. Cercetările privind numărul persoanelor care au reușit să treacă ilegal frontieră (365 persoane), stabilit în urma studierii urmelor de pe fâșia arată dintr cele două state

și rapoartelor privind indivizii care au trecut ilegal frontieră de stat ignorând somațiile grănicerilor, este apropiat de numărul celor predăți. Aceasta ne indică faptul că transfugii în Iugoslavia erau în mare majoritate etnici români (Vezi *Tabelul 6*).

Față de procentul muncitorilor arestați pentru tentativă de tranzit ilegal al frontierei româno-iugoslave în perioada ianuarie-martie 1989 (51,94%)¹⁰, autoritățile de la Belgrad au extrădat un număr semnificativ mai mare

OCUPAȚIA	NR.	%
Muncitor	250	74,85
Fără ocupație	49	14,67
Elev	27	8,08
Total	334	100

Tabelul 6. Ocupația cetățenilor români predăți de autoritățile de frontieră ale Iugoslaviei.

(74,85%). Ca și în cazul frontierei cu Ungaria, diferența este compensată de numărul celor fără ocupație: au fost arestați în procent de 22,58% de către români și au fost extrădați în procent de 14,67% de către iugoslavi. Putem presupune că indivizii fără ocupație erau oameni educați, care-și pierduseră slujbele din cauza diverselor conflicte în care intraseră cu regimul. Astfel și-au putut argumenta imigrarea politică în faza biroului de la Belgrad

al Comisariatului ONU pentru Refugiați și au primit drept de azil în statele capitaliste. Probabil tot din rațiuni umanitare nu au fost extrădați în număr mare autorităților române nici elevii. Statistica arestărilor din perioada studiată indică un procent de 14,88% elevi capturați în zona de graniță, în timp ce numărul copiilor extrădați de iugoslavi se reduce aproape cu jumătate, respectiv 8,08%.

LUNA	NR.	%
Ianuarie 1989	106	31,74
Februarie 1989	135	40,42
Martie 1989	93	27,84
Total	334	100

Tabelul 7. Luna predării cetățenilor români de către autoritățile de frontieră ale Iugoslaviei.

Față de cazul extrădărilor la granița cu Ungaria (Tabelul 4), observăm o constanță în procesul de predare al transfugilor către autoritățile române.

Numărul cetățenilor români predăți de autoritățile de frontieră ale Bulgariei și URSS-ului este nesemnificativ statistic. De asemenea, și datele referitoare la ocupațiile acestora.

Note

¹ Universitatea Creștină "Dimitrie Cantemir", București, România. Email: ilarion.tiu@gmail.com

² Johann Steiner, Doina Magheț, *Mormintele tac: relatările de la cea mai săngeroasă graniță a Europei* (Iași: Polirom, 2009), 21.

³ Steiner, Magheț, *Mormintele*, 22-31.

⁴ Steiner, Magheț, *Mormintele*, 24.

⁵ Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrincu, Cristian Vasile (ed.), *Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România: raport final* (București: Humanitas, 2007), 340.

⁶ Monalise Hihm, "Dunărea, la fel de periculoasă precum armele grănicerilor", *Scînteia (Jurnalul României – Acum 20 de ani). Supliment Jurnalul Național*, 25 iunie 2009.

⁷ Steiner, Magheț, *Mormintele*, 13-14.

⁸ Steiner, Magheț, *Mormintele*, 13-14.

⁹ Ilarion Tiu, "Migrația ilegală a românilor în anul 1989. Aspecte socio-demografice", în *Sfera Politicii*, nr. 166/2010.

¹⁰ *Ibidem*.

Debut

Having a blue passport means not having a red one yet. Ethnographic approach of the acquisition of Romanian citizenship

Olga Cojocaru¹

Abstract: *Lately a growing number of Moldovans have applied for the Romanian citizenship. This paper aims to reverberate the representations of a number of Moldovan students in Romania, who – after a laboriously bureaucratic procedure and a liminal citizenship interval – have gained the Romanian citizenship and a second passport, becoming not only dual citizens but also holders of a dual status: insiders and outsiders of Europe. As Heintz showed (2007), holding a blue Moldovan passport means par excellence an interim situation. I have pointed to the contextual utilizations of passports and the alternative exercise of the parallel citizenship statuses resulting ultimately in the functional ambiguity of the identity papers.*

Keywords: *visa regime, restricted mobility, dual citizenship, identity papers.*

Preamble

More than one million out the 3-4 million of Moldova's inhabitants find themselves in the coincidental position as outsiders and insiders of EU. This happens because, on the one side, Romanian government grants citizenship on request to Moldovans (on ethical grounds), and on the other side, Moldovan authorities allow the dual citizenship². My approach is prompted by the observation that the most common answer to the question "*What does it mean to be a citizen of the Republic of Moldova today?*" is "*to have a blue passport*" (Heintz, 2007). I attempted to confront the chromatic representation of Moldovan citizenship with a competing chromatic representation, which is the

Romanian burgundy red passport in the context of the massive phenomenon of Romanian naturalization of Moldovans. If the passport is a tool by which the state regulates the mobility of citizens, what would be the relationship with this document and, moreover, what changes in relation to this travel document when one gets a second passport which gives them a series of additional benefits that could not be accessed with the first passport? Hence, in this paper I tried to address the plight of Moldovans known for their identity dilemmas who find themselves entrapped at the gates of Europe, especially after Romania's accession to EU, as the mobility is rigorously controlled (1); prepare the documents package in order to acquire the Romanian citizenship (2); go through all the

stages of the bureaucratic procedure in order to register their request (3); accede in the category of people endowed with rights and papers in order (4) and, in addition, due to their new status, they are double citizens with two passports, *more equal than others*, since they can benefit from larger advantages when combining the two citizenships (5).

The primary question of this study is what would be the significance these papers are invested with beyond their materiality. A passport is par excellence a travel document that allows citizens to leave temporarily/permanently the national territory. Even so, the identity documents are issued only after a series of bureaucratic procedures which mediate ultimately the link between individual and institution/authorities. In the recent decades, the world we are living in has more fluid boundaries, leading to an unprecedented degree of mobility. However, freedom of mobility is unevenly distributed. Visa restrictions are one of the main mechanism by which nation-states exercise their prerogative to control the entries and exits from the country (Salter, 2003). Therefore, Stef Jansen (2009) conceptualized the emotional implications entailed in the regulation of certain areas of mobility and humiliating captivity caused by the visa required documentation. In the same key, the British author Navaro-Yashin (2007, 95) theorized interactions between documents and persons, how documents, as emotionally invested phenomena, are perceived and experienced when they are produced and traded in specific contexts of social relationships (*apud* Jansen 2009).

Freedom of movement for those within the circumscribed space of Schengen space was achieved at the expense of those left outside the protected walls. Thus a new syntagma began to circulate after the Ukrainian President Leonid Kuchma warned that a “Paper Curtain” was being erected in Europe, replacing the Iron Curtain “*more humane, but no less dangerous*”. Visa operates a preselection and discourages mobility. Those who need visas are viewed *ab initio* as undesirable, those who need a visa and got the approval of it are perceived as non-undesirable only after the result of rigorous inspections, and those who need and do not obtain visas are labeled as totally undesirable presences in that state (Neumayer, 2005, 5)

I built my theoretical approach based on the

distinction identified by Bakewell (2000) of heartfelt and handfelt citizenship. The first one acts as a datum that can not be changed and is usually discussed in terms of shame and pride. The second one changes slightly, depending on the context and circumstances and it is defined according to documents and spatial location.

Methodologically, this paper relies on a qualitative research approach in which data were collected through qualitative life story type interviews, by which I tried to point out certain episodes/ significant experiences relevant to the topic (the consulate queues, oath, customs). I attempted through interviews to find out how does it feel to be Romanian without a without a legal proof/ passport and then how does it feel to be Romanian “with papers in order”. I was also interested in the meanings of Moldovan, Romanian and Transnistrian passports while trying to decipher how do identities interfere in relation with others (what is the working/ dominant identity, which one remains in shadow). I have pointed to the contextual use of passport and parallel/ concurrent practices of citizenship, functional ambiguity of identity documents (one does not which passport to use and when to use). The conversations resulted in a number of complex life stories with significant episodes. Otherwise, the discussion about citizenship inevitably attracted in equation notions as identity, homeland, statehood, language, history, EU and others, even if they were not directly concerned in the questions posed.

Entrapment

Among the most recurrent thematizations is the entrapment situation caused by excessive bureaucracy and “*consular sadism*”³. The situation of entrapment/ captivity is suggested by the inability to exit the limits of the country without going through the formalities of registration with proper documents. The territory is demarcated and all the entries and exits are regulated by specific control procedures. “*We are surrounded by customs, in order to go somewhere one needs to go through customs and if they don't have proper documents...*” (Vera⁴, Transnistrian⁵ resident). If Transnistrans feel surrounded by customs, the inhabitants of Republic of Moldova also have comparable reasons to feel captive in the immediate vicinity of the EU. Until they come into the pos-

session of an EU passport, Moldovans need to cross bureaucratic steps for submitting the application files and quite often they can be subjected to “*consular sadism*”. While in queues, they may experience simultaneously feelings of humiliation, disrespectful attitude from officials, despair and irritation. The long list of required documents is a source of frustration because it is like someone would contest their identity “*It was really painful when the Romanian state created all those obstacles, when you had to bring a note from the village hall where your grandparents lived, to say that the village was part of Greater Romania. It was completely Kafkaesque and the message was clear: we do not want you*” (Victor). For most of my interviewees, the Romanian passport is the outcome of a tortuous process that once completed more or less determines the establishment of a state of normality, be it for the legal confirmation of identity, a right they have accessed or an opportunity they grasped. But mostly, enthusiasm of gain is much diminished because of the bureaucratic procedure and too long waiting. The entire project to regain the Romanian citizenship is in fact an effort to be “Romanian with papers in order”, boosted by the fact that it is hard to obtain them. Once the labor is completed, the situation is normalized and a mental balance of peace and conciliation with the previous condition is established. As one respondent told me, the Romanian passport “*is not a trophy*” and not a cause for pride or demonstrative behavior, it is nothing but natural.

It is common that when required to present their identity cards, Moldovans show their passport out of reflex. In the daily vocabulary, the term “passport” prevails against the identity card supposedly because of the reminiscent representation of Soviet passport. In Soviet times⁶, the most commonly used identity document for internal circulation (homologous to ID card) was the passport, which looks like the current international passport. If viewed as a travel document, the blue Moldovan passport became a sinister symbol of mobility restrictions. Romania’s accession to the EU imposed extreme border security, which has conditioned an acute sense of separation for inhabitants of Moldova. Many visa applications result in failure, which discourages repeated initiation. Heintz emphasized that “*except for the color of the passport, all other aspects of Moldovan citi-*

zenship are uncertain” (Heintz, 2007). Besides the specific accent, the Bessarabian student who came to study in Romania carries along an identity document branded by the State of origin: the blue passport. It is probably the central element of differentiation in relation with colleagues: “*In school it was the first attraction for my Romanian colleagues. They would gather around me and circulate the passport from hand to hand, turn it on all sides. I showed them my identity card, our money, everything was exotic to them*” (Vlad). One more difference between a Romanian student and a Moldovan one is the latter’s availability to “*change the blue passport for a red one*” (MA). As for the Transnistrian passport, it is compulsory for all persons who have reached the age of 16. The delay is regarded as a serious crime subject to be punishable by the court. “*I was late with about half a year...the point is that I got to court for this. I was very scared. I stood in lines among thefts*” (Vera) Not issuing this act in time signified for the Transnistrian authorities a symbolic act of dissent, a challenge for the legitimacy of non-recognized state: “*You know, a child of 16 years... to be stressed like that. I was so humiliated, especially to pay that stupid fine of 9 rubles?*” (idem).

The Authority for Citizenship in Bucharest⁸ accepts applications only one day per week that is on Wednesdays, and it is always unimaginably crowded. The trip to Bucharest involves a series of time and transport related expenses. As the number of applicants exceed the capacity of management of the staff, it often happens that a significant part of them remain unattended, unable to register their files. As a result, a certain degree of competitiveness and social anxiety in the crowd arouse. Also alternative systems of mass organization developed. Limited range of time in which one can apply (short program and only on certain days) requires a competitive activity: *ad hoc* lists, hucksters selling advantageous places on the list, occasional solidarity, management of the most proximate spot from the reception desk etc. Power relations are negotiated by the guards, occasional self-declared leaders and a number of hucksters and speculators infiltrated in the crowd selling facilitation services. In order to ensure a place on the list, people would come in front of the office the evening before of the application day and spend there all night. The list would be periodically checked and

those called and not present, would be cut off from the list. Violeta is one of those who had to resort to such an extreme gesture. She dressed herself with her warmest clothes, took a blanket in a bag and spent an entire December night curled up next to the fences of the Office together with dozens of people who managed to join the list.

One can never be sure whether their files would be accepted as they are checked carefully and any discrepancy can cause the rejection of application. So, after waiting in line half a day of December, Nina experienced a moment of utmost frustration when her documents were not approved while her mother's and her sister's files have been accepted (apparently the same application package, but a different clerk checking them). Only after two other sessions of queuing, she could register her citizenship request: “*My files were returned because the documents were not arranged in the order convenient to the operator and I had to queue again with them rearranged*”. Crina described the moments of application as a “*horror movie*” featuring scenes with “*hundreds of people who were desperately yelling, guards pushing people backwards like hungry animals about to attack. A door keeper was screaming out of his lungs “sleduiscii” [“next” in Russian]. It was a moment of humiliation hard to swallow*” And her case was rejected for the same reason as Nina's, because the documents were wrongly ordered “*there was nor chair or table in the lobby so I just laid down all my documents trying to sort them out exactly as they wanted*” Particularly common are the problematic cases, most often due to inconsistencies of names: “*whenever I checked on the, problems showed up constantly. I could spot errors of translation or transcription as well as other errors I do not know how to categorize. For example, my grandmother had two dates of birth, I never understood why*” (Crina, 27 years).

Liminal citizens and noncitizenship

Noncitizenship signifies not only the lack of Romanian citizenship, but also the alienation from the home country. Romanian values are confirmed and enhanced during the stay in Romania and the contact with the state of origin attenuates to *incompatibility*. “*I get here [in Romania], where I feel at home, but the documents indicate that I am foreigner, don't*

they? Eventually, is this not a form of noncitizenship if I feel myself as a stateless citizen?” (Crina) Naturalization, adaptation and integration of the individual occur without reaching the legal form, while and on the other hand, the individual does not find identity comfort in the primary citizenship. Hence, the period spent in Romania determines re-valorizations of citizenship: *spiritual and emotional identification without legal basis* (in relation to Romanian citizenship) and *legal basis without spiritual and emotional identification* (in relation to Moldovan citizenship). Noncitizenship is a transitional phase en route to becoming a Romanian citizen, a liminal stage when one is not/ does not feel anymore the citizen of home country but not a citizen of Romania yet.

Most of the students from Bessarabia have dreamed to come to Romania, projecting this experience as ideally as possible. Three quarters of respondents invoked some related “patriotic feeling” as the main reason why they prepared the application package for Romanian citizenship. Compared to the Moldovan one, the Romanian passport offers infinitely more openings to a sudden sense of freedom “*you can go anywhere*” (Nadia) obviously opposed to the *entrapment* plight “*Now, for example, I can go abroad by getting a low cost ticket*.” (Sandu) Beyond the symbolic affective implications of citizenship, a relationship with a particular state must be accompanied by certain practical advantages: “*we cannot live with this continuous mysticism that we were born Romanian*” (Sandu)

Blue or/and Red. Dual citizenship or being more equal than the rest

The ability to regain Romanian citizenship while keeping the first one involves increased benefits, accessed depending on context: “*Whenever he wishes, he takes out of the pocket the red passport, when he wants, he takes out the blue one, if he wants to go Moscow, he takes the blue passport, if he wants to Switzerland, then he takes the red one.*” (Radu). When the two types of state membership are combined, a superior status of civic equality results “*I thought it would be nice to visit Russia. As my Romanian friends need to meet all kinds of formalities, I frequently joke that we got equal, but now I am more equal than them*” (Radu). “*At first, I could not believe it: I*

can go anywhere I want, provided I have time and money." (Nadia). Those who consider the Romanian citizenship as a right and a moral repair, adopt it instantly, renouncing the Moldovan one at least symbolically. The blue passport is either forgotten at a friend's place or left home in Moldova ("Since I have my Romanian one, the Moldovan passport stays at home in my room and collects dust. When Moldova will reunite with Romania, I will hang it on the wall with a rope for my kids to play with it"), or kept in a place just for the event of new elections. At the other extreme, Stela residing in Romania for 9 years (high school, university college followed by a master degree in Political Science), confessed me her intention to give up the Romanian citizenship in the near future "*In 30 years, Moldova will join the EU and I will no longer need this passport.*" She claims herself to be a "true patriot" because she pleads for an enhanced Moldovan statehood. In Romania and abroad, she recommends herself exclusively as Moldovan citizen, even if she uses the Romanian passport to cross the border. For her, the document attesting Romanian citizenship plays a purely instrumental role, a chance timely accessed ("*I might need it*") and not a deliberate project ("*I was lucky and I took it quickly*").

The two identity documents are not mutually exclusive, even the colours are complementary, as one of my interlocutors joked. "*The blue passport is also Romanian, but not entirely so to say*" (Doru). For those who have a strong affiliation with the Moldovan Republic, Moldovan passport is used in tandem with the Romanian even when not needed, for instance, at the border⁹. When the bus full of Moldovan passengers reaches the Romanian border, the driver instructs them to prepare their *passports*. The plural is indicative of the phenomenon that has escalated especially in the recent years. More and more passengers display their red passports when customs officers collect the travel documents. Being legally both Moldovan and Romanian at the same time, holding two corresponding passports, the passenger is irresolute how to proceed, which one to use? In most frequent cases, they prefer to hand over the both of them to the customs officer, delegating away the responsibility to choose one of them or spare from the effort to opt symbolically for one state identity or another. Andrei explains that he prefers to use the Moldovan

passport at the Moldovan border because otherwise his Romanian passport will get stamped and he would like to keep it intact or at least not to consume pages of it, though, he told me, it will soon expire and he has got no plans for more than one trip abroad per year. Passports are considered for the benefits they offer and for practical matters "*I need it for real situations, from the right to stay here to the fact that I can avoid the queues and nerves at the Immigration Office to little nothings, for example when I go to the bank and I am asked my CNP.*" Those who do not believe in Moldovan statehood, adopt Romanian citizenship without redefinition or identity exercise. "*I think the first problem of R.M. is that it claims to be a state. R.M. is not state, it is absurd. This is known by politicians from Chisinau, Moscow, Bucharest, Brussels and Washington and ordinary people feel this, but do not know how to express it in words*" (Victor). Furthermore, "*I personally see no pink future for RM*" (idem). While abroad, they recommend themselves without hesitation as Romanian citizens. They did not need a transition phase. They have assumed long ago the Romanian identity and this document legally confirms their option with some delay, "*I am a Bessarabian Romanian, born in the USSR. This is how I introduce myself in Bucharest, Paris and Moscow, because Romanian is my nationality, Bessarabia is just about geography and the USSR is something which does not exist anymore*" (Victor).

Final remarks

The possibility to (re) acquire Romanian citizenship is presented as a "safety belt" for more and more Moldovans under the conditions of failed Moldovan state due to massive migration of Moldovan citizens seeking employment, political deadlock, economic crisis, etc. *I want to make sure I can leave it anytime before it sinks*, one of my respondents stated. Understandably, for many residents of the Republic of Moldova, Romanian passport is the only gateway to the actual world. The prospect of regaining Romanian citizenship becomes especially pressing for young Moldovans who were educated in Romania and, after a certain period, have less contact with the state of origin.

Thus transition occurs from the marginal citizen, with a precarious status, to "*more equal than the rest*". The mix of the two citizenships

results in a flexible status, exercised alternately depending on circumstances. What is remarkable is that in terms of mobility and opportunities (career/ personal development projects etc.), the young individual holding dual citizenship will have access to an increased number of openings. For example, opportunities to participate in international projects for young people are usually distributed according to the EU and nonEU division. Young Moldovans can benefit from the both sides. *"It is really funny with all these international projects. Now I am Moldovan, then I am Romanian. It depends on the amount of scholarship, as one colleague from Macedonia was making fun of me. And I admit that."* (Vlada). Their versatile citizenship requires consistency in practicing one or another *"Sometimes I am mixing it up. That's it...if you apply as a Moldovan, you must remember it not to give away, otherwise you lose the scholarship..."* (laughs) (Vlada).

Bessarabians find themselves in the position of the alien/ immigrant without rights who, after a period of insterstitution, legalize their status and eventually get into the category of citizen endowed with rights. The handfelt citizenship is the functional citizenship, which offers certain benefits while the heartfelt citizenship marks the bond (of the "uprooted") with the original space/home. In situations that threaten the integrity of the red passport (a fine in urban transport, routine police checks, etc.) the naturalized Moldovan exposes again his untouchable side (the stranger cannot be sanctioned: *"they can do me nothing, right? let them send the notice home to Moldova!"* - Andrei) Citizenship is also a public event and the acquisition of passports needs to be marked. The moment when the affirmative response from the Authorities for Citizenship will come is highly idealized and includes promises: *"When I will get my Romanian passport: "I will organize a party"/ "I will offer drinks"/ "I will bow 23 times"* (the number of years he/she has been deprived of legal documents)

Endnotes

¹ National School of Political Science and Public Administration, Anthropology Department, Romania. Email: olga.cojo@gmail.com

² Romanian citizenship law was adapted in 1991 (no. 21), supporting a series of successive changes and additions almost every year since then. The Romanian citizenship is granted upon request to former citizens who lost it unwillingly, without their consent for non attributable reasons.

³ The term "consular sadism" was first used by Neil Campbell, a researcher affiliated with the International Crisis Group, referring to excessively bureaucratic visa regime in the Balkans.

⁴ The names of the characters are not real and are used here only for easier identification purpose.

⁵ Transnistria is a strip of territory along the eastern bank of the Nistru River, that belongs to Moldovan Republic, but is not controled by the Moldovan Authorities. Since its so called declaration of independence in 1990, Transnistria is an unrecognised state with its "government", "constitution", "policy", "currency" and other atributs of a state.

⁶ As for the Soviet passports, according to official sources, currently in Moldova there are 395,129 holders of Soviet-style passports, and a government decision extended the validity of these acts for life.

⁷ Currency in Transnsitria is "Transnistrian Rubles".

⁸ Although new regional centers of the National Agency for Citizenship were opened to assist the increasing number of citizenship applicants, the situation has not significantly improved.

⁹ Customs is a topos circumscribed to passages, where the the citizenship is reinforced and passengers are judged solely on (the color of) their passport. I will give below a quotation from a respondent, representative for the border operations which can take intrusive and humiliating forms: *"Customs is terror I experience every time. Especially when you're forced to get off the bus with the suitcase stuffed with food by your mother, carry it helplessly up the stairs, drop it on the ground and praying in your mind not to be asked to open it there in front of the other 40 pairs of eyes"* (Crina).

References:

- Bakewell, O. (2007). *The meaning and Use of Identity Papers: handheld and heartfelt nationality in the borderlands of the North-West Zambia*. Oxford: International Migration Institute, Oxford University Press.

- Bloemraad, I. (2004). Who Claims Dual Citizenship? The Limits of Postnationalism, the Possibilities of Transnationalism, and the Persistence of Traditional Citizenship. *International Migration Review*, 38, No. 2, 389-426.
- Cambell, N. (2005). Consular Sadists. *International Crisis Group*. Retrieved May 2011 from <http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/balkans/op-eds/consular-sadists.aspx>.
- Dimulescu, V. and Avram, V. (2011). All Quiet on the Eastern Frontier. The Romanian Policy of Regaining Citizenship compared to other EU case studies. Romanian Center for European Policies. *Policy Memo*, 22, July. Retrieved May 2011 from <http://www.crpe.ro/eng/index.html>.
- Heintz, M. (2007). *Stat slab, cetățenie incertă. Studii despre Republica Moldova*. București: Curtea Veche Publishing House.
- Iordachi, C. (2010). Country Report: Romania. *EUDO Citizenship Observatory*, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, European University Institute. Retrieved June 2011 from <http://eudo-citizenship.eu/docs/CountryReports/Romania.pdf>.
- Jacobson, D. (1996). *Rights Across Borders: Immigration and the Decline of Citizenship*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Jansen, S. (2009). After the Red Passport: Towards an Anthropology of the Everyday Geopolitics of Entrapment in the EUs “immediate outside”. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 15, 815-832.
- Jenson, J. and Pappilon, M. (2000). *The changing boundaries of citizenship: A Review and Research Agenda*. Canadian Centre for Management Development (CCMD), Modernizing Governance Series. Retrieved May 2011 from <http://www.ccnd-ccg.gc.ca/research>.
- O’Byrne, D. (2001). On passports and border controls. *Annals of Tourism Research* 28, nr.2, 399-416.
- O’Dowd, L. (2005). The Changing Significance of European Borders. In J. Asnderson, L. O’Dowd and Th. M. Wilson (Eds.). *New Borders for a Changing Europe* (pp.13-36). London: Frank Cass.
- Salter, M.B. (2006). The global visa regime and the political technologies of the international self: borders, bodies and bipolitics. *Alternatives*, 31, 167-89.
- Salter, M. B. (2003). *Rights of passage – the passport in international relations*. London: Lynne Rienner.
- Torpey, J. (2000). *The invention of the passport – surveillance, citizenship and the state*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mostov, J. (2008). *Soft Boundaries. Rethinking Sovereignty and Democracy*. London: Palgrave Macmillan.
- Mungiu – Pippidi, A. (2002). Facing the “desert of Tatars”: The Eastern Border of Europe. In J. Zielonka (Ed.). *Europe Unbound: Enlarging and Reshaping the Boundaries of the European Union* (pp.51–77). London: Routledge.
- Navaro-Yashin, Y. (2007). Make-believe papers, legal forms and the counterfeit: affective interactions between documents and people in Britain and Cyprus. *Anthropological Theory* 7, 79-98.
- Neumayer, E. (2005). Unequal access to foreign spaces: how states use visa restrictions to regulate mobility in a globalised world. *Global Migration Perspectives*, 43, September, GCIM. Retrieved May 2010 from http://www.iom.int/jahia/webdav/site/myjahiasite/shared/shared/mainsite/policy_and_research/gcim/gmp/gmp43.pdf.

Politică de stat și deprinderi ale cotidianului: sportul românesc și ideologia sovietică a “omului nou”

Andrei Stoicu¹

Abstract: After the obtrusion of the soviet invoice regime in Romania (1948) there had occurred major changes in daily people's life. In a totalitarian society even the leisure of the citizens became a state policy. They were given sports important roles in the “new man formation” ideal and also in molder of some social representation appropriate for communist ideology in international relations. This study aims an analysis and an evaluation of the genesis of Romanian sports in the stage named “dictatorship of the proletariat (1948-1957).

Keywords: Sports, new man, Cold War, soviet pedagogy.

Perioada 1948-1989 reprezintă o etapă distinctă în istoria României. Caracteristicile ei individualizează istoria sportului românesc. Sunt totodată reprezentative pentru istoria celei de-a doua jumătăți a secolului XX, perioadă în care o treime din populația planetei a trăit realitățile unor regimuri comuniste. Ideologia, propaganda și practicile comuniste patentate în Uniunea Sovietică au fost introduse și în România ca în toate celelalte țări sovietizate după război. Țările acestea au alcătuit *lagărul comunista*, aflat până la prăbușirea sistemului (1989) în *război rece cu lagărul capitalist*. Sub comandamentele ideologiei și propagandei acestora a fost organizată și coordonată activitatea sportivă.

Este de ordinul evidenței istorice, fără îndoială, că sportul ca toate celelalte domenii a fost marcat de impunerea ideologiei comuniste și politica partidului unic; conducerea organizațiilor sportive și introducerea educației

fizice în școli, organizarea sportului de masă și a celui de performanță s-a făcut în concordanță cu particularitățile unei societăți totalitare comuniste

Cu respectul cuvenit *adevărului istoric*, apreciem totodată că, spre deosebire de alte sectoare ale vieții sociale și economice, imixtiunea politicului în sport - prin alocarea unor fonduri importante din bugetul național și crearea unui cadru organizatoric național și local unitar -, a condus în România, ca și în celelalte țări ex-comuniste, la performanțe sportive deosebite.

Apreciem, totodată, importanța acestui demers din rațiuni ce decurg din anumite caracteristici ale comunismului românesc unde *rescrierea istoriei* s-a practicat în câteva etape succesive. Astfel, dacă în perioada sovietizării, s-a promovat o istorie oficială în concordanță cu modelul istoriei Uniunii Sovietice, accentuându-se “prietenia româno-rusă”, efectele

vechi și benefice ale acesteia în istoria și cultura românească, în *etapa derusificării* (1957-1964) și mai ales în aceea a *comunismului național* (1971-1989), s-au omis sau estompat aspectele și practicile transformatoare ale societății românești după modelul celei sovietice din anii 1948-1957². Pentru a acredita teoriile conform căror partidul comunist a fost o creație românească, (“chintesația luptei de veacuri pentru libertate socială și națională”, după unul dintre clișeele discursului public), chiar și colecțiile publicațiilor românești din anii 50 fuseseră trecute în “fondurile speciale” ale bibliotecilor publice și nu mai puteau fi consultate decât cu aprobări speciale.

Evenimente, decizii și politici fundamentale ale schimbării

În deceniul cinci ai secolului precedent se petrecuseră atâtea schimbări în România încât era, parțial, imposibil pentru cetățenii vremii, chiar pentru intelectuali, să sesizeze că anul 1948 a fost începutul instaurării unei dictaturi care avea să dureze mai bine de patru decenii.

Românii trăiseră, în cursul a mai puțin de un deceniu, sub trei dictaturi: dictatura carlistă (februarie 1938-septembrie 1940), dictatura legionară (septembrie 1940 – ianuarie 1941) și dictatura antonesciană (ianuarie 1941-august 1944). Plus războiul, soldat cu intrarea armatelor sovietice în țară, eforturile de susținere a ofensivei Aliaților și statutul de stat învins, cu obligațiile aferente, la Conferința de Pace de la Paris (1946). Toate acestea au anesteziat percepția publică la pregătirile schimbării care va cutremura societatea românească.

În 1944-1947, în cadrul procesului de pre-comunizare, numit “regimul democraților populare” s-a săvârșit distrugerea societăților tradiționale din această parte a Europei în țările pentru care Alianții s-au înțeles să prevaleze controlul Uniunii Sovietice. Prin ceea ce istoricul J.P. Soulet (1999) numește “strategia calului troian”, comuniștii au fost infiltrati în toate structurile de conducere în scopul realizării unor “societăți imitative” ale Uniunii Sovietice.

O cronologie a acestora în România, nu poate omite următoarele momente de referință pentru ceea ce a urmat:

- 23 august 1944 - s-a anunțat ieșirea României din alianța cu puterile Axei și întoarcerea armelor împotriva lor;

- 6 martie 1945 – instaurarea unui “guvern de largă concentrare democratică”, în frunte cu dr. Petru Groza care prin măsurile luate va oferi posibilitatea eliminării opozitiei, manevrele acestor acțiuni fiind coordonate și sprijinite de conducătorii Moscovei și trupele sovietice aflate în țară;

- alegerile din 1946 – câștigate prin falsuri și manipulări de către alianța condusă de comuniști (Frontul Național Democrat);

- 30 decembrie 1947 – abolirea monarhiei și instaurarea unei noi forme de stat “republica populară”, țara numindu-se Republica Populară Română (RPR);

- februarie 1948 – prin unificarea partidului comunist și a celui social-democrat – ultimele partide rămase pe scena politică românească –, cu rezultatul creării Partidului Muncitoresc Român (PRM), s-a instaurat dictatura partidului unic³;

- aprilie 1948 – adoptarea Constituției RPR după modelul constituției URSS (1936) care marchează intrarea României în tranziția de la capitalism la “orânduirea socialistă”⁴;

- iunie 1948 – naționalizarea principalelor mijloace de producție și a marilor proprietăți, decizie care a permis instaurarea unei economii etatizate și centralizate.

Schimbările acestea au fost insidios anunțate și pregătite prin programe complexe de propagandă și manipulare. La 1 martie 1945, în cadrul Ciclului de conferințe pentru cunoașterea URSS, organizate la Sala Dalles, scriitorul Mihail Sadoveanu a susținut-o pe cea cu titlul “Lumina vine de la Răsărit”, o formulare care va fi în anii următori cea mai folosită figură de stil din publicistica românească. O expresie sintetică, extrem de sugestivă pentru programul de copiere și imitare a realităților și practicilor sovietice în transformarea societății românești după modelul creat de Kremlin.

Ce înseamna această perioadă în relațiile dintre Moscova și centrele de putere ale țărilor europene ce urmău să fie sovietizate, din punctul de vedere al sovieticilor și liderilor comuniști instaurați la cărma țării, ne putem imagina și cu ajutorul acestui fragment dintr-un articol publicat în revista Cominformului⁵:

“Democrația populară și statul democrat popular ... au fost posibile... ca rezultat al victoriei istorice a Uniunii Sovietice în al 2-lea Război Mondial și al luptei maselor sub conducerea clasei muncitoare pentru liber-

tate și independentă. Statul democrat popular reprezintă regimul celor care trudesc – a covârșitoarei majorități a poporului, sub conducerea clasei muncitoare... Statul democrat popular este un stat aflat într-o perioadă de tranziție, menit să asigure dezvoltarea țării pe drumul socialismului... (El) este construit în cooperare și prietenie cu Uniunea Sovietică, țara socialismului... (El) aparține lagărului democratic anti-imperialist. În condițiile prăbușirii militare a statelor fasciste agresoare... a întăriri fără egal a puterii Uniunii Sovietice și a existenței unei strânse cooperări cu URSS și noile democrații, țara noastră și celelalte noi democrații au fost capabile să realizeze trecerea de la capitalism la socialism, fără instaurarea unui sistem sovietic, prin sistemul democrației populare, cu condiția ca acest sistem să fie consolidat și dezvoltat și să se bazeze pe sprijinul Uniunii Sovietice și al noilor democrații" (Ionescu 1994: 190).

Sub aceste formulări din discursul politic public al epocii se ascundea, de fapt, declarația de instaurare a celei de-a patra dictaturi din România – "dictatura proletariatu-lui". O asemenea denumire nefiind considerată adecvată propagandei comuniste în condițiile declanșării "războiului rece" dintre foștii Aliați (1945), Stalin a adăugat conceptelor leniniste o nouă formă de "dictatură a proletaritului" pe care a denumit-o "democrația populară". În acest regim, puterea dictatorială a partidului unic se va exercita la fel ca în URSS.

După ce rolul conducător al partidului unic fusese legiferat prin constituție, ideologia comunistă a precizat și relația acestuia cu cetățenii prin funcțiile și poziția "organizațiilor de masă", necesare în înfăptuirea practică a sarcinilor organizatorice, politice, economice curente ale partidului. "Dictatura proletariului" se sprijină pe sindicate, cooperative, uniunea tineretului care sunt "pârghii", "curele de transmisie", "verigi principale ale mecanismelor ei care leagă statul proletar de întreaga masă a oamenilor muncii" (Rozental, Iudin 1954: 167).

Astfel s-au exercitat "dictatura proletariului" și regimurile comuniste pe întreaga lor durată.

Etapele implementării modelului sovietic în sport

Ca toate celelalte subsisteme sociale (economice, culturale) și evoluția mișcării sport-

ive a fost subordonată schimbărilor datorate politicului în diversele etape ale regimului comunist.

Distingem între acestea:

I. Etapa pregătitoare implementării sistemului și practicilor sovietice (1944-1948) Anul 1944 înseamnă pentru România ruptura cu matricea istorică tradițională. În mai puțin de patru ani, în toate sectoarele vieții economice, culturale și sociale s-au făcut pregătirile – politice, ideologice, organizatorice – de *copiere a modelul sovietic*.

La 15 septembrie 1944 s-a constituit Organizația Sportul Popular (OSP) ce adoptase lozinca "Toate sporturile pentru popor". Prin Legea publicată în Monitorul Oficial la 9 martie 1945, OSP devine singura organizație centrală a sportului românesc cu menirea de a iniția întreceri de masă, activități de juniori, organizarea campionatelor sindicale și întâlnirilor internaționale, amenajarea și reamenajarea de baze și instalații sportive. Aceasta e *începutul instituționalizării sportului de masă în România*.

II. Etapa stalinistă (1948-1956) Anul 1948 este borna atotputerniciei politiciei partidului comunist în toate sectoarele vieții sociale, inclusiv în sport. În mișcarea sportivă de masă și sportul de performanță au fost copiate structurile de organizare, obiectivele și metodele sovietice statuate în epoca stalinistă (1924-1953)⁶.

Evenimentele politice din această perioadă care-au determinat viitorul sportului românesc pot fi considerate următoarele:

1. Conferința pe țară a responsabililor cu problemele sportului din 30 mai – 1 iunie 1948, desfășurată la București. Atunci a fost decisă încetarea activității profesionale și dizolvarea asociațiilor particulare de turism și trecerea lor în patrimoniul Oficiului Național de Turism. Astfel s-a semnat certificatul de deces al inițiativei private în sport și turism pentru viitoarele patru decenii.

2. Decretul nr. 175 pentru reforma învățământului emis de Marea Adunare Națională în 3 august 1948. Prin prevederile sale întregul învățământ a fost unificat și laicizat. Noua lege a Învățământului a decis și transformarea Academiei Naționale de Educație Fizică (ANEF) în Institutul de Educație Fizică (IEF), numit din 1950 Institutul de Cultură Fizică (ICF).

În același an, toate ministerele considerate de primă importanță în stat au primit sarcini de

dezvoltare a *sportului popular*. Astfel, Ministerul Forțelor Armate și Ministerul de Interne au primit sarcina politică de organizare a unor mari echipe de fotbal. Așa au apărut echipele Steaua (cu implicarea directă a lui Nicolae Ceaușescu în calitate de șef al Direcției Superioare Politice a Armatei) și Dinamo (“patronată” de ministrul de Interne Alexandru Drăghici).

În 1948 s-a organizat și prima competiție sportivă de masă, “Cupa Unității Tineretului” la care s-a anunțat în presă că participaseră 428 000 tineri în întrecerile de atletism, volei, fotbal, săh și gimnastică. “Marele Premiu al RPR” a fost finalitatea acestei competiții sportive. Cu Stadionul ANEF – “cel mai mare și frumos stadion din țară” –, construit ca șantier al tineretului, s-a declanșat programul de investiții în formarea și dezvoltarea bazei materiale sportive din țară.

3. Hotărârea Biroului Politic al CC al PMR asupra stimulării și dezvoltării continue a culturii fizice și sportului din 26 iunie 1949 a prevăzut și înființarea unui Comitet pentru Cultură Fizică și Sport pe lângă Consiliul de Miniștri cu scopurile:

a) realizării politicii partidului și guvernului în sectorul educației fizice și sportului;

b) fixării cadrului și stabilirea normelor și măsurilor necesare dezvoltării culturii fizice și sportului spre acele forme care să le asigure o activitate continuă în concordanță cu interesele Republicii Populare Române.

Datorită acestui document programatic, în planurile de investiții au fost alocate sume însemnante pentru construcția bazei materiale sportive. Propaganda vremii va accentua că decizia amintită a generat marile progrese nu doar din sportul de masă românesc ci și în cel de performanță (în 1952, România a obținut prima medalie olimpică de aur).

III. Etapa “noului curs” politic. Politica inițiată de Hrușciov în relațiile cu lagărul capitalist după principiile “coexistenței pașnice”, precum și “noul curs” adoptat de regimul Dej pe plan intern, politică al cărei document programatic a fost “Declarația de independentă” (aprilie 1964) au impulsionat dezvoltarea mișcării sportive din România. Naționalismul promovat în această etapă și afirmarea, cu orice preliej, a aspirațiilor și ambiațiilor decizionalilor de a spori prestigiul României în lume au conferit sportului de performanță roluri deosebite și o simbolistică aparte.

Dintre momentele și deciziile de impact amintim:

1. Hotărârea Comitetului Central al PMR și a Consiliului de Miniștri al RPR cu privire la reorganizarea mișcării de cultură fizică și sport din Republica Populară Română din 2 iulie 1957. Consecință a acesteia, a apărut Uniunea de Cultură Fizică și Sport ca nou cadru organizator al sportului și educației fizice, considerat, după obiceiul propagandei partidului, superior instituțiilor precedente de profil. S-au inițiat totodată acțiuni noi de masă, precum croșul “Să întâmpinăm 1 Mai” și “Spartachiada republicană”.

Modelul sovietic și obiectivele formării “omului nou” prin educație fizică și sport

Scopul ultim al ideologiei și practicilor comuniste este, în fapt, unul psihologic: crearea *omului nou*. Când prototipul și relațiile sociale ale acestuia vor fi fost împlinite, umanitatea ar fi atins treapta finală a istoriei – raiul pe pământ al comunismului.

Primii teoreticieni sovietici ai viitorului și l-au imaginat sub formă de utopii. Nu au fost însă singurii căci geneza conceptului *om nou* o aflăm la Sfântului Pavel. “Omul nou” a fost în centrul tuturor ideologiilor totalitare ale secolului XX –comunismul, fascismul și nazismul. Români au fost familiarizați cu acest concept prin intermediul doctrinei legionare care propunea modelul unui *om nou* făurit prin intremediul *cuibul legionar* și *taberelor de muncă* (Petreu 2011: 109-111).

Elementul comun al *omului nou* din credințele și ideologiile amintite este reprezentarea sa ca individ superior, dotat cu o psihologie proprie, o etică și o morală nouă, modelată și modelabilă ideologic, vorbitor al unui nou limbaj. De altfel, încă din tinerețe Marx era adeptul teoriilor filozofului Locke și al pedagogului Helvetius conform cărora întreaga dezvoltare a omului depinde de mediu și educație. Și în ideile socialistilor utopici, preluate de doctrina marxist-leninistă, se considera că prin educație, constrângeri disciplinare și măsuri normative, ființa umană putea fi în întregime transformată. Ideile materialismului mecanicist, în combinație cu concepția progresistă a iluminismului, au alimentat periculoase teorii după care omul nu ar fi altceva decât un angrenaj material, fără scheme de gândire și idei înăscute, modelat și modelabil la modul infinit de către mediul social. Dar omul nu poate și nu va putea vreodată să transmită urmașilor

să ceea ce a învățat sau memorat sub acțiunea mediului social sau natural.

Oricât de bizar ne-ar părea în contextul analizei utopiei comuniste a *omului nou*, vizionarea unei progres în perfecțiunea ființei la scară fantastică a fost promovată și de alte mari personalități ale secolului XX⁷.

Conceptului de *om nou* nu i s-a dat nici o definiție operațională în doctrina comunistă. Lenin a găsit portretul *omului nou* în scrierea lui Cernîșevski “Ce-i de făcut?” (1860), al cărui subtitlu este chiar “*Schită despre oamenii noi*”. Cartea a fost scrisă în încisoare, autorul fiind considerat de însuși Lenin ca mentor al său. Rahmetov - eroul principal al cărții - a fost momentul crucial în elaborarea prototipului leninist de *om nou*. “Cel care s-a reeducat, și reeduca pe alții” - a fost una dintre ideile forță ale romanului care a generat metode pedagogice din care ulterior s-au inspirat și naziștii. Vom construi repede socialismul, promitea Lenin în 1919, cu “materialul” lăsat de capitalism, formându-l în incubatoarele noastre (Vichnevki 2000: 225). Mai târziu, scriitorul Maxim Gorki care l-a cunoscut bine pe Lenin a povestit că liderul bolșevic era încredințat că oamenii pot fi și trebuie tratați în maniera în care metalurgistul prelucrează metalul: fără drept de emoții, voință și interes proprii, vor lua forma dorită ca fierul supus arderii forjei și forței ciocanului (Pipes 1998: 366). “Îi vom face fericiți pe oameni, cu forță, dacă va fi nevoie” a fost, de altfel, o lozincă din vremea epocii.

O vizionea a acestuia îi apartine lui Troțki. În 1924, creatorul Armatei Roșii, și-i imagina astfel pe “oameni noi”: “Omul va deveni, în fine, cu adevărat o ființă armonioasă. El va începe prin a controla procesele semiconștiente, apoi și pe cele inconștiente ale organismului său: respirația, circulația, digestia, reproducerea, ajungând să le subordoneze în măsura dorită, datorită controlului, rațiunii și voinței... Omul își va putea controla emoțiile, ridicându-și instințele la înălțimea conștiinței, făcându-le transparente, reușind să creeze un tip biologic superior, un supraom... Omul va deveni incomparabil mai puternic, mai înțelept, mai subtil. Corpul îi va fi mai armonios, mișcările mai ritmice, vocea mai melodioasă. Tipul uman mediu va ajunge la anvergura unui Aristotel, Goethe sau Marx. Iar dincolo de toate acestea ni se vor arăta culmi și mai înalte” (Pipes 1998: 36).

Limite și disfuncționalități de praxis politic

În limba rusă există două cuvinte pentru “învățare”: “obrazovanie” cu sensul pregnant de “instruire” - folosit în corelație cu procesul de transmitere a cunoștințelor și “vospitanie” cu semnificația de “educare” – utilizat în legătură cu formarea personalității. În spiritul formării “omului nou” și-a dedicat toate forțele și mijloacele “educării”. De la sindicate la armată, de la familie și creșă la universitate, de la fabrică la ministere și conducerea partidului, toate instituțiile și organizațiile statului aveau misiunea de a forma cetățeni noi, sovietici. Încă din 1919, școlile erau definite în discursul public sovietic drept “instrumente ale transformării socialiste a societății”, prin învățământ urmărindu-se formarea credinței în ideologia comunistă și “dezintoxicarea” de religie și idei burgheze.

În limitele acelorași utopii sovietice, educația comunistă trebuia începută din prima copilărie, fără a se ține seama de voința părinților. Nu este rațional ca un membru al societății noastre să-și considere corpul proprietate personală, inalienabilă, dat fiind că individul nu reprezinta decât o verigă în evoluția speciilor, cu atât mai puțin corect ca părinții să-și considere copiii “ai lor”, postula unul dintre tovarășii lui Lenin. Astfel că la începutul anilor 20 ai secolului precedent, la Moscova s-au făurit planuri ambițioase de a lua copiii de sub îngrijirea părinților, aşa cum se peterceau lucrurile în Sparta antică, transformându-i, prin eforturile și cheltuielile societății în soldați ai partidului și implicit oameni noi. Dar planurile au eşuat din același motiv al lipsei fondurilor bănești.

După naționalizarea școlilor (1918), profesorilor numiți “lucrători școlari” li s-a restrins și autoritatea – le era interzisă nu doar pedepsirea elevilor, ci și să le dea teme de casă ori să le pună note. Școlile erau administrate de comitete compuse din “lucrătorii școlari”, elevi din cursul superior și muncitori de la fabricile din localitate. Nu se poate spune că au lipsit preocupările de fondare a educației sovietice pe principii teoretice și practice de succes în epocă. Anatol Lunacearschi, primul comisar sovietic pentru problemele învățământului a fost un om cult și un admirator al filosofiei educaționale expuse de J. Dewey. De la acesta s-a inspirat în preluarea concepției “învățării

prin muncă”. Și în acest caz, al experimentelor pedagogice preluate din cultura occidentală, s-a eşuat tot din lipsă de fonduri.

După cum arată istoricul Richard Pipes (1998), printr-un decret emis în toamna lui 1918, în Rusia bolșevică au fost desființate titlurile universitare și concediați profesorii care predaseră mai mult de zece ani în aceeași instituție. Posturile au fost redistribuite printr-un concurs la scară națională, candidaților cerându-li-se să aibă doar o “bună reputație” (desigur, în vizuene etice prolețare), nu și pregătire superioară. Proiectele bolșevicilor fuseseră foarte optimiste: își imaginau că vor înlocui repede cu “elemente noi, muncitorești”, intelectualii “burghezi”. Astfel că în vara lui 1918, printr-un decret extraordinar, oricărui cetățean sovietic, în vîrstă de peste 16 ani, cu “origine socială sănătoasă” i-sa oferit șansa de a susține examen de admitere în învățământul superior. Nu era obligat să facă dovada unei educații școlare prealabile, nici să plătească taxe. Nu s-au înghesuit însă nici țărani, nici muncitorii la porțile instituției de unde urmău să iasă intelectuali. De altfel, procentul muncitorilor în structurile sociale ale Rusiei fusese de abia 1%. Astfel că s-a decis crearea unor “facultăți muncitorești”. Cu toate acestea structura socială a studenților nu s-a schimbat însă prea mult (în 1923-1924 muncitorii reprezentau doar o șaptea parte din numărul lor).

În iarna 1918-1919, autoritățile sovietice au închis porțile facultăților de drept și istorie – de unde puteau întâmpina rezistență - și le-au transformat în facultăți de “științe sociale” care predau exclusiv doctrina marxist-leninistă, criticând toate celealte curente “burgheze” și “idealiste” de gândire. Începând cu 1921, toți studenții sovietici au fost obligați să urmeze cursuri de materialism istoric și dialectic, introduce obligatoriu în programele tuturor instituțiilor sovietice de învățământ superior. Conținutul învățământului, în toate ciclurile, a fost subordonat “concepției științifice despre lume și viață.” Cea mai impresionantă realizare și unul dintre cele mai ambițioase programe din anii 20 a fost cel de eradicare a analfabetismului. Cei care știau să citească și să scrie aveau datoria să-i învețe și pe alții, în “punctele de alfabetizare” (coordonate de Nadejda Krupskaia, soția lui Lenin), înființate la orașe și sate. Cum aproximativ șase din zece cetățeni ai Rusiei țărănești fuseseră analfabeți, în campania aceasta au fost obligați mulți dintre cetățenii

alfabetizați la “muncă obștească” pentru a-i învăța să scrie, să citească și să socotească pe ceilalți. Școala urma să-i înzestreze pe copiii și adulții nu doar cu cunoștințe dar și să-i obișnuiască în spiritul de subordonare față de autoritate, cu necesitatea respectării unui program zilnic și cu comenzi sociale. Toate programele școlare au fost politizate din prima clasă și până la ultimul nivel de învățământ iar portul uniformei a fost obligatoriu.⁸

Prototipurile “omului nou”

După ce bolșevicii au început “să construiască socialismul” și-au dat seama de imposibilitatea împlinirii acestor speranțe. “Materialul uman” nu se lăsa atât de ușor modelat dar și-au încrezînat speranțele într-o “revoluție culturală” ce urma să o desăvârșească pe cea “prolețară.” Nici conceptul de “revoluție culturală” nu a fost definit de Lenin deși acesta a devenit în timp unul dintre termenii definitori ai politicilor comuniste. Primul lider comunista alesese ca prototip al omului nou muncitorul (proletarul). Care pentru a se răzvrăti și scăpa de jugul exploatației avea nevoie de o “conștiință de clasă” indusă de “revoluționarii de profesie”, alt concept central al dogmei comuniste cu referință la liderii care vor aprinde scînteile revoluției prolețare. Nu muncitorii, ci țărani alcătuiau mulțimea popoarelor din Rusia țărănească. Procesele de industrializare și collectivizare forțată a agriculturii au adus țărani la oraș, transformându-i în muncitori și intelectuali. Pe politicile economice s-a focalizat și atenția liderilor. Marea encyclopedie societică din 1953, menționează Vichnevki (2000: 257) apreciază că “revoluția culturală” s-a săvârșit din mers, fiind definită astfel în scrierile propagandistice din URSS: “trecerea rapidă de la înăpoierea culturală a majorității populației, la un înalt nivel de instrucție generală și la formarea unei noi intelectualități, populare, sociale”.

Oricără modificări au întrevenit în ideologia comunistă, de-a lungul întregii existențe a lagărului socialsit, sovietic și negat similaritatea evoluției societăților socialiste și occidentale. În epoca lui Brejnev, bunăoară, în URSS era socotită o erzie *teoria convergenței sistemelor*⁹. Ideea că oamenii ce trăiesc în cele două sisteme diferite – capitalismul și socialismul – poate cunoaște același tip de evoluție, cu finalități similare a displăcut profund liderilor

de la Kremlin, “eurocomunismul” liderilor comuniști occidentali din anii 70-80 fiind întâmpinat cu critici dure de ideologii sovietici.

Omul nou a fost prezentat de literatura realismului socialist și presa comunistă prin câteva prototipuri, reprezentative fiind muncitorul stahanovist, soldatul, cekistul, activistul de partid (Betea, 2001). Este o epocă însă care permite unui om obișnuit să devină un erou și acest lucru era subliniat în repetate moduri, însăși epoca fiind caracterizată ca fiind “eroică”. Suprema onoare și răsplătă conferită unui astfel de erou era întâlnirea cu Stalin chiar dacă într-un asemenea caz, eroul era unul dintre mii de participanți la o consfătuire sau un congres ce-l aclama pe liderul sovietic aflat la tribună. “Era ca și cum al fi intrat într-o lume nouă, relata presei Pașa Anghelina, prima tractoristă sovietică. Nu, “ca și cum”. Ci era cu adevărat o lume nouă, o lume fermecată. Iar cel care m-a adus în ea e marele Stalin” (Fitzpatrick 2002: 115).

Toți aceștia sunt prezenți ca niște “eroi”, performanțele lor fiind considerate acte eroice în timp de pace, când munca înseamnă o adevărată luptă cu natura sau cu “vechiul” din societate. În acest context eroi sunt socotiți și oamenii de știință, sportivilor de performanță, piloții, exploratorii. Fotbalistii de la Dinamo sau campionii la șah erau întrupări ale eroismului (Fitzpatrick 2002: 113).

Și, cum altfel decât eroi, puteau fi socotiți aceia care stârneau manifestări colective – adevărate expresii ale unei “fericiri” sovietice precum cea descrisă astfel: “Zecile de mii de spectatori participă la jocul echipelor, urmăresc cu pasiune fiecare mișcare a balonului. Gol! Și întreaga arenă explodează de bucurie. Oamenii se sărută între ei, țâșnesc de pe locurile lor - sunt fericiți. Minge este pusă iar în joc (...) Portarul se lansează la rândul lui ca o torpilă și o prinde între pântece și pământ, strângând-o în brațe ca pe o iubită. Mulțimea aclamă, mulțimea este fericită. Poporul sovietic știe să se bucure, știe să râdă, știe să cânte, știe să-și apere dreptul la fericire” (Roll, 1947:3).

Paradoxurile proiectului

În această viziune, *omul nou* este o ființă desăvârșită – fizic și spiritual. Prin educația instituționalizată primii teoreticieni sovietici preconizau utopia unei societăți a viitorului alcătuită din oameni ce ating progresiv

performanțe fizice și intelectuale de titani. Primii scriitori, ziariști și oameni de cultură români trimiși în URSS cu scopul de a face propagandă statului sovietic și cetățenilor săi, au făcut descrieri elogioase omului nou sovietic – “cetățeanul no. 1 al lumii noi”, cum l-a numit jurnalistul Gheorghe Dinu. “Dar marea înfăptuire a regimului sovietic, marele miracol, este acela al omului sovietic, scria acesta. Acest om cu o voință extraordinară, un spirit de abnegație neîntâlnit, cu o disciplină de fier și cu o hotărâre din cele mai dărzi (...) El este omul civilizației noisi necunoscute, unei morale noi, unui umanism adânc, al realismului înaripat” (Dinu 1947:2).

Modelul descris de români îi accentuează următoarele trăsături (Cioroianu 1998):

- Colectivismul (Exemplu al unei aserțuni de epocă: “Sub standardul desfășurat al celei mai depline libertăți, cu parolele lui Lenin și Stalin – s-a realizat un element nou: omul colectiv. Fiecare ins este un om liber și fiecare valoare este o activitate convergentă spre alte activități și, împreună, spre un ideal valabil pentru colectivitate.”)
- Acțiunea practică (Exemplu al unei aserțuni de epocă: “Omul actual trăiește - și trebuie să trăiască – sub imperativul telurilor practice, concrete, imediate. Etica lui nu se pierde în imperiul fără granite al valorilor atemporale, ci se concentrează în jurul temei acțiونării”)
- Sinceritatea (Exemplu al unei aserțuni de epocă: “Aici, la sovietici am găsit o seriozitate în tot ce spun, în tot ce fac. Sentimentele lor sunt sincere. Acești oameni nu știu să mintă”).
- Educația permanentă și atașamentul pentru cultură (Exemplu al unei aserțuni de epocă: “Clientela spectacolelor sovietice este formată din toate categoriile, de la intelectuali și funcționari până la lucrători din fabrici și uzine. (...) Ei constituie o sală liniștită, un public disciplinat, înțeleagător și respectuos pentru gloria majoră a artei”).

După o jumătate de secol de programe și acțiuni în acest scop, rezultatul “*omului nou*” în fază finală a regimului comunist a fost descrisă astfel: “În vizuinile partidului, omul nou, indiferent dacă e sau nu membru de partid ar trebui să fie un militant, un luptător plin de abnegație, de entuziasm, de eroism, să credă necondiționat în cuvântul partidului, să aibă o “înalță” conștiință comunistă, partinică, să fie ateu, să urască profund orânduirea capitalistă, să nu se plângă niciodată de nimic, să credă în

prezentul și mai ales în viitorul fericit al lui și al copiilor lui. Ziua să muncească din greu iar noaptea să studieze doctrina marxist-leninistă și mai cu seamă discursurile conducătorilor, hotărările congreselor și ale conferințelor de partid, să aibă încredere totală în "linia" partidului și s-o urmeze "neabătu". Să nu cunoască altă religie decât învățatura și cuvântul partidului, să nu ezite să-și denunțe părinții, frații și prietenii atunci când aceștia cărtesc împotriva partidului. Într-un cuvânt, omul nou ar trebui să fie total anulat ca personalitate, un exemplar anonim într-o turmă imensă" (Nițescu 1993:362).

Modelul Makarenko

Pedagogul și scriitorul sovietic A. S. Makarenko (1888 - 1939) este considerat fondatorul principiilor și metodelor educației comuniste. Experiența sa de pedagog în coloniile pentru ocrotirea numerosilor copii rămași orfani în războiul civil a fost relatată în scrisorile de largă circulație "Steaguri pe turnuri" și "Poemul pedagogic". "Educația prin muncă și pentru muncă" și "educația prin colectiv și pentru colectiv", aplicate și teoretizate de Makarenko, au fost principiile de bază ale pedagogiei aplicate la toate nivelele și formele de învățământ din Uniunea Sovietică și țările lagărului comunist.

Condițiile în care a apărut această pedagogie colectivistă sunt deosebite. După războiul civil, circa șapte-nouă milioane de orfani, copii pierduți sau abandonati bântuiau prin Rusia. Organizați în bande atacau la drumul mare încercând să supraviețuiască. O pegră socială de care liderii bolșevici au încercat să scape încreințându-i învățătorului ucreinean Makarenko sarcina înființării și coordonării unor instituții speciale pentru ei. În sărăcia ce bântuia Uniunea Sovietică se punea, desigur, și problema producerii hranei de însiși acestor instituții. Tot astfel, penuria de cadre didactice, cu atât mai gravă cu cât campania de alfabetizare devenise un important obiectiv politic în plină epocă a industrializării, solicită soluții creative și la îndemâna responsabililor coloniei. Colonia "Gorki", aproape de Poltava, al cărei director a fost numit Makarenko în 1920 a fost prima instituție unde acesta își începe "cercetarea practică" cu educația a 80 de delincvenți juvenili. În 1926, colonia a fost transferată într-o mănăstire dezafectată prin politicile ateiste ale epocii, numărând acum

420 de tineri. Rezultatele lui Makarenko din acești primi ani nu i-au satisfăcut însă pe liderii ucraineni, astfel că, în 1927, preia Comuna Dezjirnski, denumită ulterior Colonia 1 Mai, pe care-o va conduce până în 1935. Aici sunt copii și adolescenți delincvenți și abandonatai, fete și băieți laolaltă, materialul experimental al "omului nou" și al consacrării pedagogiei comuniste. De altfel, în mai 1936, conducerea PCUS a oficializat pedagogia lui Makarenko, închizând gurile adversarilor săi.

Acesta a fost cadrul istoric ce a permis experimentarea unui nou mod de viață. Educații erau tineri în afara familiei, de origine socială incertă, fără alte mijloace de existență, absolut disponibili prin aceste caracteristici proiectului formării omului nou. De altfel, utopicul proiect și-a aflat în această situație generată de războiul civil o cale de experimentare. Makarenko a precizat chiar în cărțile sale "Steaguri pe turnuri" și "Poemul pedagogic" ținta educării omului nou în Colonia 1 Mai. În "Poemul pedagogic", Makarenko definește, citat de Tănărescu (1995:18), astfel obiectivele pedagogiei: "Trebue să înțelegem poziția omului nou în societatea nouă. Societatea socialistă este bazată pe principiul colectivității. În această societate nu trebuie să existe personalitate izolată, când scoasă în relief ca un neg când fărâmătită în praful de pe drum, ci trebuie să existe numai membri ai colectivului socialist. (...) Interesele colectivului sunt mai presus decât interesele individului. (...) Trebuie să educăm nu pentru fericirea individuală, ci pentru fericirea comună, pentru lupta comună. (...) În Uniunea Sovietică nu poate exista individ în afara colectivului și de aceea nu poate să existe o soartă individuală, o fericire individuală, opusă soartei și fericirii colectivului."

Colonia de reeducare prin muncă – celiula de bază a "lumii noi"

Trăsăturile noii pedagogii, aşa cum au fost acestea reliefate de pedagogul portughez Octavi Fullat i Genis (2000) sunt următoarele:

1. Teoriile și metodele pedagogice nu pot fi rezultate din reflectii ci sunt efectul unor experiențe și observații active. Ideea aceasta este un derivat al postulatului lui Feuerbach "Filozofii nu au făcut decât să intrepteze lumea, important este s-o schimbi", preluat de marxism.
2. Pedagogia și educația sunt subordonate țelului social – formarea unor cetățeni

care “să trăiască cinstit, adevărați proletari care părăsind Colonia să devină adevărați consomolisti care vor construi și întări statul proletar”(2000:170).

3. Colectivismul. Veritabil marxist, Makarenko nu admite decât adevărul “maselor”, se subînțelege că exprimat de partid și de conducătorii săi. Colectivul este marea putere educativă, calificată de Makarenko drept “bucurie”. Poate cea mai bună și mai fericită din câte există, zice el, pentru că forța legăturilor sociale, elastice și solide, dintr-o comunitate cu interese comune conferă individului fericirea de-a exista. De altfel, în cadrul colectivului nu sunt admise decât interesele comune, cele individuale urmând a fi spulberate. În și prin colectiv se formează această trăsătură a omului nou – punerea mai presus de orice a intereselor sociale. Printr-o asemenea educație va fi posibilă și înfăptuirea societății comuniste, societate fără clase unde indivizii vor munici, cu toate puterile lor, pentru binele comun satisfăcându-și interesele personale la limita simplelor trebuințe de bază.

4. Educația prin muncă și pentru muncă. Baza pedagogiei lui Makarenko este “colectivul de muncă” (a se înțelege colectivul sovietic) iar punctul de plecare “munca colectivă”. “Binomul profesor-elev nu mai există, ci doar școală, organizația, colectivul de muncă, stilul de lucru”, declară Makarenko și a cea de-a doua “teză” a sa, după principiul colectivismului(2000:176). și această idee poate fi considerată ca o aplicare a tezei marxiste că “munca l-a făcut pe om”.

5. Reeducarea. Makarenko și-a început misiunea de formare a oamenilor noi din ceea ce-ar fi putut fi socotit rebuturi sau marginali ai societății convins că educația nu depinde de cărțile citite ori din reflecțiile pe marginea lor, ci de activități în măsură să-i formeze pe tineri și chiar pe adulți. Omul care muncește, nu fabrică doar obiecte ci se creează și pe sine. Cel care s-a format în acest spirit pe sine, este demn și capabil să-i educe pe alții.

6. Combativitatea. Procesele educării, auto-educării și re-educării prin muncă și pentru muncă, prin colectiv și pentru colectiv includ critica și autocritica drept mijloace educative. Punctul de pornire este, de asemenea, vizionarea marxistă care postulează că nu conștiința detremină existența omului, ci dimensiunea socială e existenței sale e determinanta manierei și conținuturilor de gândire. Ca metodă și mijloc pedagogic, colectivul exercită presiuni asupra individului, determinându-l la atitudini, opinii și com-

portamente combative. “Idealul nostru educativ se poate formula astfel: educarea unui combatant și al unui colectivist”, a scris Makarenko. Totodată tinerii trebuiau preagătiți pentru competiție, chiar luptă violentă (cu “dușmanul de clasă” ori pentru “apărarea patriei sovietice”) astfel că pe exercițiul fizic se pune un accent foarte important.

După modelul coloniilor conduse de Makarenko vor fi organizate șantierele tineretului și școlile-internat din Uniunea Sovietică iar după 1945, în România. Un program strict și riguros de viață și muncă în colectiv unde interesele și afectele individuale sunt surclasate și estompate de cele colective. Din atmosfera coloniilor lui Makarenko fac parte gimnastica militară, exercițiile fizice și competițiile dure, goarnele, defilările, drapelele, rapoartele și întreg arsenalul practicilor ce va cădea în sarcinile profesorilor de educație fizică și sport din școlile sovietice și din celelalte țări socialiste pe toată durata epocii. Câteva fotografii publicate în ediția românească a “Poemului pedagogic” sunt relevante în această privință.

Sportul sub comanda partidului

În apogeu puterii sale, Stalin a descris alcătuirea organizației de partid aşa cum își prezintă un general armata: un inel superior - compus din 300 - 400 conducători; un inel mediu - format din 30 000 - 40 000 oameni, reprezentând “corpu său ofițeresc” și 100 000 - 150 000 “subofițeri ai partidului”(Pipes 1998). La sfârșitul ultimului război mondial, schema a fost aplicată și în statele-satelit, de regulă într-un raport de 1/10 față de modelul sovietic. Principiul centralismului democratic, interzicerea fraționismului de partid și disciplina absolută au asigurat introducerea unor mecanisme și principii de funcționare ale societății conduse de un astfel de partid întocmai ca în comunitățile militare.

Programele și deciziile nucleului central al partidului erau puse în aplicare conform graficelor și cu mijloacele umane și materiale stabilite de forul superior la scara întregii societăți. O singură ideologie, un singur program politic, un singur plan economic defalcat în componetele sale pentru diversele sectoare, toate acestea devineau “sarcini de partid și de stat”, încredințate deopotrivă unităților economice, instituțiilor de învățământ, culturale-artistice și sportive, organizațiilor de tineret,

femei și sindicat de la orașe și sate.

Propaganda făcută de oficiosul PCR, ziarul "Scânteia" promova viziunea și realitățile din Uniunea Sovietică, încă din momentul apariției sale legale. În ceea ce privește menirea sportului, printr-un decret emis de C.C al PCUS în 1925 acestuia i se creditau merite și sarcini nu numai din punct de vedere al educației fizice și sănătății maselor, ci și în pregătirea culturală, economică și militară a tineretului, fiind considerat o "metodă de educare" a muncitorilor și țărănilor în spiritul colectivismului. După 1928, sportul devine sarcină a unităților de producție "pentru ridicarea standardelor de sănătate fizică și socială" și formarea unor trăsături de caracter precum loialitatea, colectivismul, disciplina. După 1928, în Tânărul stat sovietic se introduce sportul la locul de muncă. La "școala fabricii" pe care-o elogiaseră corifeii primei revoluții proletare se practicau și programul de gimnastică al muncitorilor și obligativitatea celor cu aptitudini (și nu numai, sportul având "caracter de masă") de a participa la antrenamente și competiții sportive. Printre scopurile unor astfel de activități – treceute aici în gestiunea organizațiilor de sindicat, femei și tineret – dar cu răspunderi care grefau și asupra tehnocraților și activiștilor cu funcții de răspundere, se declarau și următoarele : înlăturarea comportamentelor deviante și formarea unor trăsături de caracter precum loialitatea, cooperarea, spiritul colectivist și de disciplină.

În galeria tipurilor de "om nou" se află și savantul sovietic. De altfel, ideologia marxistă este prezentată ca fiind o știință – știință materialismului dialectic și istoric pe baza căreia este stabilită evoluția naturii și societății umane. Revoluția proletară a fost teoretizată ca un eveniment care a revoluționat toate domeniile, inclusiv știință. Mai mult decât atât, în știință, cultură sau artă revoluția este permanentă și conduce la formarea "omului nou".

Se subînțelege că spre deosebire de savantul burghez, prezentat cel mai adesea ca un individ singuratic și egoist ("închis în turnul de fildeș"), savantul sovietic este un om din popor și pentru popor. Cercetările sale decurg din nevoile muncii "semenilor" săi iar rezultatele lor sunt destinate cuceririi cosmosului, transformării dezerturilor în pământuri roditoare, creșterii belșugului și îmbunătățirii condițiilor de viață și de lucru ale acestora. Călătorii români trimiși în URSS cu scopul

de-a povesti "minunile" sovietice, elogiau în presa comunistă realizările fără seamă ale științei sovietice. Datorită acesteia, cincă, pe malurile Oceanului Înghețat se înființaseră sute de sohvazuri, urmând ca dincolo de Cercul Polar să se cultive legume și fructe (Cretzoiu 1945:10).

În spiritul egalitar al ideologiei comuniste dialogul unui savant cu muncitorii sau țărani să părea să se lege firesc și ușor – cauza tuturor fiind comună. Metoda întâlnirii cu savanți a fost prezentată în iunie în 1945 când la Academia Română a sosit o delegație alcătuită din agronomul N.V. Țițin, biologul V.V. Parin și istoricul literar A.M. Egolin. Din programul acestora n-au lipsit întâlnirile, Țițin făcând în acest sens o călătorie la Cluj. Studenților agronomi de la Cluj acesta le-a povestit despre marea sa realizare – un soi nou de grâu ce va da producții îmbelșugate și la Polul Nord. Obținut din încrecușarea grâului cu pirul, acesta ar fi urmat să dea producții deosebite chiar dacă nu era semănat an de an (Ogoranu 1993:9).

Asemenea minuni ale științei sovietice erau prezentate propagandistic ca fiind dimensiuni ale normalității rezultatelor cercetării. Nu-i de mirare deloc că printre elogiile aduse vieții sovietice de presa românească se află și cele referitoare la bazele științifice ale sportului din URSS. Știința conduce la "sporirea realizărilor sportive și măiestriei sportivilor sovietici", scrie ziarul "Scânteia". Pentru acesta, în țara sovietelor au fost create "așezămintele speciale" – pentru învățământ și pentru cercetarea științifică care elaborează "principiile sistemului sovietic de educație fizică". Cele mai cunoscute dintre acestea sunt în orașele Moscova, Leningrad, Tbilisi, cărora li se alătură Academia de Pedagogie și Academia de Medicină a URSS. Cercetările țin seama de ultimele descoperiri din domeniile fiziolgiei, igienei, pedagogiei, psihologiei, biochimiei și altor științe. Cercetarea de specialitate pivotează în jurul Institutului Central de cercetări științifice în domeniul educației fizice din Moscova. Ultima realizare a acestuia a fost elaborarea "complexului de educație fizică" pentru insigna "Gata pentru muncă și apărare" (GTO). Din articol reiese că tineretul sovietic sovietic debordează de dorință și entuziasmul obținerii insignei GTO căci mai mult de zece milioane dintre ei "au depus normele sportive" pentru a obține. Oamenii de știință sovietici lucrează în strânsă colaborare cu sportivii, se afirmă

în articolul citat. Mai mult decât atât, savanți există și printre sportivi, precum Nikolai Ozelin, maestru emerit al sportului și campion al URSS și al Europei la săritura cu prăjina care scrie "monografii" în domeniu.

Aceste și alte exemple acreditează ideea că toate măsurile și acțiunile întreprinse în URSS sunt întemeiate științific, însăși societatea sovietică fiind organizată și condusă pe principiile "socialismului științific".

Femeile – tovarășe egale de muncă și viață

O notă de inovație și progres se produce prin intremediul acestei utopii în statutul femeii din societatea sovietică. Construcția unor "vremuri noi" însemna și acordarea de drepturi cetățenești egale femeilor cu bărbații, acestea fiind desemnate deseori în discursul public ca "tovarășe de muncă și viață".

În mod declarat, revoluția bolșevică a făcut schimbări fundamentale în condiția femeii, considerată de F. Engels (1897) într-o stare de "sclavie domestică" în societățile anterioare. În primii ani după revoluția bolșevică s-a încercat chiar renunțarea la căsătoriile legalizate "burgheze", încercându-se modele de conviețuire libere întemeiate exclusiv pe sentimentul dragostei și angajamentului reciproc. Tinerii au dorit însă să fie miri, majoritatea cuplurilor preferând legalizarea căsătoriei. Divorțurile au fost însă facilitate printr-o lege introdusă în decembrie 1917 ce permitea oricărui dintre cei soți să ceară desfacerea căsătoriei pe motivul generic de "incompatibilitate". În 1920 a fost legalizat și avortul, astfel că relațiile femeilor cu bărbații s-au schimbat semnificativ. În noua societate, femeile au fost transformate în "oameni ai muncii" cu drepturi de muncă și sociale egale cu ale bărbatului. Proiectul inițial viza, de asemenea, utopia: membre cu drepturi depline ale societății, eliberate de poverile gospodăriei și creșterii copiilor prin crearea cantinelor, creșelor și grădinilelor, urmău să se consacre exclusiv muncii și scopurilor politico-sociale. Absența marilor resurse materiale ce-ar fi trebuit alocate din bugetul de stat pentru îndeplinirea unui astfel de program, a redus din avântul inițiatorilor. Femeile au continuat astfel să gătească și să-și îngrijească copiii fără nici o plată publică, adăugând muncilor domestice ce decurgeau din statusul tradițional pe cele ale drepturilor nou-dobândite.

Aceste politici de emancipare însă vor favoriza atragerea femeilor în activitatea sportivă de masă și competițională. De altfel, școlile comune pentru fete și băieți și sarcinile de muncă și obștești identice cu ale bărbaților le-au inclus în toate programele de dezvoltare fizică, selecție, antrenare și competiție în sportul de performanță. După războiul civil, în cadrul primului plan cincinal adoptat de PCUS pentru economia URSS, aproape zece milioane de femei s-au angajat în muncă. Aproape în totalitate erau persoane neclificate ce-au practicat munci grele pe sănătările obiectivelor industriale aflate în construcție. Cazate în barăci sau, în mediul urban, în celebrele locuințe comune impozitive din casele și palate naționalizate prin decretele bolșevice, în fața penuriei de spații locuibile care să confere oarecare intimitate, căsătoria devine un mod de a o câștiga. Contractul proiectelor utopice ale revoluționarilor bolșevici, în 1937, din populația URSS pe segmentul de vârstă 30 – 39 de ani, căsătoriți se declarau 91% dintre bărbați și 82% dintre femei. Iar membrii familiei încearcă să se sudeze strâns, deoarece, așa cum declara un imigrant rus din epocă, "doar în familie putem vorbi liber" (Fitzpatrick 2002: 216). În familiile urbane se reiau practici rurale – bunicii au sarcinile importante ale îngrijirii și supravegherii copiilor cât părinții sunt la muncă, se ocupă de cumpărături și pregătirea hranei. Scăderea natalității și libertatea moravurilor îi preocupă pe liderii sovietici astfel că în 1936 au interzis avortul iar "etica proletară" descurajează divorțurile și concubinajul. Propaganda, făcută prin intermediul publicațiilor jurnalistiche și literaturii, este în favoarea femeilor prezentate ca "fine nobile" înzestrăte cu mai multă sensibilitate și afecțiune decât bărbații, "stâlpi ai familiei" și mame fără odihnă pentru trebuințele creșterii și educării copiilor (Fitzpatrick 2002: 220). S-au introdus distincții și recompense pentru femeile care nașteau și creșteau mai mulți copii, una dintre cele mai importante fiind titlul de "mamă-eroină" copiat și în România. În această ipostază, femeile reprezentau unul dintre prototipurile "omului nou", contribuția lor la societatea socialistă fiind fiile crescute și educați în spirit comunist. În fața acestor sarcini – de soții și mame – prevalau însă cele de la locul de muncă, în timpul regimului communist fiind pretutindeni dezavuata "casnică". Statul ei de femeie consacrată familiei o făcea condamnabilă prin asocierea cu femeia

burgheză(Ftzpatrick 2002: 248).

După 1944, emisarii români trimiși la fața locului ca să cunoască realitățile sovietice pentru a le prezenta apoi ca adevărate minuni compatrioților, au subliniat egalitatea și tovărășia în muncă a femeilor cu bărbații. “Nicăieri în istoria omenirii și nicăieri în lume, femeia nu a avut și nu are mai multe drepturi și mai multă considerație decât are în Uniunea Sovietică, scria o anume Maria Constantinescu în revista “Veac Nou” din 1945. (Guvernul sovietic, n.n) o dezrobi, îi dădu drepturile unui om liber, o chemă să participe în mod activ la viață, la clădirea statului și a economiei și făcu din ea egală bărbatului (...). Sovietele, întreprinderile, instituțiile și ogoarele au fost școlile unde femeia nouă, femeia sovietică, s-a educat prin muncă” (apud Cioroianu 1998:49).

Cel educat astfel la școala muncii, conform pedagogiei lui Makarenko, îi va educa pe alții. Femeie sovietică își educă și ea copiii în spiritul “omului nou”, superior atât din punct de vedere fizic cât și psihic omului din trecut. Cu referire la superioritatea fizică, călirea organismului din fragedă copilărie este una dintre metode. “Noaptea, ei (copiii n.n.) dorm cu ferestrele deschise, băgați în saci de blană, iar hrana care li se dă ar fi îndestulătoare chiar și pentru un organism adult” (apud Cioroianu 1998:52). Astfel crescând, copiii sunt deosebit de rezistenți fizici, o dovedă în acasă sens fiind faptul că pentru ei o adevărată delectare pe timp de iarnă e consumul înghețetei care se vinde în cornee la orice colț de stradă, după impresiile de călătorie în URSS publicate de români(apud Cioroianu 1998:51).

O generație nouă de tineri sovietici – crescând laolaltă, băieți și fete – promit prin calitățile lor superioritatea “lumii noi”. “Activitatea întregului tineret e urmărită și îndrumată în aşa fel încât maturizarea lui sufletească și intelectuală o ia cu mult înainte maturizării fizice. La 15 ani, un copil va mai avea de aici înainte să se dezvolte fizicește. Sunt milioane de tineri sovietici de această vîrstă care știu să conducă un tren, care știu să mânuiască un telegraf, să conducă un automobil sau să construiască un aparat de radio”, elogiază minunatul tineret al călător român în URSS (apud Cioroianu 1998:51).

Ceea ce nu transpare deloc din presa de partid a vremii, este faptul că emanciparea feminină după model sovietic a fost primită cu reticențe în România. Datorăm memoriilor lui

Ion Ioniță (1924-1987), fost ministru al Armatei (1966-1976) o relatare asupra dificultăților ce le-a avut în calitate de activist politic cu organizarea unei demonstrații sportive în orașul Bacău de 1 Mai 1948. dată fiind raritatea unei astfel de mărturii, o reproducem integral în cele ce urmează (Ioniță 2008: 209-212):

“Se apropia *1 Mai* 1948. După o scurtă analiză, am ajuns la concluzia că nu ar fi fost rău ca tineretul să organizeze un bloc de sportivi, în vederea demonstrației. Faptul nu se mai văzuse la Bacău. Totul a mers strună! Am înduplat și pe închipuitul de secretar al Județenei și Regionalei de partid, care se credea a fi, cel puțin, locuitorul sărătorului cerului pe biata noastră planetă. Singura sau singurele probleme, ce urmau a fi rezolvate rapid, erau: să procurăm materialele cu care aveam să echipăm tinerii noștri “sportivi” pentru blocul de paradă, să stabilim – funcție de ce puteam procura (chiloți, maieuri, teniși) – tinerii care urmau să facă parte, să participe, să defileze, pentru prima dată, la Bacău, la o asemenea sărbătoare; să stabilim pe cei ce urmau să se ocupe de pregătirea lor.

Cu forul de partid ne lămurisem, era de acord, ne dăduse cu greu girul, dar atât. Ba, nu. Ne-a avertizat, ne-a “rezis” că “nu avem noi bani pentru a organiza aşa ceva”. Mai precis spus, nu ne-a lăsat nici o speranță că ar putea să ne ajute cu ceva - în special, cu procurarea echipamentului, că ne-am putea aștepta la un strop de bunăvoieță din partea lui – el, marele jude peste toti. (...Mai erau circa 20 de zile până la 1 Mai. Atacarea problemelor trebuia făcută pe rând, organizat și rapid. Am început cu începutul. Am zis noi că vom scoate 500 de tineri în ținută de sportivi. Lucrurile aveau să fie “hotărâte” însă de domnul Filderman, proprietarul fabricii de confection și încălțăminte din Bacău și unul dintre fruntașii unui partid categoric opus nouă. Împreună cu câțiva tineri din comitetul județean, am mers la domnul Filderman și i-am solicitat 1000 de costume – maieuri, chiloți, teniși – jumătate pentru băieți, jumătate pentru fete. Ne-a privit, ne-a cercetat cu calmul omului trecut prin multe. Calmul său era menit să exercite o înrăurire dezarmantă asupra “vizitatorilor”. Noi n-am șovăit. Dealtfel, personal, îl mai atacasem o dată, pe vremea când eram secretar al Județenei Ilfov al TP. Deci, puțin îl cunoșteam. După ce m-a fixat cu atenția unui om ce vrea să studieze un tablou, a scos prima exclamație. Ne-a întrebat

dacă cunoaștem Legea oficiilor economice, dacă știm că el nu dispune de nici un fel de materii prime, în afara celor care sunt înregistrate și de care răspunde cu capul, în fața legii; dacă avem repartiție și cine plătește. La toate întrebările puse i-am răspuns: cunoaștem totul și încă îl cunoaștem bine și pe el, ca omul care nu poate refuza solicitarea unui astfel de ajutor. I-am precizat, mai clar, că timpul presează și nu avem când să purtăm multe discuții. De aci au început târguielile. Îi cunoșteam metoda, stilul. Dar nu s-a mai repetat povestea de la București. După câteva schimburi de păreri, ne-a asigurat că el nu poate oferi mai mult de 300 din fiecare material solicitat. Noi am plecat, nerenuțând la cifra noastră, dar am fost mulțumiți și prea mulțumiți de succesul dobândit! Trei sute de piese ne-au fost "livrate". Nu știu ce forme s-au operat între el și organizație. Știu că a solicitat o adresă-cerere scrisă, menită a-l justifica – în fața cui, nu știu...!

Sarcina de pregătire concretă a demonstrației, selecționarea tinerilor a revenit celor de la organizare, iar pregătirea propriu-zisă, aşezarea pe blocuri, executarea celor câteva figuri ce urmau a fi prezentate a căzut în sarcina... propagandei (încă nu aveam un club propriu-zis, sportiv)... Totul mergea "strună", conform planului. Într-o zi din zilele lunii aprilie, s-a întâmplat să fiu singur în camera secretarului Județenei, aud, deodată, un fel de zarvă, cineva se luptă să pătrundă în încăpere, cineva dă să-l opreasă. Se rostește calm: "Nu poți intra, neanunțat! Stai, omule! Liniștește-te! Ce ți s-a întâmplat?!" Nimic, un om de circa 40 de ani dă violent ușa de perete și într-o fracțiune de secundă este în fața mea. Mă privește uluit. Nu ne cunoșteam. Mă ridic, liniștit, să-i vin în întâmpinare. "Ce dorîți?" întreb. El, furios, înjură urât. De supărăt ce era, bâiguie, abia auzit: "Unde e acel Ioniță?", dar rostirea și mimica sunt parcă menite să bage spaima în persoana căutată. Și a început un dialog, pe cât de aspru, pe atât de scurt. Din fericire, lucrurile s-au încheiat în bună pace: I."Pentru ce îl căutați pe Ioniță?" El. "Îl mânânc, spuse. Și a bătut jos de copilul meu! De familia mea, de mine, ca membru de partid..." - "Ei, dar cum așa? Dar ce s-a întâmplat? Mai precis?" – "Ce s-a întâmplat, nu-i treaba ta! Vreau să știu unde este el, că mă duc după el și în gaură de șarpe!" Și, din nou o gamă de înjurături. Cetățeanul vorbea deosebit de tare, motiv pentru care, de alături, de la sectorul de propagandă a apărut

secretarul de resort, tovarășul Milu. Nici acesta nu-l cunoștea pe protestatar, aşa încât lucrurile nu se liniștră, pe moment. Dar când secretarul de propagandă îmi rosti numele, situația luă o întorsătură de 180 de grade. În ciuda ieșirilor sale, cetățeanul era totuși un om de bun simț. "Vedeți, orașul e mic. Eu sunt un om cumsecade, un fruntaș în muncă. Cum să apară fata mea, în public, îmbrăcată în chiloți. O fată cuminte e o fată cuminte. Ce mai..." "Am înțeles... L-am liniștit ușor. Costumele de sport sunt croite cu grijă, veți vedea. Și fetele și băieții sunt îmbrăcați cuviincios!" Omul rămase totuși abătut. Îl necăjeau atât înjurăturile pe care nu și le putuse struni, cât și, mai ales, cuvântul ce-i scăpase într-un moment nechibzuit, în loc de fată cuminte... "Ei, lasă omule, nu-i bine... dar la supărare, mai greșim...!"

Încet, încet, am aflat pricina necazului acestui om, muncitor la fabrica de hârtie Letea, fruntaș în producție, om cinstit, cumsecade, cu toate calitățile pământului, dar puțin rămas "în urma vremurilor". Nu concepea ca fata lui să fie văzută în public în șort și în maieu. Cu toată strădania noastră, a mea și a lui Milu, nu am reușit să-l înduplecăm. El a rămas pe a lui, dar copilăria din noi a dus la faptul că și noi am rămas pe a noastră; deși erau sute, mii de alte tinere cu care o puteam înlocui, n-am făcut-o. De ce? Greu de spus. Poate dintr-o ambiență copilărească, poate dintr-un orgoliu al nostru, al organizației noastre. Nu știu de ce! Dar, ca să fie paharul plin, am făcut tot ce ne-a fost posibil pentru ca tatăl "fetei noastre" să capete acces la micuța tribună aflată în fața Primăriei orașului la defilarea de 1 Mai, unde avea să treacă și mândra lui copilă, alături de alte 149 de fete (trei sute de tineri număra, pentru prima dată, blocul sportivilor din Bacău). După 1 Mai 1948, l-am mai întâlnit pe cetățean o singură dată, dar, fără să-mi mărturisească, am simțit la el o anumită jenă pentru toată întâmplarea al cărei erou fusese și pe care o regreta."

Viața în colectivă prevăzută ca normalitate a vieții "omului nou" includea și "activități de organizare a timpului liber". Printre acestea, o pondere însemnată va avea participarea la mariile competiții și spectacole sportive. Așa cum arată cercetătoarea Sheila Fitzpatrick (2002), meciurile de fotbal deveniseră la Moscova foarte populare datorită construcției marelui stadion din cartierul Lujniki. Generoasele subvenții acordate de ministerele armatei, de interne și de către sindicate au condus

la selecția și formarea unor valoaroase echipe de fotbalisti. Sporturi populare în Uniunea Sovietică erau parașutismul, gimnastica și “sportul mintii” – sahul. Fiecare dintre acestea avea propriile mobiluri și ținte. Parașutismul era util în organizarea mitingurilor aeriene dar se considera util în “formarea caracterului” încurajând curajul, cucerirea naturii și nu în ultimul rând viza pregătirea militară. Gimnastica se preta la asigurarea succesului unor mari manifestări de masă – parade, demonstrații, sărbători – și stimula dorința pregătirii fizice. Iar sahul era jocul idealizat de conducători, liderii bolșevici în perioadele de surghiun și închisioare declarând că-și petreceau vremea nu jucând cărți, ca deținuții de drept comun, ci sah. Pentru parcurile și palatele culturii și sportului ce-au devenit repere obligatorii ale urbanisticii regimurilor comuniste, modelul a fost Parcul Gorki din Moscova, proiectat și construit de americanul Betty Glan (1935). Un simbol al “vremurilor noi”, pe poarta sa, la inaugurare, fiind afișată afirmația lui Stalin: “Viața a devenit mai bună, viața a devenit mai veselă” (apud Fitzpatrick 2002: 143-144). La vremea când Stalin făcea asemenea “constatare” tocmai declanșase “epurările”, etapă numită “marea teroare stalinistă” căreia îi vor cădea victime milioane de cetăteni sovietici.

Note

¹ Prep. univ. drd., Facultatea de Educație Fizică și Sport, Universitatea “Aurel Vlaicu” Arad, România. Email: andreistoicu@yahoo.com

² Modelul a fost cartea lui M. Roller, *Istoria României*, Editura Academiei, București, 1947, impusă ca manual orientativ pentru întreaga istoriografie românească.

³ Partidul Muncitoresc Român își va schimba denumirea în Partidul Comunist Român în 1965.

⁴ În ideologia comună, statul socialist este considerat, de asemenea, o formulă tranzitorie către comunism, văzut ca scop final al evoluției societății umane.

⁵ Cominformul (1947 – 1957), instituție suprastatală prin care sovieticii controlează țările intrate în sfera lor de influență după război.

⁶ Moartea lui Stalin (5 martie 1953) nu a însemnat sfârșitul practicilor staliniste. Abia după “raportul secret” prezentat de succesorul său N.S. Hrușciov, la cel de-al XX-lea Congres al PCUS

(1956) a fost denunțat cultul personalității și s-au adoptat decizii care au permis statelor-satelor să iasădin încorsetarea sovietică. În 1957, prin eliminarea ultimilor preținși opozanți din CC al PMR (Iosif Chișinevski și Miron Constantinescu), liderul comunist român Gheorghiu-Dej a adoptat o strategie de promovare a unui comunism național.

⁷ Spre exemplu, scriitorul H. G. Wels (1933) opina că, generație după generație, omul va evoluă devenind “o nouă specie”, depărtându-se tot mai mult de “creatura jâlnică” originară (apud Pipes, R., *Scurtă istorie a revoluției ruse*, Humanitas, București, 1998, p. 37).

⁸ Până în 1963, uniformele școlare din ciclul primar și gimnazial din România erau identice cu cele din școlile sovietice.

⁹ Termenul de convergență a fost preluat din biologie unde teoria convergenței postula că asemănările exterioare ale ființelor vii nu excludeau deosebirile interioare fundamentale (cazul unor mamifere care trăiesc în mediul acvatic prin comparație cu cele de pe uscat sau cu peștii).

Bibliografie

Betea, Lavinia

2001 *Psihologie politică. Individ, lider, mulțime în regimul comunist*, Polirom, Iași

Cioroianu, Adrian

1998 *Lumina vine de la Răsărit în Miturile comunismului românesc* (coord. Lucian Boia), Nemira

Petru Cretzoiu

1945 *Agricultura în regiunile arctice sovietice*, Veac nou, 1, 5-7 ianuarie

Dinu, Gheorghe

1947 *Cetățeanul no. 1 al lumii noi*, Veac nou, III, 2, 14 decembrie

Fitzpatrick, Sheila

2002 *Le stalinism au quotidien*, Flammarion, Paris

Fullat i Genis, Octavio

2000 *Anton Semyonovitch Makarenko în Quinze pedagogues. Leur influence aujourd'hui* (coord. J. Houssaye), Ed. Armand Colin, Paris

Ionescu, Ghiță

1994 *Comunismul în România*, Editura Litera, București

- Ioniță, Ion
 2008 *Însemnări*, Editura Curtea Veche, București
- Makarenko, Anton S.
 1956 *Poemul pedagogic*, Editura de Stat și Pedagogică, București
- Nițescu, Mihai
 1993 *Sub zodia proletcultismului; Dialectica puterii*, Humanitas, București
- Gavrila-Ogoranu, Ion
 1993 *Brazi se frâng dar nu se îndoiesc*, Editura Marineasa, Timișoara
- Petreu, Marta
 2011 *Cioran sau un trecut deocheat*, ediția a III-a revăzută și adăugită, Polirom
- Pipes, Richard
 1998 *Scurtă istorie a revoluției ruse*, Humanitas, București
- Roll, Ștefan
 1947 *Puncte de reper*; *Veac Nou*, III, 22, 17 mai
- Rozental, Mihail, Iudin, Piotr
 1954 *Mic dicționar filozofic*, Editura de stat pentru literatură politică, București
- Sadoveanu, Mihail
 1945 *Lumina vine de la Răsărit*, Editura Cartea Rusă, București
- Soulet, Jean-Francois
 1999 *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Polirom, Iași
- Tănărescu, Antoaneta
 1995 *Un Făt-frumos de laborator, un Făt-frumos de tip nou: omul nou, Miturile comunismului românesc* (coord. L. Boia), Editura Universității București
- Vichnevki, Anatol
 2000 *La fauille et le rouble. La modernisatîon conservatrice en URSS*, Editions Gallimard
- ***1948 *Bazele științifice ale sportului în URSS*, Scânteia, 14 iulie

